

Національна академія наук України
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Макутова Національної академії наук України»
Уповноважений Верховної Ради України з прав людини
Донецький науковий центр НАН України та МОН України
Програма розвитку ООН в Україні
Офіс аналітики та консультацій з питань сталого розвитку
Український координаційний центр з підвищення правової освіти населення

**БІЗНЕС І ПРАВА ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ:
ПРОБЛЕМИ ТА РІШЕННЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ
І ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ**

Київ - 2023



From
the People of Japan



Уповноважений
Верховної Ради України
з прав людини



Офіс
аналітики та
консультації
з питань сталого
розвитку



УКРАЇНСЬКИЙ
КООРДИНАЦІЙНИЙ ЦЕНТР
з підвищення правової освіти населення

БІЗНЕС І ПРАВА ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА РІШЕННЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ І ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

*Збірник матеріалів
II-го Всеукраїнського конкурсу наукових робіт
здобувачів вищої освіти та молодих вчених
з нагоди 25-річчя заснування інституції Уповноваженого Верховної
Ради України з прав людини*

Київ - 2023

УДК 3(477)“364/366”(082)
Б 59

Загальна редакція:

Устименко В.А., директор Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України», член-кореспондент НАН України, член-кореспондент НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України

Рецензенти:

доктор юридичних наук, професор Джабраїлов Р.А.
доктор економічних наук, професор Заблодська І.В.

Рекомендовано до друку Вченою радою Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України» (протокол № 1 від 30 січня 2023 року)

Б 59 **Бізнес і права людини в Україні: проблеми та рішення під час війни і повоєнного відновлення/** збірник матеріалів II-го Всеукраїнського конкурсу наукових робіт / за заг. ред. Устименка В.А.; ред.-упоряд. Санченко А.Є., Градобоева Є.С., упоряд. Єршов В.В. – Київ: ВАІТЕ, 2023. – 408 с.

ISBN 978-617-7627-20-2
ISBN 978-617-14-0056-6

Збірник містить матеріали наукових і експертних досліджень з питань бізнесу та прав людини під час війни і повоєнного відновлення, що підготовлені учасниками II-го Всеукраїнського конкурсу наукових робіт здобувачів вищої освіти та молодих вчених, присвяченого 25-річчю заснування інституції Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а також провідними вітчизняними науковцями і експертами. Висвітлюються теоретичні та практичні аспекти різномісних проблем і можливих рішень щодо гарантування забезпечення та належного захисту комплексу прав людини державною і місцевою владою та суб'єктами господарювання під час правового режиму воєнного стану в Україні, відновлення і сталого розвитку нашої держави у повоєнний період.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів різних спеціальностей закладів вищої освіти, працівників органів державної влади та органів місцевого самоврядування, фахівців-практиків, суб'єктів господарювання та їх об'єднань, широкої зацікавленої громадськості.

The collection contains materials of scientific and expert research on business and human rights during the war and post-war reconstruction, prepared by the participants of the II-nd All-Ukrainian competition of students of higher educational establishments and young researchers, dedicated to the 25th anniversary of the establishment of the institution of the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights, as well as by leading domestic scientists and experts. The theoretical and practical aspects of multifaceted problems and possible solutions regarding guaranteeing the provision and proper protection of the complex of human rights by state and local authorities and business entities during the legal regime of martial law in Ukraine, the restoration and sustainable development of our state in the post-war period are highlighted.

For researchers, teachers, postgraduate students and students of various specialties of higher educational establishments, employees of public authorities and local self-government bodies, practitioners, businesses and their associations, the general public interested.

Підготовлено за сприяння Програми розвитку ООН в Україні в рамках Проєкту «Належна обачність щодо прав людини в глобальних ланцюгах постачання: впровадження Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини для справедливого відновлення», що реалізується за фінансової підтримки Уряду Японії в Україні.

Викладені у цьому виданні погляди належать авторам і за жодних обставин не можуть вважатися такими, що виражають офіційну позицію ООН. Наведені інформація та розробки дозволені для вільного копіювання, перевидання та поширення на всій території України всіма способами, якщо вони здійснюються безоплатно для кінцевого споживача та якщо за такого копіювання, перевидання та поширення зроблене обов'язкове посилання на автора і суб'єкта майнового права на ці інформацію та розробки.

ISBN 978-617-7627-20-2
ISBN 978-617-14-0056-6

- © Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України», 2023
- © Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, 2023
- © Донецький науковий центр НАН України та МОН України, 2023
- © Програма розвитку ООН в Україні, 2023
- © Офіс аналітики та консультацій з питань сталого розвитку, 2023
- © Український координаційний центр з підвищення правової освіти населення, 2023
- © Автори конкурсних наукових робіт і статей, 2023

Зміст

ПЕРЕДМОВА	7
Володимир УСТИМЕНКО , Директор Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України»	7
ВСТУП	13
Дмитро ЛУБІНЕЦЬ , Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.	13
Олена КОЛОБРОДОВА , Представник Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з соціальних та економічних прав	15
Олена УРСУ , очільниця команди за напрямом «Демократичне врядування» Програми розвитку ООН в Україні	16
Олексій ШКУРАТОВ , Заступник Міністра освіти і науки України з питань європейської інтеграції, доктор економічних наук, професор	18
Олександр ГРИБАН , Заступник Міністра економіки України, кандидат економічних наук.	19
РОЗДІЛ 1. НАУКОВІ РОБОТИ ПЕРЕМОЖЦІВ КОНКУРСУ	21
1.1. НАУКОВІ РОБОТИ МОЛОДИХ УЧЕНИХ	22
Юлія МАЗУР , Формування стратегії розвитку цифрової економіки України	22
Павло ВЕЛИЧКО , Роль концепції бізнесу і прав людини в законодавчому регулюванні економічної відбудови України	32
Юлія ПЕРЕГУДА , Сталий розвиток підприємств тваринництва (на прикладі птахівництва)	40
1.2. НАУКОВІ РОБОТИ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ	48
Олександр ПАШИНІН , Реалізація права власності у сфері господарювання за принципом належної обачності	48
Діана ЯРОВА , Делегована законотворчість як засіб державного регулювання відносин у сфері господарювання	57
Тетяна КРИВЕНЬКА , Релокація бізнесу в Україні: вплив на права людини та економіку в умовах війни	65

Яна БУРЛАКА , Особливості розробки продуктового портфеля туристичного підприємства в післявоєнний період в Україні	73
Наталія БАЛІЦЬКА , Участь органів місцевого самоврядування у забезпеченні дотримання прав людини під час воєнного стану у контекстах впровадження підходу «безбар'єрності» та принципів циркулярної економіки (за матеріалами Звенигородської міської ради Черкаської області) .79	79
Дар'я ЗАЙКА , Право на бронювання працівників ІТ-сфери в Україні: надійний тил чи потужний фронт?	87
Дар'я САФРОНОВА , Відновлення агропромислового комплексу України як основа забезпечення її стратегічного розвитку та економічної безпеки	95
Діана ХАРЧУК , Оптимізація діяльності публічних органів влади щодо впровадження політики безбар'єрності в Україні. . .103	103

РОЗДІЛ 2. НАУКОВО-ПРАКТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЧЕНИХ ТА ЕКСПЕРТІВ-ПРАКТИКІВ 113

Світлана БОБРОВНИК , Конституційно-правовий механізм захисту прав людини: поняття та функції	114
Ольга БОЙКО , Вплив війни на досягнення Цілей сталого розвитку в Україні	119
Єлизавета ГРАДОБОЄВА , Відкритість міста як необхідна умова додержання прав людини під час війни та повоєнного відновлення	129
Богдан ДЕРЕВЯНКО , Проблеми забезпечення рівності прав людини під час війни	138
Олег ЗАЙЧУК, Юрій ЗАЙЧУК , Деякі аспекти механізму відшкодування Російською Федерацією втрат і збитків України . . 145	145
Алла ЗІНЧЕНКО, Марина САПРИКІНА , Практики сталого розвитку підприємств України під час війни.	154
Веста МАЛОЛІТНЕВА , Роль публічних закупівель у забезпеченні виробництва та використання біомаси в Україні на засадах сталого розвитку	162
Алевтина САНЧЕНКО , Контекст впровадження Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини в Україні воєнного часу	168
Анастасія ТОКУНОВА , Соціальна складова міжнародної концепції вторинного ресурсокористування: перспективи правового розвитку в Україні.	180

Наталія ШАКУРО , Міжнародні засади захисту культурних прав людини під час війни.	188
---	-----

РОЗДІЛ 3. ОБРАНИ РОБОТИ МОЛОДИХ УЧЕНИХ ТА ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ – УЧАСНИКІВ КОНКУРСУ 195

Валерія ВОВК , Проблеми та перспективи дотримання бізнесом прав людини на етапі енергетичної трансформації в умовах війни в Україні	196
--	-----

Дмитро ВЛАДИЖЕНСЬКИЙ , Проблеми та особливості реалізації та захисту інформаційних прав людини за обставин воєнного стану в Україні	205
--	-----

Вікторія ГАЛАЙЧУК , Вплив війни на бізнес і права людини в аграрному секторі економіки України: виклики та можливості .	210
--	-----

Марта ГИЛЕЦЬКА , Актуальні шляхи відновлення України у повоєнний час: розвиток економіки та захист прав людини .	218
---	-----

Руслана ДЕГТЯР , Дистанційна форма роботи під час дії правового режиму воєнного стану в Україні: проблеми і особливості	224
--	-----

Василь ДЬОРДЬ , Орієнтири українського бізнесу в умовах воєнного часу. Конкурентна нерівність чи прогалини у законодавстві?	230
--	-----

Сергій ІГНАТЕНКО , Спрощена система оподаткування в умовах воєнного стану в Україні.	236
---	-----

Арсеній КОВАЛЬОВ , Сучасні проблеми транспортної галузі України та шляхи її повоєнного відновлення	246
---	-----

Леонід КОНСТАНТИНОВСЬКИЙ , Проблеми і особливості реалізації корпоративної соціальної відповідальності підприємств сфери ритейлу у захисті персональних даних за обставин воєнного стану в Україні	254
---	-----

Ірина КОСОЛАПОВА , Електронна демократія та використання BANKID і технології BLOCKCHAIN для її розвитку в Україні	265
--	-----

Катерина ЛАПЧЕВСЬКА , Правове забезпечення антикорупційного комплаєнсу у сфері трудових відносин в Україні.	276
--	-----

Валентина ЛИШЕНЮК , Правове регулювання консалтингової діяльності приватних військових компаній в Україні.	284
---	-----

Анна МАНЕЛЮК , Забезпечення екологічної безпеки у господарській діяльності під час актів воєнного тероризму на Запорізькій АЕС у березні-серпні 2022 року	291
--	-----

Євгеній НОТЕВСЬКИЙ , Підвищення ефективності розвитку територіальних громад України на основі громадської участі . . .	298
Данііл РАДЧЕНКО , Деякі проблеми застосування процедури банкрутства фізичних осіб під час дії воєнного стану в Україні.	308
Владислав САВЧУК , Ініціативи підтримки українського бізнесу в умовах воєнного стану	317
Оксана САМЧИНСЬКА , Захист персональних даних як одна із передумов ефективного повоєнного розвитку бізнесу в Україні.	322
Діана СЕРГІЙ , Бізнес і права людини в Україні: проблеми та рішення в умовах повоєнного відновлення	333
Діана СМОРОДІНА , Захист прав людини від пов'язаних із бізнесом порушень: роль медіації	342
Віталій СТАРЖИНСЬКИЙ , Проблемні питання захисту трудових прав людини під час правового режиму воєнного стану в Україні.	349
Анастасія СТРЕМЕЦЬКА , Розбудова національної платіжної системи України: економічна доцільність.	355
Станіслав СУХАН , Основні проблеми забезпечення ефективного правового регулювання гідної праці в Україні . . .	364
Катерина ХМЕЛЕНКО , Деякі актуальні питання трудового права України в умовах воєнного стану.	370
Марина ХУДЕНКО , Рейдерство чи права людини: як не помилитися у виборі особам, які здійснюють незалежну професійну діяльність	377
Олександр ШАПРАН , Найбільша цінність України – люди	382
Анна ШИХНЕНКО , Реалізація права людини на працю в умовах воєнного стану в Україні: проблеми торгівлі людьми та сучасного рабства	394
ДОДАТКИ	403
Додаток 1. Персональний склад Конкурсної комісії з оцінювання наукових робіт II-го Всеукраїнського конкурсу наукових робіт здобувачів вищої освіти та молодих вчених «Бізнес і права людини в Україні: проблеми та рішення під час війни та повоєнного відновлення» з нагоди 25-річчя заснування інституції Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини	403

ПЕРЕДМОВА

У цьому виданні опубліковані матеріали II-го Всеукраїнського конкурсу наукових робіт здобувачів вищої освіти та молодих вчених «*Бізнес і права людини в Україні: проблеми та рішення під час війни та повоєнного відновлення*». Важливо, що Конкурс 2022 року присвячений 25-річчю заснування інституції Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, і його тема зачіпає виклики сьогодення, пов'язані з війною та її впливом на здійснення прав людини і господарську діяльність, баченням шляхів та умов повоєнного відновлення нашої країни.

Конкурс вдруге ініційований та проведений Державною установою «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України» з його Центром перспективних досліджень і співробітництва з прав людини у сфері економіки, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, Офісом аналітики та консультацій з питань сталого розвитку, Українським координаційним центром з підвищення правової освіти населення та Програмою розвитку Організації Об'єднаних Націй в Україні. Заходи, спрямовані на поширення обізнаності та здійснення науково-прикладних розробок за темою Конкурсу, цього разу відбулися в рамках Проєкту ПРООН «Належна обачність щодо прав людини в глобальних ланцюгах постачання: впровадження Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини для справедливого відновлення», що реалізується за підтримки Уряду Японії.

Основною метою Конкурсу є популяризація в Україні підходу ООН, заснованого на правах людини, Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини (Керівні принципи) шляхом сприяння активізації та підтримки науково-дослідної роботи за складних обставин воєнного стану в Україні, вироблення пропозицій щодо суспільно корисних науково-практичних рішень для забезпечення поваги та захисту прав людини у сфері господарської діяльності в умовах війни та повоєнного відновлення нашої держави, включно шляхом вдосконалення та реалізації Національної стратегії у сфері прав людини, Концепції реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року та інших відповідних політико-правових, законодавчих і нормативних актів.

З повагою констатую, що, незважаючи на різноманітні непередбачувані складнощі воєнного часу, з науковими роботами в Конкурсі

взяли участь 108 молодих дослідників. Цікавими є загальні характеристики учасників та їх робіт. Так, Організаційним комітетом Конкурсу прийнято наукові роботи із 46 закладів вищої освіти та 1 наукової установи. 96 наукових робіт підготовлено здобувачами вищої освіти, з них 19 аспірантів від першого до четвертого років навчання, та 16 наукових робіт – молодими вченими, серед яких 2 доктори наук, 13 кандидатів наук, 1 магістр. За фахом і науковими ступенями молоді вчені є 2 докторами та 5 кандидатами юридичних наук, 4 кандидатами економічних наук, 1 кандидатом політичних наук, 1 кандидатом географічних наук, 2 кандидатами технічних наук. Гендерна характеристика учасників свідчить, що серед них 34 особи чоловічої статі, 78 – жіночої. Кількість робіт за галуззю знань наступна: 46 робіт з права; 44 – з економіки; 7 – з публічного управління та адміністрування; від 1 до 3 – в інших різноманітних галузях.

Аналіз активності учасників за регіональною ознакою демонструє, що вони представляють заклади вищої освіти з 20-ти міст різних регіонів України, включаючи заклади вищої освіти, що переміщені з тимчасово окупованих міст та міст, розташованих на територіях, що піддаються обстрілам внаслідок війни РФ проти України, зокрема, з Донецька, Мелітополя, Запоріжжя, Харкова, Миколаєва, Одеси, Дніпра, Вінниці, Сум, Хмельницького, Києва, ін. З них 7 наукових робіт із закладів вищої освіти Харкова, 5 – із Донецька, 8 – із Дніпра, 7 – із Запоріжжя, 4 – із Сумщини. Найактивнішими успішними учасниками виявилися представники Державного торговельно-економічного університету, Донецького національного університету імені Василя Стуса, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Ужгородського національного університету, Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» та Сумського державного університету.

Окремо з великою шаную зауважу, що серед переможців і конкурсантів були відважний службовець Збройних сил України, відданий своїй справі волонтер та патріотичний український дослідник, який вів інтелектуальний спротив на тимчасово окупованій території нашої держави та не втратив можливості долучитися до участі в Конкурсі.

У межах теми Конкурсу здобувачами вищої освіти та молодими вченими вивчено актуальні – загальні та більш конкретні – проблеми у галузях економіки та права, політології, публічного управління та адміністрування, менеджменту, педагогіки та психології, географії та екології, туризму та сільського господарства, комп'ютерних і техніч-

них наук. Вони стосуються імплементації трьох концептуальних засад, окреслених Керівними принципами: обов'язку держави захищати права людини, відповідальності бізнесу поважати права людини та забезпечення доступу до засобів захисту прав людини. Й, відповідно, представлені наукові роботи охоплюють питання поточної діяльності органів державної влади та українського бізнесу з часу початку повномасштабної війни; особливостей державної підтримки бізнесу та публічних закупівель в умовах воєнного стану; дій бізнесу, зокрема релокованого, з метою створення робочих місць, облаштування внутрішньо переміщеного населення та допомоги захисникам Вітчизни; виявлення та усунення наявних порушень прав людини у сфері підприємницької діяльності; ідентифікації та подолання екологічних загроз внаслідок військових дій та руйнувань, а також перспектив економічної відбудови країни у повоєнний час тощо.

Варто зазначити, що результати оцінювання наукових робіт свідчать, що їх переважна більшість є творчими, ґрунтовними та якісними. Авторитетність цих висновків підтверджується складом спеціально створеної Конкурсної комісії. До неї увійшли 26 науковців у галузях права, економіки, державного управління і адміністрування та педагогіки – 17 докторів наук, серед яких академік НАПрН України та член-кореспондент НАН України, і 9 кандидатів наук; 10 представників органів державної законодавчої, виконавчої та судової влади – 3 народних депутата України та 1 діючий суддя, які є вченими; 3 заступники міністрів: освіти та науки, економіки, юстиції; 3 експертки профільних недержавних організацій та 2 представниці ПРООН в Україні.

У підсумку, Організаційний комітет і Конкурсна комісія ухвалили рішення про доцільність заохочення значно більшого, ніж зазвичай, числа авторів наукових робіт. Вирішено нагородити 11 кращих учасників дипломами переможців трьох ступенів у двох номінаціях, ще 11 успішних учасників – відзнаками Оргкомітету, та 13 – грамотами Інституту економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова НАН України і Центру перспективних досліджень та співробітництва з прав людини у сфері економіки, а також подяками – 8 наукових керівників переможців Конкурсу та 13 закладів вищої освіти. Всі учасники Конкурсу отримають сертифікати.

Отже, за результатами незалежного оцінювання переможцями Конкурсу визначено 8 здобувачів вищої освіти та 3 молодих учених.

Так, у номінації *«Кращі наукові роботи здобувачів вищої освіти»* Дипломами I ступеня нагороджені Д. Ярова, здобувачка вищої освіти за спеціальністю «Право» Навчально-наукового інституту права Київ-

ського національного університету імені Тараса Шевченка, та О. Пашинін, аспірант кафедри господарського та адміністративного права Донецького національного університету імені Василя Стуса; Дипломами II ступеня – Т. Кривенька, здобувачка вищої освіти за спеціальністю «Соціальне забезпечення» Вінницького торговельно-економічного інституту Державного торговельно-економічного університету; Я. Бурлака, здобувачка вищої освіти за спеціальністю «Туристичний менеджмент» Державного торговельно-економічного університету; Н. Баліцька, здобувачка вищої освіти за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування» Білоцерківського національного аграрного університету; Дипломами III ступеня – Д. Заїка, аспірантка кафедри трудового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; Д. Сафронова, здобувачка вищої освіти за спеціальністю «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність» Харківського національного автомобільно-дорожнього університету; Д. Харчук, здобувачка вищої освіти за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування» Вінницького торговельно-економічного інституту Державного торговельно-економічного університету.

У номінації *«Краці наукові роботи молодих вчених»* Дипломом I ступеня відзначено Ю. Мазур, кандидата економічних наук, доцента Міжрегіональної академії управління персоналом; Дипломом II ступеня – П. Величка, юриста-практика, випускника Юридичного факультету Ужгородського національного університету; Дипломом III ступеня – Ю. Перегуду, кандидата географічних наук, доцента кафедри глобальної економіки Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Наукові роботи названих дипломантів, інших успішних учасників Конкурсу, а також статті науковців та експертів опубліковані у трьох розділах цього Збірника. Вони становлять помітний інтерес, адже є оригінальними дослідницькими напрацюваннями й містять висновки та пропозиції, які варто поглиблювати та розвивати у подальших наукових пошуках і прикладних розробках. Їх можна застосовувати у різних сферах практичної діяльності, зокрема й в тій, що пов'язана з ухваленням рішень державного та місцевого значення, а також рішень корпоративного рівня, у різногалузевій господарській діяльності, у просвітництві з метою покращення правосвідомості та обізнаності громадян і суб'єктів господарювання, у викладацькій роботі для поширення сучасних знань і генерування нових ідей та інноваційних підходів щодо подолання загострених війною проблем реалізації прав

людини й забезпечення незворотного шляху України до євроінтеграції та сталого розвитку.

Застосування результатів більшості конкурсних робіт, а також й інших досліджень у цій сфері, сприятиме зміцненню основи для виконання Україною численних багатосторонніх і двосторонніх міжнародних обов'язків та зобов'язань щодо втілення загальноєвропейських конституційних цінностей верховенства права та прав людини, а також розвитку економічних відносин на засадах поваги прав людини. Вони стануть у пригоді в процесі вступу України до Європейського Союзу й Організації економічного співробітництва та розвитку, адже соціально відповідальне ведення бізнесу, імплементація принципу обов'язкової належної обачності щодо прав людини в ділових відносинах, нині є незамінним бенчмаркінгом цивілізованого господарювання, у тому числі й в ланцюгах постачання, в умовах конфліктів та на вражених ними територіях.

Принагідно висловлю підтримку пропозиціям і рекомендаціям учасників Конкурсу стосовно розроблення Урядом України та реалізації Національного плану дій у сфері бізнесу та прав людини. Вивчення досвіду зарубіжних держав переконує, що такі Плани дій, розроблені відповідно до Керівних принципів ООН, оновленої Стратегії ЄС 2011-2014 щодо корпоративної соціальної відповідальності, Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи державам-членам CM/Rec(2016)3 про права людини та бізнес, є ефективними комплексними політико-правовими інструментами досягнення суспільно та економічно значущих результатів їх прогресивного розвитку. Після перемоги у війні Україна потребуватиме саме таких комплексних та цілісних рішень, які задля швидкого позитивного результату будуть вироблятися і втілюватися спільними сумісними зусиллями влади, суб'єктів господарювання та суспільства. Досвід конструктивного єднання заради досягнення загально бажаної цілі Україна вже набула.

Необхідно зазначити, що успіху Конкурсу потужно сприяло злагожене партнерство його організаторів з низкою зацікавлених установ та громадських і міжнародних організацій в ході проведення заходів, вивчення та оцінювання наукових робіт – з Верховною Радою України, Міністерством юстиції України, Міністерством економіки України, Міністерством освіти і науки України, Донецьким науковим центром НАН України та МОН України, Ужгородським національним університетом, Радою молодих учених при Міністерстві освіти і науки України, Ресурсним центром з питань бізнесу і прав людини (Велика

Британія), Європейською Бізнес Асоціацією, Юридичним вісником України, Українською молодіжною правничою асамблеєю.

Користуючись нагодою, підкреслю, що колектив Інституту економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова НАН України цінує сталий і плідний досвід співпраці з інституцією Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, з ПРООН в Україні, зокрема її Проєктом «Права людини для України», та з усіма нашими надійними партнерами й пишається спільними досягненнями. Перекоаний, що традиція щорічного проведення Всеукраїнського конкурсу наукових робіт у сфері бізнесу та прав людини, що підтримана Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини паном Дмитром Лубінцем на підсумковій конференції цього року Конкурсу, є вагомою і суспільно значущою справою, яка варта зусиль.

Маю честь щиро привітати всіх конкурсантів та їх наукових керівників, а також висловити глибоку вдячність і повагу всім співорганізаторам, партнерам та членам Конкурсної комісії та побажати вагомих і переможних успіхів!

Володимир УСТИМЕНКО,

*Співголова Конкурсної комісії з оцінювання наукових робіт,
Директор Державної установи «Інститут економіко-правових
досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук
України», член Президії НАН України, член-кореспондент
НАН України, член-кореспондент НАПрН України, доктор
юридичних наук, професор, Заслужений юрист України*

ВСТУП

*Дмитро ЛУБІНЕЦЬ,
Уповноважений Верховної Ради України з прав людини*

Шановні переможці та учасники Конкурсу, шановні науковці!

Сьогодні важливо підтримувати наукові дослідження у сфері бізнесу і прав людини, оскільки набуття Україною статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу вимагає пошуків нових рішень для швидкого та ефективного впровадження реформ, які забезпечать відповідність державної політики та корпоративних практик найкращим стандартам і практикам ЄС, що змушує переосмислити роль відповідальної бізнес-поведінки в Україні, особливо в умовах війни та повного відновлення.

У цьому контексті для ефективного захисту прав людини у сфері бізнесу в Україні необхідно зазначити важливість розроблення національного плану дій та імплементації Керівних принципів ООН з питань бізнесу і прав людини, що матиме позитивний вплив на розвиток економіки та відновлення, орієнтованих на додержання прав людини в Україні.

Проведення щорічного Всеукраїнського конкурсу наукових робіт здобувачів вищої освіти та молодих вчених, присвяченого вивченню проблематики у сфері бізнесу і прав людини в Україні, дозволяє зацікавити молодь важливістю ведення соціально відповідального бізнесу, заснованого на правах людини, спонукає учасників Конкурсу до нових наукових пошуків, а також сприяє популяризації вищезазначених Керівних принципів ООН, значному підвищенню обізнаності щодо їх застосування, інформуванню населення та суб'єктів господарювання про переваги відповідальної бізнес-поведінки в Україні.

У свою чергу, активізація науково-дослідної роботи українських здобувачів вищої освіти і молодих вчених, широкого наукового середовища та зацікавлених сторін у питаннях забезпечення, поваги і захисту прав людини під час здійснення господарської діяльності, сприяє

виробленню пропозицій щодо практичних рішень, необхідних для належного розв'язання проблем у цій сфері.

Ми усвідомлюємо необхідність надання сприяння та підтримки застосуванню результатів наукових пошуків у роботу органів державної влади та суб'єктів господарювання для забезпечення реалізації прав людини у сфері господарської діяльності, оскільки це дозволить розробляти та впроваджувати більш ефективну державну політику, що матиме позитивний вплив на зменшення кількості випадків порушення прав людини бізнесом.

Хочу подякувати співорганізаторам – Інституту економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова НАН України, а також Програмі розвитку Організації Об'єднаних Націй в Україні та Уряду Японії, громадським організаціям за плідну співпрацю та цілеспрямовану й зацікавлену підтримку в процесі організації та проведення цього Конкурсу.

Переконаний, що в майбутньому ми продовжимо роботу в цьому напрямі та реалізуємо цілу низку ініціатив, які дозволять зміцнити зацікавленість молоді, фахівців і практиків у вивченні різних аспектів тематики відповідального ведення бізнесу, заснованого на правах людини.

Водночас необхідно зазначити, що незважаючи на умови, в яких опинилася Україна внаслідок війни та масованих ракетних ударів з боку Російської Федерації як країни-агресора, зокрема й по наших енергетичних об'єктах, на Конкурс подано вражаючу кількість наукових робіт. Це свідчить про високий рівень суспільної важливості теми і мотивованість здобувачів вищої освіти та молодих вчених її всебічно досліджувати. Учасники Конкурсу та їхні наукові керівники, попри всі перепони і складнощі, доклали зусиль, витратили час, здійснили кропітку роботу та продемонстрували високий рівень підготовки наукових робіт.

На завершення, хочу щиро привітати переможців Конкурсу та їхніх наукових керівників, а також усіх учасників Конкурсу, і побажати значної творчої наснаги, професійного зростання, нових перемог та не зупинятися на досягнутому!

*Олена КОЛОБРОДОВА,
Представник Уповноваженого Верховної Ради України
з прав людини з соціальних та економічних прав*

Шановні учасники Конкурсу, науковці та експерти!

З початку повномасштабного військового вторгнення Російської Федерації в Україну кожен українець відчув вплив цієї війни, й особливо це стосується представників бізнесу.

Питання відповідального ведення бізнесу в Україні, заснованого на повазі прав людини, у поточний час є як ніколи актуальним, оскільки від цього залежить добробут мільйонів українців.

Однак для досягнення цієї мети необхідно подолати виклики сьогодення у сфері бізнесу і прав людини, що спричиненні військовою агресією Російської Федерації проти нашої держави. Вони вимагають відповідного дослідження та аналізу, зокрема в галузях управління, права, економіки та екології, з метою пошуку швидких та ефективних рішень, які матимуть практичне застосування як під час війни, так і в період післявоєнної відбудови України.

Одним із шляхів пошуку та вироблення таких рішень є цілеспрямована підтримка та активізація науково-дослідної роботи експертів, науковців, молодих учених, здобувачів вищої освіти у площині питань, що стосуються бізнесу і прав людини.

Саме тому ми спільно з Інститутом економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова НАН України та за постійної підтримки і сприяння Програми розвитку ООН в Україні організували та провели цей Конкурс.

Переконана, що в майбутньому ми спільно реалізуємо багато подібних цікавих і суспільно корисних ініціатив з метою захисту та реалізації прав людини.

Хочу подякувати всім учасникам Конкурсу, їхнім науковим керівникам, представникам державних органів, міжнародних і неурядових організацій за роботу в рамках Конкурсу, котрий цього року був присвячений 25-річчю заснування інституції Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Щиро вітаю переможців Конкурсу та їхніх наукових керівників із перемогою та бажаю їм невичерпної енергії й творчого натхнення для нових досягнень і здобутків у подальших наукових пошуках!

Олена УРСУ,
*Очільниця команди за напрямком «Демократичне врядування»
Програми розвитку ООН в Україні*

Шановні пані та панове!

Повномасштабна війна в Україні призвела до величезних втрат людей і засобів до існування, створила серйозні виклики для української економіки та змусила мільйони людей покинути свої домівки.

У часи безпрецедентної кризи економічна стійкість і сталість є одними з головних пріоритетів для України, а наукові дослідження відіграють важливу роль у визначенні найкращих рішень і шляхів підтримки та посилення економічної спроможності України.

Права людини, гендерна рівність і недискримінація повинні бути в центрі всіх соціально-економічних заходів і планів відновлення. Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини (Керівні принципи ООН) забезпечують чітку основу для цього та можливість вирішити виклики, які стоять перед Україною сьогодні.

За фінансової підтримки Уряду Японії Програма розвитку ООН в Україні сприяє впровадженню Керівних принципів ООН та підтримує Уряд України, бізнес спільноту, науковців у провадженні відповідальних підходів до відбудови та здійснення економічної діяльності.

На початку 2022 року Програма розвитку ООН в Україні об'єднала свої зусилля з Інститутом економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, Офісом аналітики та консультацій з питань сталого розвитку та Українським координаційним центром з підвищення правової освіти населення в рамках II-го Всеукраїнського конкурсу наукових робіт здобувачів вищої освіти та молодих вчених. Конкурс проводиться вдруге та у 2022 році присвячено 25-річчю заснування інституції Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Ця ініціатива має на меті привернути увагу науковців серед молоді до критично важливих питань взаємозв'язку бізнесу із правами людини, економічним зростанням та сталим розвитком в умовах війни.

У грудні 2022 року Програма розвитку ООН в Україні організувала науково-практичну конференцію «Бізнес і права людини в Україні: проблеми на рішення під час війни та повоєнного відновлення» для розгляду поданих матеріалів і обговорення їхніх змістовних ідей.

Ця публікація є збіркою найкращих отриманих наукових досліджень, підготовлених молодими й талановитими українськими вченими та здобувачами вищої освіти в рамках Конкурсу, незважаючи на повномасштабну війну і безпрецедентні виклики, які війна поставила перед мільйонами українців, і науковцями зокрема.

Від імені Програми розвитку ООН в Україні вітаємо переможців та учасників Конкурсу, а також дякуємо нашим партнерам, представникам наукових кіл та всім, хто долучився до цієї ініціативи для сприяння кращому, інклюзивному та справедливому відновленню України.

Олексій ШКУРАТОВ,
Заступник Міністра освіти і науки України
з питань європейської інтеграції,
доктор економічних наук, професор

Шановні учасники Конкурсу!

Шановні колеги!

Від імені Міністерства освіти і науки України вітаю всіх учасників II-го Всеукраїнського конкурсу наукових робіт здобувачів вищої освіти та молодих вчених «*Бізнес і права людини в Україні: проблеми та рішення під час війни та повоєнного відновлення*» як важливого інструменту імплементації та досягнення Керівних принципів Організації Об'єднаних Націй з питань бізнесу та прав людини у вітчизняній економіці. Адже очевидно, що вирішення багатьох важливих і складних питань взаємодії бізнесу і людини, особливо в умовах повоєнного відновлення, можна вирішити лише спільними зусиллями представників України у співпраці із зарубіжними колегами на глобальному рівні.

Цінуємо, що головною метою Всеукраїнського конкурсу є підвищення обізнаності молодих вчених і студентів з глобальними стандартами відповідальної поведінки бізнесу щодо прав людини та їх залучення до широкого діалогу з питань бізнесу і прав людини, створення платформи для обміну досвідом і кращими практиками, вивчення досвіду інших країн щодо впровадження стандартів відповідальної поведінки суб'єктів господарювання.

Міждисциплінарна тематика цього щорічного Всеукраїнського конкурсу є для наукової спільноти нагодою осмислити та проаналізувати набутий досвід, з урахуванням сучасних реалій війни Російської Федерації проти України, щодо попередження порушень прав людини з боку бізнесу і мінімізації ризиків таких порушень. Безумовно, важливим є напрацювання шляхів вирішення проблем на державному рівні щодо захисту прав людини від зловживань з боку бізнесу, а також відповідальності компаній за дотримання прав людини та необхідності посилення доступу до належних і ефективних засобів захисту для людей, які постраждали від пов'язаних з бізнесом зловживань.

Сподіваюсь, що рішення, які запропоновані учасниками та прийняті за результатами роботи Всеукраїнського конкурсу 2022 року, стануть гарним підґрунтям на шляху до розбудови ефективного інструментарію запобігання ризиків та подолання негативних наслідків загроз для прав людини, пов'язаних із господарською діяльністю.

*Олександр ГРИБАН,
Заступник Міністра економіки України,
кандидат економічних наук*

Шановні переможці та учасники Конкурсу, науковці та експерти!

Шановні колеги!

Україна переживає складні часи в умовах триваючої збройної агресії Російської Федерації та, як ніколи раніше, потребує єднання зусиль представників державної влади, науковців, бізнесу і громадськості. Це необхідно, зокрема й для спільного раціонального розв'язання проблем розвитку вітчизняної економіки, пошуку нових і дієвих механізмів підтримки бізнесу, який має зміцнювати нашу державу та, дотримуючись національних і міжнародних політико-правових вимог, відповідати потребам суспільства, бути конкурентоспроможним на міжнародному ринку.

Міністерство економіки України працює над виконанням Концепції реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року, відповідних пріоритетних напрямів Національної стратегії у сфері прав людини, а також над покращенням умов для ведення бізнесу в Україні, включаючи розробку програм для залучення інвестицій та запровадження механізму їх страхування в умовах воєнного стану, дерегуляцію тощо.

Потужним важелем для створення сприятливого бізнес-середовища, забезпечення прогресивного росту і конкурентоспроможності українського бізнесу є тісна співпраця нашої держави з Європейським Союзом і Організацією економічного співробітництва та розвитку, зокрема щодо виконання Угоди про асоціацію України з ЄС та ряду норм та стандартів ОЕСР. Новим ефективним кроком на цьому шляху стане приєднання України до Програми ЄС «Єдиний ринок» – програми європейської фінансової підтримки з бюджетом на 4,2 млрд євро, яка розрахована на 7 років. Це дозволить посилити позиції України як країни-кандидата на вступ до ЄС у загальному контексті євроінтеграційних процесів. При цьому, ми усвідомлюємо значення міжнародних принципів і стандартів відповідального ведення бізнесу, забезпечення поваги та неухильного дотримання прав людини з боку суб'єктів господарювання, як це передбачено Керівними принципами Організації Об'єднаних Націй з питань бізнесу та прав людини, Керівними принципами ОЕСР з відповідального ведення бізнесу та Порядком денним ООН у сфері сталого розвитку на період до 2030 року.

Зазначене підкреслює актуальність і обумовлює безперечну важливість проведення II-го Всеукраїнського конкурсу наукових робіт здобувачів вищої освіти та молодих вчених *«Бізнес і права людини в Україні: проблеми та рішення під час війни та повоєнного відновлення»*. Міністерство економіки України вдруге виступає партнером у проведенні такого Конкурсу, адже зацікавлено у створенні умов для нових науково-практичних пошуків молодих дослідників і майбутніх фахівців, спрямованих на вирішення комплексу вкрай гострих питань.

Переконаний, що результати наукових досліджень, висновки, пропозиції і рекомендації, які підготовлено переможцями та учасниками Конкурсу, науковцями і практикуючими фахівцями, допоможуть у визначенні пріоритетних напрямів, конкретних рішень і відповідних засобів і заходів для стабілізації та відновлення економіки України у період дії правового режиму воєнного стану і повоєнний час.

Висловлюю щире подяку всім установам і організаціям причетним до організації Конкурсу, вітаю його переможців та учасників, їх наукових керівників! Сподіваюсь на продовження традиції проведення Конкурсу як авторитетного представницького майданчику для осмислення та обговорення широкого спектру питань взаємодії влади, бізнесу і людини, на розширення його масштабів і зміцнення потенціалу з кожним роком згуртувати навколо цих питань все більшу кількість талановитої та цілеспрямованої молоді.

Бажаю всім подальших успіхів, плідної роботи та нових досягнень!

РОЗДІЛ 1.

**НАУКОВІ РОБОТИ
ПЕРЕМОЖЦІВ КОНКУРСУ**

1.1. НАУКОВІ РОБОТИ МОЛОДИХ УЧЕНИХ

Юлія МАЗУР,
кандидат економічних наук, доцент,
Міжрегіональна академія управління персоналом

ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Цифровізація в сучасному світі – це актуальний процес, який стосується багатьох сфер економіки. У століття масового впровадження високих технологій в економіку країни, цифровізація стає не тільки способом підвищення ефективності та досягнення максимальної зручності, а й просто необхідним фактором, що забезпечує прискорений розвиток всіх її складових. Розвинені країни підтримують процес цифровізації по всій своїй території, оскільки, як показують результати досліджень у цій сфері, у середньому активізація впровадження цифрових технологій в країні зумовлює приріст ВВП на 1%.

Процеси цифровізації мають надзвичайно важливе значення для української економіки. Основна мета цифровізації полягає у досягненні цифрової трансформації існуючих галузей економіки у більш прогресивні та сучасні. Такий прогрес є можливим лише тоді, коли ідеї, дії, ініціативи та програми, які стосуються цифровізації, будуть інтегровані, зокрема, в національні та галузеві стратегії та програми розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні основи розвитку широко представлені у працях таких відомих зарубіжних вчених: Т. Нібель, П. Данліві, М. Кейнс, К. Маркс, М. Портер, Д. Рікардо, А. Сміт. У подальшому теорію цифрового розвитку розвинули С. Іванов, О. Вишневський, Н. Мешко, Н. Коровайченко, Л. Кіт, Л. Збаразська, В. Ляшенко.

Мета роботи полягає в обґрунтуванні та розробці теоретичних заasad і практичних рекомендацій щодо стратегії розвитку України в умовах цифровізації.

Досягнення мети дослідження зумовило необхідність постановки та вирішення таких завдань:

- обґрунтувати сутність та зміст цифровізації як економічної категорії;
- визначити принципи розвитку соціально-економічної системи в умовах цифровізації;
- проаналізувати розвиток економіки країн світу в умовах цифровізації;
- розробити методичний підхід до встановлення детермінантів цифровізації та виявити їх зв'язок зі складовими розвитку бізнесу;
- сформулювати сценарії та стратегію розвитку секторів бізнесу в умовах цифровізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогоднішнє інформатизоване бізнес-середовище має неймовірно кращі позиції, принципи та фактори розвитку підприємств, організацій і компаній, ніж декілька років тому. Цифровізація – це не послуга, не товар і не технологія. Це підхід до використання цифрових ресурсів для організаційних змін у роботі підприємства, організації, компанії. Тобто видозміни технологій та бізнес-процесів для удосконалення робочого середовища персоналу, взаємодія із замовниками та іншими учасниками діяльності сучасного підприємства [1; 2].

Трансформаційні зміни діяльності підприємств передбачають цифровізацію ключових блоків їх діяльності: комерційної діяльності; бізнес-процесів; бізнес-моделі. Кожний блок складається з різних елементів. Ці елементи утворюють набір складових цифрової трансформації. Термін «трансформація» означає перетворення, перевтілення, зміну виду, форми, властивостей будь-чого [3, с. 47].

Підприємства, які вирішили використовувати цифровізаційні інструменти в усіх відділах і департаментах та за їх межами, як правило, вносять радикальні зміни у свою роботу, що надають суттєві бізнес-переваги (рис. 1) [4, с. 229-232].

Першоосовною цифрового розвитку підприємств слід вважати різноманітні зміни в часі (внутрішнього та зовнішнього характеру), які виступають результатом взаємодії економічних предметів (об'єктів), їх різних властивостей, рис і параметрів та призводять до активізації їх діяльності. Соціально-економічні зміни у системі підприємства мають об'єктивний характер, тобто не залежать від волі чи бажання людини (власників, менеджерів, працівників, інвесторів, кредиторів тощо) і активують трансформаційні процеси на підприємствах [5, с. 78-83].

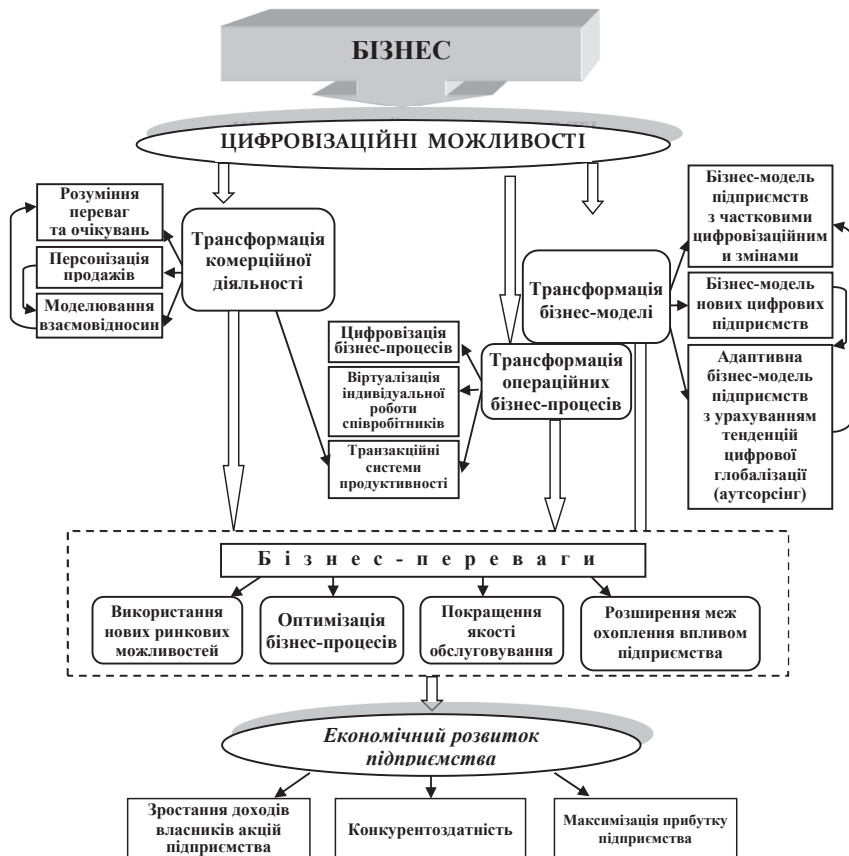


Рис. 1

Схема запровадження цифровізації бізнесу та її наслідки

Джерело: розроблено автором

Перехід до цифровізаційних бізнес-моделей впливає на мотивацію споживачів. Сьогодні доведено, що близько 68% людей, які планують щось купити в інтернеті, завершують свої пошуки кнопкою «платити», інші 32% користувачів просто виходять з інтернету, не завершивши процес придбання.

Основна ідея сучасних фінансових додатків полягає в тому, щоб момент прийняття рішення про покупку збігався з рішенням про платіж. На сьогодні велика кількість таких фінансових додатків дозволяє

користувачам здійснювати транзакції одним-двома кліками. Водночас слід врахувати, що саме ця простота робить подібні транзакції більш незахищеними, а питання ідентифікації особи користувача і захисту його від шахрайських посягань стають куди більш складними [4, с. 233-239].

Незважаючи на позитивні тенденції перехідного етапу до цифровізації в Україні, на нашу думку, є деякі компоненти, що дозволяють досягти певного (інколи досить суттєвого) її прискорення. Зокрема, розвинена цифрова інфраструктура. Фактично йдеться про нову якість і покриття широкопasmовим інтернетом території України, особливо віддалених селищ, об'єктів бізнес- і соціальної інфраструктури, багато з яких перебувають у так званому «цифровому розриві» (з англ. *digital divide*). Такі інфраструктурні проекти доцільно розвивати разом із ЄС та іншими стратегічними партнерами, адже розвиток інфраструктури доступу до інтернету вимагає досить суттєвих інвестицій та масштабів діяльності.

В економіці відбуваються складні трансформаційні процеси, на які впливає ряд детермінантів розвитку. Призначення детермінантів розвитку – це інноваційна та швидка трансформація підприємств, активізація за рахунок нової конкурентоздатної переваги, тобто економічний розвиток. До основних детермінантів розвитку відносяться технології, комунікації, суспільство та політика, економіка. Дані детермінантів розвитку тісно пов'язані між собою і для кожного підприємства вони несуть різнобічні способи їх використання.

На рис. 2 представлено вплив детермінантів розвитку на розвиток бізнесу [6].

Кожен детермінант розвитку має свою систему ступенів, які разом формують цей детермінантний розвиток. Першим детермінантом розвитку є технологія. Вона є фундаментом розвитку, що загалом пояснює функціонування цифровізації. Тому що інформація (дані) може передаватися в цифровому вигляді, а також операційні системи, програмне забезпечення, програми, цифрова інфраструктура, шляхи передачі або доступність до інформації тощо. Також прогресивна мініатюризація, довговічність (елементи живлення), висока швидкість передачі даних та мобільний інтернет. Ці всі тенденції збільшують кількість користувачів соціальних мереж, зростають інтернет-продажі, онлайн-замовлення, освіта та багато іншого, що удосконалюється, оновлюється та розробляється нове.

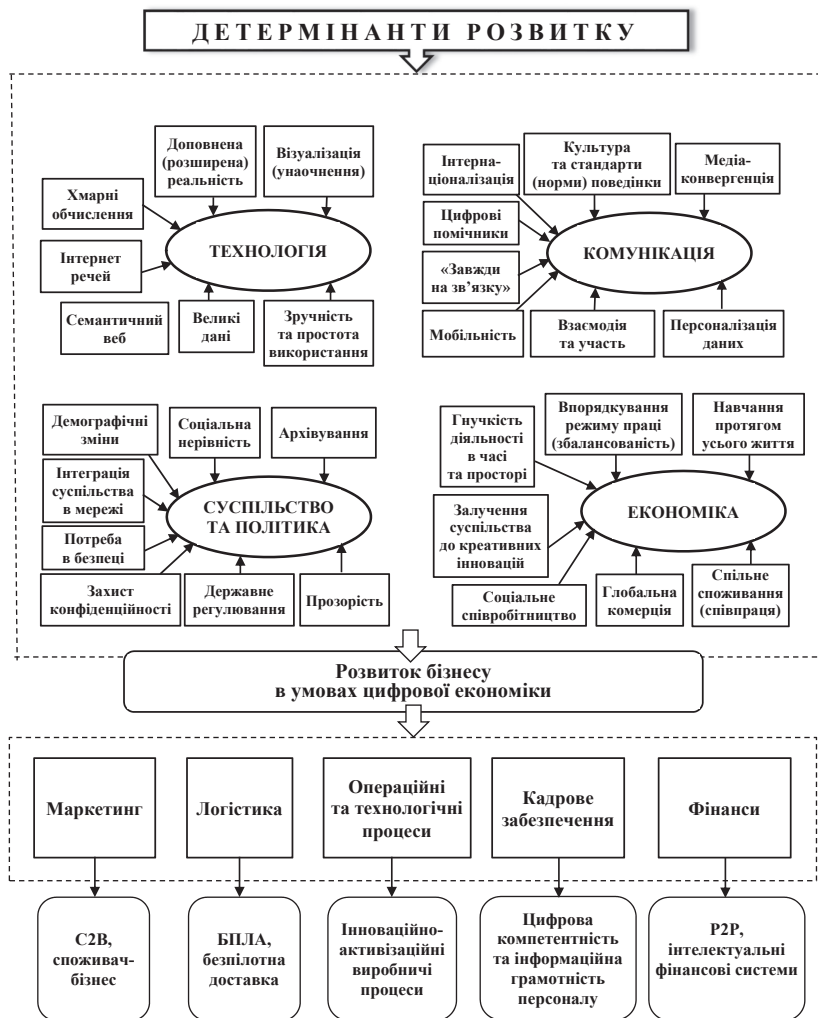


Рис. 2

Детермінанти розвитку бізнесу в умовах цифрової економіки

Джерело: розроблено автором

Можливість використання цифрових технологій – це не тільки отримання інформації, а й спілкування та презентування самого себе. Тобто комунікація, без якої, навіть у світі цифрових технологій, не впасть. Завершальним детермінантом розвитку є економіка.

Під поняттям «детермінанти цифровізації» розуміються визначальні чинники цифровізації. У такому контексті це дослідження передбачає використання для опису та структурування цифровізації за функціональними групами системи детермінантів цифровізації, які в сукупності даватимуть найбільш повну якісну характеристику її причин та наслідків. Тобто в результаті проведення дослідження ми отримуємо інформацію про зміну складових розвитку під впливом цифровізації.

Стратегія цифровізації орієнтована на ключові взаємозалежні дії, які можна виконати лише на певному рівні. Кожна дія впровадження стратегії підлягає відповідній консультації та оцінці впливу. Тому необхідні негайні заходи для усунення бар'єрів для онлайн-діяльності, включаючи відмінності в договорі та законодавстві про авторські права та зменшення тягаря з ПДВ, мита тощо.

Тобто, щоб ці напрями ефективно працювали, потрібно побудувати, розробити та підтримувати цифрову інфраструктуру. Цифрова інфраструктура є основою цифрової економіки. На рис. 3 представлено жорстку цифрову інфраструктуру.

Стратегія цифровізації повинна будуватися на надійних, високошвидкісних, доступних мережах і послугах, які захищають основні права споживачів на приватне життя та захист персональних даних, а також заохочують інновації.

Цифрова інфраструктура, як і дані, створює умови та формує екосистему розвитку цифрових інновацій. Держава має важливе значення у створенні як жорсткої, так і м'якої інфраструктури. Ширококутний доступ із використанням фіксованих і мобільних технологій (4G, 5G) має стати пріоритетним напрямом розвитку жорсткої інфраструктури. Швидкість, кількість підключень та обсяги передавання даних мають критично важливе значення для Індустрії 4.0 і цифрових сервісів, що ґрунтуються на передових технологіях.

Однак необхідні більш фундаментальні зміни в управлінні та регулюванні спектру, враховуючи його життєво важливе значення для зв'язку. Наприклад, повільний і все ще незавершений випуск смуги 800 МГц (оригінальний діапазон «цифрового дивіденду» для бездротового ширококутвого зв'язку) перешкоджає розгортанню мобільних мереж 4G та прийняттю смартфонів, адаптованих для цієї смуги.



Рис. 3

Жорстка цифрова інфраструктура

Джерело: удосконалено автором на основі [7]

«П'яте покоління» телекомунікаційних систем, або 5G, буде одним з найважливіших складових нашого цифрового господарства та суспільства в наступному десятилітті. Україна вжила значних кроків для просування глобальних зрушень у напрямку цієї стратегічної технології.

Очікується, що майбутня інфраструктура 5G буде обслуговувати широкий спектр застосувань і секторів, включаючи професійне використання (підключена автоматизована мобільність, електронне здоров'я, управління енергією, можливо, програми безпеки тощо).

Національний план розвитку широкосмугового доступу до інтернету повинен містити відповідні показники покриття широкосмуговим доступом до інтернету території країни; технічні вимоги до самих послуг широкосмугового доступу до інтернету; моделі використання наявних у державі фізичних інфраструктур (авто- та залізничні магістралі, газопроводи, лінії електропередачі) з метою розвитку телекомунікаційних мереж, відповідні ініціативи та проєкти з організації надання послуг широкосмугового доступу до інтернету для терито-

рій, громад, домоволодінь і соціальної інфраструктури (насамперед, закладів освіти, медицини, культури).

Також окремо необхідно визначити відповідні моделі покриття, моделі та механізми інтенсифікації інвестиційної діяльності операторів ринку, а також механізми створення попиту та формування потреб у громадян до одержання послуг широкомовного доступу до інтернету.

Особлива увага щодо широкомовного доступу до інтернету повинна приділятися сільським територіям, підключення яких надасть нових переваг (навчання дітей, отримання сучасних послуг з медичного обслуговування, здійснення електронної комерції) та надасть змогу перенести переваги міста у село. Інтернет створює для сільських громад нові можливості соціально-економічного розвитку. Реалізація комплексної політики цифровізації, формування попиту на послуги широкомовного доступу до інтернету, спільні зусилля держави та бізнесу у напрямі розвитку інфраструктури підключення до широкомовного доступу до інтернету дозволять подолати цифровий розрив і нададуть додаткового поштовху для розвитку та благополуччя сільських мешканців. Цифровізація сіл також підтримує розвиток сільського господарства, створить робочі місця, зменшить міграцію сільських мешканців до міст.

Важливими для розвитку цифрової економіки є м'які цифрові інфраструктури, які також не повинні залишатися поза увагою, зокрема інфраструктура ідентифікації та довіри, інфраструктура відкритих даних, інфраструктура інтероперабельності, інфраструктура блокчейн, інфраструктура електронних розрахунків і транзакцій, інфраструктура електронної комерції та онлайн-взаємодії суб'єктів бізнесу, інфраструктура державних послуг (електронне урядування), інфраструктура життєзабезпечення (медицина, освіта, громадська безпека, транспорт тощо), геоінформаційна інфраструктура, промислові цифрові інфраструктури та ін.

В Україні, як і в інших країнах, швидко розвиваються інформаційні технології, втім у рішеннях щодо безпеки мережі все ще існують великі прогалини. Тому необхідний ґрунтовний підхід, щоб активізувати вироблення більш безпечних рішень для застосування промисловістю та стимулювати їх використання підприємствами, державними органами та громадянами. Крім того, необхідна ефективна реакція правоохоронних органів на злочинну діяльність в інтернеті.

Також потрібно удосконалити нормативно-правові акти щодо захисту персональних даних. Це збільшить довіру до ділових послуг,

оскільки вони повинні захищати фізичних осіб у процесі обробки їх персональних даних усіма компаніями, які пропонують свої послуги на ринку.

Спеціальні норми застосовуються до електронних послуг зв'язку. І ці норми, можливо, потребуватимуть переоцінки після узгодження загальних правових норм України щодо захисту даних. На наш погляд, необхідно розробити додаткові законодавчі положення, тому що нині вимоги щодо захисту конфіденційності стосуються лише постачальників електронних послуг зв'язку, тобто традиційних телекомунікаційних компаній. Тому постачальники послуг інформаційного суспільства, які використовують інтернет для надання послуг зв'язку, як правило, залишаються поза сферою дії чинного законодавства.

Висновки. Наукова новизна результатів цього дослідження полягає в розробці теоретико-методичних і науково-практичних засад формування стратегії розвитку цифрової економіки України, включаючи методичний підхід до встановлення детермінантів цифровізації, який базується на застосуванні процедури спостереження, ідентифікації та систематизації визначальних факторів процесу цифровізації бізнесу за функціональними групами – «технологія», «економіка та регулювання», «комунікація», «суспільство та політика» – для чіткого уявлення про їх систему, функціональні зв'язки, що надає змогу більш повно розкрити багатогранність цього процесу. У роботі пропонується ввести до кола наукових термінів досліджуваної сфери поняття «детермінанти цифровізації», під якими розуміються визначальні чинники цифровізації. У цьому контексті дослідження передбачає використання для опису та структурування цифровізації за функціональними групами системи детермінантів цифровізації, які в сукупності даватимуть найбільш повну якісну характеристику її причин та наслідків. Тобто в результаті проведення дослідження ми отримуємо інформацію про зміну складових розвитку під впливом цифровізації.

Список використаних джерел

1. Сучасні економічні тенденції та нова парадигма економічної стратегії України / Я.А. Жаліло, Я.Б. Базиліюк, Я.В. Белінська та ін. К.: Знання України, 2005. 96 с.
2. Andrew J. Rohm, Matthew Stefl, Julian Saint Clair. Time for a Marketing Curriculum Overhaul: Developing a Digital-First Approach. September 2018. URL: <https://doi.org/10.1177/0273475318798086>

3. Краус Н.М., Краус К.М., Криворучко О.С. «Інноваційний ландшафт» у координатах світ-економіки. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. № 16. URL: <http://www.global-national.in.ua/issue-16-2017>
4. Маслов А.О. Інформаційна економіка: становлення, структура та теоретичне осмислення: монографія. Київ: Аграр Медіа Гр., 2012. 432 с.
5. Каліна І.І. Детермінантно-теоретичні засади формулювання та розвитку поняття «цифрова економіка» в інформаційно-комунікаційному середовищі. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка*. 2018. Том. 23. Вип. 5 (70). С. 78–83.
6. Hamed Hassanzadeh, Mohammad Reza Keyvanpour. A machine learning based analytical framework for semantic annotation requirements. *International Journal of Web & Semantic Technology*. 2011. Vol. 2. No. 2. P. 27–38.
7. Цифрова інфраструктура – станова тяга Національної транспортної стратегії 2030 Drive Ukraine. URL: <https://mtu.gov.ua/news/29867.html>

Павло ВЕЛИЧКО,
магістр права, випускник Юридичного факультету
Ужгородського національного університету

РОЛЬ КОНЦЕПЦІЇ БІЗНЕСУ І ПРАВ ЛЮДИНИ В ЗАКОНОДАВЧОМУ РЕГУЛЮВАННІ ЕКОНОМІЧНОЇ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Масштабне військове вторгнення РФ спричинило колосальні економічні збитки нашій державі. Поки що немає остаточних даних, але вже впевнено можна сказати про сотні мільярдів доларів лише прямих збитків від руйнування об'єктів критичної інфраструктури, житлового та нежитлового фондів, майна підприємств тощо. Перед Україною постане завдання як у площині відбудови тисяч об'єктів нерухомості, так і у площині економічної модернізації. Тому постає питання: яким чином можна буде виконати ці непрості завдання?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на актуальність цього питання, його вирішенню вже було приділено увагу як українськими (Ю. Кіндзерський, Е. Лібанова, В. Небрат), так і зарубіжними (János Brenner, Martin McKee, Iveta Nagyova) дослідниками. Разом із тим, ці дослідження часто випускають із фокусу уваги питання про роль бізнесу у виконанні завдання щодо економічної відбудови та повоєнного відновлення. Крім того, пропозиції, що висувуються, головним чином спрямовані на вирішення проблем тактичного характеру, а стратегічне бачення та сталість цих рішень залишаються під питанням. Окрім цього, недостатньо уваги приділяється аспектам дотримання прав людини під час повоєнного відновлення.

Метою цієї роботи є вироблення пропозицій, спрямованих на сталя та ефективно повоєнне відновлення, яке відповідатиме вимогам не лише досягнення високих темпів розвитку, але й дотримання в цьому процесі прав людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Очевидним є факт, що лише однієї самовідданої праці українців буде явно недостатньо, і в такій надскладній ситуації неможливо буде обійтися без фінансової допомоги наших закордонних партнерів. Водночас індикатором, який може дозволити залучити більший обсяг міжнародної технічної допомоги, є відповідність ключових стратегій розвитку України світовим цінностям і напрямам розвитку.

Наразі ситуація ускладнюється тим, що впродовж певного часу для функціонування вітчизняної економіки була характерною недостатність довгострокового економічного планування. В окремих випадках хвилі приватизації були спрямовані на несправедливий перерозподіл власності в країні, а не на покращення ефективності господарської діяльності колишніх держпідприємств. Це призвело до того, що, замість ефективної ринкової економіки, ми отримали олігархічно-кланову модель економіки. За цих умов побудова правової соціально орієнтованої держави виглядає, як недосяжна мрія. Ми гостро потребуємо нового суспільного договору, в рамках якого згадану модель буде змінено на більш цивілізовані правила економічної гри, засновані на визнанні прав людини, спрощенні бюрократичних процедур, що стримують розвиток бізнесу. У цьому контексті не можна не погодитись з твердженням, що в економічному вимірі громадянське суспільство є суспільством цивілізованих ринкових відносин [1, с. 150]. Частково цьому сприятиме виконання Україною зобов'язань, що випливають з Угоди про асоціацію між нашою державою та Європейським Союзом [2]. Шлях з імплементації сотень директив ЄС, адаптації нашого законодавства до європейських вимог є непростим. Він передбачає кропітку повсякденну роботу щодо інтеграції нашої держави до європейського економічного простору.

З іншого боку, ми останнім часом багато чуємо про «план Маршала» для України, який в перспективі може отримати свою власну історичну назву. Але в будь-якому разі йдеться про довгострокову стратегію економічного розвитку України, яка вимагає чіткого передбачення ролі та місця України як у європейській, так і у світовій економіці.

Якщо аналізувати зміст статей 6, 7, 12, 13 Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного та соціального розвитку України», у нас взагалі не передбачено довгострокове прогнозування економічного та соціального розвитку [3]. У Законі йдеться лише про середньостроковий (на п'ять років) і короткостроковий (на поточний рік) періоди планування як обов'язкової вимоги. У той же час у частині 2 статті 4 того ж Закону зазначається, що, у разі необхідності, прогнозні і програмні документи економічного та соціального розвитку можуть розроблятися на більш тривалий період. Тож виникає питання зміни існуючого підходу та детального розкриття, що мають на увазі під конструкцією «більш тривалий період», а також закріплення статусу вимоги щодо розроблення тих чи інших документів на такий період. Убачається, що цей Закон потребує осучаснення та законодавчого визначення довгострокового економічного та соці-

ального прогнозування та планування. Інакше ми не зможемо досягти мети швидкої післявоєнної відбудови України. На наш погляд, було б доцільно закріпити в Законі стратегічне економічне прогнозування та планування на довгострокові періоди. Наприклад, розробку прогнозних і програмних документів на десять років можна визначити як довгострокову, а на термін понад десять років можна визначити як стратегічне планування. Останнім часом в науковому середовищі йдеться про стрімку азізьку економічну експансію, в першу чергу, захоплення світових ринків КНР. Як раз їхня стратегія заснована на довгостроковому економічному плануванні. Це твердження буде справедливим також стосовно будь-яких економічно розвинутих країн. Тому наша майбутня відбудова повинна починатися із законодавчого закріплення мети довгострокового економічного планування та прогнозування, підготовки відповідних документів, що дадуть відповідь на питання, якою ми хочемо бачити Україну через 10, 50, 100 років.

Важливим фактором економічної відбудови буде підтримка перспективних планів реальними фінансовими ресурсами. Наразі ми чуємо багато думок про майбутню інвестиційну привабливість України. Але вкладання інвестицій в Україну стане світовим трендом тільки за умови чітких гарантій здійснення інвестиційної діяльності. Формально у нас діє десятирічна гарантія на зміну законодавства та шестимісячна гарантія на безмитне повернення інвестиції, відповідно до статей 8 та 11 Закону України «Про режим іноземного інвестування» [4]. Однак на практиці інвестор може зіткнутися з ситуаціями, коли реалізація державної гарантії може виявитися проблематичною. Наприклад, інвестор має право на безмитне вивезення інвестиції, скажімо, технологічного обладнання, протягом шестимісячного періоду. Але якщо український господарюючий суб'єкт знаходиться на режимі індивідуального ліцензування, то інвестор банально не зможе оформити митну декларацію, якщо перший відмовиться отримувати ліцензію. У такому випадку шестимісячного терміну може виявитися недостатньо для захисту прав інвестора. Очевидно, що слід подбати про баланс інтересів вітчизняних та іноземних представників бізнесу, залишаючи інвестиційний клімат в Україні привабливим для надходження капіталу.

Важливим у довгостроковому прогнозуванні та програмах економічного та соціального розвитку є залучення значних інвестицій, здатних створити позитивну динаміку макроекономічних показників в Україні. Це дозволить надати поштовх до зростання цілих галузей економіки. Наприклад, немає сумнівів щодо рентабельності інвестування грошей у аерокосмічну галузь. Ми маємо гарні традиції в авіа- та ракетобудуванні,

потужний науково-технічний потенціал, а також одне з найбільших у світі родовищ титанових руд. Цей об'єкт виключного права власності народу України [5] потрібно позбавити олігархічного впливу та залучити в прозорий і перспективний економічний оборот. Інвестування в цій сфері повинне здійснюватися відповідно до Закону України «Про державну підтримку інвестиційних проєктів із значними інвестиціями в Україні» [6], що дасть поштовх розвитку не тільки аерокосмічної галузі, але й переробної галузі економіки. Однак одночасно в Законі України «Про угоди про розподіл продукції» потрібно більш чітко врегулювати відсоток прибутку, який отримує український народ від реалізації свого виключного права [7].

До перспективних напрямів значного інвестування слід віднести також енергетичну сферу. По-перше, в такому аспекті стратегічною метою є досягнення енергетичної незалежності України; по-друге – модернізація існуючих потужностей, зокрема атомних електростанцій; по-третє, це подальший розвиток альтернативної зеленої енергетики. Тоді Україна дійсно зможе стати енергетичним хабом для Європи. До перспективних стратегічних планів також слід віднести подальші наукові дослідження у сфері енергетики. Є очевидним факт, що потреби цивілізації в електроенергії у майбутньому будуть тільки зростати. Тому фінансування наукових проєктів у цій сфері повинно бути спрямоване на подальшу безпечність, ефективність і відновлюваність джерел енергії. Водночас має бути розширений перелік альтернативних джерел енергії. Наприклад, стаття 1 Закону України «Про альтернативні джерела енергії» [8] не містить згадки про атмосферну електроенергію, енергію блискавок, статичну електроенергію тощо. Хоча у нас наразі немає технології використання енергії блискавок, однак опанування мільйонів вольт природної електроенергії допомогло б на порядок збільшити можливість використання енергії для майбутнього прогресу. Тому розробки в цій галузі слід фінансувати, в тому числі залучати іноземні інвестиції, грантові кошти та співпрацювати з провідними закордонними науковими установами для реалізації мегаперспективних проєктів.

Суттєве збільшення виробітку електроенергії вплине на розвиток автомобільного транспорту, в першу чергу, екологічного. Такі думки вже висловлювалися в науковій літературі. Україна має сировину для виробництва тягових акумуляторів для електротранспорту, що, у свою чергу, дасть поштовх і для переробної галузі. Наприклад, на сучасному етапі найбільш довговічними є літій-титанатні та літій-ферумфосфатні акумуляторні батареї, які в декілька разів більш довговічні, ніж стандартні літій-іонні. Налагодження виробництва акумуляторних батарей зумовить їх здешевшення та надасть можливість створювати також потужні павербанки для

стабілізації напруги в електромережах. Ідея не є новою, оскільки зазначені проекти реалізуються в окремих країнах (Ізраїль, США, КНР) і особливо актуальні для розвитку альтернативної енергетики, що, у свою чергу, є додатковим фактором енергетичної незалежності держави. У такий спосіб можна, наприклад, за рахунок літнього профіциту перекривати потреби в електроенергії у осінньо-зимовий період, перекривати раптові потреби у електроживленні струмоприймачів першої та другої категорії (лікарні, ядерні об'єкти тощо).

Залучаючи іноземні інвестиції, не слід забувати про регіональну специфіку та досвід. Наприклад, існування спеціальної економічної зони «Закарпаття» [9] позитивно вплинуло на розвиток виробництва в регіоні. Хоча потенціал економічної зони не був використаний максимально, тим не менш побудова заводів «Єврокар», «Джейбіл», «Ядзакі» та інших підприємств дозволило суттєво збільшити кількість робочих місць, наповнення місцевих бюджетів, змінити імідж регіону в контексті економічного розвитку. Однак варто згадати, що є чимало факторів, які стримують розвиток економіки. Так, в юридичній літературі справедливо зауважується недосконалість податкової системи [10, с. 210-212].

Водночас слід підкреслити, що всі запропоновані вище зміни будуть дійсно сталими за умови дотримання прав людини на всіх етапах їх впровадження. Вбачається, що інструментом, який може дозволити зробити це, може стати відносно нова для України, але вже широко розповсюджена у Європі та світі концепція бізнесу і прав людини.

Цей підхід є добре знаним у світі. Так, до ключових джерел, якими регулюються відносини в цій галузі, відносяться, передусім, Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини (Керівні принципи), схвалені Резолюцією 17/4 Ради ООН з прав людини ще 16 червня 2011 року [11]. Іншим міжнародним актом «м'якого права», де згадується це питання, є Резолюція A/RES/70/1 Генеральної Асамблеї ООН «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» від 25 вересня 2015 р. № 70/1, яка встановлює 17 Цілей сталого розвитку (ЦСР) – найголовнішу на тепер універсальну стратегію розвитку. У пункті 67 розділу «Засоби впровадження і Глобальне партнерство» цієї Резолюції зазначається саме важливість Керівних принципів як інструменту для досягнення ЦСР [12].

Особливого значення вона набуває з огляду на те, що у вересні 2019 р. Президент України видав Указ «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» [13]. Тому важливість досягнення ЦСР стала офіційно визнаною не лише в рамках міжнародних підходів, яким

слідують Україна, але й з огляду на внутрішнє законодавство. А це обумовило і визнання важливості інструментів, вказаних у цій Резолюції, зокрема, Керівних принципів.

Наприклад, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Дмитро Лубінець наголосив, що для ефективного захисту соціальних і економічних прав людини в Україні важливо підвищувати обізнаність бізнесу про переваги дотримання Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини. На його думку, «вже зараз необхідно закласти підґрунтя для ефективного відновлення країни, яке буде базуватися на принципах поваги до прав людини. Я впевнений, що впровадження Керівних принципів пришвидшить реалізацію стратегічних цілей України. Для цього ми маємо тісно працювати із бізнес-спільнотою, адже від їхньої відповідальної поведінки в умовах війни залежить добробут мільйонів українців» [14].

Таким чином, наразі впровадження концепції щодо бізнесу і прав людини є одним із ключових напрямів розвитку України. І саме це, з огляду на вищевикладене, може стати тим фактором, який буде рушійною силою для впровадження в життя зазначених вище пропозицій. Оскільки впровадження цього підходу, запропонованого Керівними принципами, докорінно змінює всю парадигму економічного розвитку та ставить на перше місце саме людину.

У нижченаведених пропозиціях розглянуто конкретні заходи щодо того, яким чином можна досягти цієї мети.

Висновки. Таким чином, Україна має, з одного боку, величезний економічний потенціал, а з іншого – значні потреби у відновленні. В одному дослідженні неможливо охопити всі актуальні напрями діяльності, яка буде спрямована на економічну відбудову нашої країни. Перспективними в цьому аспекті є аграрний сектор, будівництво, розвиток туристичної інфраструктури, регіональних хабів як «карпатська бринза» тощо. Усі ці сфери можуть бути предметом окремих наукових пошуків. Але водночас наскрізним питанням, яке може вплинути як на ефективність відновлення за рахунок внутрішніх ресурсів, так і на обсяги фінансування, яке надходить від міжнародної спільноти, має стати повага до прав людини, в тому числі – повага до прав людини з боку бізнесу.

Стосовно конкретних пропозицій і рекомендацій задля впровадження описаних кроків, хотілося б наголосити на доцільності та необхідності:

- закріплення на законодавчому рівні понять довгострокових прогнозів і програм економічного та соціального розвитку та внесення норми щодо обов'язковості їх складання;

- проведення подальшої роботи з реалізації положень Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом;
- імплементації в законодавство України положень Керівних принципів ООН з питань бізнесу і прав людини;
- внесення до Національної стратегії у сфері прав людини положень щодо того, що економічний розвиток України має ґрунтуватися на повазі до прав людини. Водночас особливу увагу необхідно приділити перегляду змісту параграфу 16 «Забезпечення дотримання прав людини в процесі ведення господарської діяльності» цього стратегічного документа;
- виявлення та усунення законодавчих перепон і стримуючих факторів економічного розвитку;
- вдосконалення податкового законодавства;
- підвищення обізнаності суб'єктів господарювання щодо даних державних пріоритетів та створення умов залучення підприємницької спільноти до реалізації цих програмних завдань на базі широкого діалогу та до вироблення спільних рішень, заснованих на повазі до прав людини.

Список використаних джерел

1. Правове регулювання та економічні свободи і права: монографія / Михайло Васильович Савчин, Андрій Васильович Андрушко, Олександр Васильович Батанов, Віталій Богданович Дацюк, Тетяна Олександрівна Карабін; Ужгород. нац. ун-т, Юрид. ф-т, Наук. дослід. ін-т порівняльного публічного права та міжнародного права; за ред. Михайла Васильовича Савчина. Ужгород: PIK-У, 2020. 222 с.
2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. *База даних «Законодавство України»*. Верховна Рада України. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/984_011/print1433893352184249
3. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України: Закон України від 23.03.2000 р. № 1602–III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 25. Ст. 195.
4. Про режим іноземного інвестування: Закон України від 19.03.1996 р. № 94/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 19. Ст. 80.
5. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *База даних «Законодавство України»*. Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

6. Про державну підтримку інвестиційних проєктів із значними інвестиціями в Україні: Закон України від 17.12.2020 р. № 1116-IX. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-20#Text>
7. Про угоди про розподіл продукції: Закон України від 14.09.1999 р. № 1039-XIV. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1039-14>
8. Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20.02.2003 р. № 555-IV. *Відомості Верховної Ради України.* 2003. №24. Ст.155.
9. Про спеціальну економічну зону «Закарпаття»: Указ Президента України від 09.12.1998 р. № 1339/98. *Офіційний вісник України.* 1998. № 49. Ст. 9.
10. Правове забезпечення регіоналізації державного управління економікою: теорія і практика: монографія / під заг.ред. В.А.Устименка / НАН України Інститут економіко-правових досліджень. Чернівці: Десна Поліграф, 2016. 248 с.
11. Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини, схвалені резолюцією Ради ООН з прав людини № 17/4 від 16 червня 2011 р. *Зміцнення засад у сфері бізнесу та прав людини: драйвери для України: збірник науково-практичних матеріалів міжнародного проєкту / наук. ред. В. А. Устименко.* Київ: НАН України, Інститут економіко-правових досліджень, 2019. С. 164-199.
12. Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development: Resolution adopted by the General Assembly of the United Nations on 25 September 2015 № A/RES/70/1. URL: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E
13. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722/2019. *Офіційний вісник Президента України.* 2019. № 21. Ст. 17.
14. «Маємо тісно працювати із бізнес-спільнотою»: виступ Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Дмитра Лубінця про впровадження Керівних принципів ООН з бізнесу та прав людини від 20.09.2022. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/mayemo-tisno-pracyuvati-iz-biznes-spilnotoyu-upovnovazhenij-verhovnoyi-radi-ukrayini-z-prav-lyudini-dmitro-lubinec-pro-vprovadzheniya-kerivnih-principiv-oon-z-biznesu-ta-prav-lyudini

Юлія ПЕРЕГУДА,
кандидат географічних наук,
доцент кафедри глобальної економіки,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України

СТАЛИЙ РОЗВИТОК ПІДПРИЄМСТВ ТВАРИННИЦТВА (НА ПРИКЛАДІ ПТАХІВНИЦТВА)

Світова міжнародна спільнота вже давно декларує концепцією сталого розвитку та керується нею у своїй діяльності. На інституціональному рівні вимір цієї концепції втілюється у вольовому політичному рішенні держав-членів ООН щодо прийняття ключових 17 Цілей сталого розвитку (ЦСР) у 2015 році. Найбільш актуальним для міжнародної спільноти в умовах безпрецедентної війни в Україні наразі є досягнення ЦСР 16 «Мир, справедливість та сильні інститути». Значний внесок у досягнення ЦСР відводиться саме інституту підприємництва. Яскравим специфічним прикладом тут може слугувати діяльність підприємств, зайнятих у галузі тваринництва. На цьому прикладі чітко прослідковується зв'язок та вплив діяльності згаданих підприємств на досягнення таких ключових для даного виду діяльності ЦСР як:

ЦСР 2 «Подолання голоду» (результати виробництва спрямовані на задоволення базових потреб людей);

ЦСР 3 «Міцне здоров'я і благополуччя» (задоволення базових потреб споживачів більш якісними продуктами харчування);

ЦСР 12 «Відповідальне споживання та виробництво»;

ЦСР 13 «Пом'якшення наслідків зміни клімату» (сприяння у своїй діяльності зниженню викидів забруднюючих речовин до навколишнього середовища).

Спираючись на те, що в умовах воєнного стану в Україні, разом із ЦСР 16, набуває неабиякої важливості питання забезпечення досягнення ЦСР 2 «Подолання голоду», в той час як величезна кількість населення країни через ворожі загарбницькі дії не має можливості достатньо для забезпечення нормальної життєдіяльності забезпечити себе продуктами харчування як базовою потребою життя взагалі.

Усе вищенаведене обумовлює актуальність проведення дослідження діяльності підприємств через призму їх впливу на навколишнє середовище (економічне, екологічне, соціальне, інституціональне, тобто

концепція ESG) та внесок у забезпечення прав та свобод населення (перш за все – право, визначене статтею 48 Конституції України «Кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло») на основі аналізу викликів та шляхів реалізації сталої діяльності підприємств тваринництва (на прикладі птахівництва).

Свійські птахи, які визначаються як домашні птахи, що утримуються для отримання м'яса, пір'я або яєць, є цікавою та різноманітною групою тварин, які можуть бути інтегровані в багато сільськогосподарських систем по всьому світу для взаємної вигоди тварин і людей. Їх здатність перетворювати багато видів кормів, таких як залишки від сільськогосподарської діяльності, домогосподарств і харчової промисловості, на продукти тваринного походження і джерела білка є більш ефективною, ніж у більшості інших видів тварин. Їх внесок у продовольчу безпеку, постачання білка та засоби до існування людей робить їх цінними тваринами на глобальному рівні. Вони можуть «вписатися» в міське та приміське виробництво, і в багатьох частинах світу вони приносять дохід, над яким контроль мають жінки, таким чином сприяючи досягненню Цілей сталого розвитку щодо гендерних питань. У багатьох частинах світу жінки займаються промисловим тваринництвом. Це можна розглядати як великий потенціал, оскільки можна дослідити та використати різноманітні тенденції і стимули для розвитку.

У цій статті під птахівництвом розуміються всі види виробництва, в яких задіяні домашні птахи для отримання м'яса, пір'я або яєць – від дрібних виробників до великих промислових птахофабрик. Конкретні приклади будуть підібрані з різних категорій виробництва, але багато аспектів сталого розвитку можуть бути широко обговорені для всіх типів і цілей птахівництва [1; 2].

Поняття «стійкість» і «сталий розвиток» багато в чому є суперечливими. Важко розглядати всі їхні аспекти у зв'язку з окремим сектором сільського господарства, оскільки воно взаємопов'язане з багатьма іншими секторами та процесами, включаючи глобальну продовольчу систему. Одна з основних відправних точок концепції сталого розвитку полягає в тому, що сталий розвиток досягається тоді, коли нинішні покоління можуть задовольняти свої потреби, не підриваючи і не знижуючи шанси майбутніх поколінь на задоволення їхніх потреб.

Цей основний принцип сталого розвитку спрямований на збалансування економічних, соціальних та екологічних інтересів.

Сталий розвиток стає «додатковою цінністю» до практики, яка оцінюється як «належна» з етичної точки зору та узгодженою метою в суспільстві.

Метою цього дослідження є розкриття концепції сталого розвитку та обговорення низки її аспектів у контексті сучасного птахівничого сектору в його різноманітних формах по всьому світу. Початкове визначення концепції сталого розвитку дасть теоретичну основу для цієї дискусії.

Теоретичною основою цієї статті щодо сталості у птахівництві є багатовимірне розуміння концепції у чотирьох вимірах (рис. 1), підтримане Порядком денним на XXI століття, або Декларацією Ріо-де-Жанейро, яка включає соціальні, екологічні, економічні та інституціональні цілі. Слід підкреслити контекстно-специфічний підхід, а також важливість не лише оцінки та врахування вимірів, але й взаємозв'язків між ними. Так, коли стверджувалось, що «демократія» є ключем до взаємозв'язку між інституційним та соціальним вимірами, це розглядалося як підвищення рівня толерантності та соціальної згуртованості в суспільстві, що може бути досягнуте лише шляхом створення інституційних структур, здатних забезпечити демократичні процеси за участю громадян [3-5].

Існує велика кількість наукової літератури, присвяченої питанням «сталого розвитку», що стосуються багатьох різних аспектів. У деяких роботах розглядається лише один аспект сталості, наприклад, вуглецевий слід або економічне короткострокове виживання виробництва.

Розглянемо ключові аспекти сталого розвитку підприємств птахівництва у розрізі напрямів, визначених на рис. 1.

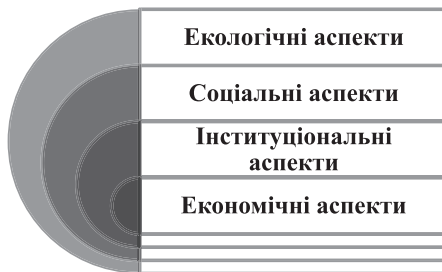


Рис. 1

Напрями забезпечення сталого розвитку у підприємстві

Джерело: узагальнено автором

Екологічні аспекти

У глобальному масштабі тваринництво займає близько 70% всіх сільськогосподарських угідь, а 26% вільної від льоду земної поверхні використовується для випасу худоби. Однак нинішнє глобальне зростання тваринницького сектору досягається за рахунок значних екологічних втрат. Втрата біорізноманіття – одна з найбільш критичних екологічних втрат нашого часу, серед іншого, через те, що 65-70% світового виробництва продуктів харчування залежить від запилювачів, чисельність яких значно скоротилася – значною мірою є результатом змін у землекористуванні, таких як збільшення площі орних земель. За оцінками, на тваринництво припадає близько 18% загальних антропогенних викидів парникових газів. Якщо розглядати сільськогосподарський та лісовий сектор в цілому, то частка тваринництва становить більше половини. Ця діяльність пов'язана з багатьма факторами, пов'язаними з виробництвом кормів, і включає вирубку лісів, використання азотних добрив, переробку та транспортування. Однак птиця – це вид тваринництва, який, як правило, має найменший вплив на навколишнє середовище з точки зору розміру земельних угідь, водокористування, екологічного стресу та слідів виробництва як м'яса птиці, так і яєць. Транспортування повинно розглядатися як екологічно обтяжлива діяльність, хоча на цей момент воно є «дешевим» з точки зору ціни. Торгівля м'ясом птиці є величезною, наприклад, між Азією, Південною Америкою та ЄС. Оцінка життєвого циклу (ОЖЦ) – це метод вивчення повного виробничо-збутового ланцюга, який дозволяє відстежувати вхідні ресурси до природних ресурсів та викиди, що утворюються на цьому шляху [6; 7].

Управління ресурсами

Промислові системи, як правило, мають значно менший водний слід, ніж інші системи, головним чином тому, що тварини розводяться для того, щоб рости швидше, менше рухатися і мати кращі показники FCR. Цей термін розрізняє дощову воду та підземні або поверхневі води, де дощова вода вважається такою, що має менший вплив на навколишнє середовище, ніж інші джерела прісної води. Вплив птахівництва необхідно розглядати серед інших факторів в контексті місцевого дефіциту води. Очевидно, що виробництво, яке вимагає великої кількості води, не є стійким у регіоні з дефіцитом води.

Важливим аспектом управління ресурсами, пов'язаними з кормами та продуктами харчування, є потенційний ризик конкуренції птиці з людьми за джерела білка, наприклад, якщо тваринам згодуюватимуть більше кормів, багатих на білок. Годування органічної птиці є дуже цікавим прикладом, в якому різні аспекти «екологічної стійкості» ставляться під сумнів [8].

Забруднення навколишнього середовища

У добре інтегрованій сільськогосподарській системі тварини є частиною кругообігу поживних речовин. В ідеалі, тварини утримуються за рахунок продуктів на фермі, які в поточній ситуації використовуються «найкращим чином», з мінімальним використанням праці та ресурсів (зокрема, невідновлюваних ресурсів). Цей цикл не існує в промислового тваринництва, яке спирається на транспортування всіх ресурсів. Гній стає «відходами», з якими потрібно поводитися, як із залишками ліків або побічними продуктами, запахами або мертвими тваринами.

Використання викопного палива, необхідного для вирощування і транспортування кормів, живих тварин і продуктів птахівництва, а також для обігріву або охолодження пташників, є частиною забруднення, пов'язаного з харчовими продуктами і торгівлею. Враховуючи той факт, що птицю можна вирощувати в різних місцевих умовах, може бути непотрібним залучати таку кількість транспорту для задоволення потреб людини в білках [9].

Застосування антибіотиків

Будь-який тип виробництва, який базується на використанні лікарських засобів, де з часом існує ризик розвитку стійких бактерій або залишки якого забруднюють навколишнє середовище, очевидно, не може бути класифікований як «сталий», особливо якщо ліки використовуються в профілактичних цілях та/або як масові ліки.

Забезпечення біорізноманіття

Людство одомашнило 30 видів тварин, що становить близько 8 000 зареєстрованих порід, у тому числі сотні порід домашньої птиці. Більшість з цих порід утримуються дрібними фермерами по всьому світу, які виробляють значну частину світового виробництва м'яса птиці та яєць, і в той же час зберігають частину світових порід худоби. Багато з цих порід є адаптованими до місцевих умов, багатоцільовими, аборигенними і придатними для різних сільськогосподарських підприємств. Нинішні породи в промислових системах – це майже виключно одноцільові породи: або бройлери, або несучки [10].

Соціальні аспекти

Було проведено декілька досліджень щодо умов праці сільськогосподарських працівників на промислових фермах в цілому, зокрема

на птахофабриках. Ці дослідження стосуються двох різних категорій соціальних аспектів для людей:

1. умови праці та здоров'я людей (власників або працівників);
2. справедливість трудових договорів, наприклад, медичне страхування, гідна заробітна плата та права на ведення колективних переговорів.

Птахівники та члени їх сімей піддаються підвищеному ризику інфікування антибіотикорезистентними бактеріями, а також розвитку алергії на антибіотики. Наприклад, з 2012 року птахівники в Нідерландах були віднесені до категорії людей, які потребують карантину та особливої уваги у разі госпіталізації через цей ризик. Інші ризики включають проблеми зі здоров'ям через вплив пилу з підстилки та пір'я. Це свідчить про тісний зв'язок між ризиками захворювань, питаннями прав людини та загальними умовами праці. Багато працівників харчової промисловості експлуатуються несправедливо і працюють в поганих умовах, щоб зберегти низькі прямі витрати на виробництво [7-9].

Системи утримання тварин, які спричиняють їм страждання, є неприйнятними з етичної точки зору. Багато систем сьогодні не дають тваринам достатніх можливостей для виконання цих критеріїв, а деякі системи та методи вирощування птиці спричиняють страждання, наприклад, дерматит подушечок лап, який може бути пов'язаний зі швидким ростом. Це може поставити під загрозу благополуччя тварин і спричинити аномальну поведінку, наприклад, витратити більше часу на відпочинок, ніж генотипи, що ростуть повільніше. У деяких дослідженнях обговорюється стратегія забезпечення зростаючих самок бройлерів низькокалорійними раціонами як альтернатива обмеженню корму, і повідомляється про зниження рівня голоду та фрустрації, що спостерігається як зменшення стереотипного клювання та клювання хвоста, а також збільшення пилових ванн та інших видів комфортної поведінки порівняно з тими птахами, яких годували стандартними обмежувальними раціонами. Однак необхідні подальші дослідження, щоб вивчити, чи можуть раціони з високим вмістом клітковини підвищити відчуття ситості у птахів. Незалежно від того, яке визначення добробуту тварин використовується, фактом є те, що сільськогосподарські тварини, включаючи птицю, є живими, чутливими індивідами, яких необхідно захищати.

Інституційні аспекти

Інституційні аспекти сталого розвитку включають контроль глобальних систем, управління ними, а також забезпечення підзвітності, прозорості та відкритості інституцій для їх членів і представників. Це

є складним завданням у нашому нинішньому продовольчому режимі, коли кілька селекційних компаній контролюють значну частину ринку, що ускладнює створення менших компаній. По-друге, різні інтереси, закладені в концепції сталого розвитку, повинні бути збалансовані в управлінні системами. Політика, спрямована на підтримку, наприклад, економічного розвитку, може підірвати ініціативи, спрямовані на підтримку соціального розвитку. Таке управління може включати відповідальність за захист навколишнього середовища в інших частинах світу, наприклад, у Південній Америці, або підтримку більш сталого місцевого виробництва та ринку, наприклад, в Африці чи Азії, або виробництва, яке сприяє ґендерному балансу.

Економічні аспекти

Курей одомашнювали, вирощували та вживали в їжу в усьому світі протягом багатьох століть, але роль курятини як продукту харчування змінилася протягом останнього століття. У США куряче м'ясо вважалося елітним продуктом харчування в 1920-х роках. З тих пір, як бройлерна промисловість США перетворилася на перший справжній «агробізнес» у 1960-х роках, протягом десятиліть куряче м'ясо перетворювалося на все більш дешевий «основний продукт харчування». Зараз бройлери вважаються «найдешевшим джерелом білка». У Великобританії курчата, яких споживали в 1940-х роках, були в основному побічними продуктами у вигляді півників від зростаючої яєчної індустрії. Зростаючий попит і відносно висока ціна на курятину стали величезним стимулом для масового виробництва, що призвело до спеціалізації виробництва і виникнення галузі зі значною ефективністю [5-7].

Висновки. У нинішньому птахівничому секторі потребують вирішення багато питань, пов'язаних зі сталим розвитком. Однією з головних проблем для сталості складної системи є те, що вона не може бути класифікована як «стійка», якщо одна або більше її підсистем мають нестійкі виклики, наприклад, виробництво кормів в екологічно та соціально критичних умовах. Система також не може вважатися сталою сама по собі, якщо вона є частиною більшої системи, яка включає нестійкі практики або структури, наприклад, призводить до утворення великої кількості харчових відходів. У пошуках рішень буде багато випадків, коли виникатимуть потенційні конфлікти між різними пріоритетами, наприклад, між довгостроковими наслідками та короткостроковими витратами або вигодами від виробництва. Наприклад, вихід поживних речовин з гектара був нижчим в органічних системах виробництва продукції через повільніші темпи зростання та нижчу щільність поголів'я худоби. Це може розглядатися як нестійкий

підхід, оскільки за умов його застосування виробляється менше продуктів харчування для людини, але використовується більше ресурсів, що в умовах воєнного стану не дозволить максимізувати задоволення потреб населення України.

Список використаних джерел

1. ООН Україна. 2022. URL: <https://ukraine.un.org/uk/sdgs>
2. Конституція України. URL: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-ii>
3. Belhadi A., Sachin K., Venkatesh M., Imane B., Fatima E. An ensemble machine learning approach for forecasting credit risk of agricultural SMEs' investments in agriculture 4.0 through supply chain finance. *Annals of Operations Research*. 2021. P. 1–29.
4. Pawlak K., Kołodziejczak M. The role of agriculture in ensuring food security in developing countries: Considerations in the context of the problem of sustainable food production. *Sustainability*. 2020. Vol. 12. P. 54–88.
5. Qian X., Tava L. Financial and risk management in agricultural cooperatives with application to the milk industry in New Zealand. *International Journal of Production Research*. 2021. Vol. 59. P. 13–43.
6. Wang Z., Junling M., Yuehong Z. Construction of Farmer's Financing Mode under Internet Finance Embedded. *Paper presented at 2020 International Conference on Big Data Economy and Information Management, BDEIM, 2020, Zhenzhou, China, December 11–13*. P. 25–28.
7. Frascarelli A., Del Sarto S., Mastandrea G. A New Tool for Covering Risk in Agriculture: The Revenue Insurance Policy. *Risks*. 2021. Vol. 9. P. 131.
8. Grabs J., Carodenuto S. Traders as sustainability governance actors in global food supply chains: A research agenda. *Business Strategy and the Environment*. 2021. Vol. 30. P. 1314–1332.
9. Kang Y., Anurima B., Alec A., Jun W., Christabel C., Wetzle E. Differences in the early impact of COVID-19 on food security and livelihoods in rural and urban areas in the Asia Pacific Region. *Global Food Security*. 2021. Vol. 31. P. 500–580.
10. Budiasa W. Green financing for supporting sustainable agriculture in Indonesia. In *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*. Bristol: IOP Publishing, 2020. Vol. 518. P. 12–42.

1.2. НАУКОВІ РОБОТИ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Олександр ПАШИНІН,

*аспірант кафедри господарського та адміністративного права,
Донецький національний університет імені Василя Стуса*

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ ЗА ПРИНЦИПОМ НАЛЕЖНОЇ ОБАЧНОСТІ

Постановка проблеми. На сучасному етапі відбулося істотне переосмислення ролі бізнесу у забезпеченні реалізації прав людини. Суб'єкти господарювання мають обов'язок здійснювати діяльність у повазі до прав людини. Зasadничі положення, які узагальнюють очікування від бізнесу щодо прав людини, викладені у Керівних принципах з питань бізнесу та прав людини (2011 р.) (Керівні принципи), якими на бізнес покладено обов'язок діяти за принципом належної обачності, що поширюється і на відносини з реалізації права власності у сфері господарювання.

Законодавство щодо реалізації права власності у сфері господарювання, зокрема Господарський Кодекс (ГК) України, Цивільний Кодекс (ЦК) України, інші законодавчі акти, відображають намагання втілити баланс інтересів власника та всіх інших учасників суспільних відносин, проте потребують аналізу щодо створення правових засад сприяння дотриманню принципу належної обачності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання права власності та його реалізації у сфері господарювання досліджувалися багатьма українськими науковцями, такими як: О. Вінник, О. Дзера, В. Мамутов, Ю. Пацурківський, О. Розгон, І. Спасибо-Фатєєва, В. Щербина та багато ін. Проблематика бізнесу і прав людини, правових аспектів їх співвідношення і взаємовпливу розглянута у роботах таких авторів, як: J. Bonnitcha, R. McCorquodale, G. Graetz, В. Поєдинок, А. Санченко, А. Токунова, О. Уварова та ін. Проте питання правових засад реалізації прав власника у сфері господарювання з дотриманням принципу належної обачності, попри свою значущість, мало досліджене.

Метою дослідження є встановлення відповідності правових засад реалізації права власності у сфері господарювання принципу належної обачності бізнесу, а також розроблення пропозицій з удосконалення законодавства з цього питання.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному бізнес-середовищі суб'єкти господарювання здебільшого орієнтовані на отримання прибутку. Право власності на засоби виробництва та результати діяльності допомагають досягненню цього прагнення. Хоча здійснення господарської діяльності певною мірою сприяє й реалізації прав людини (через працевлаштування, продаж товарів, виконання певних робіт, послуг та ін.), проте ефект від здійснення діяльності може бути й негативним. Наприклад, коли суб'єкти господарювання недостатньо уваги приділяють питанням соціальної орієнтації своєї діяльності; впливу на навколишнє природне середовище; якості продукції (робіт, послуг), що ними виробляється тощо. Тому бізнес має впроваджувати прогресивні засади здійснення господарської діяльності, які характеризуються усвідомленням цінності прав людини і повагою до них з боку суб'єктів господарювання.

Керівні принципи в основі мають три вихідні засади, серед яких корпоративна відповідальність щодо забезпечення поваги до прав людини, яка знаходить прояв у дотриманні представниками бізнес-спільноти принципу належної обачності (*human rights due diligence*). Керівними принципами на бізнес-спільноту покладено обов'язок поважати права людини, тобто діяти з належною обачністю, щоб уникнути порушень прав людини та вживати заходів під час організації та здійснення господарської діяльності для запобігання та подолання негативного впливу на права людини, який може бути спричинений такою діяльністю [1].

Принцип належної обачності бізнесу вважається наскрізним принципом корпоративної соціальної відповідальності суб'єктів господарювання і розкривається у низці керівних принципів (17-21). У Керівних принципах ці принципи викладено розгорнуто і детально, проте узагальнено їх можна представити так. Керівний принцип 17 передбачає запровадження суб'єктами господарювання процедур забезпечення належної обачності щодо прав людини, спрямованих на встановлення фактів негативного впливу, запобігання або пом'якшення наслідків такого впливу, звітування щодо усунення цих наслідків [3]. Керівний принцип 18 закріплює обов'язок встановлення та проведення оцінки будь-якого фактичного чи потенційного негативного впливу на права людини, який може бути спричинений діяльністю суб'єкта господарювання або його діловими відносинами. Керівний принцип

19 зобов'язує суб'єктів господарювання інтегрувати результати оцінки впливу на права людини у внутрішні функції і процеси організації та здійснення господарської діяльності з метою вжиття належних заходів щодо гарантування прав людини. Керівний принцип 20 логічно випливає з попередніх і зобов'язує суб'єктів господарювання відстежувати ефективність вжитих ним заходів з метою з'ясування, чи усуваються наслідки негативного впливу. Керівний принцип 21 передбачає готовність суб'єктів господарювання, особливо тих, чия діяльність створює значні ризики для прав людини, публічно звітувати про вжиття заходів для усунення негативних наслідків їхньої діяльності [2, с. 30–40].

Таким чином, дотримання принципу належної обачності допомагає уникнути порушень прав людини під час організації та здійснення господарської діяльності. Принцип належної обачності поширюється на всі виробничо-господарські та організаційно-господарські відносини, у тому числі під час реалізації права власності на засоби виробництва, результати господарської діяльності, інші цінності, які використовують у господарській діяльності.

Керівні принципи мають тісний зв'язок з Цілями сталого розвитку на період до 2030 року, затвердженими Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН у 2015 р., основну ідею яких можна зобразити через гармонійне поєднання розвитку економіки, соціальної сфери та екології. У Порядку денному у сфері сталого розвитку до 2030 року бізнес визначено ключовою рушійною силою економічного зростання та розвитку інфраструктури, які є необхідними передумовами для досягнення визначених Цілей сталого розвитку, та здійснено заклик до бізнес-спільноти діяти у відповідності з Керівними принципами [4, с. 23]. Тому сфери економіки, соціального розвитку та екології виступають базовими для дотримання принципу належної обачності суб'єктами господарювання під час реалізації права власності.

Згідно з Конституцією України, одним з головних обов'язків держави є утвердження і забезпечення прав і свобод людини. Реалізація обов'язку держави гарантувати і захищати права людини знаходить прояв у здійсненні прямого та непрямого регулювання. Так, пряме регулювання означає прийняття законодавства, положення якого зобов'язують учасників господарських відносин здійснювати перевірку та оцінку фактичного або потенційного впливу на права людини, реагувати та звітувати про прийняті рішення та вжиті заходи [4, с. 33; 5, с. 87]. Шляхом непрямого регулювання держава здійснює контроль впливу суб'єктів господарювання на права людини, встановлюючи певні стандарти та вимоги до господарської діяльності у сфері бороть-

би з корупцією, впливу на навколишнє середовище та використання природних ресурсів, охорони здоров'я та безпеки людей, якості та безпечності товарів тощо [4, с. 33; 5, с. 87]. Щодо реалізації права власності у сфері господарювання держава вдається, здебільшого, до непрямих заходів регулювання, встановлюючи умови володіння, користування та розпорядження майном.

Аналіз законодавства дозволяє дійти висновку щодо наявності низки положень, які викладені в дусі принципу належної обачності й створюють правове підґрунтя для його дотримання суб'єктами господарювання. Зокрема, преамбула ГК України закріплює, що метою Кодексу є забезпечення соціальної спрямованості підприємництва відповідно до вимог Конституції України. Закріплення у ГК України положень щодо майнової основи господарювання (розділ III), у ГК та ЦК України – загальних засад реалізації права власності, в інших законах – особливостей реалізації права власності у певних правовідносинах вказує на те, що держава висуває умови до реалізації права власності у сфері господарювання.

Історичний розвиток суспільства і держави чітко показав, що абсолютне право власності потребує певних обмежень задля гарантування публічних інтересів, суспільної безпеки і сталого розвитку. Базовою умовою реалізації права власності є те, що здійснення правомочностей власником не повинно негативно впливати на права та законні інтереси іншого суб'єкта (інших суб'єктів). Виходячи із сучасного стану законодавчого регулювання права власності, заслуговує на увагу думка Ю. Пацурківського щодо того, що вже фактично відбувся перехід від парадигми абсолютного права власності до парадигми обмеженого права власності [6, с. 188].

Наведена думка знаходить підтвердження у рішеннях Конституційного Суду України, в яких зазначається, що право власності, в тому числі й приватної, не є абсолютним. Здійснення цього права має певні конституційно-правові межі, встановлені, зокрема, приписами ч. 3 ст. 13, ч. 7 ст. 41 Основного Закону України, в яких зазначається, що власність зобов'язує і не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству, правам, свободам та гідності громадян [7]. Встановлення умов реалізації права власності у сфері господарювання виступає способом узгодження не тільки приватних та публічних інтересів у майнових відносинах, але й приватних інтересів різних суб'єктів господарювання, оскільки, як слушно наголошують дослідники, це дає можливість визначити максимальний обсяг свободи власника та забезпечити дотримання прав інших учасників суспільних відносин, за-

побігти соціальній напруженості та конфліктам шляхом регламентації дій всіх і кожного певними рамками [8, с. 6].

На підставі аналізу чинного законодавства можна запропонувати до умов реалізації права власності у сфері господарювання відносити загальні межі здійснення права власності та обмеження і заборони реалізації певних правомочностей власника. Межі здійснення права власності розуміються як встановлені законом загальні кордони здійснення цього права незалежно від суб'єкта права власності, які вкладаються у відомий принцип свободи: «дозволено все, що не заборонено законом». Тобто власник зобов'язаний реалізовувати право власності згідно з його призначенням, поважати моральні засади суспільства і правила ділової етики, не порушувати права і охоронювані законодавством інтереси інших осіб, не обмежувати конкуренцію, не погіршувати екологічну ситуацію, природні якості землі тощо. Подібну думку висловлювали різні дослідники [9; 10].

Загальні межі здійснення цивільних прав закріплено у ст. 13 ЦК України, дія яких поширюється на суб'єктів господарювання. Проте з аналізу положень частин 5, 7 ст. 319 ЦК України випливає, що законодавець, визнавши первинність волі власника під час реалізації ним своїх правомочностей, заклав конкретне підґрунтя для встановлення меж цього права.

На встановлення загальних меж реалізації права власності у сфері господарювання значний вплив здійснюють прийняті в державі розуміння змісту правопорядку і правового господарського порядку зокрема. Так, у сфері господарювання до конституційних основ правопорядку віднесено недопущення використання власності на шкоду людині і суспільству (ч. 2 ст. 5 ГК України). Положеннями ст. 49 ГК України закріплено обов'язок підприємців не завдавати шкоди довкіллю, не порушувати права та законні інтереси громадян, їх об'єднань, інших суб'єктів господарювання, установ, організацій, права місцевого самоврядування і держави.

Закріплення у законі меж здійснення права власності втілюється шляхом вказівки на цільове використання майна та/або способів реалізації права власності або встановлення: переліку видів майна, яке не може належати суб'єкту; особливих правил набуття права власності на певні види майна; правил до форми правочинів про перехід права власності; юридичного обов'язку щодо утримання об'єкта права власності [6, с. 191]. Перераховані межі здійснення права власності у сфері господарювання в цілому відповідають принципу належної обачності

та разом з Керівними принципами (17–21) створюють необхідне підґрунтя корпоративної відповідальності бізнесу щодо дотримання прав людини під час реалізації права власності суб'єктами господарювання.

Межі реалізації права власності виступають підґрунтям для закріплення умов у вигляді обмежень та заборон реалізації права власності у сфері господарювання. Аргументом на користь наведеного твердження слугує висловлена науковцями думка, що обмеження є складовим елементом правового режиму власності, встановлюючи які, держава реалізує функцію охорони і захисту прав та інтересів третіх осіб. Обмеження і заборони характеризують зовнішній вплив на суб'єктивне право власності конкретної особи, що втілюється у відповідні правовідносини з її участю, тягне за собою зменшення можливостей здійснення власником своїх повноважень і полягає у конкретних приписах власнику здійснити певні дії або утриматися від них [10, с. 4]. Водночас обмеження стримують власника в здійсненні правомочностей з метою забезпечення прав і охоронюваних законом інтересів третіх осіб [11, с. 431]. З посиланням на ст. 64 Конституції України прикладами обмежень реалізації права власності називають закони України: «Про правовий режим надзвичайного стану», статтями 16, 17 якого закріплені заходи правового режиму надзвичайного стану, та «Про правовий режим воєнного стану», ст. 8 якого закріплені заходи правового режиму воєнного стану, що, по суті, є обмеженнями реалізації права власності.

Не можна оминати увагою таку сферу впливу бізнесу як навколишнє середовище, і характер такого впливу залежить від суб'єкта господарювання. В Україні сформовано законодавче підґрунтя щодо охорони навколишнього природного середовища, що в цілому відповідає як Цілям сталого розвитку, так і Керівним принципам. Названі документи дозволяють виділяти сферу екології та екологічні права як такі, що мають враховуватися суб'єктами господарювання під час реалізації права власності за принципом належної обачності. На рівні національного законодавства правовим підґрунтям дотримання цього принципу у вказаній сфері, серед інших, є Закон України «Про оцінку впливу на довкілля», яким визначено широке коло видів планової діяльності як сфери застосування оцінки впливу на довкілля.

Аналіз законодавства дозволяє дійти висновку, що умови реалізації права власності у сфері господарювання поширюються не лише на майно, яке використовується у господарській діяльності, але й на її результати. Відповідні норми закріплені у законах України: «Про ос-

новні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів», «Про загальну безпечність нехарчової продукції» та багатьох ін. У контексті принципу належної обачності реалізація права власності у сфері господарювання вимагає проведення оцінки впливу володіння, користування і розпорядження майном для припинення чи упередження порушення та/або сприяння порушенню, та/або встановлення зв'язків з тими, хто порушує права людини.

В Україні впровадження принципу належної обачності знаходиться на початковому етапі, проте після 24 лютого 2022 р. цей процес істотно загальмувався. Питання забезпечення поваги до прав людини та їх дотримання бізнесом в зонах конфліктів виділено окремо в Керівних принципах. Цьому питанню присвячено Керівний принцип 7, зміст якого піддавався аналізу дослідниками, зокрема й в аспекті впливу бізнесу на права людини у постконфліктному відновленні східних регіонів України [12, с. 122]. Варто згадати Державну цільову програму відновлення та розбудови миру у східних регіонах України, затверджену постановою Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2017 р. № 1071. Досягнення всіх стратегічних компонентів: 1) відновлення критичної інфраструктури та основних соціальних послуг; 2) економічне відновлення; 3) підвищення соціальної стійкості, розбудова миру та громадської безпеки – передбачає активне залучення бізнесу, використання майна, інвестування тощо. Потрібно погодитися із А. Санченко у тому, що залучення інвестицій, включаючи й іноземні, встановлення довірливих відносин у сфері господарювання, мають піддаватися аналізу за принципом належної обачності [12, с. 125–126], додавши до цього й всі відносини щодо реалізації права власності суб'єктами господарювання в зонах конфлікту та постконфліктних територій з метою недопущення фокусування власника виключно на отриманні економічної вигоди за рахунок прав людини.

Отже, норми українського законодавства формують правові засади щодо дотримання принципу належної обачності під час реалізації прав власника у сфері господарювання. Проте, за прикладом деяких країн Європи (Франція, Німеччина), доцільно положення про корпоративну відповідальність щодо дотримання прав людини та принцип належної обачності прямо закріпити у законодавстві. Тому пропонується конституційні основи правового господарського порядку в Україні (ч. 2 ст. 5 ГК України) доповнити положенням щодо здійснення господарської діяльності з дотриманням прав людини, а до принципів підприємницької діяльності (ст. 44 ГК України) включити принцип належної обачності.

Висновки. Розглянуті вище умови реалізації права власності у сфері господарювання у вигляді закріплених у законодавстві меж, обмежень та заборон можна вважати правовими засадами реалізації права власності у сфері господарювання, які відповідають принципу належної обачності. Встановлення цих умов та контроль за їх дотриманням можуть використовуватися й для оцінки ефективності дій держави щодо забезпечення реалізації і захисту прав людини.

Для чіткого встановлення обов'язку дотримання прав людини під час реалізації права власності у сфері господарювання пропонується закріпити положення щодо здійснення господарської діяльності з дотриманням прав людини та принципу належної обачності у відповідних статтях ГК України.

Список використаних джерел

1. Graetz G., Franks D. Incorporating human rights into the corporate domain: due diligence, impact assessment and integrated risk management. *Impact Assessment and Project Appraisal*. 2013. Vol. 31. Issue 2. P. 97–106. DOI: 10.1080/14615517.2013.771006
2. Керівні принципи щодо бізнесу і прав людини: Реалізація Рамкової програми Організації Об'єднаних Націй «Захист, повага і засоби захисту»: переклад: К. Буряковська, Ю. Разметаєва, О. Уварова, Д. Філіпський; за заг. ред. О. Уварової. Харків: Право, 2018. 80 с.
3. Bonnitcha J., McCorquodale R. The Concept of 'Due Diligence' in the UN Guiding Principles on Business and Human Rights. *European Journal of International Law*. 2017. Vol. 28. Issue 3. P. 899–919. <https://doi.org/10.1093/ejil/chx042>
4. Уварова О.О., Буряковська К.О. Бізнес і права людини: навч. посіб. Харків, 2019. 148 с.
5. Шабанов Р., Ждан М. Щодо поняття господарсько-правових засобів державного регулювання економіки за законодавством України. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 84–88.
6. Пацурківський Ю.П. Окремі методологічні проблеми розуміння природи власності та права власності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2020. № 85. С. 188–196. DOI <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i85.1867>
7. Рішення Конституційного Суду України від 16 жовтня 2008 р. № 24-рп/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v024p710-08#Text>
8. Михайленко О.О. Речово-правові обмеження права приватної власності за Стародавнім Римським та сучасним цивільним правом України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Запоріжжя, 2003. 20 с.

9. Перчеклій І. Проблеми визначення форм реалізації права власності Українського народу на природні ресурси. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 116–123.
10. Розгон О.В. Межі та обмеження права власності: автореф. дис. ... канд.юрид.наук : 12.00.03. Харків, 2005. 15 с.
11. Цивільне право: підручник: у 2 т. / за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. Х.: Право, 2011. Т. 1. 656 с.
12. Санченко А.Є. Бізнес і права людини у постконфліктному відновленні: міжнародні та вітчизняні правові засади. *Сфера життєдіяльності міста: економіко-правові проблеми постконфліктного відновлення: матеріали Круглого столу* (29 вересня 2020 р., м. Київ). Наук. ред. В.А. Устименко. НАН України. ДУ «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова НАН України». Київ, 2020. С. 118–130.

*Діана ЯРОВА,
здобувачка вищої освіти,
Навчально-науковий інститут права Київського
національного університету імені Тараса Шевченка*

ДЕЛЕГОВАНА ЗАКОНОТВОРЧІСТЬ ЯК ЗАСІБ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Постановка проблеми. Сучасне становище України характеризується анексією Автономної Республіки Крим, окупацією окремих територій східних областей, а зараз ще й повномасштабним військовим вторгненням Російської Федерації. У таких умовах перед державою постає гостра необхідність у пошуках нових механізмів швидкого регулювання на нові виклики. Зважаючи на те, що законотворчість як основний засіб державного впорядкування суспільних відносин за своєю природою є складним та довготривалим процесом, до якого може бути залучено багато суб'єктів із різними політичними інтересами, вкрай важливо звернути увагу на інститут делегованої законотворчості, адже він є достатньо розповсюдженим у провідних європейських державах та багаторічною історією функціонування підтвердив свою здатність бути реальним суспільним регулятором.

З огляду на те, що господарська діяльність базується на поєднанні приватного та публічного інтересів, має вартісний характер, певну цінову визначеність та залежить від економічних показників, питання створення гнучких регуляторів у зазначеній сфері є, як ніколи, злободенним. Особливої актуальності обрана тема набуває під час війни, адже за таких умов бізнес фактично стає основою економіки держави, тому для його нормального функціонування необхідно шукати нові засоби. Розкриття обраної теми буде сприяти вдосконаленню національної правотворчості у сфері господарювання. Відтак обрана тема має не лише теоретичне та практичне значення, а й переконливу актуальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що у вітчизняній юридичній науці інститут делегованої законотворчості, незважаючи на певний епізодичний науковий інтерес до нього, ще не був предметом комплексного дослідження, хоча окремі його аспекти привертати увагу таких науковців як: В. Авер'янов, П. Грималюк, С. Карр, М. Козюбра, О. Скаун, С. Сорока, В. Шаповал та інші.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є комплексний теоретико-правовий аналіз делегованої законотворчості як засобу державного регулювання відносин у сфері господарювання.

Для досягнення поставленої мети виокремлено такі *завдання*:

- навести власне визначення поняття «делегована законотворчість» та з'ясувати історичний досвід розвитку цього правового інституту в Україні;
- розглянути зарубіжний досвід у питаннях регулювання господарської діяльності шляхом делегованого законодавства;
- надати рекомендації щодо впровадження інституту делегованої законотворчості у сферу регулювання господарської діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для розв'язання поставлених завдань варто з'ясувати, що саме ми будемо розуміти під категорією «делегована законотворчість». Зазначимо, що в законодавстві України відсутня легальна дефініція наведеного поняття, а в національній доктринальній літературі наявні суттєві прогалини з приводу окресленого питання. У межах нашої наукової роботи ми будемо використовувати визначення, яке було обґрунтовано нами в процесі попередніх наукових досліджень. Так, під делегованою законотворчістю ми будемо мати на увазі політико-правовий процес, в основу якого покладено прийняття нормативно-правового акта рівного за юридичною силою закону та відповідно до повноваження, яке виходить із закону або за прямим дорученням законодавчого органу держави іншому органу із збереженням певної системи контролю за реалізацією делегованих повноважень [1].

Варто зазначити, що, незважаючи на певний вакуум висвітлення наведеної проблематики в науковому просторі, делегована законотворчість не є абсолютно новим явищем для української правотворчості. Так, у 1992 році було прийнято Закон України «Про тимчасове делегування Кабінету Міністрів України повноважень видавати декрети у сфері законодавчого регулювання». Відповідно до цього акта, Кабінету Міністрів України були тимчасово (до 21 травня 1993 року) делеговані повноваження видавати декрети у сфері законодавчого регулювання з питань, передбачених пунктом 13 статті 97 Конституції України, щодо відносин власності, підприємницької діяльності, соціального і культурного розвитку, державної митної, науково-технічної політики, кредитно-фінансової системи, оподаткування, державної політики оплати праці й ціноутворення [4]. Зазначені акти мали сприяти оперативному вирішенню питань, пов'язаних зі здійсненням ринкової реформи. Крім того, на той момент статтею 97¹ Конституції України було встановлено,

що Верховна Рада України у виняткових випадках двома третинами голосів від загальної кількості народних депутатів України може законом делегувати Кабінету Міністрів України на визначений термін повноваження видавати декрети у сфері законодавчого регулювання з окремих питань, передбачених вже згаданим нами нормативним приписом [5]. Такі декрети Кабінету Міністрів України мають силу закону та можуть зупиняти дію конкретних законодавчих актів або вносити до них зміни й доповнення. Важливо також вказати, що за нетривалий період здійснення Урядом законодавчих повноважень було прийнято 83 декрети [6], переважна частина яких прямо або опосередковано стосувалась питань господарювання. Підкреслимо, що більшість актів делегованого законодавства наразі скасована спеціальними законами. Слід зазначити, що такий правовий експеримент у національній законотворчості на той момент не призвів до успіху, адже декрети були більшою мірою суперечливими та неузгодженими між собою. Крім того, Кабінет Міністрів України здійснював законотворчу діяльність без спеціальної програми, а прийняті акти були слабкими в питаннях юридичної техніки, економічної та соціальної обґрунтованості й викликали суттєві нарікання в суспільстві, що в подальшому вплинуло на те, що наприкінці травня 1993 року Уряду не було знов делеговано законодавчі повноваження [7, с. 208]. Попри певну недосконалість тогочасної делегованої законотворчості, декрети Кабінету Міністрів України як політико-правове явище були достатньо прогресивним і обґрунтованим засобом, адже такий механізм відповідав загальноєвропейському досвіду та був цілком раціональним вирішенням проблеми парламентського перевантаження.

Для того, щоб краще продемонструвати вищезазначене та довести доцільність впровадження інституту делегованої законотворчості в правотворчу практику України в питаннях господарювання, слід розглянути досвід європейських держав у зазначеній сфері.

Так, у Великобританії, для якої делегована законотворчість є достатньо природним політичним явищем завдяки функціонуванню в правовій системі держави принципу парламентського суверенітету, регулювання суспільних відносин здійснюється не лише за допомогою законодавчих приписів, а й завдяки законодавчим інструментам ("*statutory instruments*"), так зване вторинне законодавство. Відповідно до Закону «Про законодавчі інструменти» ("*Statutory Instruments Act*"), під зазначеними нормативними актами розуміють положення (*regulations*), правила (*rules*), схеми (*schemes*) або накази (*orders*), які були прийняті шляхом надання таких повноважень Монарху на засі-

данні Таємної ради або визначеному міністру законом [8]. Слід зазначити, що делеговане законодавство у Великобританії застосовується для врегулювання різноманітних сфер суспільних відносин, у тому числі й тих, що прямо або дотично стосуються господарської діяльності. Так, серед актів делегованого законодавства, прийнятих за 2022 рік, можна побачити положення «Про торговельне судноплавство» [10], положення «Про ліцензування алкоголю» [11] тощо.

Крім того, делегована законотворчість є достатньо розповсюдженою й у державах Європейського Союзу. Так, наприклад, частиною 1 статті 38 Конституції Французької Республіки (Франція) передбачено, що Уряд може для виконання своєї програми просити Парламент про дозвіл протягом обмеженого терміну здійснювати шляхом ордонансів заходи, які зазвичай належать до сфери законодавства [12]. Слід зазначити, що делегована законотворчість у Франції достатньо часто застосовується для врегулювання питань, що пов'язані з економічними аспектами. Так, у 2008 році було прийнято Закон «Про модернізацію економіки», відповідно до якого Уряд був уповноважений прийняти ордонанси протягом шести місяців із моменту опублікування зазначеного Закону для подолання труднощів підприємницької діяльності, які визначені в Законі [13]. Варто вказати, що актів делегованої законотворчості, прийнятих відповідно до Закону «Про модернізацію економіки», було приблизно 30 [14], що, у свою чергу, свідчить про реальну можливість делегованого законодавства бути механізмом регулювання суспільних відносин у сфері господарювання.

Інститут делегованої законотворчості поширений також і в Італійській Республіці (Італія). Так, у статтях 76-77 Конституції Італії зазначена можливість делегування законодавчої функції Уряду, якщо тільки одночасно будуть визначені принципи та керівні критерії такого делегування і лише на обмежений час та з певного кола питань (стаття 76), та можливість Уряду в разі особливої необхідності та терміновості під свою відповідальність приймати тимчасові акти, які мають силу закону, але які в подальшому мають бути спеціально затверджені (стаття 77) [15]. Фактично інститут делегованої законотворчості може застосовуватись для врегулювання питань у різних сферах правовідносин, у тому числі й тих, що пов'язані з господарюванням.

Схожий механізм закріплений і в Конституції Румунії. Так, частиною 1 статті 114 Основного Закону держави встановлена можливість Парламенту ухвалювати спеціальний закон, який уповноважує Уряд видавати ордонанси у сферах, які є предметом органічних законів [16]. Зазначимо, що в уповноважуючому законі мають бути визначені кон-

кретні відносини, які підлягають регулюванню, та строк, у межах якого можуть видаватись ордонанси. В особливих ситуаціях Уряд може приймати ордонанси терміново, однак вони вступають у силу лише після затвердження їх Парламентом.

У Конституціях Королівства Іспанія (Іспанія) та Республіки Хорватія (Хорватія) інститут делегованої законотворчості застосовується до всіх сфер суспільних відносин, окрім тих, які мають регулюватись виключно законом. Відповідно до статей 81-82 Основного закону Іспанії, шляхом делегованого законодавства не можуть вирішуватись питання, які, згідно із Конституцією, мають регулюватись органічними законами. До таких питань належать, зокрема, закріплення основних прав і свобод, територіально-автономний устрій держави, порядок утворення та діяльності Загальних зборів, а також інші питання, для вирішення яких Конституцією передбачено прийняття закону [17]. Відповідно ж до статті 88 Конституції Хорватії, шляхом делегування законодавчих повноважень не може регулюватись сфера прав і свобод людини та громадянина, національних прав, виборчої системи, організації, компетенції та порядку діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування [18]. Однак знову ж таки серед наведених питань немає згадки про економічні відносини, що свідчить про можливість застосовувати акти делегованого законодавства у сфері господарювання.

Після з'ясування сутності делегованої законотворчості та її історії на початкових етапах політико-правового розвитку незалежної України цілком доречно розглянути перспективи впровадження зазначеного інституту до правової системи сучасної держави. Слід зазначити, що створення нових нормативних регуляторів у державі має відбуватися з урахуванням найкращих взірців зарубіжної практики та на основі власного правового досвіду держави. Враховуючи вищенаведені вимоги, надамо рекомендації щодо впровадження інституту делегованої законотворчості у сферу регулювання господарської діяльності.

1. Делегована законотворчість у сфері господарювання повинна відбуватися у формі передачі Кабінету Міністрів України (уряду) повноважень приймати для врегулювання питань, що пов'язані з господарською діяльністю, нормативно-правові акти, які будуть мати силу закону.
2. Таке делегування має відбуватися у двох випадках:
 - 1) Кабінет Міністрів України звертається до Верховної Ради України (парламенту) із проханням передати законодавчі повноваження;

- 2) Верховна Рада України в разі надмірної завантаженості може делегувати законодавчі повноваження Кабінету Міністрів України.
3. У разі передачі законодавчих повноважень має бути чітко визначена сфера господарських відносин, водночас має бути встановлена конкретна мета та завдання такого делегування.
 4. Делегування законодавчих повноважень відбувається шляхом прийняття нового спеціального закону, в якому нормативно закріплюються вимоги, встановлені пунктом 3, та термін, впродовж якого можлива передача таких повноважень.
 5. У подальшому акт делегованого законодавства може бути скасований повністю Верховною Радою України шляхом прийняття відповідного закону або в окремих його положеннях шляхом внесення змін до зазначеного акта. Крім того, делеговане законодавство за рішенням Конституційного Суду України може бути визнане неконституційним.
 6. Акти делегованого законодавства, якщо вони виходять за межі делегованих повноважень або не відповідають меті та завданням, є недійсними та не тягнуть за собою юридичних наслідків.
 7. Кабінет Міністрів України не несе відповідальності за прийняті ним акти, крім випадків умисних правопорушень, які тягнуть за собою адміністративну або кримінальну відповідальність.

Висновки. У науковій роботі здійснено теоретичне узагальнення та запропоноване нове вирішення наукового завдання, яке полягало в комплексному теоретико-правовому аналізі делегованої законотворчості як засобу державного регулювання відносин у сфері господарювання.

1. У дослідженні наведено власне визначення поняття «делегована законотворчість» та з'ясовано історичний досвід розвитку цього правового інституту в Україні. Так, під делегованою законотворчістю ми маємо на увазі політико-правовий процес, в основу якого покладено прийняття нормативно-правового акта рівного за юридичною силою закону та відповідно до повноваження, яке виходить із закону або за прямим дорученням законодавчого органу держави іншому органу із збереженням певної системи контролю за реалізацією делегованих повноважень. Основною формою делегованої законотворчості в Україні були декрети Кабінету Міністрів України, які, однак, мали суттєві недоліки з точки зору юридичної техніки.

2. У науковій роботі розглянуто зарубіжний досвід у питаннях регулювання господарської діяльності шляхом делегованого законодавства. Так, було встановлено, що у Великобританії, Франції, Італії, Румунії, Іспанії, Хорватії зазначений правовий інститут застосовується для врегулювання питань у господарській сфері та, як правило, він має конституційний характер.
3. На основі аналізу досвіду зарубіжних країн у сфері делегованої законотворчості, а також вітчизняної політико-правової історії було надано рекомендації щодо впровадження інституту делегованої законотворчості у сферу регулювання господарської діяльності. Так, делегована законотворчість у сфері господарювання має полягати в передачі Кабінету Міністрів України (уряду) повноважень приймати для врегулювання питань, що пов'язані з господарською діяльністю, нормативно-правові акти, які будуть мати силу закону. Водночас у разі делегування законодавчих повноважень має бути встановлено конкретну мету, завдання такого делегування та термін, протягом якого має відбуватись передача законодавчих повноважень.

Список використаних джерел

1. Ярова Д.В. Делегована законотворчість: доктринальний аналіз категорії. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2022. Вип. 72. Ч. 1. С. 81–85.
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96. *Відомості Верховної Ради.* 1996. № 30. Ст. 141.
3. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України.* 2003. № 18. Ст. 144.
4. Про тимчасове делегування Кабінету Міністрів України повноважень видавати декрети в сфері законодавчого регулювання: Закон України від 18.11.1992 р. № 2796-XII. *Відомості Верховної Ради України.* 1993. № 2. Ст. 6.
5. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки: Конституція УРСР від 20.04.1978 р. № 888-IX. *Відомості Верховної Ради УРСР.* 1978. № 18. Ст. 268.
6. Декрети Кабінету Міністрів України. URL : <https://www.rada.gov.ua>
7. Чабан В.П. Адміністративно-правовий феномен декретів Кабінету Міністрів України. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2015. № 4 С. 207–209.
8. Statutory Instruments Act, 1946. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga_19460036_en.pdf

9. Statutory Instruments. House of Commons Information Office. URL: https://www.parliament.uk_l07.pdf
10. The Merchant Shipping (Control and Management of Ships' Ballast Water and Sediments) Regulations. 2022. URL: https://www.legislation.gov.uk_Regulations2022/
11. The Alcohol Licensing (Coronavirus) (Regulatory Easements) (Amendment) Regulations 2022. URL: <https://www.legislation.gov.uk>
12. La Constitution de la France du 4 octobre 1958. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr>
13. LOI n° 2008-776 du 4 août 2008 de modernisation de l'économie. URL: [https://www.legifrance.gouv.fr_\(1\)_Légifrance](https://www.legifrance.gouv.fr_(1)_Légifrance)
14. Les ordonnances prises sur le fondement l'article 38 de la Constitution. URL: <https://www.senat.fr>
15. Конституція Італійської Республіки. URL: https://www.regione.toscana.it_857ce10e-21d1-d4b9-492e-e44f0a7af3ba
16. Constitutiei Romaniei. URL: <https://www.ucv.ro>
17. Constitución Española. URL: <https://www.boe.es>
18. Ustav Republike Hrvatske. URL: <https://www.istra-istria.hr>
19. Ярова Д. В. Делегована законотворчість: досвід країн Європейського Союзу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8.
20. Загальна теорія права. Нормативний курс: підруч. для студ.-юристів / за ред. д-ра юрид. наук, проф. С.В. Бобровник. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 596 с.

*Тетяна КРИВЕНЬКА,
здобувачка вищої освіти,
Вінницький торговельно-економічний інститут
Державного торговельно-економічного університету*

РЕЛОКАЦІЯ БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ: ВПЛИВ НА ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ЕКОНОМІКУ В УМОВАХ ВІЙНИ

Ще до початку повномасштабної війни в Україні існувало чимало загроз для її успішного економічного та соціального розвитку, зокрема інтенсивні еміграційні процеси, макроекономічна та політична нестабільність, мінливість вітчизняного законодавства. Проте після системної кризи постмайданного періоду Україна почала поступово покращувати показники соціально-економічного, технологічного становища. Втім це повністю було зруйновано 24 лютого 2022 року, коли РФ розпочала повномасштабне вторгнення в Україну. Воєнні дії спричиняють численні втрати людських ресурсів, руйнування економіки та знищення інфраструктури, основу якої становить належне функціонування підприємств малого та середнього бізнесу. Наразі проблема соціально-економічної стабілізації України є фундаментальною передумовою не лише для гарантування відповідної якості життя населення в умовах війни, але й для мінімізації конфліктного середовища в суспільстві, зниження соціальної напруги та зростання рівня задоволеності інтересів громадян та забезпечення їх прав таким чином, як це передбачається Керівними принципами ООН з питань бізнесу та прав людини.

Функціонування українського бізнесу сьогодні є драйвером розвитку економіки навіть за таких складних умов, адже воєнні виклики зумовили низку перешкод для ефективного розвитку як пересічних громадян, так і бізнес-структур. Важливою проблемою сьогодення є неможливість для підприємств працювати в небезпечних регіонах країни та під постійними обстрілами, що зумовило призупинення роботи багатьох підприємств і втрату робочих місць великою кількістю громадян. Одним із сучасних інструментів адаптації вітчизняного бізнесу до умов війни є можливість релокації підприємств до більш безпечних регіонів країни, що дозволить справляти позитивний вплив на макроекономічні результати функціонування країни, а також забезпечувати населення України, що перебуває в складному економічному та психологічному стані, робочими місцями та, як наслідок, забезпечувати реалізацію їх трудових прав в умовах війни.

Питання релокації українського бізнесу та дотримання прав людини висвітлили у своїх працях низка сучасних науковців, серед яких А. Вавринчук, А. Оленін, О. Рим, Є. Шаповалов, Р. Яковенко та інші. Проте наразі, за обставин постійного посилення безпекової напруженості, це питання постає особливо гостро, що зумовлює необхідність розробки чіткого механізму релокації бізнесу та забезпечення трудових прав працівників.

Метою роботи є розробка механізму забезпечення трудових прав населення України та розвитку економіки шляхом релокації вітчизняного бізнесу внаслідок війни.

Війна в Україні спричинила низку перешкод щодо економічної діяльності та забезпечення прав людини. Важливе місце в загальній системі прав людини займає право на трудову діяльність. У більшості нормативно-правових актів, зокрема Глобальному договорі ООН та його десяти принципах (1999 р.), Декларації Комітету міністрів Ради Європи про Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини (2014 р.) та інших міжнародних документах, трудові права розглядаються переважно в контексті їх дотримання представниками бізнесу по відношенню до найманих працівників [1]. Проте наразі варто врахувати й зовнішні фактори, що в умовах війни можуть стати перешкодою для реалізації прав людини, зокрема відсутність робочих місць на небезпечних територіях, залучення українських працівників проросійськими бізнес-структурами на окупованих територіях та ін.

У доповіді Спеціального представника Генерального секретаря ООН з питань бізнесу та прав людини Джона Раггі досить глибоко обґрунтовані ті трудові права людини, які найчастіше можуть порушуватися бізнес-структурами в економіці чи в окремих ситуаціях [1]. Запропонуємо їх розгляд на рис. 1, виокремивши права, що можуть порушуватися саме в умовах війни.

На наш погляд, чи не єдиним правильним рішенням задля недопущення дискримінації прав людини, а також підтримки роботи бізнесу в умовах війни є їх переміщення в безпечні регіони країни, на чому протягом війни наголошує і український Уряд. У цьому контексті важливе місце займає релокація підприємств, що потребує додаткових ресурсів, шляхів та методів реалізації такого процесу.

З виникненням нових викликів, зумовлених війною, український Уряд спільно з Міністерством економіки України розробив та реалізує програму з релокації українських підприємств, які знаходяться в зоні активних бойових дій. У загальному сенсі релокація бізнесу – це його переміщення в інше місце, переїзд усередині країни або ж за кордон. Основними нормативни-

ми документами, які регулюють переміщення підприємств, є Постанова Уряду від 17.03.2022 р. № 305 стосовно безоплатного перевезення майна вітчизняних підприємств, установ та організацій згідно із затвердженим переліком; Розпорядження Уряду від 25.03.2022 р. № 246-р, що передбачає план невідкладних заходів щодо переміщення, у разі потреби, виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або існує загроза їх ведення, на безпечну територію [2].

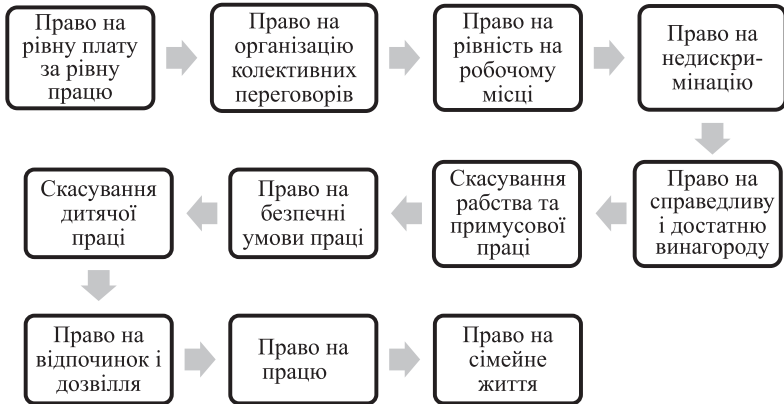


Рис. 1

Трудові права людини, які найчастіше можуть порушуватися бізнес-структурами в умовах війни

Джерело: побудовано автором за матеріалами [1]

Згідно з Державною програмою, переміщення бізнесу та його обладнання здійснюється потужностями «Укрзалізниці», «Укрпошти» або власними ресурсами (з компенсацією). Водночас державна допомога надається не тільки на етапах фізичного перевезення та запуску підприємств на новому місці, але і для одержання супроводу після відновлення їх діяльності. Співпраця держави та бізнесу проявляється у таких заходах: підбір працівників, налагодження взаємодії з постачальниками сировини та організація логістики, пошук нових ринків збуту продукції, в тому числі за кордоном [3].

З метою дослідження впливу окремих факторів на релокацію підприємств проведемо кореляційний аналіз (табл. 1), що дозволить більш широко охарактеризувати роль релокації підприємств у працевлаштуванні безробітних, у тому числі внутрішньо переміщених осіб, обсяг яких з кожним місяцем зростає.

Таблиця 1

Кореляційний аналіз взаємозалежності основних критеріїв забезпечення трудових ресурсів та відновлення економіки

	Кількість релокованих підприємств	Кількість внутрішньо переміщених осіб	Кількість безробітних	Індекс інфляції
Кількість релокованих підприємств	1			
Кількість внутрішньо переміщених осіб	0,89650679	1		
Кількість безробітних	-0,3076396	-0,49938	1	
Індекс інфляції	-0,7353379	-0,37499	-0,098011	1

Джерело: розраховане автором на основі даних за травень-вересень 2022 [3-4]

Проведений аналіз свідчить про найбільшу залежність між кількістю релокованих підприємств та внутрішньо переміщених осіб (ВПО), що, з одного боку, свідчить про зростаючі тенденції обох показників протягом останніх 5-ти місяців, з іншого – про можливість працевлаштування ВПО саме на релокованих підприємствах, що дозволить забезпечити їх трудові права, а також про необхідність розробки механізму релокації підприємств, поряд із наданням умов для переїзду його працівників задля продовження трудових відносин у безпечному регіоні. Зважаючи на вищесказане, на наш погляд, в процесі релокації підприємствам необхідно створювати умови для можливості евакуації в ці ж регіони своїх працівників для продовження співпраці та збереження гарантій щодо їх трудових прав. Така можливість дозволить зменшити витрати часу та ресурсів на підбір нового персоналу, а також пошуку роботи для працівників, чиє місце роботи було релоковане.

У процесі переміщення підприємств на безпечні території України, безумовно, не всі з них зможуть переїхати з власним персоналом, тому створення робочих місць у центральних та західних регіонах є також можливістю для працевлаштування ВПО з інших регіонів, а також місцевого населення. Адже в сучасних умовах постійного зростання рівня цін забезпечення населення робочими місцями є індикатором уникнення глибокої соціальної кризи, поряд з політичною кризою та воєнними діями.

З метою дослідження особливостей адаптації релокованих підприємств на нових територіях було проведено соціологічне опитування, в якому взяли участь 58 респондентів, у т.ч. ВПО, щодо можливостей працевлаштування на релокованих підприємствах, споживання їх продукції. За результатами опитування, 89,3% респондентів вважають, що краще бізнес переміщувати в Україні, тоді як 10,7% надають перевагу вивезенню бізнесу за кордон, що свідчить про високий рівень

підтримки національної економіки пересічними громадянами. Тоді як 92,9% респондентів вважають, що безперечно переміщення бізнесу в межах країни позитивно впливає на економіку, 42,9% опитуваних підтримували релоковані підприємства споживанням їх товарів, незважаючи на те, що постійно не споживають аналогічну продукцію.

Результати опитування щодо надання переваги в працевлаштуванні на релокованих підприємствах відображені на рис. 2 і свідчать про високу підтримку релокованого бізнесу суспільством і можливості підтримки трудових прав у відносно безпечних регіонах України.

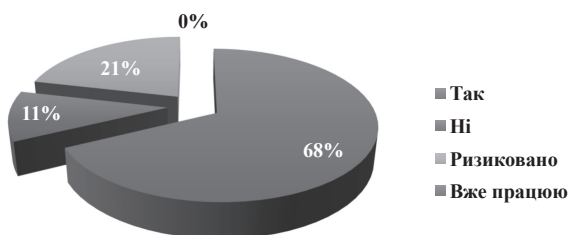


Рис. 2

Структура респондентів щодо можливості працювати на релокованому підприємстві

Джерело: авторська розробка

Згідно зі статистичними даними Міністерства економіки України з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації, станом на 29 вересня 2022 року за програмою релокації у безпечні регіони було переміщено 745 підприємств, з них 68% – відновили свою діяльність. Серед таких підприємств найбільшу частку складають підприємства оптової та роздрібною торгівлі, ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів (38,7%), переробної промисловості (33,1%), інформації та телекомунікації (5,9%), професійної, наукової та технічної діяльності (5,3%).

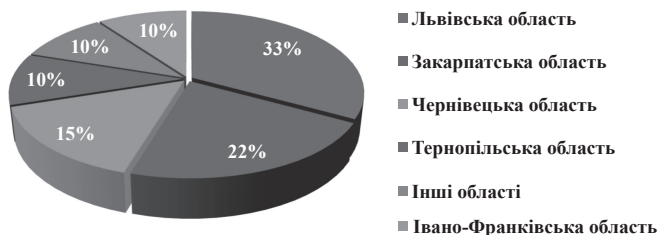


Рис. 3

Структура релокованих протягом війни підприємств в Україні станом на вересень 2022 р.

Джерело: побудоване автором за матеріалами [3]

Виходячи з проведеного дослідження, побудуємо механізм розвитку економіки України та підтримки трудових прав людини шляхом релокації підприємств із зони активного ведення бойових дій (рис. 4).



Рис. 4

Механізм забезпечення трудових прав людини та розвитку економіки шляхом релокації бізнесу в умовах війни

Джерело: авторська розробка

Зважаючи на участь у процесі релокації великої кількості учасників, а також необхідність надання переваг для утримуючої сторони релокованого бізнесу, виділимо ключові вимоги до релокованих підприємств із небезпечних регіонів країни, які дозволять окреслити переваги процесу релокації для усіх учасників цього процесу (рис. 5).

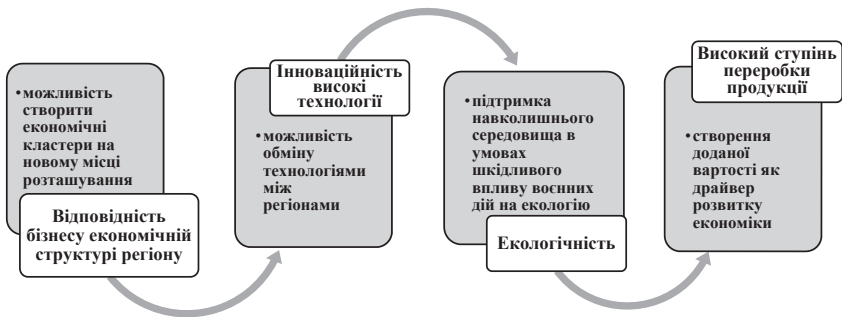


Рис. 5

Ключові вимоги до релокованих підприємств

Джерело: авторська розробка

Таким чином, переміщення бізнесу у безпечні регіони створює нові можливості для розвитку економіки та дозволяє підприємствам продовжувати працювати в умовах війни. Безумовно, Державна програма релокації позитивно відбивається на процесі переміщення підприємств із небезпечних регіонів, що свідчить про позитивне втручання органів державної влади в роботу українського бізнесу під час воєнного стану. Надання допомоги та консультування українського бізнесу завжди було пріоритетом державної політики, адже підприємництво є основою розвитку та подальшої відбудови України.

Процес релокації підприємств відіграє важливу роль у забезпеченні реалізації права на працю як одного з основних прав людини, що в умовах воєнного стану дуже часто стає об'єктом порушення. Перевезення своїх працівників на безпечні території задля продовження трудових відносин, створення робочих місць на нових територіях дозволяє забезпечити населення правами на працю, трудову недискримінацію, правом на безпечні умови праці тощо. Лише спільними зусиллями органів державної влади та органів місцевого самоврядування, власників бізнесу та працівників усіх галузей економіки ми зможемо не лише подолати підступного ворога на полі бою, але й належним чином забезпечити повагу прав мешканців нашої країни та швидко відбудувати її економіку в повоєнний період.

Список використаних джерел

1. Інформаційно-довідковий ресурс науково-практичних і нормативних матеріалів з питань бізнесу і прав людини. URL: http://www.iepd.kiev.ua/?page_id=8524
2. Офіційний сайт ДІА. Бізнес. URL: <https://business.dii.gov.ua/>
3. Оленін А. Економіка їде на захід: як рятується українській бізнес від війни. URL: https://lb.ua/economics/2022/05/11/516454_ekonomika_ide_zahid_yak_ryatuietsya.html
4. Офіційний сайт Міністерства економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua>
5. Програма релокації підприємств. *Міністерство економіки України*. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=3e766cf9-f3ca4121-8679-e4853640a99a&title=ProgramaRelokatsiiPidprimstv>
6. Яковенко Р.В. Теоретико-економічне підґрунтя реалізації завдань управління економікою України в умовах російської агресії. *Інвестиції: практика та досвід*. 2022. № 2. С. 58–66.
7. Вавринчук А.С. Правові засади релокації підприємств з постраждалих під час війни регіонів. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/>
8. Рим О.М. Переведення працівників внаслідок релокації підприємства через воєнні дії. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття*: матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 529–531.

Яна БУРЛАКА,
здобувачка вищої освіти,
Державний торговельно-економічний університет

ОСОБЛИВОСТІ РОЗРОБКИ ПРОДУКТОВОГО ПОРТФЕЛЯ ТУРИСТИЧНОГО ПІДПРИЄМСТВА В ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Туризм є однією з найдинамічніших сфер світового господарства. Туристичні підприємства завжди мають підлаштовуватися під нові тенденції, напрями та умови життєдіяльності суспільства. Також туризм є невід'ємною, а деколи й основною, галуззю національної економіки. Тому дуже важливо розробляти якісний та цікавий продукт для споживача туристичних послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням повоєнного відновлення туризму та розробки нових туристичних продуктів в цей час присвячені наукові роботи багатьох українських дослідників. Так, у своїй роботі І. Дворська, засновниця та автор ідеї першого у світі туристичного хабу «Travel HUB», показала, чи можливо відновити туризм після війни, та навела приклади досвіду деяких країн світу. Вона виділила Хорватію, де туризм тимчасово зупинився в 1990-х роках через війну; Ізраїль, який досі зберігає туристичний статус під час війни із Палестиною; Грузію після війни 2008 року з РФ. Також вона висловила думку з приводу перспективи туризму в Україні після війни – трансформація ландшафтів, нова історична спадщина та створення нових об'єктів.

М. Олеськів, голова Державного агентства розвитку туризму, розкрила питання розробки програм і стратегій відновлення туризму в Україні, популярні напрямки для подорожей Україною до та після війни, стандарти надання туристичних та екскурсійних послуг у повоєнний період. Серед джерел фінансування, окрім державного бюджету, вона виділила також донорську підтримку. Наголошено на необхідності збереження балансу між маршрутами, які пов'язані з війною, та звичайними маршрутами, в яких показується гостинна, культурна, з неймовірною природою та смачною кухнею Україна.

Д. та М. Каднічанські дослідили тематику мілітарного туризму, його термінології та класифікації. Вони розділили мілітарний (воєнний) туризм на три види: воєнно-історичний туризм, військово-пригодницький туризм та військово-подієвий туризм. Також вони акцентували

увагу на розмежуванні понять військового та воєнного туризму. Воєнний стосується війни та тісно пов'язаний з нею. У свою чергу, військовий стосується військовослужбовця, війська та його життя.

Н. Барвінок у своїй праці дослідила перспективи розвитку воєнного туризму в Україні. Вона проаналізувала різні визначення та класифікації мілітарітуризму, а також те, якими є можливі напрямки, маршрути та програми в Україні, пов'язані з воєнним туризмом в післявоєнний період; дослідила організацію воєнно-історичного туризму; детально розібрала можливі в подальшому меморіальні комплекси, оборонні споруди, музеї тощо.

Виокремлення невивчених раніше аспектів загальної проблеми. Особливості формування та розробки продуктового портфеля туристичного підприємства в післявоєнний період нині не мають чіткого аналізу та досліджень.

Основними *цілями* дослідження є: вивчення та узагальнення теоретичного матеріалу з розвитку вітчизняного туризму у післявоєнний період; систематизація нових напрямків і видів туризму в Україні; розробка рекомендацій щодо формування продуктового портфеля туристичного підприємства в часи повоєнного відновлення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головною метою розвитку туризму в Україні є створення конкурентоспроможного туристичного продукту як на внутрішньому, так і на світовому ринках. Важливим завданням є також збільшення потоків внутрішніх і зовнішніх (в'їзних) туристів. Наприклад, у 2021 році, за даними Державного агентства розвитку туризму, Україну відвідав 4 271 991 іноземний турист, що на 26,3% більше, ніж у 2020 році [1]. А от внутрішні потоки туристів за 9 місяців 2021 року збільшились на 20% [2].

Перспективи 2022 року були досить оптимістичними, але початок повномасштабної війни РФ проти України 24 лютого 2022 року зруйнував усі плани розвитку вітчизняної туристичної сфери. В ООН зробили прогноз, що якщо війна в Україні затягнеться більше, ніж на рік, то світова галузь туризму може втратити як мінімум 14 мільярдів доларів [3]. Велика кількість українських бізнесів зачинились, інші збанкрутували або ж зазнали величезних збитків. Наприклад, авіакомпанія SkyUp та туроператор Join UP! через війну втратили \$550 млн доходу [4].

Водночас важливо, що багато країн мають досвід у відновленні туризму під час війни та у післявоєнний період. Це, наприклад, Хорватія, де зараз туризм приносить 15 % ВВП, Грузія, Ізраїль, Єгипет та ін. [5].

Тому вже зараз розробляються плани, проекти та програми відновлення туристичної галузі в Україні. Оцінюються перспективи розвитку туризму в післявоєнний період. Звичайно, треба вдосконалювати продуктові портфелі туристичних підприємств. Структура продуктового портфеля має забезпечувати туристичному підприємству певну стабільність рівня реалізації та прибутку. Розробка та просування нового продукту – складний процес, що вимагає високого рівня кваліфікації персоналу. Тому важливу роль буде відігравати те, наскільки персонал освічений і мотивований.

Державне агентство розвитку туризму вже визначає потенційні нові напрями діяльності в післявоєнний період в Україні. До всім відомих дестинацій приєднуються нові, які стали відомими через війну. Також будуть створюватись та розробляться проекти нових місць для відвідування. По-перше, це міста-герої, міста, які пережили окупацію, та ті, які в подальшому будуть деокуповані. Також розроблятимуться туристичні програми по місцях військової слави ЗСУ. Приміром, можна виділити такі міста, як: Ірпінь, Буча, Маріуполь, Харків, Київ, Херсон та інші міста, острів Зміїний, село Чернобаївка тощо. Після закінчення війни, коли на сході України буде безпечно, агентство має намір розвинути туризм в Донецькій і Луганській областях [6].

З'являються перспективи для розвитку в Україні військового туризму (або як його ще називають – «мілітарного туризму»). Його сутність полягає у відвідуванні місць воєнної спадщини, місць історичних подій. Д. Каднічанський та М. Каднічанська розділяють поняття «воєнний» та «військовий» і вказують, що поняття «воєнний» (стосується війни, пов'язаний з нею) є ширшим за «військовий» (стосується війська, військовослужбовця). Д. Каднічанський та М. Каднічанська класифікують воєнний (мілітарний) туризм, поділяючи його на 3 групи (рис.1).

Усі ці елементи можна включити до розробки нового продуктового портфеля туристичного підприємства після закінчення війни. Якщо говорити, наприклад, про оборонні споруди, сюди можна віднести блокпости, траншеї. Як конкретні приклади відомих споруд можна назвати завод «Азовсталь» у м. Маріуполі, Донецький аеропорт [8]. Головною ідеєю цього виду туризму є вшанування пам'яті, історична пам'ять про події. Майбутні меморіали та меморіальні комплекси, наприклад, у Бучі, Ірпені, Гостомелі, Охтирці, Ізюмі, Бородянці та Маріуполі. За словами М. Олеськів, голови Державної адміністрації розвитку туризму, Президент України ініціював меморіалізацію певних місць в Україні, щоб створити своєрідні маршрути пам'яті [6].

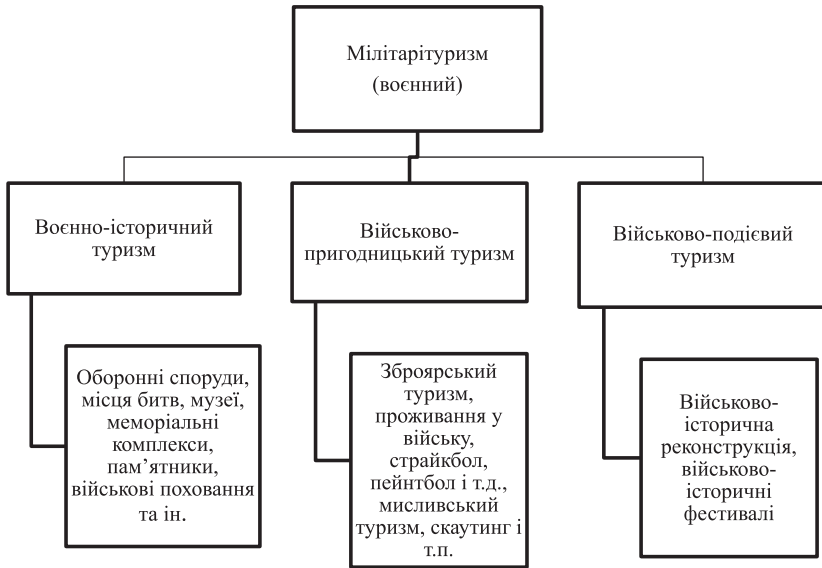


Рис. 1

Класифікація мілітарі-туризму за Д. Каднічанським та М. Каднічанською

Джерело: [7]

До розробки продуктового портфеля туристичного підприємства в післявоєнний період має бути включена карта бомбосховищ та укриттів, оскільки підприємства повинні дбати про безпеку своїх клієнтів. Адже різні аналітики та військові експерти роблять припущення, що війна 2022 року може бути не останньою, люди мають знати, де їм буде безпечно сховатись аби зберегти життя. Також до портфеля туристичного підприємства мають бути включені заходи з надання першої медичної допомоги і проведення інструктажу з питань мінної небезпеки. Можна додати й програму з екскурсією в бункер.

Якщо говорити про післявоєнні перспективи, коли Україна поверне всі свої території назад, туристичний потенціал значно збільшиться, наприклад за рахунок пляжного туризму. Звичайно, певний час купальний сезон буде неможливий через масові мінування. Але пізніше безпечна берегова лінія України значно подовжиться, що надасть змогу розвивати бізнес у тих місцях. Також не треба забувати про гастрономічний туризм, екстремальний, зелений, спортивний, культурно-пізнавальний та івентивний. Люди будуть подорожувати Україною не тільки як післявоєнною державою, щоб подивитись на зруйновані

міста. Вони будуть ознайомлюватись з культурою, природою, кухнею тощо. Нові ідеї та заходи будуть включені в нові продуктові портфелі туристичних підприємств. Будуть створюватись нові туристичні продукти, модифікуватись старі.

Через повномасштабну війну майже в усіх українців виявилась цікавість до історії своєї держави. Багато хто хоче подорожувати та відкривати для себе Україну, а також відвідати міста та місця, які стали певними символами цієї війни. Збільшення потоків іноземних туристів буде зумовлене зростанням зацікавленості в Україні, оскільки про війну говорять у новинах всіх країн світу, у вечірніх шоу і т.п. Багато буде залежати від туристичної маркетингової стратегії, яку обере Україна. Раніше не вистачало розвиненої інфраструктури, зараз є шанс її побудувати. Раніше багато іноземців не чули про Україну або плутали її з РФ – тепер такого ніколи не буде: про Україну знає весь світ, хоча і через таку жакливу річ, як війна.

Висновки. Звичайно, процес відновлення туристичної діяльності та активності буде непростим. По-перше, це відновлення інфраструктури, що потребує багато часу та коштів, враховуючи руйнування в країні. По-друге, це страх людей, для подолання якого теж потрібен час.

Мілітарітуризм є одним з перспективних напрямів туризму в Україні у післявоєнний період. Для його організації необхідно створити меморіальні комплекси, нові маршрути, локації та ін. Зацікавленість у цьому виді туризму зумовлена інтересом до подій, що відбувалися та відбуваються з початку повномасштабної війни в Україні. Цей вид туризму в післявоєнний період може принести туристичній галузі України високі прибутки.

У ході розробки продуктового портфеля туристичного підприємства в післявоєнний період необхідно керуватись новими тенденціями. Варто додавати нові маршрути, місця та міста, івенти та ін. Одночасно туристичний бізнес має дбати про права людини туриста і обов'язково надавати інформацію про його безпеку, проводити інструктажі про поведінку в екстремальних ситуаціях та, за бажанням, проводити заходи з навчання надання першої медичної допомоги.

Список використаних джерел

1. Скільки іноземців побувало в Україні за 2021 рік. *The Village*. 2021. 21 січня. URL: <https://is.gd/tqgLGy>
2. Відновлення мандрів. Яким видався 2021 рік для туризму в Україні та світі. *РБК Україна Travel*. 2021. 29 грудня. URL: <https://is.gd/xck4FA>

3. Война в Україні может помешать восстановлению туризма. *Новости ООН*. 2022. 28 марта. URL: <https://news.un.org/ru/story/2022/03/1420802>
4. Авіакомпанія SkyUp і туроператор Join UP! втратили \$550 млн доходу через війну. Як вони відновлюють бізнес, без туристів та із закритим небом. *Forbes. Спеціальний воєнний випуск*. URL: <https://is.gd/c6dCT2>
5. Дворська І. Туристична галузь після війни: чи можлива реанімація та антикризове управління? *Ліга.Блоги*. 2022. 16 травня. URL: <https://blog.liga.net/user/idvorskaya/article/44952>
6. Яковлева О. Інтерес до України сьогодні шалений! Мар'яна Олеськів про туризм під час та після війни. *Вікна Новини*. 2022. 26 квітня. URL: <https://is.gd/SVBu8S>
7. Каднічанський Д., Каднічанська М. Мілітарний туризм: проблематика термінології та класифікації. *Географія, економіка і туризм: національний та міжнародний досвід: Матеріали XIV міжнародної наук. конф. (Львів, 9 жовтня 2020 р.)*. Львів, 2020. С. 132–138.
8. Барвінок Н.В. Перспективи розвитку воєнного туризму на території України після закінчення російсько-української війни. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2022. № 18. Т. 2. С. 206–217.

*Наталія БАЛІЦЬКА,
здобувачка вищої освіти,
Білоцерківський національний аграрний університет*

УЧАСТЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ У КОНТЕКСТАХ ВПРОВАДЖЕННЯ ПІДХОДУ «БЕЗБАР'ЄРНОСТІ» ТА ПРИНЦИПІВ ЦИРКУЛЯРНОЇ ЕКОНОМІКИ (за матеріалами Звенигородської міської ради Черкаської області)

Постановка проблеми. Питання безбар'єрності та циркулярної економіки як одних з основних аспектів розбудови соціально справедливого, інклюзивного та екологічно відповідального середовища гостро постало перед Україною, особливо у період кризи із запровадженням воєнного стану внаслідок військової агресії РФ проти України. Це посилює необхідність удосконалення таких механізмів крізь призму розширення участі органів місцевого самоврядування у справі забезпечення дотримання прав людини.

Забезпечення безперешкодного доступу до об'єктів фізичного оточення, інформації, цифровізованих, аналогових державних і соціальних послуг, рівних умов участі у всіх сферах життя суспільства, можливостей для занять фізичною культурою та спортом, культурного й креативного вираження, рівного доступу до культурних послуг, цінностей, спадщини, рівної участі у політичних процесах та громадській діяльності, рівних можливостей і вільного доступу до освіти, сфери зайнятості й заняття підприємництвом на рівні із якісним переходом країни від вичерпної лінійної моделі економіки «*take-make-dispose*» до циркулярної «*reduce-reuse-recycle*» є сучасним викликом для України.

Це сприятиме покращенню економічного клімату країни, створенню нових ринкових ніш (як-от: ремануфактуринг, інжиніринг, екологічно стала переробка, сортування та ін.), припливу інвестицій, а також формуванню нових бізнес-моделей, поряд із залученістю до імплементації та повною віддачею таких підходів комунальними та державними установами із включенням відповідних стейкхолдерів, здатне вивести Україну на новий рівень сталого розвитку, безбар'єрної мобільності та «*eco-friendly*» ресурсоефективності. Але для цього необхідні, насамперед, результативні інституційні та виважені інфраструктурні зміни, потужні технологічні та соціальні інновації, зміна шаблонів поведінки та спеціальні пакети

й програми державного стимулювання з відповідними програмами їх реалізації на місцях.

Отже, дослідження практичних аспектів участі органів місцевого самоврядування у забезпеченні дотримання прав людини в умовах воєнного стану на засадах формування безбар'єрного середовища та принципів циркулярної економіки є актуальним питанням сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Початок XXI ст. ознаменувався активізацією наукових і практичних пошуків нової, адаптованої до сьогодення, моделі національної економіки, її інтеграції у світовий соціально-економічний простір. Однією із суттєвих властивостей такої моделі є її соціальна та екологічна спрямованість, що реалізується, зокрема, через впровадження підходу безбар'єрності та принципів циклічної економіки. Дослідженню зазначених питань присвячені наукові розвідки як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. В Україні не зареагувала реакція й політикуму, що відобразилося у відповідних нормативно-правових документах (табл. 1).

Отже, нині для розв'язання проблеми досягнення сталого розвитку у світі загалом, та в Україні зокрема існує гостра потреба у переході до інклюзивної та циркулярної економіки (концепція декаплінгу).

Попри ґрунтовні наукові напрацювання і постійно зростаючий обсяг дослідницьких та аналітичних праць в царині сталого розвитку (О. Амоша, В. Геєць [8], Б. Данилишин, Г. Дейлі, Л. Катан, О. Лайко, Ю. Паршин [9], О. Пирог, В. Сіденко [10], Р. Солоу, Б. Хейфец та ін.), безвідходного циркулярного виробництва (А. Бабак, Т. Бергер, Н. Бокен, П. Ван Леувен, В. Гаас, М. Гайсдорфер, І. Зварич, Д. Каррез, П. Саваге, Д. Сергієнко, А. Таранцова) та безбар'єрного інформаційного, освітнього й інклюзивного середовища (Д. Голдберг, Н. Ільченко, Р. Картер, Ф. Крид, Р. Мейо, С. Оксамитна, М. Олсон, Ю. Савельєва), ми вважаємо, що багатогранність взаємодії цих двох категорій потребує подальшого вивчення.

Таблиця 1

Глумачення понять «безбар'єрність» та «циклічна економіка» у публікаціях вітчизняних і зарубіжних вчених, нормативно-правових актах міжнародних організацій та України

Джерело	Глумачення
Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року	Безбар'єрність – загальний підхід до формування та імплементації державної політики для забезпечення безперешкодного доступу всіх груп населення до різних сфер життєдіяльності [1]
С. Зубченко, Ю. Каплан, Ю. Тищенко (2020), С. Богданов, Б. Мойса (2017)	Об'єктами політики інклюзії та безбар'єрності є цільові групи осіб з функціональними порушеннями працездатності та інвалідністю, людей старшого віку, матерів з дітьми до 6 років, дітей, що залишилися без батьківського піклування, молоді, національних меншин, міграційних спільнот тощо [2, с. 4]. Напрямами політики є їх залучення до соціальних процесів, суспільної інтеграції, досягнення реальної рівності у різних сферах суспільно-політичного, економічного життя на засадах недискримінації, квотування робочих місць тощо [3, с. 31].
Т. Кочубей (2021)	Безбар'єрне середовище – умови, що дозволяють людям з інвалідністю пересуватися безпечно, вільно та користуватися всіма спорудами в межах забудованого середовища, дорогами, парками, садами та іншими місцями. Метою безбар'єрного проектування є створення середовища, що підтримує незалежне функціонування людей, щоб вони могли брати участь у всіх заходах без сторонньої допомоги [4, с. 205].
М. Руда, Т. Яремчук, М. Борнікова (2021) Сайт Європейського парламенту (2022)	Циркулярна економіка (економіка замкнутого циклу) передбачає відновлення, повторне використання, раціональне споживання ресурсів і дозволяє створити додаткову цінність. Циркулярна економіка спрямована, насамперед, на збереження енергії, економічно чисте виробництво та споживання [5, с. 213; 6].
А. Війкман, К. Сконберг (2017)	Циркулярна економіка – промислова відновна система, ідея якої полягає у тому, щоб замість викидання продуктів до того, як їхня цінність буде повністю реалізована, використовувати їх не тільки одноразово, але й багаторазово [7, с. 4].

На нашу думку, досліджувані процеси мають тісний взаємозв'язок в контексті забезпечення екології людини з впровадженням процесів інклюзії як необхідної складової дотримання прав людини. Вагому роль у досягненні реального успіху в цьому напрямі має розробка нових і вдосконалення існуючих механізмів та розширення інструментарію участі органів місцевого самоврядування, оскільки вони мають найближчий контакт з конкретними людьми, є провідниками інтересів держави. Осо-

бливо їх роль зростає в кризовий період, в умовах воєнного стану для збереження і примноження природного і соціального капіталу територій країни з одночасним забезпеченням рівних безбар'єрних можливостей доступу до його використання всіма зацікавленими сторонами для сталого існування та розвитку майбутніх поколінь.

Метою наукової роботи є розгляд основних практичних аспектів участі органів місцевого самоврядування в забезпеченні дотримання прав людини під час воєнного стану на основі використання і дотримання ними системних підходів «безбар'єрності» та принципів циркулярної економіки, а також аналіз ефективності таких заходів на прикладі конкретної установи, ключових успіхів й проблем та формування відповідних практичних рекомендацій і пропозицій щодо вдосконалення цієї проблематики загалом в Україні та на місцях зокрема.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні більшість розвинених країн світу використовують у своїй політиці такі напрями, як інклюзія та безбар'єрність, що формує значно ширші можливості для залучення різних груп громадян до соціально-економічних та політичних процесів. Тому лише комплексні підходи щодо усунення обмежень у суспільстві є успішним кроком щодо запровадження дієвих шляхів управління безбар'єрністю та стратегічними програмами суспільної й екологічної інтеграцій. Ефективна державна та місцева політики в цьому напрямі не лише захищатимуть фундаментальні суспільні права й права кожного громадянина та поліпшуватимуть комфортне проживання й розвиток в громаді, а й знижуватимуть загальну суспільну напругу та прискорюватимуть економічний розвиток держави в цілому і навпаки. Переконливим свідченням цього є Індекс соціальної мобільності Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ), у якому Україна у 2020 р. посіла лише 46-те місце з 82 країн світу. Найгірші позиції ми маємо саме за показниками інклюзивності інститутів суспільної участі (79-те), доступу до технологій (64-те) та «life – long» навчання (55-те) [2, с. 16].

В українському соціумі й дотепер існує комплекс викликів стосовно проблем для груп маломобільності та їх можливостей безбар'єрної доступності до освіти, праці, послуг тощо. Актуальними залишаються питання формування прийняттого життєвого середовища у публічному просторі та доступності до об'єктів інфраструктури. Тож імплементація комплексних заходів щодо нівелювання таких викликів, як ніколи раніше, потребує інклюзивного діалогу з представниками цільових груп, залучення організацій громадянського суспільства, сталої співпраці, багатостороннього партнерства та відповідальності.

Україна, об'єднуючи зусилля з міжнародними партнерами та створюючи власні стратегії, нині робить потужні кроки задля підвищення рівня безбар'єрності суспільства. Зокрема, у 2020 р. наша країна стала учасницею міжнародного проєкту «Партнерство Біарріц», мета якого – консолідувати зусилля у забезпеченні гендерної рівності, досягненні рівних прав і можливостей у суспільстві та повна відсутність обмежень за будь-якими ознаками [2, с. 17].

З метою загального покращення добробуту кожного індивіда в Україні було також створено та розпочато реалізацію Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні до 2030 р., завданнями якої є створення безперешкодного середовища для всіх груп населення, забезпечення рівних можливостей для реалізації прав, отримання послуг на рівні з іншими через об'єднання 1) фізичної (доступність фізичного оточення); 2) інформаційної (доступ до інформації у всіх формах); 3) цифрової (цифровізація публічного простору та його доступність); 4) суспільної та громадянської (рівна можливість участі у суспільних процесах); 5) освітньої (рівні можливості для освіти); 6) економічної (належні умови матеріального забезпечення та доступність праці) безбар'єрностей у всій сфері людського життя й політики [1].

У контексті новизни нашого дослідження щодо агрегації процесів формування безбар'єрності й запровадження принципів циркулярної економіки, вважаємо за доцільне запропонувати тлумачити таку взаємодію як «екологічна безбар'єрність» – така, що сприймає відходи як ресурс для подальшого використання, рівного та доступного для кожного, хто свідомий та відчуває себе відповідальним за своє майбутнє та майбутнє своєї планети й прагне долучитись до змін у суспільстві на рівних умовах.

Оскільки економічні процеси проходять на різних щаблях (макро-, мезо-, мікро-), циркулярній економіці на рівні громад властиві зміна поведінки та економіко-екологічної культури, формування нових моделей бізнесу, управління і спільної відповідальності та взаємодоповнюваності центральної, місцевої влади й зацікавлених сторін, раціональний підхід до поводження як з ресурсами, так і з відходами, що сприяє сталому управлінню та формує стійке та процвітаюче майбутнє як місцевій громаді, так і в цілому країні [11].

Визначаючи та поєднуючи два напрями сталості через категорії «безбар'єрність» (як інклюзивно-мобільну) та «циркулярна економіка» (соціально-екологічну та економічну) на основі дослідження процесів участі Звенигородської міської ради Черкаської області, ми провели детальний аналіз застосування нею зазначених вище підходів у період від початку війни [12], класифікували конкретні інструменти відповідно до напрямів

Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 р. (Стратегії) з використанням такого напрямку безбар'єрності, як «екологічна безбар'єрність», а також сформулювали їх орієнтовну структуру (табл. 2).

Таблиця 2

Структуризація заходів Звенигородської міської ради Черкаської області, здійснюваних за воєнного стану (з 24.02 по 07.10.2022 р.), що відповідають ключовим напрямкам реалізації «Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року»

Напрямок безбар'єрності, відповідно до Стратегії	Кількість проведених заходів, що можна віднести до одного / кількох напрямів	Частка заходів цього напрямку в їх загальній кількості (%)
Соціальна та громадянська	32	78
Освітня	11	26,8
Екологічна	9	22
Економічна	8	19,5
Фізична	1	2,4
Інформаційна	1	2,4
Цифрова	0	0
Разом заходів	41	100

Джерело: [12]

Виявилось, що найбільшу частку з проаналізованих заходів, здійснюваних Звенигородською міською радою за воєнного стану, які відповідають ключовим напрямкам реалізації Стратегії, посідають напрями «соціальна» та «громадянська» (близько 78% від загальної кількості реалізованих заходів), друге місце належить напрямку «освітня» (майже 27%), а третє – «екологічній» та «економічній» безбар'єрності (22% та 19,5% відповідно). Напрями «фізична», «інформаційна» і «цифрова» безбар'єрність мають питому вагу 2,4%, 2,4% та 0% відповідно.

Висновки. За отриманими результатами дослідження ми дійшли висновку, що механізм участі органів місцевого самоврядування у забезпеченні ефективної реалізації принципів безбар'єрності та циркулярної економіки на прикладі Звенигородської міської ради хоч і працює, але все ж є недостатньо ефективним з точки зору інституційного, інфраструктурного, соціально-матеріального та, найголовніше, екологічного забезпечення й регулювання. Тому серед шляхів удосконалення імплементації таких підходів пропонуємо:

1. Розробити відповідні механізми та інституційне середовище для впровадження «циркулярної економіки» (удосконалити систему логістики, якість доріг, розпочати суспільну трансформацію екологічної культури, побудувати систему взаємної відповідальності та двосторонньої взаємовигідності «навколишнє середовище – людина»).
2. Забезпечити безперервний зв'язок та комунікацію з громадою як потенційним споживачем та постійно здійснювати пошук нових можливостей для розвитку (іноземні інвестиції, мікрогранти, спільні проєкти, місцеві екологічні та бізнес-ініціативи тощо).
3. Більш активно працювати у сферах «інформаційної», «цифрової» й «фізичної» безбар'єрності за її ключовими напрямками.
4. У перспективі – розробити місцеву програму з реалізації Стратегії та включити в неї складову «екологічна безбар'єрність» з наголосом на циркулярній економіці та захисті екологічних прав людини й суспільства у кризових ситуаціях та, зокрема, у воєнний час.
5. Забезпечити якісну імплементацію та моніторинг програми, долучити громадськість та бізнес до її спільної реалізації й оцінки.
6. Налагодити співпрацю із соціально-спрямованими та екологічними ініціативами, зокрема, із Територіальним центром соціального обслуговування Звенигородської міської ради.
7. Цифровізувати послуги з урахуванням інтересів усіх категорій населення відповідно до вимог безбар'єрного середовища, активно впроваджувати просвітницькі заходи для просування цифрових технологій серед місцевого бізнесу та розширення їх застосування літніми людьми громади.
8. Посилити роботу у напрямі екологізації економіки – забезпечити належне управління і дотримання наявних економічних та екологічних умов, оновити нормативну базу, узгодити політику зі стейкхолдерами, постійно інформувати суспільство та створити місцевий екологічний бізнес-інкубатор, що опікуватиметься впровадженням принципів циркулярної економіки в практику.
9. Наполегливо працювати в напрямі досягнення вуглецево-нейтральної, екологічно стійкої, вільної від дискримінації, безбар'єрної та повністю циркулярної економіки громади.
10. Розробити «Філософію безбар'єрності та циркулярної економіки Звенигородської міської громади», популяризувати її ідеї, активно формувати позитивну громадську думку щодо її реалізації.

Реалізація зазначених заходів дозволить органам місцевого самоврядування, зокрема, Звенигородській міській раді Черкаської області, зробити успішними спроби забезпечення соціальної справедливості.

вості, дотримання прав людини в умовах воєнного стану на засадах формування безбар'єрного середовища та принципів циркулярної економіки, створюючи умови для забезпечення належної якості життя членів громади в безпечному навколишньому середовищі.

Список використаних джерел

1. Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 р.: розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 366-р. URL: <http://surl.li/haod>
2. Зубченко С.О., Каплан Ю.Б., Тищенко Ю.А. Створення безбар'єрного середовища та соціальна інклюзія: світовий досвід для України: аналіт. доп. Київ: НІСД, 2020. 24 с. URL: <http://surl.li/dhmkm>
3. Богданов С, Мойса Б. Пропозиції до політики щодо працевлаштування осіб з інвалідністю. *Лабораторія законодавчих ініціатив*. 2017. URL: <http://surl.li/diqyo>
4. Кочубей Т. Загальні засади створення безбар'єрного середовища для людей з інвалідністю. *Social Work and Education*. 2021. Vol. 8. No. 2. P. 204–214. DOI: 10.25128/2520-6230.21.2.6
5. Руда М.В., Яремчук Т.С., Бортнікова М.Г. Циркулярна економіка в Україні: адаптація європейського досвіду. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. SMEU. 2021. № 3 (1). С. 212–222. URL: <http://surl.li/dlbbf>
6. Circular economy: definition, importance and benefits. *European Parliament*. 2022. URL: <http://surl.li/dhmtd>
7. Війкман А., Сконберг К. Циркулярна економіка та переваги для суспільства (Дослідження стосовно Чеської Республіки та Польщі): Звіт про дослідження на вимогу Римського клубу за підтримки Фонду MAVA. 2022. URL: <http://www.clubofrome.org.ua/wp-content/uploads/2017/08/The-Circular-Economy-CoR-UA-2.pdf>
8. Геєць В.М. Феномен нестабільності – виклик економічному розвитку. Київ: Академперіодика, 2020. 456 с.
9. Паршин Ю.І. Забезпечення сталого економічного розвитку національного господарства: концепція та методологія: дис. д-ра екон. наук: 08.00.03. Дніпро, 2017. 494 с.
10. Сіденко В.Р. Глобальні структурні трансформації та тренди економіки України. *Економіка і прогнозування*. 2018. № 1. С. 28.
11. Шebанін В.С. Решетілов Г.О. Циркулярна економіка регіону: теоретичний аспект. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2021. Вип. 4. С. 4–13. DOI: 10.31521/2313-092X/2021-4(112). URL: <https://visnyk.mnau.edu.ua/statti/2021/n112/n112v42021shebanin.pdf>
12. Інформаційний телеграм-канал Звенигородської міської ради. URL: <https://t.me/zvenmiskrada>

*Дар'я ЗАЙКА,
аспірантка кафедри трудового права,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

ПРАВО НА БРОНЮВАННЯ ПРАЦІВНИКІВ ІТ-СФЕРИ В УКРАЇНІ: НАДІЙНИЙ ТИЛ ЧИ ПОТУЖНИЙ ФРОНТ?

Постановка проблеми. В умовах дії правового режиму воєнного стану одне з пріоритетних завдань Української держави – забезпечити функціонування Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини (Керівні принципи ООН). Дотримання прав людини бізнесом та органами влади є запорукою розквіту демократичної, соціальної та правової держави.

Серед актуальних питань, що вимагають розгляду, є проблема надання права бронювати військовозобов'язаних працівників. Особливого значення це питання набуло для спеціалістів ІТ-сфери, більшість яких обрали нетипові форми зайнятості (аутсорс, фриланс, гіг-контракти тощо), натомість бронювання військовозобов'язаних передбачено лише для працівників, які працюють за трудовим договором у звичайному розумінні.

З одного боку, ІТ-сфера одна з небагатьох, яка може функціонувати без суттєвих змін під час повномасштабної агресії проти України для створення міцного тилу Української держави. З іншого боку, маємо велику кількість чоловіків призовного віку серед фахівців ІТ-індустрії, які в період загальнонаціональної мобілізації мають виконати свій військовий обов'язок.

Звідси випливає, що ІТ-сфера має тісний зв'язок із нинішніми завданнями держави, якій потрібно визначитися, що є в пріоритеті: надійний тил і внесення змін до чинного законодавства України в частині бронювання ІТ-фахівців чи потужний фронт і комплектація Збройних сил України.

Урегулювання вказаної проблеми дасть можливість дотримуватися основоположних Керівних принципів ООН, передбачених підпунктом «а» пункту 3 стосовно загальних регуляторних і політичних функцій держави, а також пункту 8 стосовно забезпечення політичної узгодженості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні роки окремі аспекти права на бронювання військовозобов'язаних працівників досліджували такі вчені: Л. Амелічева, С. Вишновецька, Р. Джабраїлов, М. Іншин, О. Серета, В. Устименко, Н. Цибульник, Р. Шабанов, О. Ярошенко та ін. Попри розробку загального питання, проблематика реа-

лізації права на бронювання військовозобов'язаних в ІТ-сфері під час дії правового режиму воєнного стану малодосліджена, що й зумовлює актуальність вибору теми.

Не вивчені раніше аспекти загальної проблеми. Воєнні реалії сьогодення повною мірою впливають на зміни в системі відносин між працівниками й роботодавцями (бізнесом). Повномасштабна агресія РФ проти України вивела на поверхню прогалини окремих інститутів трудового права, одним із яких є надання права бронювати військовозобов'язаних в ІТ-сфері. Фахівці ІТ-індустрії, які працюють за новими нетиповими формами зайнятості, залишилися без права на бронювання.

Мета наукової роботи – з'ясувати основні проблеми права бронювати військовозобов'язаних в ІТ-сфері, запропонувати способи їх вирішення. Для виконання зазначеної мети поставлено такі завдання: дослідити правове регулювання вказаного інституту, з'ясувати доцільність надання права на бронювання ІТ-спеціалістам, які обрали нетипові форми зайнятості, дослідити досвід бронювання військовозобов'язаних у Швейцарії як один із успішних прикладів регулювання проблематики в європейському регіоні, запропонувати практичні рекомендації та пропозиції щодо способів розв'язання вивченої проблеми в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як зазначено в коментарі до Керівних принципів ООН, вертикальна узгодженість політики зумовлює необхідність того, щоб держави мали потрібні політики, закони та механізми реалізації, спрямовані на виконання їхніх міжнародних зобов'язань у сфері прав людини [1, с. 20].

Серед міжнародних зобов'язань, які взяла на себе Україна, ратифікувавши Конвенцію Міжнародної організації праці про дискримінацію в галузі праці та занять від 25.06.1958 р. № 111 [2], є забезпечення принципу рівності прав працівників і заборона дискримінації. Це корелюється із ч. 1 ст. 43 Конституції України, відповідно до якої держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності [3]. Тож Кодекс законів про працю України доповнено ст. 2¹ «Рівність трудових прав громадян України, недопущення дискримінації у сфері праці». Отже, проголошено заборону будь-якої дискримінації у сфері праці, зокрема порушення принципу рівності прав і можливостей працівників [4].

О. Ярошенко виокремлює чотири аспекти принципу рівності у трудовому праві: цей принцип передбачає юридичну рівність усіх перед законом незалежно від різноманітних чинників; він зумовлює рівність матеріальних, процедурних і процесуальних прав; принцип рівності

забезпечує рівний доступ до праці й рівні можливості для реалізації права на неї; він не допускає проявів дискримінації у сфері правового регулювання трудових і пов'язаних із ними відносин [5, с. 55–56].

Натомість, як слушно вказують В. Устименко, Р. Джабраїлов, тривалий час на етапі становлення Української держави закони вільного ринку, не передбачаючи будь-яких обмежень, створювали передумови для виникнення структурних диспропорцій в економіці [6, с. 4–5]. Вбачається, що це стало однією з передумов для появи нетипових форм зайнятості населення, індивідуалізації та персоналізації праці.

Як зазначає М. Іншин, нові нестандартні форми зайнятості набувають щораз більшої популярності у трудовій сфері нашої держави й дають змогу частково модернізувати ринок праці в Україні відповідно до загальносвітових тенденцій [7, с. 48]. Особливого поширення нетипові форми зайнятості набули в ІТ-сфері, у якій 45 % спеціалістів працюють на аутсорсингу [8].

На думку Л. Амічевої, працівники ІТ-сфери в Україні здебільшого мають дефіцит гідних умов праці. Однією з причин зазначеного дефіциту є недосконалість законодавчого забезпечення реалізації та захисту права на гідну працю ІТ-працівників [9, с. 219]. На пріоритетності концепції гідної праці в цифрову епоху наголошує також Р.І. Шабанов [10, с. 127].

Як зазначає О. Серета, перед Україною постало завдання запровадити таке правове регулювання провідної галузі економіки – ІТ-сфери, яке відповідало б міжнародно-правовому досвіду [11, с. 259], адже на кінець 2021 року ІТ-сектор України дав державі 6,8 млрд дол. експортної виручки, а її частка ВВП на кінець 2021 року становила 4% [12]. Ці дані свідчать про питому вагу ІТ-сфери в економіці держави.

З початком війни ІТ-галузь не втратила своєї значущості: згідно з результатами опитування Асоціації «ІТ-Ukraine», станом на 23.03.2022 р. приблизно 85% ІТ-компаній уже працювали в нормальному бізнес-ритмі [13]. Тобто ІТ-сектор продовжує наповнювати держбюджет за рахунок сплати податків і зборів майже в тій самій кількості, як і в довоєнний період (до 24.02.2022 р.), та забезпечує надійний тил.

Утім, 75,1% працівників цієї сфери чоловічої статі, середній вік яких становить 28 років [8], що вказує на велику кількість військовозобов'язаних серед фахівців ІТ-індустрії. З початком війни 48% працівників ІТ-сфери долучилися до ІТ-армії та ведуть війну з ворогом у кіберпросторі паралельно з виконанням трудових обов'язків [14]. Тому ненадання права бронювати ІТ-фахівців, які обрали нетипові форми зайнятості й становлять лівову частку від загальної кількості ІТ-трудоустроєних, спричинить занепад бізнес-процесів ІТ-сфери, призведе до зменшен-

ня надходжень податків до держбюджету, знизить кількість учасників IT-армії.

На теперішній час процедура бронювання військовозобов'язаних працівників регламентується Законом України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21.10.1993 р. № 3543-XII [15]. Відповідно до абз. 1 ч. 3 ст. 23 цього Закону, «не підлягають призову на військову службу під час мобілізації військовозобов'язані, заброньовані на період мобілізації та на воєнний час за органами державної влади, іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, а також за підприємствами, установами і організаціями в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України».

Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання бронювання військовозобов'язаних в умовах правового режиму воєнного стану» від 03.03.2022 р. № 194 [16] передбачає чіткий алгоритм дій такого бронювання:

1. Органи державної влади, інші державні органи подають Міністерству економіки (Мінекономіки) погоджені Міністерством оборони (Міноборони) пропозиції щодо бронювання військовозобов'язаних у відповідних сферах із відповідним обґрунтуванням.
2. Мінекономіки узагальнює подані органами державної влади, іншими державними органами пропозиції щодо бронювання військовозобов'язаних, ухвалює рішення, надсилає його копію Міноборони, а також указаним органам.
3. У рішенні Мінекономіки зазначають строк дії відтермінування, який не може перевищувати 6 місяців [16].

На сьогодні єдиною підставою забронювати військовозобов'язаних є умова участі в заходах, які задовольняють потреби ЗСУ, інших військових формувань, населення. Подані пропозиції осіб потрібно погодити з Міноборони й затвердити наказом Мінекономіки.

Однак зазначена процедура має суттєві недоліки. Про це зазначає Н.Ю. Цибульник, вказуючи, що українська нормативна база, яка регулює питання забезпечення національної безпеки та оборони, потребує усунення колізій і суттєвого уточнення категоріального апарату, зокрема, для покращення ефективності діяльності органів влади на місцях, повноцінного виконання вказаними суб'єктами своїх завдань у секторі безпеки й подальшого розширення переліку їхніх повноважень у цій сфері [17, с. 72].

Крім того, бронювати військовозобов'язаних працівників можна лише за наявності трудового договору (усного або письмового) між працівником і роботодавцем. Виходить, що іншим IT-спеціалістам не надано права на

бронювання через неврегульованість українським законодавством окремих нетипових форм зайнятості (аутстафінг, аутсорсинг, фриланс тощо).

Підкреслимо, що, надаючи право на бронювання ІТ-спеціалістам, які використовують нетипові форми зайнятості, на рівні з ІТ-працівниками, які уклали звичайний трудовий договір, законодавець не зменшить кількості добровольців, які виявили бажання приєднатися до лав ЗСУ або тероборони. За статистичними даними, 3% спеціалістів ІТ-сфери долучилися до ЗСУ чи тероборони з початком війни [14].

Для врегулювання зазначеної проблеми Міністр цифрової трансформації подав пропозицію відтермінувати мобілізацію осіб, які є фахівцями в ІТ-індустрії [18]. Також Закарпатська й Харківська обласні військові адміністрації (ОВА) виступили з пропозицією бронювати військовозобов'язаних працівників указаної сфери для створення закарпатського й харківського ІТ-кластерів відповідно [19; 20].

Заяви Закарпатської та Харківської ОВА безпідставні й необґрунтовані. Наразі пропозиції ОВА роботодавцям і працівникам ІТ-сфери не чинні без погодження із законодавцем та Урядом. Переміщення ІТ-бізнесу до Закарпатської та Харківської областей не гарантує бронювання ІТ-фахівців. Тож указані заяви будуть чинними лише на рівні усних домовленостей між обласними військовими адміністраціями й роботодавцями, працівниками ІТ-сфери.

Звертаючи увагу на досвід Швейцарії, підкреслимо міцну та безпечну діяльність органів влади на місцях та органів місцевого самоврядування цієї держави. Швейцарія поділяється на кантони на регіональному рівні й на комуни на місцевому рівні. Згідно зі статтею 57 Конституції зазначеної держави, на конституційному рівні закріплено, що Конфедерація та кантони дбають про безпеку країни й захист населення в межах своєї компетенції [21]. Відповідно до статті 4 Указу Федеральних зборів Швейцарії «Про рекрутування» від 10 квітня 2002 року, саме на кантони покладено обов'язок поінформувати громадян Швейцарії, яким виповнилося 16 років та які проживають на території цієї держави, про їхні обов'язки та можливості щодо служби у збройних силах, цивільній обороні, щодо цивільної служби та служби Червоного Хреста [22]. Відповідно до статті 28 цього Указу, на кантони також покладено обов'язок забезпечити включення громадян, які є військовозобов'язаними, до системи військового контролю. Відповідно до статті 121 Федерального закону про армію та військове управління від 3 лютого 1995 року [23], кантони призначають окружних командирів для опрацювання даних контролю та роботи з особами, що повинні

проходити військову службу. Згідно зі статтями 122–195 цього Закону, кантони піклуються про адміністративне опрацювання звільнення від обов'язкової військової служби [23; 17, с. 71–72].

Отже, Швейцарія надала великий обсяг прав та обов'язків із військового контролю влади на регіональному рівні – кантонам. Саме кантонам надано повноваження з адміністративного опрацювання звільнення від військової служби та її відтермінування.

Висновки. У період дії режиму воєнного стану в Україні ІТ-сфера стала надійним тилом, що забезпечує потреби фронту, утримує рівень економіки держави на достатньому рівні. Ідеться не лише про ІТ-працівників, які уклали звичайний трудовий договір і наразі мають це право, а й про ІТ-спеціалістів, які обрали нетипові форми зайнятості і становлять левову частку ІТ-сфери. Надаючи право на бронювання останнім, Україна забезпечить рівність прав спеціалістів ІТ-галузі, які працюють за трудовим договором, і спеціалістів, які обрали нетипові форми зайнятості (аутсорсинг, аутстафінг, фриланс тощо), а отже, Україна дотримається зобов'язань, узятих на себе внаслідок ратифікації Конвенції Міжнародної організації праці про дискримінацію в галузі праці та занять № 111, та Керівних принципів ООН.

З урахуванням зазначеного, вбачається за доцільне внести зміни до законодавства щодо бронювання військовозобов'язаних не тільки працівників, а й ІТ-спеціалістів, що становлять левову частку ІТ-сфери й займають провідне місце в економіці держави. По-перше, це прискорить перехід ІТ-ФОПів у «Дія.City», яка створена спеціально для них, по-друге, дасть можливість ІТ-спеціалістам, які не є працівниками у звичайному розумінні трудового права, бронювати місця.

Також, з огляду на провідний військовий досвід Швейцарії, доцільно модернізувати українське законодавство в частині розширення повноважень обласних військових адміністрацій, зокрема, у бронюванні військовозобов'язаних.

Список використаних джерел

1. Керівні принципи щодо бізнесу і прав людини: Реалізація Рамкової програми Організації Об'єднаних Націй «Захист, повага і засоби захисту» / пер. К. Буряковської, Ю. Разметаєвої, О. Уварової, Д. Філіпського. За заг. ред. О. Уварової. Харків: Право, 2018. 80 с.
2. Про дискримінацію в галузі праці та занять: Конвенція Міжнародної організації праці від 25.06.1958 р. № 111. URL: https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=993_161#Text

3. Конституція України: станом на 01.01.2020, відповідає офіц. тексту. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Кодекс законів про працю України: Закон УРСР від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
5. Ярошенко О.М. Зміст принципу рівності прав і можливостей працівників: теоретичний нарис. *Правове регулювання відносин у сфері праці і соціального забезпечення: проблеми і перспективи розвитку*: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф., 3–4 жовт. 2014 р. / за ред. В.В. Жернакова. Харків: Право, 2014. С. 49–56.
6. Устименко В.А., Джабраїлов Р.А. Господарський кодекс України як здобуток вітчизняної наукової думки (до 25-ї річниці Інституту економіко-правових досліджень НАН України). *Економіка та право*. 2017. № 2. С. 4–10.
7. Іншин М.І. Види та зміст переваг дистанційної зайнятості працівників в Україні. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття*: матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф., 19 черв. 2020 р. Харків, 2020. С. 48–51.
8. Портрет IT-спеціаліста – 2020. Аналітика. URL: <https://dou.ua/lenta/articles/portrait-2020/>
9. Захист прав та інтересів учасників майнових відносин: питання теорії і практики: колективна монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, доцента І.Ф. Коваль. Вінниця: ТВОРИ, 2020. 272 с.
10. Шабанов Р.І. Трудо-правовий зміст концепції гідної праці в умовах глобалізаційних процесів. *Актуальні проблеми трудового законодавства, законодавства про державну службу та службу в правоохоронних органах*: матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф., 16 лист. 2018 р. Харків, 2018. С. 124–127.
11. Середа О.Г. До питання визначення окремих особливостей трудових відносин працівників IT-сфери. Матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф., 3 лист. 2017 р. Харків, 2017. С. 257–259.
12. Ukraine IT report 2021. Асоціація «IT Ukraine». URL: <https://drive.google.com/file/d/1LujaT9pHEGhgprRojfnlZgQikkyillbE/view>
13. Як IT-індустрія наближає перемогу України. URL: <https://itukraine.org.ua/how-the-it-industry-is-contributing-to-ukraines-victory.html>
14. Українське IT в перший місяць війни. Понад 60% залишили свої домівки. URL: https://dou.ua/lenta/articles/ukrainian-it-during-war/?from=similar_posts
15. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21.10.1993 р. № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>

16. Деякі питання бронювання військовозобов'язаних в умовах правового режиму воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2022 р. № 194. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/194-2022-%D0%BF#Text>
17. Цибульник Н.Ю. Сучасна генеза адміністративно-правового регулювання сектору безпеки України: децентралізація влади та міжнародний досвід. *Право та інновації*. 2021. № 2. С. 67–74.
18. Міністр Федоров пропонує не мобілізувати ІТ-спеціалістів до війська, бо вони – воюють у кіберпросторі. URL: <https://dou.ua/lenta/sitenews/fedorov-letter-about-mobilization/>
19. Ми створюємо на Закарпатті національний ІТ-кластер, – Віктор Микита. URL: <https://carpathia.gov.ua/news/mi-stvoryuyemo-na-zakarpatti-nacionalnij-it-klaster-zvilnyayemo-vid-vijskovoyi-sluzhbi-usih-ajtishnikov-dlya-zahistu-ekonomiki-ukrayini-viktor-mikita>
20. Як Харківщина зберігає свій ІТ-потенціал. URL: <https://it-kharkiv.com/yak-harkivshhyna-zberigaye-svij-it-potentsial/>
21. Federal Constitution of the Swiss Confederation of 18 April 1999 (станом на 1 січня 2021 року). URL: <https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1999/404/en>
22. Verordnung über die Rekrutierung (VREK) vom 10. April 2002. URL: <https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/2017/810/de#a16>
23. Bundesgesetz über die Armee und die Militärverwaltung (Militärgesetz, MG) vom 3. Februar 1995. URL: https://fedlex.data.admin.ch/filestore/fedlex.data.admin.ch/eli/cc/1995/4093_4093_4093/20210101/de/pdf-a/fedlex-dataadmin-ch-eli-cc-1995-4093_4093_4093-20210101-de-pdf-a.pdf

*Дар'я САФРОНОВА,
здобувачка вищої освіти,
Харківський національний автомобільно-дорожній університет*

ВІДНОВЛЕННЯ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ ЯК ОСНОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇЇ СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Постановка проблеми. Багато років до повномасштабного вторгнення РФ в Україну вітчизняний агропромисловий комплекс займав провідні позиції серед експортерів світу, проте війна стала справжнім випробуванням. Наразі вторгнення спричинило безліч руйнувань логістичних ланцюгів, які були утворені та налагоджені роками, посівні землі було заміновано, а подекуди до них і зовсім немає доступу, знищено техніку.

Під час війни важливо бути озброєним достовірною інформацією та необхідно мати надійні інструменти, які спростять роботу в умовах кризи, допоможуть уникати додаткових ризиків та захищати земельні ділянки від рейдерства (яке, на жаль, досі існує як явище) та банкрутства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасних аспектів стратегічного управління, інвестування та інноваційного розвитку агропромислового комплексу (АПК), проблеми стратегічного розвитку та економічної безпеки як надважливої складової національної економіки досліджено у роботах таких українських учених, як В. Геєць, С. Халатура, Н. Слободянюк, О. Мельник, М. Воронич, Л. Шинкарук, Т. Зінчук, О. Бородіна та ін. [1-7].

АПК України має складну структуру та складається з таких галузей: 1) галузі, що виробляють засоби для сільськогосподарського виробництва та інших галузей; 2) сільськогосподарське виробництво; 3) галузі, що здійснюють переробку, збереження, транспортування продукції із сільськогосподарської сировини, доправлення її безпосередньо до споживача; 4) виробничу та соціальну інфраструктуру цієї сфери. На кожну з галузей АПК покладено певну роль у процесах відтворення економіки, але основною залишається сільськогосподарське виробництво, оскільки кінцевим продуктом усього комплексу виступає сільськогосподарська продукція [8].

До тих пір, поки триває гостра стадія військового конфлікту, визначити точний розмір втрат або принаймні з певною похибкою неможливо. Наразі оперують такими даними: у грошовому вираженні ці втрати еквівалентні від \$4,4 млрд до \$15 млрд зниження доходів сіль-

ського господарства та суміжних секторів або від 10 до 30% втрат ВВП. Попередня оцінка потенційної прямої шкоди сільськогосподарським активам – \$6,4 млрд. Додаткові очікувані економічні втрати галузі від війни в 2022 році оцінюються приблизно в \$22 млрд [9].

Чинна на сьогодні система взаємовідносин в системі АПК не спроможна продовжувати забезпечувати його економічну безпеку. Оскільки, крім військового знищення, ситуація характеризується наявністю цілого комплексу загроз, відсутністю чіткого механізму управління ризиками, корупційною складовою під час просування виробленої продукції від товаровиробника до споживача і розподілу фінансових ресурсів як державної підтримки. А ринкові відносини виключають вплив органів влади на вибір спеціалізації та еквівалентність обмінних відносин.

Формулювання цілей наукової роботи. Розробка та реалізація ефективної стратегії відновлення після закінчення воєнних дій, будучи перспективно орієнтованим етапом забезпечення економічної безпеки, стає підґрунтям для набуття довгострокових конкурентних переваг, а тому залишається надалі актуальною проблемою та виступає основною метою цього дослідження.

Викладення основного матеріалу дослідження. Попри війну та масштабні руйнування, які призвели до зниження обсягів виробництва, агропромисловості навряд чи загрожує втрата статусу однієї з провідних галузей вітчизняної економіки. Проте на цьому ринку безповоротно зміниться розстановка сил та гравців: хтось трансформується, а хтось зовсім зникне.

Зараз виробники несуть великий тягар: експорт заблоковано, руйнуються активи, збиральна кампанія пройшла під обстрілами, а наявні зовнішні зобов'язання та величезна орендна плата зменшують перспективи, й в деяких випадках унеможливають участь у програмах відновлення. Війна зруйнувала багато напрацьованих роками ланцюгів співпраці із закордонними партнерами, проте агропромисловий бізнес має їх відновити задля економічної безпеки в післявоєнний період. Саме цей аспект має сприяти появі нового, сильного учасника та нового лідера в особі держави як такої, а дієві інформаційно-правові системи мають стати потужними сучасними інструментами для аналізу, моніторингу та відстеження змін за всіма аспектами впливу зовнішнього середовища.

На тлі глобальних змін у галузі українського АПК розвиваються кілька воєнних та повоєнних коротко- та середньострокових мікротрендів. Деякі з них мають шанси закріпитися та змінити його обличчя:

1. Зміна структури клину в бік високомаржинальних нішевих культур. До війни на три основні експортоорієнтовані культури – пшеницю,

кукурудзу та соняшник – припадало 57% урожаю України. Блокування портів виявило ризики сировинного великооб'ємного експорту та переваги виробництва нішевих високомаржинальних культур (нут, горох, ягоди, гірчиця, лікарські трави), для яких існує варіативність логістики. Найближчими роками ми побачимо зростання посівних площ під саме такими культурами, хоча лідерству «великої трійки» воно не загрожуватиме.

2. Дефіцит робочої сили та необхідність перекваліфікації. За даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО), понад 150 000 фермерів / працівників продовольчої системи безпосередньо постраждали від війни та/або були змушені мігрувати. Вимушене переміщення населення, призов чоловіків до ЗСУ призводить до нестачі робочої сили та збільшення робочого тягаря жінок. Дефіцит працівників можна компенсувати посиленням технологічності сільського господарства, але в післявоєнний період такі інвестиції навряд чи будуть посилюючими. Підвищення кваліфікації та навчання персоналу в довгостроковій перспективі виявиться вигіднішим варіантом.
3. Бартерні схеми. Дефіцит оборотних коштів, зростання курсу долара на тлі товарного надлишку через обмежений експорт створює сприятливе середовище для реалізації бартерних схем взаємозаліків. Це стосуватиметься як працівників АПК, які можуть отримувати частину зарплати товарними одиницями, так і власників паїв, з якими орендарі розплачуватимуться зібраним урожаєм.
4. Повернення до практики присадибних підсобних господарств для особистих потреб. Популярна у 1990-ті роки практика городництва знову актуальна. Дедалі більше громадян згадують про наявність у них ділянки землі та беруться її обробляти, щоб виростити базові продукти.
5. Зростання імпорту продуктів харчування. Разом із окупованим Херсоном та обстрілами Харкова тимчасово випала з оперативної діяльності значна частина українського харчопрому. Окрім внутрішнього дефіциту, ще однією причиною зростання імпорту є привабливіші ціни на нього, що в міру зниження купівельної спроможності населення стає важливим фактором.
6. Початок реалізації європейських перспектив.
7. Наближення вступу України до Євросоюзу та формування єдиного економічного простору створює очевидні точки зростання та стимулює інвестиції у відкриття харчових підприємств на території України з орієнтацією на експорт до країн ЄС. Реалізація цих проєктів може розпочатися відразу після стабілізації ситуації на фронті, навіть не чекаючи на формальний мирний договір. Термін у 7–8 років, у який оцінюється шлях України до членства в ЄС, є оптимальним для ство-

рення нових виробничих потужностей та просування торговельних марок. Швидше за все, географічний пріоритет під час створення таких підприємств надаватиметься західним областям країни.

Слід зазначити, що доступ до міжнародної допомоги буде однією із визначальних конкурентних переваг в АПК в найближчі роки.

Отримувати ресурси на відновлення галузь буде з двох нерівновеликих джерел. Перше – це власні резерви агропідприємств, до яких можна зарахувати залучені інвестиції, зокрема зовнішні. Друге – донорська міжнародна допомога, обсяг і структура якої є предметом дискусій, але порядок цифр відомий – це десятки мільярдів доларів. Частина коштів буде надано через програми Євросоюзу для допомоги та адаптації державам – кандидатам на членство в ЄС. Передбачається, що у 2023 році цю статтю витрат в європейському бюджеті буде суттєво збільшено саме з урахуванням контексту України [9].

У рамках дослідження можливих напрямів стратегічного розвитку АПК та різних його галузей особливу увагу слід зважати на стійкість агропромислового виробництва, оскільки в сучасній нестабільній економічній ситуації, як на зовнішньому, так і на внутрішніх ринках, саме цей показник дозволить зберегти ресурсний потенціал виробника і в умовах нестабільних ринкових змін реалізувати радикальні нестандартні заходи з модернізації засобів виробництва і реалізації готового продукту на ринках збуту різного рівня.

Залежність в імпорті життєвоважливих першочергових продуктів харчування створює певну вразливість суверенітету держави, яка внаслідок цього має відігравати важливу роль у розвитку АПК, економічну безпеку якого слід розглядати як функціональну систему, що відображає процеси взаємовідносин інтересів учасників аграрних відносин залежно від загроз, передумовами яких виступають ризики.

Стойкому зростанню галузей, що входять в АПК, перешкоджає ряд проблем. Перша група складнощів пов'язана з економічними особливостями діяльності комплексу:

- низький рівень модернізації виробництва, слабкі темпи впровадження управлінських, організаційних і маркетингових інновацій, зниження чисельності кваліфікованих кадрів;
- друга група проблем відноситься до самих сільських територій: відтік працездатного населення в регіони, районні центри, які економічно більш привабливі; нерозвиненість бізнес-структур, які можуть забезпечити зайнятість і задовільнити попит місцевих жителів на товари і послуги [10].

Нейтралізація загроз економічній безпеці АПК повинна здійснюватися в рамках програмно-цільового підходу і включати в себе: виявлення джерела загроз, оцінку і розробку програмно-цільових заходів, спрямованих на нейтралізацію можливих загроз економічній безпеці, аналіз ступеня важливості загроз, економічну оцінку планованих заходів, розробку стратегії економічної безпеки агропромислових регіонів. З метою ефективного розвитку аграрного комплексу на прями державного впливу повинні бути розділені як мінімум за рівнями (табл. 1) [11].

Державна агропромислова політика повинна являти собою систему принципів, прогнозів, дорожніх карт, що визначають структуру і функціонування агропромислових комплексів, підкомплексів і кластерів, їх відносин між собою і з органами державного і регіонального управління.

Метою агропромислової політики має стати створення умов і факторів для формування та сталого розвитку в АПК системи конкурентоспроможних, економічно і соціально ефективних, інноваційно активних і соціально відповідальних агропромислових формувань, здатних забезпечити довгостроковий стійкий розвиток АПК. Забезпечення сталого розвитку конкурентоспроможності та безпеки АПК і соціального простору сільських територій могло б як розділи цільових програм включати заходи щодо поглиблення міжрегіональної та внутрішньорегіональної інтеграції з використанням агропромислової кластеризації і дорожнього картування, агротехнопарків, центрів трансферу агротехнологій і т.п. Ці форми, інститути і методи дозволять підвищити рівень агропромислової інтеграції і перетворити її на вирішальний фактор стійкості, збалансованості, соціальної безпеки та конкурентоспроможності.

Метою закону про державну агропромислову політику має бути закріплення базових принципів, пріоритетів і механізмів реалізації державної агропромислової політики, поєднання міжгалузевого і територіального (просторових) принципів стратегічного планування, створення систем взаємодії регіональних і муніципальних органів влади.

Таблиця. 1

Пріоритетні напрями стратегічного розвитку АПК

Зовнішні загрози	Пріоритетні напрями першого рівня			Внутрішні загрози
прояви більш розвинених країн проти інтересів України на світовому ринку продовольства;	1.	Сфера виробництва	Скотарство (виробництво молока і м'яса), як системоутворююча підгалузь, яка використовує конкурентні переваги країни, в першу чергу, наявність значних площ сільськогосподарських угідь	матеріально-технічна база, що потребує корінної модернізації;
діяльність міжнародних організацій, що не сприяє розвитку інтересів України у сфері АПК;	2.	Економічна сфера	Підвищення доходів сільськогосподарського виробника	використання непрогресивних технологій на виробництві; низька інноваційна активність;
загострення конкуренції на світовому ринку продовольства;	3.	Соціальна сфера	Сталий розвиток сільських територій як неодмінна умова збереження трудових ресурсів, територіальної цілісності країни	низька інвестиційна активність, обумовлена дефіцитом фінансових ресурсів,
зростання технологічного розриву між закордонними та вітчизняними виробниками аграрної продукції;	4.	Сфера виробничого потенціалу	Меліорація земель сільськогосподарського призначення, введення в обіг невикористовуваної ріллі та інших категорій угідь	недосконалістю законодавства та несприятливістю інвестиційного клімату;
	5.	Інституційна сфера	Розвиток інтеграційних зв'язків в агропромисловому комплексі та формування продуктових підкомплексів, територіальних кластерів	недосконалий механізм мотивації персоналу та погіршення соціальних стандартів сільського населення;
наслідки фінансових криз розвинутих країн	6.	Сфера наукового забезпечення	Найважливіша умова формування інноваційного агропромислового комплексу	корупційна складова в державній системі управління та в сфері АПК
Пріоритетні напрями другого рівня				
1. Розвиток імпортозамінних підгалузей сільськогосподарства				
2. Екологічна безпека сільськогосподарської продукції та продовольства				
3. Нарощування експорту сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства у міру насичення ними внутрішнього ринку				
4. Мінімізація логістичних витрат і оптимізація інших факторів, що визначають конкурентоспроможність продукції				

Джерело: [11]

Основні принципи розробки агропромислової політики мають полягати у такому:

1. комплексний, системний і багаторівневий характер агропромислової політики, охоплення регіонального, мезоекономічних і макроекономічного рівнів;
2. єдність місій, методів, механізмів інституційно-функціонального регулювання та інших заходів щодо реалізації агропромислової політики;
3. взаємозв'язок агропромислової політики з економічною, науково-технічною, соціально-демографічною, освітньою та зовнішньоекономічною політикою держави;
4. забезпечення пріоритетного розвитку високотехнологічних міжгалузевих комплексів (кластерів), галузей і виробництв, руху агропромислової економіки у напрямі входження країни до складу світових науково-технологічних лідерів;
5. формування інституційних умов для еволюційного, збалансованого, комплексного і сталого розвитку агропромислових об'єднань на основі розвитку їх інноваційно-відтворювального потенціалу, підвищення конкурентоспроможності агропромислового виробництва.

Одночасно з державним регулюванням АПК, важливу роль в умовах нестабільної економічної ситуації відіграють самі учасники ринку, які в жорстких конкурентних умовах під впливом ринкових механізмів самостійно регулюють відносини, що будуються на саморегулюванні цін і, отже, вільному ціноутворенні без втручання державних органів.

Проте система регулювання ціноутворення на ринку агропромислового сектору економіки країни передбачає обов'язкову присутність державного сегмента в певній пропорції.

Сутність економічної безпеки АПК, як системи економічних інтересів, полягає в пошуку механізмів компромісу між забезпеченням національних інтересів країни, продовольчою безпекою та ризиками, в результаті яких забезпечується стійке функціонування АПК.

АПК України вимагає не лише фінансової підтримки, але й створення сприятливих, стабільних і довгострокових умов для сільськогосподарських товаровиробників як у рамках всієї галузі, так і в галузі страхування їх ризиків. Оскільки саме за таких умов ефективно аграрне виробництво сприятиме продовольчій незалежності та забезпеченню національних інтересів України на світовій арені, а економічна безпека АПК – стане одним із стратегічних ресурсів національної безпеки нашої країни в цілому.

Список використаних джерел

1. Халатур С.М. Інституціональні детермінанти формування стратегії економічного розвитку сільського господарства України. *Бізнес Інформ*. 2017. № 5. С. 119–123.
2. Слободянюк Н.О. Інвестиційні стратегії забезпечення конкурентоспроможності аграрної сфери національної економіки. *Бізнес Інформ*. 2017. № 1. С. 172–176.
3. Мельник О.В. Сучасні аспекти стратегічного управління в аграрному секторі економіки України. *Бізнес Інформ*. 2017. № 4. С. 111–116.
4. Воронич М.М. Стан та основні тренди розвитку аграрного сектору України: гео економічний аспект. *Бізнес Інформ*. 2019. № 6. С. 154–162.
5. Оцінка впливу Угоди про асоціацію ЗВТ між Україною та ЄС на економіку України: наукова доповідь / за ред. акад. НАН України В.М. Геєця, чл.-кор. НААН України, д-ра екон. наук Т.О. Осташко, чл.-кор. НАН України, д-ра екон. наук Л.В. Шинкарук; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». Київ, 2014. 102 с.
6. Зінчук Т.О. Європейська інтеграція: проблеми адаптації аграрного сектору економіки України: монографія. Житомир: ДВНЗ «Держ. агрокол. ун-т», 2008. 384 с.
7. Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація: наукова доповідь / О.М. Бородіна та ін.; за ред. В.М. Геєця, О.М. Бородіної, І.В. Прокопи; НАН України, Ін-т екон. та прогнозів. Київ, 2012. 56 с.
8. Матросова Л.М. Проблеми розвитку агропромислового комплексу України як напрям підвищення конкурентоспроможності економіки. *Електронний науково-практичний журнал «Інфраструктура ринку»*. Вип.42. 2020. С.83–90. URL: http://market-infr.od.ua/journals/2020/42_2020_ukr/16.pdf
9. Кравченко В. Сутінки агрохолдингів: як війна змінить сільське господарство України. *Mind*. 5 серпня 2022. URL: <https://mind.ua/publications/20245288-sutinki-agroholdingiv-yak-vijna-zminit-silskogospodarstvo-ukrayini>
10. Matvey S. Oborin. Infrastructure Development in the Agro-industrial Complex of Rural Areas. *Science Journal of VolSU. Global Economic System*. 2018. Vol. 20. No. 2. P. 55–63.
11. Кирчата І.М., Шершенюк О.М., Деділова Т.В. Стратегічний розвиток агропромислового комплексу як основа забезпечення економічної безпеки. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва*: Збірник наукових праць Харківського національного автомобільно-дорожнього університету. 2022. № 1 (28). Харків: ХНАДУ, 2022. С. 79–91.

*Діана ХАРЧУК,
здобувачка вищої освіти,
Вінницький торговельно-економічний інститут
Державного торговельно-економічного університету*

ОПТИМІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ ЩОДО ВПРОВАДЖЕННЯ ПОЛІТИКИ БЕЗБАР'ЄРНОСТІ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. У теперішній складний для нас час однією з нагальних проблем, яка турбує суспільство та яку покликані врегулювати органи публічної влади – дотримання прав людини, зокрема, й забезпечення безбар'єрності.

Поняття безбар'єрності є багатограним і складним. Певний час ця категорія у багатьох людей асоціювалась з подоланням фізичних перешкод, проте значення безбар'єрності є набагато ширшим і стосується не лише людей з інвалідністю, але й кожного з нас. У нашому суспільстві наявний певний комплекс проблем і бар'єрів для різних маломобільних груп щодо доступності в освітній сфері, інфраструктурній, цифровій, економічній тощо. Тому, аби запобігати таким бар'єрам, потрібно впроваджувати комплекс заходів для усунення проблем доступу, кращої інтегрованості різних груп населення, зокрема людей з інклюзією. Імплементация закордонного досвіду допоможе нам впроваджувати кращі практики та мінімізувати помилки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми та перспективи здійснення процесів безбар'єрності вивчали такі теоретики, як А. Білий [1], Н. Василюк [2], Ю. Ковалишена [3], Н. Козак [4], Н. Корпан [5], Я. Радченко [6] та інші.

Проблематика безбар'єрності є ще доволі малодослідженою. Тому у світі почали акцентувати більше уваги на наукових розробках цієї теми. Зарубіжними та українськими передовими практиками розбудови безбар'єрного простору цікавляться все більше очільників і посадовців територіальних громад, проактивних громадян. Сьогодні, як ніколи, доцільно покращувати свої знання та оптимізувати відповідну діяльність, оскільки війна в Україні зумовлює загострення цієї проблеми й через збільшення кількості маломобільних груп та людей з особливими потребами.

Мета дослідження полягає в узагальненні закордонного досвіду впровадження процесів безбар'єрності, виокремленні вітчизняних передових практик розбудови безбар'єрного простору, вивченні законодавчої бази

України щодо розвитку безбар'єрності, а також розробці рекомендацій щодо оптимізації діяльності органів публічної влади щодо впровадження відповідної політики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Безбар'єрність визначають як загальний підхід до формування та імплементації державної політики для забезпечення безперешкодного доступу всіх груп населення до різних сфер життєдіяльності [7]. Безбар'єрність – це філософія суспільства без обмежень. Це про внутрішню готовність створювати середовище, у якому буде комфортно всім [8].

Світові практики у сприянні безбар'єрному середовищу та соціальній інклюзії вже давно показують позитивні результати. Найбільш комплексно до розв'язання цих проблем сьогодні підходять скандинавські країни та Федеративна Республіка Німеччина [6].

У результаті узагальнення закордонного досвіду (табл. 1) можна зробити висновок, що інклюзивне навчання та праця, рівність між працівниками, заохочення працевдавців дають позитивний вплив, як на людей, так і на економіку країни.

Міністр розвитку громад та територій України О. Чернишов також наголошує, що міжнародний досвід доводить: лише зміни державної політики обумовлюють ефективне запровадження принципів інклюзивності та забезпечують їх подальший розвиток і вдосконалення. На думку фахівця-практика, це загальнодержавне завдання, спрямоване на виявлення, усунення та запобігання бар'єрам, включно з поведінковими, системними, інформаційними, комунікаційними, технологічними й, звичайно ж, фізичними бар'єрами [9].

Закордонний досвід впровадження безбар'єрності

Країна	Особливості розбудови безбар'єрного простору
Німеччина	Активно реалізуються практики інклюзивного доступу до працевлаштування, проводяться заходи, які сприяють взаємодії працевлаштувачів та працівників. Безбар'єрність та інклюзивність стає невід'ємною частиною усіх сфер життя людини.
Швеція	Існують спеціальні заходи з державної підтримки зайнятості осіб з інвалідністю та роботодавців, які їх працевлаштовують. Працівники з вадами зору чи мовлення можуть розраховувати на отримання спеціальної літератури чи перекладача, а роботодавець може отримати фінансову компенсацію за надання особливих умов працівникам з інвалідністю.
Канада	Ухвалено окремий закон про рівність у працевлаштуванні, який передбачає впровадження політики усунення бар'єрів у сфері зайнятості. Створено Спільну робочу групу з питань різноманіття та інклюзії у публічній службі.
Польща	Існує спеціальний внесок у Фонд реабілітації осіб з інвалідністю, який має сплатити кожен працевластець. Ці кошти використовують для обладнання робочих місць людей з інвалідністю. Також держава надає певні пільги підприємствам, які приймають на роботу людей з інвалідністю.
Італія	Разом із вчителями у класах працюють фізіотерапевти, логопеди та асистенти. А самі школи обладнано ліфтами, пандусами, потрібними для безбар'єрного пересування.

Джерело: узагальнено автором на основі [6]

Аналізуючи нормативно-правові документи та законодавство нашої країни, можна зазначити, що в Україні є низка документів, які регулюють норми, правила і обов'язки, що стосуються маломобільних груп населення та створення безбар'єрного простору. Зокрема, це:

- Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо створення безперешкодного життєвого середовища для осіб з обмеженими фізичними можливостями та інших маломобільних груп населення на 2009 – 2015 роки «Безбар'єрна Україна» від 29.07.2009 р. [10];
- Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю, ратифікована 16.12.2009 р. [11];
- Закон України «Про внесення змін до деяких законів України про освіту щодо організації інклюзивного навчання» від 05.06.2014 р. [12];

- Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження критеріїв доступності для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення приміщень, що надаються дільничним виборчим комісіям звичайних виборчих дільниць для організації їх роботи та проведення голосування» від 09.10.2020 р. [13];
- Указ Президента України «Про забезпечення створення безбар'єрного простору в Україні» від 03.12.2020 р. [14];
- Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року» від 14.04.2021 р. [15].

За ініціативи першої леді О. Зеленської, ситуація щодо розв'язання проблем безбар'єрності у нашій країні змінилася: від того, що лише представники громадського сектору ініціювали певні зміни, до об'єднання представників органів публічної влади, експертного середовища та громадянського суспільства, як в підготовці Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні, так і в її реалізації. Цей стратегічний документ визначив нові стандарти доступності та інклюзії, імплементуючи їх у державну політику [7].

Доступність і безбар'єрність – це спільна відповідальність держави та її громадян: суспільству необхідно подолати стереотипи мислення, а владі, як на національному, так і на місцевому рівні – усунути фізичні, інформаційні, операційні та поведінкові бар'єри. Міністр розвитку громад та територій О. Чернишов зазначає, що стандарти доступності розроблялися за шістьма напрямками: освітній, інформаційний, цифровий, фізичний, соціальний та економічний. Кожен з них має бути реалізований з погляду максимальної зручності й функціональності [9].

Кожного дня ми стикаємось з певними бар'єрами. Різноманітні перепони супроводжують нас будь-де. Для полегшення пошуку інформації з приводу етики безбар'єрного спілкування було створено електронну версію посібника «Довідник безбар'єрності», в якому зазначено основні поняття та терміни, що стосуються саме цієї теми. Також презентовано перший розділ Альбому безбар'єрних рішень, який створюється у межах ініціативи першої леді О. Зеленської «Без бар'єрів». Це практичний посібник, що на прикладах ілюструє, в який спосіб міський простір повинен бути дружнім до всіх людей, зокрема, батьків із маленькими дітьми, вагітних жінок, літніх людей, людей з інвалідністю [16].

В Україні вже відбувається практика запровадження безбар'єрності в містах. Торік м. Славутич підписало Меморандум про розвиток безбар'єрної архітектури з Міністерством розвитку громад та територій. Його мета – створити рівні можливості для всіх українців, зокрема розбудувати універсальний публічний простір, дружній до маломобільних груп.

Місто Славутич першим доєдналося до ініціативи «Без бар'єрів». Разом із громадською організацією «Безбар'єрність» та урбан-бюро Big City Lab територіальна громада стала лабораторією з розробки та впровадження на практиці безбар'єрних архітектурних рішень, найуспішніші з яких буде поширено на всю Україну [17, с. 6].

Після підписання Меморандуму виникла потреба створити єдину програму з питань безбар'єрності, оскільки в місті вже проводилися певні заходи, але вони мали більше несистемний характер. Відділ містобудування, архітектури та просторового розвитку Славутичської міської ради на чолі з головним архітектором Д. Баглаєвим та радницею міського голови В. Тівою розробив Програму «Славутич – безбар'єрне місто» на 2021–2024 роки [17, с. 15]. У рамках Стратегії розвитку міста урбан-бюро Big City Lab разом із студією дизайну CREVV розробили новий брендінг міста Славутич. А також 2021 року Славутич першим в Україні створив посаду омбудсмена з безбар'єрності. У табл. 2 систематизовано поради, якими Славутич ділиться з іншими містами та громадами.

Окрім Славутича, інші міста України також намагаються втілювати в життя процеси безбар'єрності для комфорту, зручності та безпечного проживання кожного громадянина.

Таблиця 2

Поради Славутичської міської ради

Порада	Значення
Збір короткої статистики щодо кількості маломобільних груп населення	Допоможе зрозуміти, як представлені різні підгрупи маломобільних груп населення, яка їх загальна кількість, а отже, полегшить відстоювання інтересів маломобільних груп
Налаштування взаємодії з ГО та експертами у сфері доступності у вашому місті	Щоб зрозуміти ключові проблеми та першочергові запити щодо питань доступності. Коло експертів та активістів також зможе зорієнтувати міську владу в поточній ситуації з доступністю в місті
Проведення опитувань маломобільних груп населення	Допоможе зрозуміти: місця / райони проживання людей з інвалідністю та інших маломобільних груп населення; ситуацію з доступністю в місцях проживання та районах; ключові проблеми та першочергові запити щодо питань доступності серед населення
Опрацювання зібраних даних (досвід Славутича)	Деякі з кількісних даних (якщо коректно сформовані) можна використати для показників в програмах розвитку безбар'єрних просторів. Якісні дані – коректно згрупувати, виділити ключову проблематику та запити до дії

Джерело: узагальнено автором на основі [17]

Тому на прикладі двох українських громад було проведено аналіз рівня безбар'єрності, аби дізнатись, як в інших громадах відбуваються ці процеси (табл. 3).

За підсумками проведеного аналізу можна зазначити, що кожна громада намагається покращити рівень безбар'єрності, зробити послуги для людей з особливими потребами кращими та якіснішими. І чудовим фактором є те, що у стратегіях розвитку міст громади зазначають конкретні цілі та завдання задля вирішення проблем, особливо звертаючи увагу на забезпечення дотримання принципу безбар'єрності.

Висновки. Процеси безбар'єрності в Україні ґрунтовніше досліджуються у контексті допомоги маломобільним групам населення адаптуватись у навколишньому середовищі. Безумовно, в Україні вже впроваджуються практики розвитку безбар'єрного простору. Закордонний досвід також є корисним для таких процесів, адже там уже пройдено певні етапи, визначено проблеми та шляхи їх подолання.

Таблиця 3

Аналіз рівня безбар'єрності у Вінницькій та Львівській міських територіальних громадах

Показник	Вінниця	Львів
Нормативно-правові документи, стратегії розвитку	- Комплексна цільова програма соціального захисту населення області на 2019-2021 роки - Стратегія Вінниця 3.0 - Цілі сталого розвитку 2030	- Обласний план заходів з реалізації Національної стратегії зі створення безбар'єрності - Інтегрована концепція розвитку: Львів 2030 - Стратегія розвитку Львова 2030
Статистика маломобільних груп	40%, а саме 149,5 тис. осіб	Близько 30%
Дослідження про безбар'єрність міського простору	- Наявні схеми руху транспорту на зупинках - 107 одиниць транспорту низькопідлогові - 82 звукові прилади для озвучення сигналів світлофору	80% комунального транспорту є низькопідлогові - продаж обладнання для організації безбар'єрного середовища, підймальних платформ і мініліфтів для інвалідів
Для людей з інвалідністю	Влаштовують пікніки, організовують дозвілля, безкоштовне навчання сучасних професій в ІТ-сфері.	Зараз створюють міський будинок підтриманого проживання для людей з інвалідністю, певні розважальні заходи та частування до Міжнародного дня людей з інвалідністю тощо.
Для людей з порушенням зору та слуху	У Вінницькій міській раді є 3 мініатюри головних символів міста, зроблених на 3D принтері, зі супроводжуючим аудіо записом до кожної з них. Борці з порушеннями слуху готуються до змагань з тренерами, які жестовою мовою допомагають нечуючим	У музеї Пінзеля скульптури зроблені на 3D принтері, що дозволяє вивчити їх на дотик, є аудіо гіді, тактильні доріжки, відео описи .

Джерело: узагальнено автором на основі [16; 18-22]

На основі проаналізованих нормативних документів і програм дій громад можна запропонувати заходи оптимізації діяльності публічних органів влади щодо впровадження політики безбар'єрності, особливо в повоєнний час:

- залучати представників маломобільних груп населення до ухвалення рішень стосовно допомоги людям з інвалідністю (адже вони на власному досвіді знають, якими є перешкоди для комфортного проживання, та можуть запропонувати ідеї щодо подолання цих перепон);
- збільшувати відсоток працівників маломобільних груп населення в організаціях і підприємствах (це допоможе їхній адаптації серед оточуючих людей);
- дотримуватися принципу безбар'єрності під час повоєнної відбудови країни (чим швидше втілювати цей принцип в життя, тим кращий буде повоєнний розвиток України у багатьох сферах);
- акцентувати увагу на будівництві нових споруд за новітніми технологіями та комфортними умовами для маломобільних груп населення, зокрема, зручними пандусами, ліфтами, використанням шрифту Брайля та аудіо супроводом;
- поширювати більше інформації про такі групи населення, методи та способи допомоги їм. Це надасть цій групі населення можливість відчувати себе вільно, розуміти, що вони мають такі ж самі права та можливості як і решта людей;
- проводити більше ознайомчих курсів, тренінгів, лекцій з приводу безбар'єрності, адже кожен з нас в майбутньому може зіткнутись з певним бар'єром, і кожен має знати, що допомагати один одному долати ці перешкоди є чудовою демонстрацією того, що ми добрий, сильний і незламний народ.

Список використаних джерел

1. Білий А. Чому інклюзивність потрібна всім? 04.08.2021. URL: https://zaxid.net/chomu_inklyuzivnist_potribna_vsim_n1523603
2. Василюк Н. Права людини і громадянина під час дії воєнного стану. 06.05.2022. URL: <http://legalclinic.nlu.edu.ua/2022/05/06/prava-lyudyny-i-gromadyanyna-pid-chas-diyi-voyennogo-stanu/>
3. Ковалишена Ю. «Польова кухня»: у Вінниці влаштовують пікніки для людей з інвалідністю. 17.06.2022. URL: <https://suspilne.media/251231-polova-kuhna-u-vinnici-vlastovuut-pikniki-dla-ludej-z-invalidnistu/>

4. Козак Н. У Львові затвердили Інтегровану концепцію розвитку. 2022. URL: <https://city-adm.lviv.ua/news/city/lviv-changes/286768-u-lvovi-zatverdyly-intehrovanu-kontseptsiuu-rozvytku-lviv-2030/>
5. Корпан Н. Через кожні 72 метри тротуару є перешкоди. Наскільки Вінниця безбар'єрна? 06.05.2022. URL: <https://vn.20minut.ua/lyudi/через-kozhni-72-metri-trotuaru-e-pereshkodi-naskilki-vinnitsya-bezbar-11602157.html>
6. Радченко Я. Безбар'єрність: що це і навіщо вона потрібна Україні. 30.09.2021. URL: <https://explainer.ua/bezbar-yernist-shho-tse-i-navishhovona-potribna-ukrayini/>
7. Офіційний сайт Херсонської ОДА. 2022. URL: <https://khoda.gov.ua>
8. Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України. 2022. URL: <https://www.msp.gov.ua>
9. Чернишов О. Життя без перешкод і упереджень. Якою буде Україна. *Міністерство розвитку громад та територій України*. 24.06.2021. URL: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/bezbaryernist/nacziionalna-strategiya-zi-stvorennnya-bezbaryernogo-prostoru-v-ukrayini/aktualni-materialy/zhyttya-bez-pereshkod-i-uperedzhen-yakoyu-bude-ukrayina/>
10. Про затвердження плану заходів щодо створення безперешкодного життєвого середовища для осіб з обмеженими фізичними можливостями та інших маломобільних груп населення на 2009-2015 роки «Безбар'єрна Україна»: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 липня 2009 р. № 784. *Офіційний вісник України*. 2009. № 58 / № 60. Ст. 2027.
11. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю, ратифікована Законом України від 16 грудня 2009 р. № 1767-VI. *Офіційний вісник України*. 2010. № 17. Ст. 799.
12. Про внесення змін до деяких законів України про освіту щодо організації інклюзивного навчання: Закон України від 5 червня 2014 р. №1324-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 30. Ст. 1011.
13. Про затвердження критеріїв доступності для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення приміщень, що надаються дільничним виборчим комісіям звичайних виборчих дільниць для організації їх роботи та проведення голосування: Постанова Кабінету Міністрів України від 9 жовтня 2020. № 962. *Офіційний вісник України*. 2020. № 86. Ст. 2766.
14. Про забезпечення створення безбар'єрного простору в Україні: Указ Президента України від 3 грудня 2020 р. № 533/2020. *Офіційний вісник Президента України*. 2020. № 25. Ст. 1133.

15. Про схвалення Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021р. №366-р. *Офіційний вісник України*. 2021. № 36. Ст. 2154.
16. Офіційний сайт Міністерства розвитку громад та територій України. Презентовано перший розділ Альбому безбар'єрних рішень – посібника про доступні міські простори: Актуальні матеріали 2021. URL: <https://www.minregion.gov.ua/>
17. Славутич. Результати першого року лабораторії безбар'єрних рішень: Практичний посібник. 2022. URL: https://slavutich.cn.ua/news/novosti_slavuticha_i_regiona/16862-bezbarernist-2021-jak-vtilyuetsja-u-slavutichi.html
18. Офіційний сайт Вінницької міської ради: Новини міста. 2022. URL: <https://www.vmr.gov.ua>
19. У Вінниці людей з інвалідністю безкоштовно навчатимуть ІТ-сфері: Новини міста. 18.02.2022. URL: <https://www.vinnitsa.info/news/u-vinnytsi-lyudey-z-invalidnisty-uz-bezkoshtovno-navchatymut-it-sferi.html>
20. Офіційний сайт Львівської міської ради: Новини міста. 2022. URL: <https://city-adm.lviv.ua/news>
21. Офіційний сайт Черкаської обласної державної адміністрації: Новини. 2021. URL: <https://ck-oda.gov.ua>
22. У Вінниці для людей з порушенням зору виготовили мінікопії головних символів міста. 2017. URL: day.kyiv.ua/news

РОЗДІЛ 2.

**НАУКОВО-ПРАКТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ
ВЧЕНИХ ТА ЕКСПЕРТІВ-ПРАКТИКІВ**

Світлана БОБРОВНИК,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та історії права та держави,
Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ: ПОНЯТТЯ ТА ФУНКЦІЇ

Сучасний етап життєдіяльності суспільства пов'язується з необхідністю подолання значних проблем, пов'язаних з воєнною агресією Російської Федерації проти України. У цих умовах особливого значення набирає проблема забезпечення конституційних прав і свобод людини, адже держава є значною мірою обмежена об'єктивними умовами сьогодення і не спроможна повною мірою гарантувати навіть право на життя та можливості вільного пересування територією держави.

Окреслене значно підвищує актуальність проблем механізму захисту прав людини як важливого правового інституту і такого його важливого аспекту, як конституційно-правовий механізм. Його значущість обумовлюється, по-перше, його поширенням на всі сфери життєдіяльності суспільства; по-друге, закріпленням нормами Конституції держави; по-третє, наявністю особливих суб'єктів реалізації (органів держави та посадових осіб); по-четверте, наявністю суб'єктів гарантування механізму – органів конституційної юстиції; по-п'яте, особливим значенням інститутів громадянського суспільства як вияву рівня його демократичності; по-шосте, поєднанням національної та міжнародної нормативної основи функціонування.

На нашу думку, логіка дослідження поставленої проблеми потребує з'ясування етимологічного значення категорії «механізм», встановлення змісту поняття механізм захисту прав та особливостей його прояву на конституційно-правовому рівні.

Дослідження механізмів захисту прав людини на категоріальному рівні потребує аналізу філологічного розуміння поняття «механізм». Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає механізм як внутрішню будову, систему будь-чого, сукупність станів і процесів, з яких складається певне явище [1, с. 523]. Таке розуміння механізму надає можливість акцентувати увагу на таких ознаках цієї категорії як структурованість, елементна будова, системність, взає-

модія елементів, функціональність, націленість на реалізацію певним явищем мети і завдань. Багатоаспектність механізмів, їх функціонування у різноманітних сферах; складність функцій, які вони виконують, надає можливість стверджувати про наявність механізмів функціонування фундаментальних сфер та категорій. Мова йде про механізми держави, правового регулювання, правосуддя. Не є винятком і сфера захисту прав людини, механізм якого має багатоаспектний характер та засновується на ідеї системності елементів, функціонування яких забезпечує захист прав людини.

У сучасній юридичній літературі обґрунтовано різноманітні підходи до визначення механізму захисту прав людини на доктринальному рівні. Вони можуть бути досліджені на таких рівнях:

- *діяльнісному*, що характеризує механізм захисту прав як можливості здійснення громадянами певних вчинків щодо захисту власних прав і свобод, діяльність системи органів держави, які забезпечують і захищають ці права і свободи [2, с. 2];
- *регулятивному*, що акцентує увагу на механізмі захисту прав людини як взятій в сукупності системі правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин у сфері захисту прав особи [3, с. 59];
- *системному*, що визначає досліджуваний механізм як систему правових засобів, метою яких є захист прав людини. Це система способів, засобів і форм державного та недержавного захисту особою її порушених прав;
- *функціональному*, що характеризує механізм захисту прав як систему державних, міжнародних і громадських інституцій, функціями яких є захист прав фізичних та юридичних осіб, які реалізують конституційне право на захист [3, с. 60];
- *інституційному підході*, що акцентує увагу на системі інституцій, що забезпечують захист прав людини. Основними серед них є органи влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, громадяни, які в сукупності забезпечують захист прав і свобод. Як основні інституції, що забезпечують дієвість механізму захисту права визначають органи державної влади і місцевого самоврядування та їх посадові особи, спеціалізовані державні і громадські органи та організації у справах захисту прав, політичні партії, громадські діячі та особи, права яких порушено [4, с. 34];
- *нормативному*, що пов'язує механізм захисту прав людини з нормативною основою, в значенні якої визначають нормативно-правові акти матеріального та процесуального характеру, що закрі-

плюють права, порядок їх реалізації та захисту; правові акти, які визначають повноваження органів та організацій, що забезпечують захист прав; нормативні акти, що визначають межі захисту; інші соціальні норми, вміщені в статутах політичних партій, громадських організацій, правових звичаях; засоби масової інформації; засоби стимулювання захисту прав [5, с. 100-101]. Важливого значення для нормативного аналізу механізму захисту прав мають внутрішньодержавні та міжнародні засоби. Саме на цьому акцентує увагу О. Сташенко, визначаючи цей механізм як складний правовий комплекс, що включає як національні акти, які покладаються в основу діяльності держави, так міжнародні договори і створювані на їх основі органи, що забезпечують їх реалізацію [6, с. 115];

- *комунікативному*, що характеризує механізм захисту людиною прав як динамічний взаємозв'язок носія права на захист та відповідного державного органу, що здійснюється у процесуальному режимі реалізації правоохоронних відносин з метою захисту суб'єктивного права [7].

Таким чином, механізм захисту прав людини може бути визначений як заснована на нормах національного та міжнародного права, процесуально регламентована діяльність органів держави, посадових осіб, інститутів громадянського суспільства та окремих суб'єктів, метою якої є захист, відновлення порушених прав людини і недопущення їх порушення у майбутньому.

На нашу думку, теоретична та практична значущість досліджуваної категорії є основною причиною відсутності єдності доктринальних підходів до її сприйняття. Існуючі підходи можемо класифікувати на декілька груп:

- *функціональний*, що акцентує увагу на системі державної влади та її основній функції – захисті прав людини, його процедурі та реалізації конституційного права на захист [8, с. 15];
- *системний* – визначає досліджувану категорію як систему державних, міжнародних і громадянських інституцій, що забезпечують захист прав фізичних та юридичних осіб [3, с. 61];
- *нормативний* наголошує на системі взаємопов'язаних конституційних норм, які закріплюють основні права та свободи громадян і встановлюють гарантії їх реалізації [9, с. 90];
- *інституційний* аналізує конституційно-правовий механізм через такі складові як конституційні норми, які закріплюють конституційні права та свободи; юридичні обов'язки; юридична діяльність органів держави та інститутів громадянського суспільства [10].

На нашу думку, конституційно-правовий механізм захисту права характеризується:

- суспільно-політичним характером;
- забезпеченням спеціальними суб'єктами;
- системою правових засобів;
- поєднанням національних і міжнародних засобів;
- виявом у правових актах та діяльності органів;
- виконанням певних функцій і наявністю визначеної мети;
- забезпеченням взаємодії держави, суспільства та людини;
- націленістю на захист прав і свобод людини;
- визначеною структурою;
- залежністю від рівня розвитку суспільства;
- самостійністю як важливої сфери діяльності суспільства та держави;
- можливістю класифікації за різними критеріями;
- необхідністю співпраці різних держав;
- заснованістю на міжнародних нормах і принципах.

Важливого значення для визначення сутності конституційно-правового механізму захисту прав людини набуває з'ясування функціонального призначення цієї категорії. Функції конституційно-правового механізму захисту прав є напрямами впливу цього інституту на суспільно-правову практику у сфері захисту прав. Багатоаспектність досліджуваної категорії обумовлює можливість виокремлення певних функцій, які в сукупності характеризують сутність і природу цього механізму захисту прав. Охарактеризуємо основні з них:

- *комунікативна функція* пов'язується з можливістю забезпечення та відновлення суспільної комунікації у випадку порушення суб'єктивних прав. Саме конституційно-правовий захист прав людини є засобом їх гарантування, відновлення у випадку порушення чи недопущення порушень у майбутньому, що забезпечує відновлення процесу комунікації між індивідом, суспільством та державою;
- *регулятивна функція* виявляється у можливості упорядкування відносин у сфері захисту прав людини. Нормативна основа механізму, що складається з конституційних норм, нормативних актів і міжнародно-правових документів, забезпечує можливість закріплення процесу та статусу суб'єктів захисту прав на матеріальному та процесуальному рівнях;
- *відновлювана функція* механізму захисту прав полягає у наявності засобів, які забезпечують відновлення порушених у резуль-

таті скоєння правопорушень прав суб'єктів. Таке відновлення здійснюється, як правило, в судовому порядку, характеризується особливим процесуальним статусом та наявністю особливих суб'єктів – органів держави і посадових осіб, які забезпечують виконання судового рішення, націленого на відновлення порушених прав.

Таким чином, конституційно-правовий механізм захисту прав людини є важливим аспектом механізму правового захисту, який визначає ступінь реальності та дієвості наданих державою можливостей щодо захисту, реалізації та відновлення прав та інтересів, належних суб'єкту права. Це є особливо важливим в умовах воєнної агресії РФ, що має місце в сучасній Україні.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ, Ірпінь: Перун, 2005. С. 1120 с.
2. Стрельбіцький М. Права людини та механізм їх захисту. URL: https://kr-rda.gov.ua/more_news2/09-37-46-14-12-2018
3. Борейко А.В. Конституційно-правовий механізм захисту прав особи: поняття та сутність. *Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова. Правознавство*. 2019. Т. 24. Вип. 2 (35). С. 57–61.
4. Гришко О.М. Механізм забезпечення прав людини в Україні. *Правове регулювання економіки*. 2017. №16. С. 32–36.
5. Погорілко В.Ф. Нова Конституція України. Огляд і коментарі. К., 1996. 248 с.
6. Шашенко О. До питання про вдосконалення механізму забезпечення прав і свобод людини і громадянина. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 6. С. 113–116.
7. Прийменко Л. Права і свободи людини. Декларація прав людини. URL: [Donetsk.mns.gov.ua / K2/inshe/2010/9/12/10/9?12?10/htm](http://Donetsk.mns.gov.ua/K2/inshe/2010/9/12/10/9?12?10/htm)
8. Огородник О.Г. Механізм забезпечення прав і свобод людини та принцип законності в Україні. *Право України*. 2008. № 6. С. 15.
9. Стахура Б.І. Роль органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному суспільстві: теоретико-правовий вимір: дис... канд. юрид. наук. за спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Львів, 2016. 180 с.
10. Конституційне право України. URL: arm.naiu.kiev.ua/boks/https://consumerhm.gov.ua

*Ольга БОЙКО,
координаторка комітету промислової екології
та сталого розвитку, Європейська Бізнес Асоціація*

ВПЛИВ ВІЙНИ НА ДОСЯГНЕННЯ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Після прийняття Генеральною Асамблеєю ООН у 2015 році Резолюції щодо затвердження 17 Цілей сталого розвитку (ЦСР), Україна розпочала процес їх адаптації до національного контексту. У результаті тривалого інклюзивного обговорення у 2017 році для України було окреслено чотири пріоритетні напрями сталого розвитку: справедливий соціальний розвиток; стає економічне зростання та зайнятість; ефективне управління; екологічна рівновага та розбудова стійкості. Для кожної з 17 ЦСР було визначено ключові показники та рекомендації, відповідно до загального бачення розвитку України, які постійно відслідковуються. У 2019 році Президент України В. Зеленський ухвалив Указ про інтеграцію 17 ЦСР у державну політику як основи для досягнення сталого економічного і соціального розвитку для всіх українців [1].

Того ж 2019 року було оприлюднено перший щорічний Моніторинговий звіт «Цілі сталого розвитку. Україна, 2019», розроблений Державною службою статистики України (Держстат) та Міністерством економічного розвитку і торгівлі України за підтримки ЮНІСЕФ [2]. А вже у 2020 році було опубліковано перший Добровільний національний огляд щодо ЦСР в Україні [3]. Також нещодавно з'явилась інформація про наміри України, попри війну, підготувати другий Добровільний національний огляд щодо ЦСР у 2023 році [4]. Втім, поки що на сайті Політичного форуму високого рівня зі сталого розвитку, який заплановано на липень 2023 року, немає офіційної заяви від української сторони про цей намір [5].

Внесок бізнесу у реалізацію ЦСР було вперше проаналізовано у 2020 році у Добровільному огляді щодо прогресу бізнесу в Україні у досягненні Цілей сталого розвитку, який підготував Глобальний договір ООН в Україні на основі огляду бізнес-кейсів [6]. Трохи пізніше того ж року вийшло інше дослідження «Внесок українського бізнесу в реалізацію Україною Цілей сталого розвитку 2016–2020 рр.». Дослідження було розроблене Центром «Розвиток КСВ» на основі аналізу кейсів, презентованих компаніями в Україні протягом 2016–2019 рр. у рамках Конкурсу кейсів з корпоративної соціальної відповідальності, на основі аналізу нефінансової звітності 100 найбільших компаній України за 2015–2019 рр. та Звітів з прогресу організацій-підписантів Глобального договору ООН [7].

У 2021 році Європейська Бізнес Асоціація (ЕВА) провела пілотне експертне дослідження «Індекс сталого розвитку» (Індекс), яке шляхом безпосереднього опитування представників бізнес-спільноти мало на меті виявити, як компанії оцінюють інтеграцію ЦСР у власні корпоративні політики і в стратегію розвитку держави, які напрями сталого розвитку є пріоритетними для бізнесу, а також визначити наявні бар'єри та способи їх подолання [8]. Це був, по суті, останній узагальнений зріз залученості бізнесу до реалізації ЦСР.

24 лютого 2022 року Російська Федерація розпочала збройну агресію проти України, внаслідок чого Указом Президента України в країні було введено воєнний стан. Повномасштабне військове вторгнення поставило під загрозу усі попередні зусилля української та міжнародної спільноти щодо побудови сталого майбутнього. В рамках другого щорічного Індексу ЕВА спробувала оцінити наслідки агресії Росії у частині внеску бізнесу у реалізацію ЦСР. Актуальність та новизна цього дослідження полягає в тому, що, наскільки відомо, станом на середину грудня у публічному просторі відсутня інформація щодо вивчення впливу війни на досягнення бізнесом ЦСР в Україні.

Інформаційну базу дослідження становлять дані опитування компаній-учасників ЕВА, в якому взяли участь 62 компанії, а також результати глибинних інтерв'ю з 18 компаніями; офіційні дані Державної служби статистики України; відкриті дані про діяльність підприємств, профільні публікації та дослідження. Опитування проводилось у серпні-жовтні 2022 року.

Рівень інтеграції ЦСР у корпоративні політики та стратегію розвитку держави

Респонденти оцінюють поточний стан впровадження ЦСР в Україні на рівні 3,50 балів з 5-ти можливих, що вважається нейтральним показником, відповідно до шкали Лайкерта. Порівняно з результатами 2021 року, цьогорічний інтегральний показник індексу покращився на 0,23 пункти [8]. Це зумовлено, в першу чергу, високою оцінкою респондентами зусиль держави щодо врахування екологічної, соціальної та економічної складової в Національному плані відновлення України, яка склала 3,20 балів і перейшла у нейтральну площину, порівняно з минулорічною негативною оцінкою в 2,75 бала. Найменш врахованими у державній політиці, на думку респондентів, як і минулого року, залишаються екологічні питання, а от прогрес у врахуванні економічних компонентів склав 21%. Внесок бізнес-середовища в реалізацію ЦСР респонденти оцінили на рівні 3,79 балів.

Пріоритетні напрями сталого розвитку у бізнесі

Протягом 9 місяців воєнного стану на території України компанії налаштували свою діяльність на військовий лад. 71% респондентів вказують, що постраждали від війни: виробничі потужності були знищені (31%), окуповані (38%), внаслідок чого вони були вимушені частково скоротити виробництво (30%). Тільки 1% респондентів вказали, що повністю припинили діяльність в Україні. За результатами опитування, найменш відчутними наслідки війни є для галузі ІТ і телекомунікацій та охорони здоров'я – від війни постраждали лише третина та половина з них відповідно. В той же час представники сфери консалтингу, аудиту та юридичної галузі вказали, що не відчують впливу війни. Незважаючи на стан війни, 96% респондентів продовжують орієнтуватися на ЦСР у своїй діяльності.

Бізнес сконцентрував свою увагу на соціальному напрямі сталого розвитку. Так, 97% респондентів заявили про підтримку співробітників і членів їхніх сімей у питаннях релокації, виплати заробітної плати у разі вимушеного простою, компенсації сім'ям поранених унаслідок військових дій тощо. Другим пріоритетом респонденти визначили підтримку військових в лавах Збройних сил України та Сил територіальної оборони. Такою допомогою займаються 84% опитаних. Третій актуальний напрям – надання гуманітарної підтримки внутрішньо переміщеним особам – про це заявили 69% опитаних. Допомога медичним закладам, яку надають 66% опитаних, закриває четвірку основних напрямів сталого розвитку бізнесу в Україні воєнного часу.

Цікаво зазначити, що у 2021 році пріоритетними у сфері сталого розвитку були екологічні питання. Цього 2022 року захист довкілля та протидія зміні клімату, хоч і дещо відійшли на задній план, але не зникли з радарів компаній.

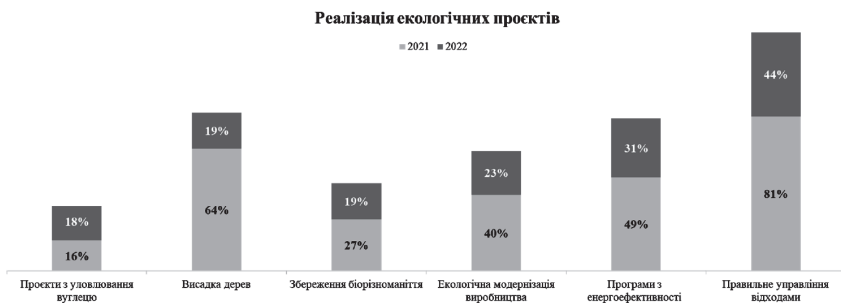


Рис. 1

Окрім того, попри вже зазначене очевидне переважання соціальної компоненти у програмах сталого розвитку компаній, рівень підтримки найбільш вразливих на ринку праці категорій населення, зокрема осіб з інвалідністю, осіб старшого віку та студентів і молодих спеціалістів суттєво знизився. В той же час, частка компаній, що мають проекти, пов'язані з жіночим лідерством або ґендерною рівністю, дещо зросла і дорівнює 32% [8].

Таким чином, основними ЦСР для українського бізнесу у воєнний час у порядку пріоритетності є ЦСР 1 «Подолання бідності», ЦСР 16 «Мир, справедливість та сильні інституції», ЦСР 2 «Подолання голоду», ЦСР 3 «Міцне здоров'я і благополуччя».

Увага до вразливих категорій за галузями, %

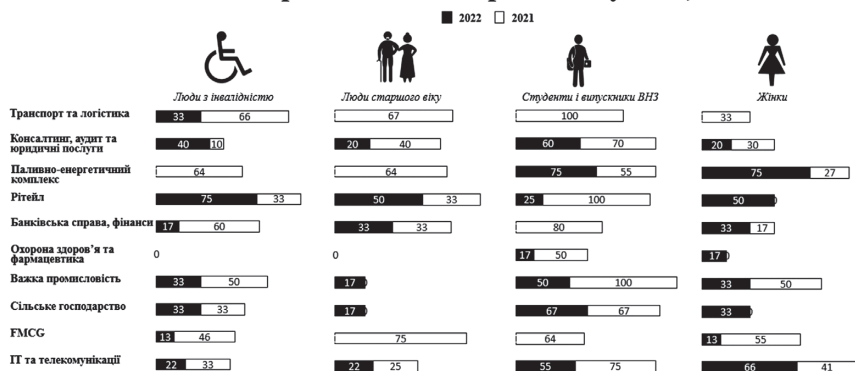


Рис. 2

Хоча ще минулого року зусилля бізнесу були спрямовані на досягнення ЦСР 12 «Відповідальне споживання та виробництво», ЦСР 4 «Якісна освіта», ЦСР 15 «Захист екосистем суші», ЦСР 7 «Доступна та чиста енергія», ЦСР 10 «Скорочення нерівності» та ЦСР 9 «Промисловість, інновації та інфраструктура» [8].

Звітність у сфері сталого розвитку

Кількість респондентів, що постійно інформують стейкхолдерів про прогрес у реалізації проєктів зі сталого розвитку, збільшилась до 90% порівняно з 83% у 2021 році. Водночас найбільш поширеними каналами таких комунікацій залишаються корпоративні медіа-ресурси – офіційні сторінки у соціальних мережах (72 %) та вебсайти компаній (66%).

Слід зазначити, що у порівнянні з 2021 роком, кількість респондентів, які готують окремі нефінансові звіти (за стандартами GRI, звіт про прогрес в рамках Глобального договору ООН тощо) зросла до 66%. Найбільше важливості нефінансовим звітам надають представники сільськогосподарської галузі (83%), консалтингової сфери (80%), FMCG (товари щоденного попиту) (75%), паливно-енергетичного комплексу (75%), а також важкої промисловості (67%), ІТ та телекомунікацій (67%) і транспорту та логістики (67%). Найменше звітів готує галузь рітейлу.

Станом на середину грудня 2022 року в Україні тільки 8 компаній із 200 найбільших платників податків [9] опублікували окремі нефінансові або інтегровані звіти за 2021 рік, з них із першої сотні – 6 компаній. Мова йде про компанії та групи компаній, як «Нафтогаз України» [10], «МХП» [11], «Кернел» [12], «Феррекспо» [13], «Ашан» [14], «Метінвест» [15], «Фармак» [16], «Карлсберг» [17].

Співвідношення кількості нефінансових звітів до розміру інвестицій:

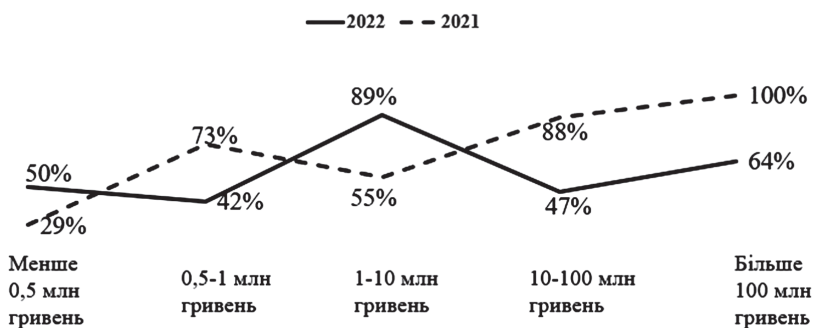


Рис. 3

Це на третину менше, ніж у 2021 році, а серед компаній, які не випустили звіти, – великі державні та приватні підприємства, що вважаються лідерами у просуванні сталого порядку денного в корпоративному секторі. Це пояснюється, зокрема, недостатнім розумінням значення нефінансової звітності для сталого розвитку компанії і, можливо, прогалинах у стратегічному плануванні. Різниця між даними щодо кількості нефінансових звітів, отриманих від респондентів, та фактичним показником кількості опублікованих нефінансових звітів обумовлюється розміром компанії (не всі з учасників опитування входять до переліку великих платників податків), а також тим, що українські офіси транснаціональних корпорацій зазвичай обмежуються передачею своїх результатів для підготовки материнською компанією єдиного консолідованого звіту для всіх країн присутності.

Окремо слід звернути увагу, що більшість компаній у своїх звітах за 2021 рік зробили короткий огляд наслідків російського військового вторгнення та прогноз щодо його подальшого впливу на бізнес-діяльність. Також описується контекст, який передував початку вторгнення, та дії бізнесу, пов'язані з управлінням потенційними ризиками напередодні війни. В основному, але не виключно, це зумовлено тим, що у більшості компаній звітний фінансовий рік завершився після 24 лютого 2022 року.

Фінансування проєктів зі сталого розвитку

89% респондентів здійснюють фінансування проєктів зі сталого розвитку під час війни, в той час як у 2021 році цей показник дорівнював 96%. Водночас розміри інвестицій на проєкти сталого розвитку суттєво зросли порівняно з 2021 роком – в 20 разів збільшилась кількість респондентів з бюджетами понад 100 млн гривень та втричі зменшилась кількість тих, які витрачають на проєкти сталого розвитку менше ніж 500 тисяч гривень щорічно. Особливо збільшили бюджети представники сфери ІТ і телекомунікацій, рітейлу, а також консалтингу, аудиту та юридичної галузі.

Найбільшими інвесторами, як і у 2021 році, залишаються компанії сфери ІТ і телекомунікацій, а також важка промисловість та галузь охорони здоров'я. Найнижчі суми на проєкти сталого розвитку виділяють компанії банківської справи та фінансів, а також логістична галузь.

Основні бар'єри у впровадженні проєктів сталого розвитку та можливі стимули

На відміну від результатів минулорічного Індексу, які показали відсутність однозначного бар'єру для впровадження ЦСР у компаніях, у 2022 році майже 44% респондентів вказали, що не мають достатньої бюджетної та ресурсної підтримки для реалізації проєктів сталого розвитку. Разом із тим, кількість респондентів, які взагалі не бачать перешкод для досягнення ЦСР, зросла з 8% до 11%.

Важливо також зазначити позитивну динаміку у доступності технологій, обізнаності з принципами сталого розвитку та наявності спеціалістів, які займаються проєктами сталого розвитку в компаніях. Визначення чинників як перешкод для реалізації ЦСР знизилось майже удвічі порівняно з 2021 роком. Так, 74% респондентів зазначили, що кількість співробітників, що займаються проєктами сталого розвитку в їх компаніях, залишилась на довоєнному рівні. До того ж, 10% опитаних, переважно у сфері ІТ і телекомунікацій, збільшили кількість співробітників у відповідних відділах. За нашими спостереженнями, запит

на фахівців у сфері сталого розвитку та корпоративної соціальної відповідальності почав відновлюватись вже влітку. Станом на середину грудня, найбільше відповідних вакансій відкрито у галузі консалтингу та аудиту, а також в ІТ.

Практично всі респонденти також говорять і про наявність бар'єрів у впровадженні ЦСР на державному рівні. У першу чергу – у частині недостатнього фінансування та ресурсів, як і минулого року. 79% респондентів вважають, що наразі фокус держави змістився на забезпечення обороноздатності, що є очевидним в умовах воєнного стану. Водночас удвічі знизилась кількість тих, хто вважає, що основними перешкодами в імплементації ЦСР на державному рівні є нестача бюджету та ресурсів, низька обізнаність із принципами сталого розвитку у чиновників та відсутність розуміння необхідності впровадження принципів сталого розвитку.

Стимулами для покращення прогресу в реалізації ЦСР в Україні, на думку респондентів, можуть бути гранти та цільова безповоротна допомога міжнародних організацій, підтримка (фінансова, організаційна, консультативно-інформаційна) інноваційних проєктів, податкові пільги та регуляторні зміни (у тому числі скорочення бюрократичних процедур і тимчасовий мораторій на посилення контролю та підвищення стандартів). Слід зазначити, що з моменту впровадження воєнного стану державою вже здійснено ряд заходів із дерегуляції у сфері господарської діяльності на період дії воєнного стану – запроваджено декларативний принцип отримання деяких дозвільних документів [18], накладено мораторій на проведення планових заходів державного контролю [19], а також нещодавно, на прохання у тому числі і компаній-членів ЕВА, було відтерміновано введення підвищених технологічних нормативів для металургії та скляної промисловості [20], створено умови для звільнення від сплати екологічного податку [21] тощо.

Висновки та рекомендації.

Проведене дослідження дозволяє зробити низку таких висновків.

Компанії спрямували свої програми сталого розвитку на підтримку держави, і на перший план у проєктах сталого розвитку вийшов соціальний компонент.

Бюджети компаній, спрямовані на проєкти сталого розвитку, зросли в декілька разів, і бізнес говорить про плани щодо подальшого їх збільшення.

Попри війну, кількість компаній, які вбачають бар'єри у реалізації ними ЦСР, зменшилась. Якщо є бар'єри – вони, переважно, внутрішні.

Компанії покращили оцінку зусиль держави щодо впровадження ЦСР у стратегічні документи, зокрема у Національний план відновлення.

Пріоритетні для бізнесу ЦСР в 2022 році відповідають цілям країн, що розвиваються. Фактично, бізнес виконує функцію держави.

За результатами минулорічного Індексу, ми рекомендували, зокрема, сформувавати єдиний орган, який координуватиме роботу у сфері реалізації ЦСР – від моніторингу даних до інформування громадськості про прогрес і надання пропозицій Уряду та Парламенту. У серпні цього року було створено Офіс з питань реалізації ЦСР при Офісі Віце-прем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції (Офіс ЦСР). Наскільки ми бачимо з публічних джерел, налагоджено співпрацю між державними інституціями, що координують роботу у сфері реалізації ЦСР – Офісом ЦСР, Держстатом, Секретаріатом Кабінету Міністрів України, а також ПРООН в Україні [22]. Відтак, дуже важливо залучити до цього процесу бізнес-спільноту, представники якої можуть забезпечувати просування тих ЦСР, які складно реалізувати на державному рівні.

Під час формування звітів, доповідей, або інших матеріалів, які ілюструють прогрес у сфері сталого розвитку, ми рекомендуємо співпрацювати з бізнесом та, можливо, створити окремий розділ щодо внеску бізнесу у реалізацію ЦСР.

Також доцільно продовжувати створювати умови (удосконалювати регуляторну базу та залучати допомогу міжнародних партнерів) для реалізації ЦСР в період повоєнного відновлення України. Це стосується, зокрема, і врегулювання питання інтеграції осіб з інвалідністю, адже, за останніми даними Пенсійного фонду України та ДП «Інформаційно-обчислювальний центр Міністерства соціальної політики України», унаслідок військового вторгнення Російської Федерації до України кількість людей з інвалідністю зросла на 26 тисяч 699 осіб. Окрім цього, дуже велика кількість військових ще в процесі реабілітації та лікування, і вони ще не мають статусу особи з інвалідністю [23].

Водночас бізнесу рекомендується підвищити свою прозорість перед стейкхолдерами та перевести її на системний відстежуваний рівень, зокрема через впровадження обов'язкової нефінансової звітності. Це полегшить залучення інвестицій у подальший розвиток та збільшить експортний потенціал підприємства.

Список використаних джерел

1. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722/2019. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825>
2. Моніторинговий звіт «Цілі сталого розвитку. Україна, 2019». URL: https://ukrstat.gov.ua/csr_prezent/2020/ukr/st_rozv/publ/SDGs-MonitoringReport_v08_24.09.2019.pdf
3. Добровільний національний огляд щодо Цілей сталого розвитку в Україні. URL: <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=938d9df1-5e8d-48cc-a007-be5bc60123b8&tag=TSiliStalogoRozvitku>
4. Незважаючи на війну, що триває, Україна планує у 2023 році провести Добровільний національний огляд прогресу в досягненні Цілей сталого розвитку. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/press-releases/nezvazhayuchy-na-viynu-shcho-tryvaye-ukrayina-planuye-u-2023-rotsi-provesty-dobrovilnyu-natsionalnyy-ohlyad-prohresu-v>
5. High-Level Political Forum on Sustainable Development. Voluntary National Reviews. URL: <https://hlpf.un.org/vnrs>
6. Добровільний огляд щодо прогресу бізнесу в Україні у досягненні Цілей сталого розвитку. URL: <https://globalcompact.org.ua/wp-content/uploads/2020/07/global-compact.-dobrovilnij-ogljad.pdf>
7. Внесок українського бізнесу в реалізацію Україною Цілей сталого розвитку 2016–2020 р.р. URL: <https://csr-ukraine.org/research/vnesok-ukrainskogo-biznesu-sdg/>
8. Звіт за результатами дослідження «Індекс сталого розвитку». URL: <https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2022/01/Zvit-za-rezultatamy-doslidzhennya-Indeks-stalogo-rozvytku.pdf>
9. Реєстр великих платників податків. Повний перелік великих платників податків України на 2022 рік. URL: <https://opendatabot.ua/open/large-tax-payers?page=1>
10. Вистоїмо. Переможемо. Відбудуємо. Річний звіт 2021, розширена презентація. URL: <https://www.naftogaz.com/short/67171076>
11. Звіт зі сталого розвитку 2021. URL: <https://mhp.com.ua/uk/prokompaniiu/nefinansovi-zvity>
12. Annual report for the year ended 30 June 2022. URL: https://www.kernel.ua/wp-content/uploads/2022/11/FY2022_Kernel_Annual_Report.pdf#page=43
13. Supporting Ukraine. Ferrexpo plc Responsible Business Report 2021. URL: https://www.ferrexpo.com/media/1e3f3kxe/ferrexpo_rbr21-1_full-web.pdf

14. Звіт з корпоративної соціальної відповідальності Auchan 2021. URL: https://aristorsmi001.blob.core.windows.net/cms-content/ua/2019/11/2021_report.pdf
15. Annual report 2021. URL: https://metinvestholding.com/en/ar2021/pdf/Metinvest_AR2021_EN_all.pdf
16. Ми для вас та вашого здоров'я. Звіт зі сталого розвитку 2021. URL: https://farmak.ua/wp-content/uploads/2022/12/zvit_zi_stalogo_rozvitku_2021-1.pdf
17. Звіт зі сталого розвитку Carlsberg Ukraine 2021. URL: <https://carlsbergukraine.com/media/53442/esg-report-2021-cu.pdf>
18. Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 березня 2022 р. № 314. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-2022-%D0%BF#Text>
19. Про припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 13 березня 2022 р. № 303. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/303-2022-%D0%BF#Text>
20. Про внесення зміни до пункту 123 плану заходів з виконання Державної програми стимулювання економіки для подолання негативних наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобігання виникненню і поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, на 2020-2022 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 листопада 2022 р. № 1341. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2022-%D0%BF#Text>
21. Деякі питання формування переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 грудня 2022 р. № 1364. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1364-2022-%D0%BF#Text>
22. Цілі сталого розвитку – невід'ємна частина Плану відновлення України. Уряд, ПРООН та міжнародне співтовариство провели зустріч задля розробки стратегії інтеграції ЦСР у План відновлення. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/press-releases/tsili-staloho-rozvytku-nevidyemna-chastyna-planu-vidnovlennya-ukrayiny>
23. Круглий стіл Комітету Верховної Ради України з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів на тему: «Проблеми, з якими стикаються особи з інвалідністю під час війни, та шляхи їх вирішення». URL: <https://directspeech.news/news/u-komiteti-z-pitan-socialnoyi-politiki-ta-zaxistu-prav-veteraniv-obgovorili-problemi-z-yakimi-stikayutsya-osobi-z-invalidnistyu-pid-cas-viini>

*Єлизавета ГРАДОБОЄВА,
кандидат економічних наук, старший науковий співробітник
відділу економіко-правових проблем містознавства,
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»*

ВІДКРИТІСТЬ МІСТА ЯК НЕОБХІДНА УМОВА ДОДЕРЖАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ ТА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

Згідно з п. 11 ч. 1 Указу Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722/2019, забезпечення відкритості міста, поряд із забезпеченням безпеки, життєстійкості та екологічної стійкості міст і населених пунктів, є 11 Ціллю сталого розвитку України на період до 2030 року. Відповідно, забезпечення відкритості міст, поряд з іншими цілями, визначено орієнтиром для розроблення проєктів прогнозних і програмних документів, нормативно-правових актів із метою забезпечення збалансованості економічного, соціального та екологічного вимірів сталого розвитку України.

З введенням в Україні воєнного стану (відповідно до ст. 121 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», Указу Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», затвердженого Законом України від 24 лютого 2022 р. № 2102-IX (зі змінами, внесеними згідно з Указами Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні» від 14 березня 2022 р. № 133/2022, затвердженим Законом України від 15 березня 2022 р. № 2119-IX; від 18 квітня 2022 р. № 259/2022, затвердженим Законом України від 21 квітня 2022 р. № 2212-IX; від 17 травня 2022 р. № 341/2022, затвердженим Законом України від 22 травня 2022 р. № 2263-IX; від 12 серпня 2022 р. № 573/2022, затвердженим Законом України від 15 серпня 2022 р. № 2500-IX, а також від 7 листопада 2022 р. № 757/2022, затвердженим Законом України від 16 листопада 2022 р. № 2738-IX)) в умовах збройної агресії Російської Федерації, що триває, та спричинених цим значних масштабів руйнівного мілітарного впливу на українські міста в цей час нагальним першочерговим завданням є забезпечення додержання та захист прав їх мешканців, що має стати пріоритетом діяльності як органів державної влади, так і місцевого самоврядування. Адже російська збройна агресія призвела до погіршення рівня показників соціально-економічного та екологічного ста-

ну низки українських міст і населених пунктів до критичної межі, значно обмежуючи та / або масово порушуючи переважну більшість прав людини. Тож невіршеність зазначених питань унеможлиблює реалізацію громадянами гарантованих Конституцією України і законодавством країни прав і в цілому може загрожувати життєвим інтересам населення країни, а відповідно, і її національній безпеці.

Водночас однією з визначальних і необхідних умов додержання прав людини як у мирні часи, так і у воєнний і повоєнний періоди, є забезпечення відкритості міста. Адже, згідно з даними, оприлюдненими у Щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина за 2021 р., найбільшу частку порушень громадянських і політичних прав людини і громадянина (встановлених Основним Законом України гарантій, які захищають людину, громадянина від несправедливості уряду і держави та забезпечують можливість брати участь в громадянському й політичному житті суспільства) – 60% – складають порушення інформаційних прав [1, с. 71-72]. Так, протягом 2021 р. до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини звернулося 3560 громадян щодо порушення права на доступ до інформації, неможливість реалізувати яке супроводжується вкрай негативним наслідком порушення інших прав людини – зокрема, на одержання допомоги, послуг та захисту.

Проблематика забезпечення відкритості міста доволі жваво обговорюється на сторінках як українських, так і зарубіжних наукових видань. Зарубіжними науковцями узагальнено основні засади поняття відкритості міста [2], досліджено концепцію «SMART-city» [3], накопичено значний досвід щодо особливостей процесу забезпечення відкритості та здійснення управління у відкритих містах [4]. Проте наукові праці зарубіжних дослідників не враховують особливості міського розвитку та місцевого самоврядування в Україні, зокрема в умовах мілітарного впливу. Останнім часом проблематика забезпечення прозорості міст, публічного управління та місцевих бюджетів, у т.ч. із використанням цифровізації і діджиталізації, привернула увагу й українських науковців [5-7]. Утім, аналіз наявного наукового доробку з проблематики відкритості міста дозволяє констатувати відсутність наукових розробок щодо визначення її ролі та значення у додержанні прав людини, а також єдиного науково обґрунтованого підходу до забезпечення відкритості українських міст, зокрема, в умовах збройної агресії Російської Федерації, що триває, та з урахуванням чинників майбутнього повоєнного відновлення держави.

У зв'язку з вищевикладеним, *мета* роботи полягає у оцінці сучасного стану, визначенні проблем та обґрунтуванні економіко-правових передумов забезпечення відкритості українських міст як необхідної умови додержання прав людини під час війни та повоєнного відновлення.

Забезпечення відкритості міста є комплексом економічних методів (включаючи механізми стимулювання та фінансування), правових засобів (здійснення регулювання), організаційних інструментів (зокрема, технічне супроводження, включаючи геоінформаційні системи, інтерактивні платформи і сервіси тощо) і відповідних їм заходів, що здійснюються на місцевому рівні за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів, а також інших джерел фінансування, не заборонених законодавством, спрямованих на досягнення публічності процесів міського урядування, управління та господарювання за рахунок додержання принципів прозорості та підзвітності (відповідальності) органів влади (органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування), доступності та цифровізації міських послуг, впровадження елементів електронної демократії та урядування із використанням сучасних інноваційних ІТ-інструментів, що передбачає доступність до інформації, якою обґрунтовуються владні рішення, а також громадську експертизу рішень влади та, відповідно, громадський контроль за її діяльністю і таким чином створюватиме передумови розширення участі громадськості у прийнятті рішень стосовно розвитку міст (зокрема, участь у розробці місцевих програм і стратегій) та зменшення відповідних корупційних ризиків.

Так, з одного боку, – у мирні часи – забезпечення відкритості міста, створює передумови покращення інвестиційного клімату в місті та підвищення його інвестиційної привабливості, завдяки прозорості міського урядування, та, відповідно, зрозумілим, сталим, незмінним «правилам гри» для бізнесу, суб'єктів господарювання під час інвестування у проекти розвитку міста, а з іншого, – у постконфліктний період – сприяючи протидії корупції, полегшує доступ до інвестиційних ресурсів, міжнародної технічної та фінансової допомоги міжнародних партнерів-донорів, яка надаватиметься для повоєнного відновлення міст, що зазнали мілітарного впливу. Зазначене створюватиме передумови додержання, захисту та реалізації прав мешканців міст на комфортне життя, їх екологічних та інформаційних прав (права громадян отримувати інформацію від органів всіх рівнів влади), права споживачів на отримання якісних товарів і послуг тощо, завдяки підвищенню ефективності міської економіки шляхом запровадження політики відкритості міст, за рахунок налагодження результативної співпраці

громадян та органів місцевої влади, запровадження інноваційних механізмів участі мешканців міст у вирішенні місцевих проблем, забезпечення прозорості місцевих бюджетів (доступність інформації щодо виконання бюджету, формування та витрачання бюджетних коштів), бюджетів участі або партисипативних бюджетів (можливість для мешканців міста подати власні проєкти та отримати фінансову та іншу підтримку з метою втілення ідеї), зменшення нерівності, структурної перебудови та відродження слабorozвинутих міст і регіонів тощо.

Більшість європейських міст перебуває на шляху до відкритості. Так, у міській стратегії м. Гельсінкі зазначено, що його «операційна модель заснована на відкритості та прозорості». Польське м. Гданськ визначає «відкритість» одним із своїх головних пріоритетів і прагне стати справді відкритим містом, в той час як британським м. Глазго оголошено «Відкритість міста за замовчуванням». У 2012 р. Земля Гамбург прийняла законодавство, яке зобов'язало Уряд відкрито публікувати всі публічні дані [3]. Взагалі, у зарубіжних містах доволі поширеною є практика діджиталізації комунікації «влада–громада». Так, наприклад, у м. Лондоні працює онлайн-ресурс «Talk London», на якому мешканці можуть висловлюватися щодо нагальних питань в екологічній сфері, сфері зайнятості та житлово-комунальних послуг, а також транспорту міста тощо [8]. Акумуляовані зазначеним ресурсом думки містян збираються, обробляються та аналізуються командою міського сервісу з метою реалізації у майбутньому побажань мешканців міста шляхом їх урахування під час формування місцевої стратегії розвитку. Схожий застосунок (додаток) є також і у Сінгапурі – ONESERVICE (включає такі вкладки-функції, як «Замовлення об'єктів / приміщень», «Паркування», «Подати справу», «Що Ви думаєте?» (для регулярного опитування думки жителів)), який покликаний перетворити високоурбанізований острів-місто-державу на універсальну платформу для громади з метою ефективного розв'язання муніципальних питань. Зазначеними містами активно втілюється принцип свободи інформації – право громадян отримувати інформацію від органів державної публічної адміністрації (та інституцій, що виконують публічні функції) і обов'язку цих органів оприлюднювати та надавати інформацію. Водночас так зване «право знати» стосується усієї інформації, у будь-якій формі створеної чи отриманої органами влади та пов'язаної з будь-якими громадськими або адміністративними функціями. Зокрема, ключовими міжнародними документами, якими закладено підвалини принципів і стандартів свободи інформації є: Європейська хартія місцевого самоврядування (1985); Додатковий протокол до Європейської хартії місцевого само-

врядування про право участі у справах органу місцевого самоврядування (2009); Йоганесбурзькі принципи (1995). Національна безпека, свобода висловлювань і доступ до інформації; Рекомендація Rec(2002)2 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про доступ до офіційних документів» від 21 лютого 2002 р.; Конвенція Ради Європи про доступ до офіційних документів від 18.06.2009 р. [8].

Слід наголосити, що в Україні також є схожий ресурс – проєкт «Відкрите місто» – краудсорсингова інтернет-платформа для взаємодії мешканців із місцевою владою та комунальними підприємствами, а також для самоорганізації громадян, що створює дієвий механізм їх взаємодії у вирішенні найбільш гострих місцевих проблем у сфері житлово-комунальних послуг, благоустрою та інших питань [9]. Утім, на жаль, кількість міст і об'єднаних територіальних громад (ОТГ), що приєдналися до цього проєкту, в даний час є дуже незначною (налічує 66 міст, 34 ОТГ та Чернігівську область).

Щодо національного законодавчого підґрунтя регулювання відносин, пов'язаних із забезпеченням відкритості міста, то до відповідних нормативно-правових актів можна віднести Закони України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР, «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 р. № 2939-VI, «Про внесення змін до деяких законів України щодо доступу до публічної інформації у формі відкритих даних» від 9 квітня 2015 р. № 319-VIII, «Про електронні комунікації» від 16 грудня 2020 р. № 1089-IX та «Про національну інфраструктуру геопросторових даних» від 13 квітня 2020 р. № 554-IX, Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних» від 21 жовтня 2015 р. № 835 та «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 3 листопада 2010 р. № 996, а також Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану дій з реалізації принципів Міжнародної хартії відкритих даних» від 21 листопада 2018 р. № 900-р, «Про схвалення стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні» від 15 травня 2013 р. № 386-р, «Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні» від 20 вересня 2017 р. № 649-р тощо, які містять норми щодо зобов'язання міст публікувати відкриті дані та взагалі впроваджувати ключові принципи відкритості.

Однак частина вищезазначених нормативно-правових актів потребує вдосконалення у зв'язку зі значною зміною умов функціонування українських міст внаслідок збройної агресії Російської Федерації та з урахуванням чинників повоєнного відновлення нашої країни.

Отже, доводиться констатувати, що процеси забезпечення відкритості українських міст, які безпосередньо впливатимуть на якість додержання конституційного права їх мешканців на інформацію, досі є доволі млявими та здебільшого відбуваються у великих містах.

Так, рейтинг прозорості 100 найбільших міст України за 2021 р. (що розроблений аналітиками Transparency International Україна та Інституту політичної освіти у рамках проєкту «Розбудова прозорості у містах України» та є результатом оцінки прозорості діяльності відповідних міських рад за 86 індикаторами у 14 ключових сферах діяльності органів місцевого самоврядування) показав, що в країні відбувається позитивна динаміка з розвитку відкритості українських міст, адже в порівнянні, наприклад, із 2017 р., коли набрані містами-лідерами, визначеними рейтингом прозорості, бали не перевищували 50 зі 100 можливих, у 2021 р. кількість балів міст-лідерів коливалась від 70 до 91. Водночас у 2021 р. вперше за 5 років дослідження прозорості одразу 5 українських міст перетнули позначку у 80 балів [10]. Одночасно, зокрема в містах Київ, Покров, Рівне, Скадовськ, Тернопіль, Хмельницький, Червоноград, Шепетівка найкращі результати зафіксовано у сферах прозорості прийняття рішень та оприлюднення актуальних даних про нерухоме майно (виконані більше ніж на 80%), в той час як найменш прозорою традиційно залишається сфера управління комунальними підприємствами (8,8%) та реалізації інфраструктурних проєктів (47,2%). Щодо комунальних підприємств міського господарства, то було виявлено, що у кожного з міст вибірки є відсутніми прийняті та оприлюднені політики власності – комплексні документи, якими визначатимуться підходи міста до управління комунальним майном і підприємствами [7].

Водночас бали, набрані українськими містами за результатами рейтингу підзвітності (який дозволяє оцінити, наскільки задекларовані у нормативно-правових актах і публічній комунікації зобов'язання міської влади співмірні із практикою та реальним досвідом жителів громади (охоплює 50 міст України, з яких 5 – міста-лідери Рейтингу прозорості 100 найбільших міст України та ще 45 міст у порядку спадання кількості населення)) [11], є набагато нижчими у порівнянні з балами за результатами рейтингу прозорості, що викриває наявність проблем із відкритістю міст країни, пов'язаних, насамперед, із відсутністю цілеспрямованого комплексного системного підходу до економіко-правового забезпечення підзвітності органів місцевої влади.

І якщо останніми роками в українських містах намітилась позитивна тенденція покращення стану забезпечення доступу членів місцевої територіальної громади до інформації щодо діяльності органів місцевого самоврядування (включаючи, зокрема, оприлюднення рішень

ради, виконавчого комітету, новин про заходи, анонсів про майбутні події, протоколів пленарних засідань сесій рад та постійних депутатських комісій) (*прозорість*), то із забезпеченням доступу мешканців міст до участі в процесах місцевого самоврядування (*відкритість*) у більшості великих міст ситуація залишається без значних змін і є доволі складною.

Так, наприклад, доступ до роботи депутатських колегіальних органів у низці міст України є відсутнім навіть там, де відповідні юридично обмежувальні норми відсутні [12, с. 8]. Доволі частими є також ситуації, коли формально вимоги щодо оприлюднення будь-якої інформації органами місцевого самоврядування начебто виконуються, проте реальний доступ до неї зацікавлених осіб – її кінцевих користувачів – значно ускладнений, внаслідок відсутності засобів і механізмів зручного пошуку відповідних документів на сайтах органів місцевої влади (тобто деяка де-юре оприлюднена інформація, де-факто часто лишається недоступною, оперативно не може бути знайдена, адже старанно прихована у незручному інтерфейсі, що дозволить відсіяти частину зацікавленої аудиторії).

Отже, забезпечення відкритості міста справляє безпосередній вплив на сприяння додержанню прав його мешканців як у мирні часи, так і у воєнний і повоєнний періоди, шляхом створення передумов зростання добробуту, якості та комфортності життя мешканців міст (забезпечується додержання права на достатній життєвий рівень (ст. 48 Конституції України)), завдяки поліпшенню умов життєдіяльності за рахунок підвищення доступності та якості міських послуг (житлово-комунальних, соціальних, адміністративних, освітніх, медичних тощо) (додержання прав на отримання якісних товарів та послуг (гарантованих ст. 5 і 6 Закону України «Про захист прав споживачів» від 12 травня 1991 р. № 1023-XII (зі змін.)), на освіту (ст. 53 Конституції України), медичне обслуговування (ст. 49 Конституції України)), поліпшення екологічного стану міст (додержання екологічних прав, гарантованих ст. 50 Конституції України, якою визначено право кожного громадянина на безпечне для життя і здоров'я довкілля), завдяки зростанню результативності управлінських рішень, прийнятих місцевою владою на засадах відкритості, прозорості, підзвітності, зрозумілості та публічності.

Утім, забезпечення відкритості міст в Україні перебуває у стадії розвитку. У зв'язку з чим заходи щодо її реалізації потребують локальної нормативно-правової регламентації на рівні кожного окремого міста, що обумовлює доцільність розроблення та затвердження на сесіях міських рад Стратегій відкритості міст на довго- або середньострокову перспективу (7-10 років)

як окремого самостійного документа стратегічного міського планування. Або слід розглянути доцільність доповнення відповідним підрозділом Стратегії розвитку міста на певний період, де мають бути визначені базові показники, цілі, вимірювані індикатори та план заходів із забезпечення відкритості міста, публічності та прозорості урядової інформації органів місцевої влади щодо ключових галузей і сфер життєдіяльності міста та відповідних процесів міської економіки. Вони мають включати екологічну безпеку, житлово-комунальне господарство, освіту, адміністративні, соціальні та освітні послуги, медичне обслуговування, землекористування, будівельну та житлову політики, бюджетний процес, публічні закупівлі, інформацію щодо комунального майна та діяльності підприємств міського господарства, заходів повоєнного відновлення тощо, а також джерела їх фінансування, терміни реалізації і відповідальних виконавців.

Зазначене, з одного боку, створюватиме передумови прискорення повоєнного відновлення та, завдяки цьому, досягнення стабілізації соціо-еколого-економічного стану міст та забезпеченню їх стійкого і, з часом, сталого розвитку, а з іншого – формує довіру городян і позитивне ставлення членів територіальної громади до представників міської влади як на регіональному, так і на місцевому рівнях, завдяки додержанню соціальних і економічних, громадянських і політичних прав мешканців, що сприяє задоволенню інтересів усіх стейкхолдерів міського розвитку.

Список використаних джерел

1. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2021 рік. *Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Офіційний сайт*. 2022. URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/schoricha-dopovid-2021.pdf>
2. Hibbets J. The foundation for an open source city. 2013. 161 p. URL: <https://www.theopensourcecity.com>
3. Snaith B. Smart cities are decades away: but open cities are within reach. *Open Data Institute*. 2019. 12 July. URL: <https://theodi.org/article/smart-cities-are-decades-away-but-open-cities-are-in-reach/>
4. Christiaanse K., Levinson N. Curating the Open City. *Places Journal*. 2009. September. <https://doi.org/10.22269/090917>. URL: <https://placesjournal.org/article/curating-the-open-city/?cn-reloaded=1>

5. Качмар Н., Макогін С. Впровадження найкращих практик прозорості. *Transparency International Україна. Офіційний сайт*. 2022. URL: <https://transparentcities.in.ua/articles/vprovadzhennia-naikrashchychk-praktyk-prozorosti>
6. Куценко Т.Ф. Сучасний інструментарій забезпечення прозорості місцевих бюджетів в Україні: оглядовий аналіз. *Економіка та держава*. 2019. № 10. С. 58–64.
7. Огороднік О. Кодекс прозорості влади: як змінилися українські міста за рік після виборів. *TransparentCities. Офіційний сайт*. 25.10.2021. URL: <https://transparentcities.in.ua/articles/kodeks-prozoroj-vlady-yak-zminylysia-ukrainski-mista-za-rik-pislia-vyboriv>
8. Прозорість, відкритість, зрозумілість. Проект: Розбудова спроможності Національної академії державного управління при Президентові України для відкритого місцевого самоврядування. *Національна академія державного управління при Президентові України (НАДУ). Офіційний сайт*. 2022. URL: <http://www.dus.gov.ua/content/nacionalna-akademiya-derzhavnogo-upravlinnya-pry-prezydentovi-ukrayiny-zapochatkuvala>
9. Відкрите місто. Платформа електронної демократії. 2022. URL: <https://opencity.e-dem.ua/about>
10. 5 досліджень, які допоможуть українським містам. *TransparentCities. Офіційний сайт*. 23.08.2022. URL: <https://transparentcities.in.ua/articles/5-doslidzhen-yaki-dopomozhut-ukrainskym-mistam>
11. Рейтинг підзвітності 50 міст України. *TransparentCities. Офіційний сайт*. 2022. URL: <https://transparentcities.in.ua/accountability-rating>.
12. Як зробити місцеву владу прозорою? Аналітичний звіт за результатами рейтингування прозорості 100 міст України, розроблений в межах проекту «Розбудова прозорості в містах України», який здійснюється за підтримки Фонду демократії ООН. К., 2021. 15 с. *Transparency International Україна. Офіційний сайт*. 2022. URL: https://ti-ukraine.org/wp-content/uploads/2017/12/anatitychnyy-zvit_prozorist.pdf

Богдан ДЕРЕВ'ЯНКО,

*доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник,
Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені
академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України;
провідний науковий співробітник, Державна установа
«Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова
Національної академії наук України»*

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНОСТІ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Протягом кількох десятиліть в Україні 10 грудня проводяться конференції, засідання круглих столів, конкурси, обговорення, стратегічні сесії та інші наукові заходи, присвячені святкуванню чергових річниць прийняття Загальної декларації прав людини (Декларація), що відбулося 10 грудня 1948 року [1]. Одночасно з цим було утворено ООН як організацію, покликану захищати і забезпечувати дотримання прав людини та права держав на вільний демократичний розвиток. Саме утворення цієї організації відбувалося під керівництвом країн-переможниць фашизму ХХ століття – СРСР, США, Великої Британії. У той час СРСР вважав себе найбільшим переможцем, а тому намагався послабити вплив двох своїх тимчасових союзників. Очевидно, що не без допомоги СРСР до складу постійних членів Ради Безпеки ООН було включено Францію, яка вважалася союзником і адвокатом ще російської імперії, а також КНР, яка тоді була слабкою державою із середньовічною економікою і безправним загнаним населенням, але була сусідкою СРСР на Азійському континенті. Ці держави отримали право вето на будь-які рішення ООН. СРСР хотів ввести на правах членів свої республіки. У відповідь на згоду включення 15 республік СРСР США запропонували включити до складу ООН 50 штатів. Відомо, що в США суб'єктом права є не людина, не громадянин і навіть не держава, а штат, який має власне законодавство (навіть власний цивільний і кримінальний кодекс або інші акти власного цивільного та кримінального законодавства). Для України єдиним позитивом від цієї ситуації було її включення, поряд із СРСР та Білоруссю, на правах окремого члена ООН, щоправда, на жаль, без права вето.

Наведений екскурс показує, що ще під час утворення ООН уже була закладена нерівність між його членами і суперечності між його основними засновниками. Слід нагадати, що попередниця ООН – Ліга націй, яка виявилася такою самою імпотентною організацією перед

загрозою фашизму ХХ століття, проіснувала дуже недовго. Мабуть, є дивом, що ООН функціонує до сьогодні й те, що її неспроможність та імпотентність (не від англійського у значенні «важливий», а якраз навпаки) яскраво проявилися лише зараз. Безпорадність ООН проявилася у неспроможності протистояти фашизму ХХІ століття. Єдине, що допоки вдається здійснювати ООН, це гуманітарна підтримка населення держав світу, які потерпають від голоду й епідемій (переважно країни Африки) та від неспровокованої агресії (Україна). У цій ситуації від імені Українського народу можна подякувати ООН за надання гуманітарної допомоги українцям!

Але така допомога українцям могла б не знадобитися, якби ООН виконувала функції, задля яких була утворена, тобто якби ООН боролася не з наслідками спровокованої агресії, а з її причинами та самими агресорами. Можливо, виконання гуманітарних проєктів і має залишитися єдиною функцією сьогоденішньої ООН, а завдання із забезпечення дотримання прав людини та покарання порушників має бути покладено на іншу, нову організацію із більш широкими функціями і повноваженнями. Очевидно, що така організація буде утворена уже після завершення російсько-української війни. На яких умовах це буде зроблено і чи буде нова організація більш дієвою, впливовою та справедливою залежатиме від країн і народів, які працюватимуть над цим.

В умовах війни порушення різних прав людини в Україні лише посилилося. Водночас порушниками прав людини є і держава-агресор (а по відношенню до громадян України, які залишилися на тимчасово окупованих територіях, це ще й повноцінна держава-окупант) Російська Федерація, і держава Україна, яка по-різному ставиться до громадян України залежно від різних критеріїв поділу громадян (вікових, географічних, професійних, матеріального стану та ін.), і окремі підприємства, установи, організації та інші громадяни.

Держава-агресор порушує основні базові права людини і громадянина – право на життя, право на здоров'я, право на безпечні умови проживання, право на свободу, майнові права, право на працю та інші трудові права, право на свободу слова та навіть право на вільне пересування й інші права. Держава Україна вимушена функціонувати в умовах воєнного стану, а підприємства, установи, організації, їх об'єднання, громадяни – підлаштовуватися під вимоги такого стану. Але ж окремі порушення прав людини в Україні спостерігалися і до початку повномасштабного військового вторгнення російських військ на територію України 24 лютого 2022 року та до початку російсько-української війни, що почалася у лютому 2014 року. Просто до старих одвіч-

них порушень додалися нові, а старі загострилися, помножившись на негаразди воєнного стану.

Серед порушень, які залишаються незмінними протягом усього новітнього періоду української незалежності (радянські часи аналізувати не будемо), є порушення рівності громадян за професійною ознакою. Це порушення існувало до прийняття Конституції України 28 червня 1996 року і стало більш очевидним після прийняття і наявності у ній положень статті 21 «Усі люди є вільні й рівні у своїй гідності та правах...» [2]. Нещодавно нами ретельно було описано порушення цієї норми за критерієм професійної діяльності [3]. Суть порушення конституційної норми полягає у тому, що держава неоднаково ставиться до виконання норм про оплату праці різним категоріям працівників і службовців. Диференціація зарплат не критикується, а безумовно підтримується, рівно як і підтримується застосування доплат за особливі умови праці, за виконання додаткових завдань та за інше. Нами наводилися приклади встановлення спеціальними законами високої суддівської винагороди, високих заробітних плат співробітників Державного бюро розслідувань (ДБР), і дещо менших, проте достатньо високих заробітних плат педагогічних, науково-педагогічних і наукових співробітників [3, с. 98]. Проблемою тут є те, що положення спеціального законодавства стосовно одних категорій співробітників і службовців (на прикладі суддів і співробітників ДБР) виконуються у повній мірі, а стосовно інших (на прикладі педагогічних, науково-педагогічних і наукових співробітників) не виконуються зовсім, а постійно переносяться на пізніший термін. Положення спеціального законодавства про розміри посадових окладів стосовно педагогічних, науково-педагогічних та наукових співробітників законодавцем було відкладено декілька разів. Ці положення повинні почати діяти з 01.01.2023 р. Проте сьогодні зрозуміло, що і в цей термін норми про зарплату педагогів і науковців діяти не почнуть. Сама наявність відтермінування набуття чинності нормами законів України «Про освіту» і «Про наукову і науково-технічну діяльність» в частині встановлення відносно високих посадових окладів вказує про віднесення педагогічних, науково-педагогічних та наукових співробітників до людей другого сорту порівняно з посадовими особами виконавчої та судової гілок влади [3, с. 99]. Це лише один приклад порушень прав людини в Україні.

Декілька років тому нами наводився приклад, коли, згідно із законодавством, внутрішньо переміщені особи (ВПО) втрачали державні виплати для оплати орендованого житла (зрозуміло, що їх сума у переважній більшості випадків не покривала, як і зараз не покриває, вартості про-

живання) у випадку наявності у них депозиту певного розміру, що негативно відбивалося і на ефективності роботи банків [4]. Сьогодні ВПО для отримання державної допомоги вже не обмежені в праві мати депозити і навіть житло на неокупованій території, як і не зобов'язані бути працевлаштованими (як було передбачено для отримання державної допомоги працевдатними ВПО нині вже не чинними нормами відповідної постанови Кабінету Міністрів України (КМУ)). Але з нині уже не чинною постановою КМУ, яка надавала пільги ВПО, пов'язане ще одне порушення рівності людей в Україні. У нині чинному Порядку надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам, затвердженому постановою КМУ від 20 березня 2022 року № 332, абзацем сьомим пункту 3 визначено: «Допомога не надається внутрішньо переміщеним особам, які були обліковані як внутрішньо переміщені особи до 24 лютого 2022 р., крім осіб, які отримували щомісячну адресну допомогу внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, у тому числі на оплату житлово-комунальних послуг, та осіб, які повторно перемістилися з тимчасово окупованої Російською Федерацією території України, територій, на яких ведуться бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією, після 24 лютого 2022 року» [5]. А отже, ВПО, які до 24 лютого 2022 року мали значний депозит в українському банку, придбали або мали нерухоме майно на неокупованій території України, або не працювали протягом шести місяців (працевдатні ВПО), отримали відмову у наданні щомісячної адресної допомоги ВПО для покриття витрат на проживання. І після 24 лютого 2022 року, згідно з наведеною вище нормою, таким ВПО не буде надано щомісячну адресну допомогу. Але ВПО, які отримали такий статус після 24 лютого 2022 року, можуть мати нерухомість на неокупованій території України, депозит будь-якого розміру і одночасно не працювати, і це жодним чином не є перепорою для отримання щомісячної адресної допомоги ВПО для покриття витрат на проживання.

Аналізуючи наведене у попередньому абзаці, слід визначити критерієм поділу людей на таких, хто належить до умовно привілейованої й умовно непривілейованої категорії, термін набуття права на державну допомогу. Слід зробити обмовку, що нерівність у правах людей залежно від їх віку, а точніше року народження, вже існує кілька років. Вона породжена пенсійним законодавством, яким встановлюються строки трудового стажу і вік виходу на пенсію. У загальних рисах цю нерівність можна сформулювати таким чином, що особа, яка народилася раніше, може працювати менше і виходити на пенсію у більш молодому віці, ніж особа, яка народилася пізніше. Із цією нерівністю більшість українців мовчазно погодилася, розуміючи об'єктивні ре-

алії, важку демографічну ситуацію та специфіку наповнення Пенсійного фонду України і використання ним коштів. Стосовно нерівності між ВПО можемо прогнозувати звернення з петицією до Президента України, звернення до судів, зокрема і Конституційного Суду України, а, можливо, і до Європейського суду з прав людини.

Побудова демократичного суспільства і вимог до забезпечення прав людини самі можуть спричиняти нові нерівності та перехили у забезпеченні прав людини. Так, зараз підозрюваний або обвинувачуваний має більше прав, ніж потерпілий або свідок. Ще у 2018 році під час участі у науковій конференції за темою «Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів» нами наголошувалося, що підозрюваному, обвинувачуваному, підсудному надається право на захисника, якого у випадку неможливості оплатити самим потенціальним злочинцем оплачує держава, та значну кількість інших прав. У той же час постраждалий від дій попередньо названої особи повинен захищати свої права за власні кошти, адже держава йому і не думає надавати безоплатного чи оплачувати роботу платного захисника чи представника. На сторожі здоров'я засуджених стоїть їх право на прогулянки на свіжому повітрі (хоча і в межах двору місця примусового утримання), а переважна більшість, наприклад, «айтішників» такої «розкоші» не має через специфіку роботи і постійний брак часу... Засуджені щорічно проходять нехай і формальний, проте, медичний огляд, а значна кількість осіб «на волі» не мають ані часу, ані грошей на це. У цьому зв'язку також згадується жарт-правда, поширений у мережі «Вайбер» про те, що держава на харчування засуджених витрачає більше коштів, ніж на харчування школярів. Виникає дисонанс, який яскраво ілюструється хоча і дещо перебільшеним, проте достатньо реалістичним прикладом із відомої комедії Л. Гайдая «Операція ВІ», коли засуджений за адміністративне правопорушення має більше прав, ніж соціально активна і корисна особа, яка поєднує освіту з роботою – «... Учись, студент, кто не работает – тот ест!...» [6, с. 25-26].

На жаль, в Україні непоодинокими є порушення трудових прав громадян. Під час дії воєнного стану вводяться обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, передбачених статтями 43 і 44 Конституції України, на чому наголошено частиною другою статті 1 «Дія норм законодавства про працю в умовах воєнного стану» Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» [7]. Не будемо перераховувати усі обмеження, які можуть застосовуватися до працівників під час воєнного стану, як і не будемо переказувати зміст цього Закону, адже є посилання на нього. Звернемо увагу хоча

б на можливість збільшення нормальної тривалості робочого часу у період дії воєнного стану до 60 годин на тиждень для працівників, зайнятих на об'єктах критичної інфраструктури; можливість обмеження за рішенням роботодавця 24-ма календарними днями щорічної основної відпустки за поточний робочий рік, звільнення за певних умов роботодавця від відповідальності за порушення зобов'язання щодо строків оплати праці [7]. Крім обмежень прав працівників, український законотворець намагається обмежити у правах і роботодавців, зокрема намагається перекласти на роботодавців частину витрат на утримання осіб з інвалідністю, проте це окрема велика проблема, розгляд якої вимагає окремих досліджень.

Можна навести й інші критерії, за якими люди поділяються на загальні та привілейовані категорії. Одним із таких критеріїв може бути навіть не громадянство певної впливової країни (в Україні протягом майже дев'яти років російсько-української війни загинули десятки іноземців, зокрема журналістів), а фактичне місце знаходження. Так, громадянин України, рівно як і громадянин Республіки Польща, який знаходиться у Львові, може потрапити під ракетний обстріл. Водночас дружина громадянина України, рівно як і громадянина Польщі, яка фактично знаходиться на відстані не більше 100 кілометрів від нього у місті Перемишль, може відчувати себе майже у повній безпеці...

Отже, критеріїв для визнання людей нерівними можна виділити достатньо багато. Ще більше можна навести прикладів порушення прав людини в Україні. Частина із цих порушень спостерігалася повсякчас, а воєнний стан лише став своєрідним каталізатором. Окремі порушення викликані війною і воєнним станом. У будь-якому випадку порушення прав людини мають ретельно документуватися. Вимагати відновлення порушених прав потрібно у держави Україна, у держави агресора – Російської Федерації, у підприємств, установ, організацій та інших людей. Місцем змагання за відновлення прав людини можуть бути національні (органи прокуратури, центральні і місцеві органи виконавчої влади, загальні і спеціалізовані суди, Конституційний Суд України), а також іноземні (ЄСПЛ та інші міжнародні судові інституції, зокрема й ті, які сьогодні лише формуються) судові та адміністративні органи. У будь-якому випадку оприлюднення негативних прикладів порушення прав людини на наукових заходах (особливо за участі представників держави, правозахисних організацій, іноземців), у соціальних мережах (зокрема і за посередництва відомих журналістів і блогерів) уже є достатнім сигналом для суспільства і держави, що має сприяти відновленню порушених прав людини.

Список використаних джерел

1. Загальна декларація прав людини ООН від 10 грудня 1948 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015
2. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Деревянко Б.В. Щодо дії норм про розміри посадових окладів викладачів, науковців та посадових осіб виконавчої і судової гілок влади (у контексті рівності людей за статтею 21 Конституції України). *Економіка та право*. 2022. № 2 (65). С. 92–101. <https://doi.org/10.15407/econlaw.2022.02.092>
4. Derevyanko Bogdan, Zozulia Yevhen and Rudenko Liudmyla (2017). Money assets of internally displaced persons as financial resources of commercial banks. *Banks and Bank Systems*, 12(4), 211-217. doi:10.21511/bbs.12(4-1).2017.09
5. Порядок надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 332. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#Text>
6. Деревянко Б.В. Сучасні дисонанси у захисті прав людини у сучасних демократичних державах. *Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Кривий Ріг, 17 травня 2018 р. Кривий Ріг: Донецький юридичний інститут МВС України, 2018. С. 25–28. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/6672>
7. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15 березня 2022 року № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20>

Олег ЗАЙЧУК,
доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України,
заступник академіка-секретаря відділення теорії та історії
держави і права Національної академії правових наук України

Юрій ЗАЙЧУК,
кандидат юридичних наук, стипендіат
Міжнародної організації праці,
експерт Офісу аналітики та консультацій
з питань сталого розвитку

ДЕЯКІ АСПЕКТИ МЕХАНІЗМУ ВІДШКОДУВАННЯ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ ВТРАТ І ЗБИТКІВ УКРАЇНИ

Загальноприйнятими принципами міжнародного публічного права, закріпленими Статутом ООН 1945 року [1] та іншими основоположними актами, є суверенітет держав у межах їхніх кордонів, недоторканність цих кордонів і недопустимість використання військової сили для розв'язання суперечок.

З початку повномасштабної війни Російської Федерації (РФ) проти України, що розпочалася 24 лютого 2022 року, загальна вартість шкоди, яка була завдана Україні, постійно збільшується. У різних публікаціях наводяться різні оцінки вартості таких втрат, але повсякчас називаються астрономічні цифри на рівні сотень мільярдів доларів США, і загальний обсяг збитків лише зростає.

На підставі принципу моральної справедливості, шкоду Україні має відшкодувати агресор, тобто РФ. Але, якщо спиратися на цей принцип, Росія має відшкодувати Україні шкоду і збитки, які вона спричинила починаючи з 1921 року, коли Українську Народну Республіку (УНР) окупувала так звана «Червона армія», що, по суті, була російською окупаційною армією. Під час боротьби за незалежність УНР, за різними оцінками, загинуло щонайменше мільйон її громадян. За підсумками судової справи за фактом Голодомору, вчиненого Росією на території України, встановлено, що кількість людських втрат у 1932-1933 роках становить три мільйона дев'яťсот сорок одна тисяча осіб. Упродовж Другої світової війни між СРСР і Німецьким Рейхом було поділено Польську Республіку і, на думку експертів, втратило життя приблизно чотири мільйона українців. Після Другої світової війни через дії радянського керівництва на чолі з М. Хрущевим в Україні знову розпочався голод, під час якого загинуло ще приблизно

один мільйон осіб з населення України. Хто має відповідати за історичну шкоду та людські втрати, які були завдані Україні після її окупації у 1921 році? Це питання обов'язково постане повною мірою, але, на наш погляд, воно є риторичним.

На час підготовки цього матеріалу оприлюднювалася інформація про певні оцінки обсягу збитків, які вже були і ще, можливо, будуть завдані Україні з боку РФ у результаті війни, що відбувається. Так, вже через один місяць після початку війни вартість реконструкції економіки України оцінювалась у межах 200 і 500 мільярдів доларів США [2]. У травні 2022 року Президент України В. Зеленський оприлюднив інформацію про вартість воєнних пошкоджень, спричинених інфраструктурі України, на рівні 600 мільярдів доларів США [3]. Враховуючи те, що у 2021 році ВВП РФ складав приблизно 1,78 трильйона доларів США, можна передбачити, що загальний обсяг репарацій на користь України може досягти обсягу ВВП РФ.

Зауважимо, що питання про виплати репарацій поставало вже у стародавні часи, накопичувався різний досвід. Але з історичної точки зору, найбільш актуальними для нашого поточного аналізу є репарації з боку Німеччини після її поразки у Першій і Другій світових війнах. Відповідно до ст. 231 Версальського договору 1919 року [4], на Німеччину покладалась повна відповідальність за «всі збитки і шкоду», яких було завдано державам-переможцям у війні 1914-1918 років. Відповідно, Німеччина мала виплатити репарації у розмірі тридцяти трьох мільярдів доларів США (сучасний еквівалент – 423 мільярда доларів США) [5]. Внаслідок Другої світової війни Німеччина мала виплатити репарації на користь держав-переможців у вигляді активів, які було вивезено з її території [6]. У результаті обох воєн Німеччина капітулювала і була примушена воєнним шляхом до роззброєння і виплати репарацій.

Згідно з принципом Статуту ООН, викладеним в п. 1 ст. 2, всі держави є суверенними і рівними. А отже, вони не повинні підлягати юрисдикції інших держав без своєї на те згоди. Цей принцип впроваджено у Закон України «Про міжнародне приватне право» 2004 року [7]. Відповідно до п. 1 ст. 79 цього Закону, пред'явлення позову до іноземної держави, залучення іноземної держави до участі у справі як відповідача або третьої особи, накладення арешту на майно, яке належить іноземній державі та знаходиться на території України, застосування щодо такого майна інших засобів забезпечення позову і звернення стягнення на таке майно можуть бути допущені лише за згодою компетентних органів відповідної держави, якщо інше не передбачене міжнародним договором або законом України. Але, звісно, подібних рішень компетентних органів РФ стосовно

відшкодування приватним особам України збитків, заподіяних внаслідок війни, важко очікувати. Згадуючи принагідно положення спеціального міжнародного договору Ради Європи про імунітет держав – Європейської конвенції про імунітет держав 1972 року [8], зазначимо, що її ст. 31 встановлює абсолютний імунітет щодо всього, що стосується збройних сил, які перебувають на території іншої договірної держави. Таким чином, з юридичної точки зору, отримання репарації або компенсації від будь-якої держави в результаті використання її військових сил є складним питанням.

Вестфальська система суверенітету держав [9] є фундаментом сучасного міжнародного публічного права. Вона відображена в Статуті ООН та застосовується. До прикладу, 23 грудня 2008 року, Федеративна Республіка Німеччина розпочала справу у Міжнародному суді ООН (International Court of Justice) проти Італії щодо порушення її суверенітету з боку Італії, яка дозволила розгляд у своїх національних судах справ щодо порушення міжнародного гуманітарного права під час Другої світової війни. Суд виніс рішення на користь ФРН 3 січня 2012 року, яким було визнано, що факти порушення міжнародного гуманітарного права під час Другої світової війни мають розглядатись окремо від суверенних прав ФРН, які не мають порушуватись згідно з нормами сучасного міжнародного права. Відповідно, національні суди Італії не мають юрисдикції щодо розгляду справ проти іншої суверенної держави [10].

Варто зауважити, що 14 листопада 2022 року Генеральна Асамблея ООН прийняла Резолюцію щодо виплати репарацій з боку Росії на користь України [11]. Цей документ передбачає утворення міжнародного механізму для отримання компенсації за шкоду і збитки, які були завдані Україні під час війни, а також – створення реєстру шкоди і збитків [12]. Однак складність забезпечення виконання положень цієї Резолюції полягає у тому, що, відповідно до Статуту ООН, резолюції Генеральної Асамблеї не мають юридично обов'язкової сили і не є нормами прямої дії. Водночас рішення іншого органу ООН – Ради Безпеки ООН – є обов'язковими до виконання, й, згідно зі ст. 27 Статуту ООН, їх ухвалення передбачає необхідність голосування всіх її постійних членів, включаючи РФ і Китайську Народну Республіку, які нині входять до її складу. Скориставшись цією нормою, обидві названі держави проголосували проти названої вище Резолюції Генеральної Асамблеї ООН, яка була ухвалена на користь України.

Утім, слід підкреслити, що, крім примусового шляху забезпечення виплат як відшкодування шкоди, в історії були і випадки здійснення добровільних виплат. Зокрема, у 1981 році США та Іран добровільно

створили спеціальний трибунал для розгляду позовів з боку суб'єктів національного права США та Ірану. Цей трибунал розглянув 4700 позовів з обох боків відповідно до арбітражних правил ЮНСІТРАЛ – Комісії ООН з права міжнародної торгівлі [13]. Але РФ навряд чи добровільно погодиться на виплату будь-якої компенсації. Отже, як примусовий так і добровільний підходи, останній з яких передбачає утворення спеціального квазі-арбітражного органу, на цей час не видаються достатньо реалістичними. На тепер РФ не визнає навіть самого факту війни і називає свою військову агресію проти України «спеціальною воєнною операцією».

Примусовий механізм відшкодування шкоди Україні може бути застосований за умови часткової або повної поразки РФ у війні. Військові аналітики вважають, що зі стратегічної точки зору РФ війну вже програла. Проте визнання цього факту самою РФ може забрати багато часу, враховуючи такі фактори, як структура держави, обсяг її економіки, розмір території та ін.

Теоретично, як альтернативу примусовому та добровільному механізмам відшкодування шкоди Україні, можна уявити застосування механізму накладання арешту на активи РФ, що знаходяться за її межами. Але, за оцінками експертів, загальний обсяг активів РФ за її межами, на які, у такому випадку, можна було б накласти санкції, є у рази меншим загального обсягу збитків, які РФ вже завдала Україні. Як зазначалося вище, загальний обсяг збитків України від військового нападу з боку РФ, скоріше за все, перевищить ВВП РФ.

З огляду на вищевикладене, постає питання: «Якою ж є вірогідність того, що Україна зможе отримати від РФ компенсацію у повному чи у будь-якому обсязі, добровільно чи примусово?» Відповідь на нього буде залежати від результатів війни.

На думку теоретиків міжнародного права, можливі два підходи для забезпечення компенсації збитків, спричинених Україні як державі та її населенню (фізичним та юридичним особам, суб'єктам господарювання включно):

1. *Централізований*. Держава Україна створює централізований реєстр усіх виявлених збитків, отримує компенсацію і виплачує їх за законодавчо закріпленою формулою.
2. *Індивідуальний*. Кожна постраждала особа (фізична або юридична) самостійно подає до суду позов проти РФ щодо відшкодування шкоди, якої вона зазнала внаслідок війни.

Водночас обидва ці механізми можуть співіснувати в теорії, але на практиці можуть виникнути складні питання, а саме:

1. Особа приватного права, в принципі, не може подати позов проти суверенної держави, за винятком нечисленних випадків, до яких відшкодування шкоди, завданої внаслідок військових дій, не відноситься.
2. Централізований підхід до отримання компенсації має шанс на втілення, але за декількох умов: а) тільки після визнання РФ своєї поразки у війні проти України; б) за рахунок примусового стягнення активів РФ, які знаходяться за її межами, якщо держави, в котрих вони зберігаються, дадуть на це згоду.
3. Для отримання будь-якої компенсації спричиненої шкоди за рахунок будь-яких активів РФ необхідне, крім перемоги у війні, проведення міжнародної конференції, як мінімум, за участю тих держав, в юрисдикції яких знаходяться активи РФ, і утворення спеціальної правової бази для стягнення із суверенних активів.

На погляд багатьох експертів, найбільш реалістичним є міжнародно-правовий механізм накладення стягнення на активи РФ, які знаходяться за межами її юрисдикції, котрий погоджено державами, під юрисдикцією яких знаходяться активи РФ. Одночасно цей механізм має бути підкріплений національним законодавством кожної з цих держав.

З точки зору цивільного права, визначення розміру збитків має відбуватись за законодавством України або за законодавством місця знаходження знищених активів. У приватному праві України існує багаторічна практика у цій сфері. Ця тематика є досить добре розробленою науково. Але, враховуючи те, що Україні буде важко одразу отримати компенсацію збитків у повному обсязі, обов'язково постане питання про підходи до розподілу частково отриманих коштів. І це питання матиме також і політичний характер, а не суто юридичний.

Варто зазначити, що Кабінет Міністрів України ще в березні 2022 року затвердив порядок утворення і роботи централізованого реєстру шкоди і збитків, які були вчинені під час воєнних дій [14]. Таке урядове рішення є ознакою того, що Україна рухається у напрямі потенційного застосування централізованого механізму отримання від РФ компенсації шкоди від воєнних дій, що є цілком логічним підходом. Водночас принципове питання, на яке наразі немає відповіді, стосується джерела і загального обсягу коштів, які можуть бути отримані від РФ як репарації за шкоду і збитки, завдані нею Україні в результаті агресії.

На жаль, Україні буде важко використати наявний історичний досвід отримання репарацій за участю ООН, допоки РФ – згідно зі Ста-

тутом ООН – має право блокувати ухвалення будь-яких юридично обов’язкових рішень Ради Безпеки ООН. Тому, після закінчення війни між Україною і РФ, аби не нівелювати роль ООН, обов’язково має розглядатися питання про зміну методу прийняття рішень органами ООН, внесення змін до Статуту ООН.

Іншим виходом із колізійної ситуації, що сталася нині, є утворення альтернативної ООН системи захисту суверенітету держав від агресії. Як альтернативу використанню норм міжнародного публічного права для отримання репарацій можна розглянути можливість використання механізмів, які розроблені та застосовуються для боротьби з організованою злочинністю та тероризмом. Тому міжнародне співтовариство нині розглядає питання про визнання РФ державою-терористом або спонсором тероризму.

Литовська Республіка стала першою державою, яка 10 травня 2022 року визнала РФ державою-спонсором тероризму [15]. 9 листопада 2022 року США відкликали надання РФ статусу країни з ринковою економікою [16]. 23 листопада 2022 року Європейський парламент визнав РФ державою-спонсором тероризму [17]. Резолюція Європарламенту запропонувала країнам-членам Європейського Союзу прийняти спеціальне національне законодавство щодо визнання держав спонсорами тероризму. 15 грудня 2022 року Польський Сейм прийняв резолюцію щодо визнання РФ як держави, що «підтримує тероризм і вдається до терористичних дій» [18].

У багатьох розвинутих державах наявний правовий інструментарій і спеціальні органи для пошуку і конфіскації активів, що були отримані злочинним шляхом. У такій тотально корумпованій країні з неринковою економікою, як РФ, навряд чи існує приватний бізнес, який став успішним некримінальним шляхом. Типовою для РФ є історія, результатом якої стало прийняття у 2012 року в США так званого «Закону Магнітського». У 2017 році аналогічний за змістом закон було прийнято в Канаді. Але на практиці з різних причин ефективність пошуку і конфіскації активів, що були отримані злочинним шляхом, залишається шокующе низькою. Наприклад, за даними Європолу, у 2020 році, на території Європейського Союзу було «заморожено» тільки приблизно 2% кримінальних активів, а конфісковано – тільки приблизно 1% [19]. Це може пояснюватися також і тим фактом, що у праві США є термін «плід з отруйного дерева» (“fruit of the poisonous tree”), що використовується стосовно доказів, які були отримані нелегальним шляхом. Докази, які походять з «отруйного дерева», не можуть бути прийнятими в суді.

РФ – це держава-терорист, яка порушує фундаментальні принципи міжнародного права і використовує терористичні методи під час війни проти України, яку вона вже, очевидно, програє. Водночас вона є авторитарною і наскрізь корумпованою державою, де всі або практично всі суб'єкти підприємницької діяльності пов'язані з тоталітарно-агресивною владою і охоплені корупцією. Не буде перебільшенням зробити висновок про те, що в РФ немає або практично немає фінансово успішних фізичних або юридичних осіб – суб'єктів господарювання, які отримали свої статки, не будучи складовою частиною існуючого в РФ диктаторського та злочинного режиму. Таким чином, будь-які суверенні або приватні активи, які мають російське походження, скоріше за все, є «плодом з отруйного дерева» і, по суті, нічим не відрізняються від статків отриманих, наприклад, від операцій з наркотиками.

Як відомо, суверенні активи РФ і приватні активи так званих російських олігархів, високопосадовців, службовців і досить значної кількості заможних російських громадян були «заморожені» у низці держав для того, щоб вони більше не мали можливості ними користуватись та сприяти агресії РФ. Але існує велика різниця між «замороженням» активів та їх конфіскацією, що ускладнює їх використання для фінансування відбудови України.

Однією з перших держав, яка ухвалила закон щодо конфіскації активів російського походження та їх використання для відбудови України, була Канада. 23 червня 2022 року Парламентом Канади був прийнятий спеціальний акт щодо конфіскації активів російського походження та їх подальшого використання для компенсації жертв війни [20]. Це законодавство є новим, і лише у грудні 2022 року почались практичні дії з конфіскації конкретних активів. У цьому випадку йдеться про конфіскацію двадцяти шести мільйонів доларів США канадської фірми, яка належить Р. Абрамовичу [21]. Канадське законодавство передбачає добре продуману, збалансовану процедуру прийняття рішень стосовно конфіскації активів російського походження, яка може стати прикладом для інших держав, за умови наявності політичної волі у їх парламентів та урядів.

Тим часом до бюджету України надійшли перші три мільярди гривень за результатами вилучення об'єктів права власності РФ та її резидентів на території України [22], та, з майже стовідсотковою вірогідністю, найближчим часом США введуть в дію свій закон, за яким стане можливою конфіскація раніше «заморожених» російських активів на користь України [23].

Список використаних джерел

1. Статут Організації Об'єднаних Націй, Сан-Франциско. 26.06.1945 р. URL: <https://www.un.org/ru/about-us/un-charter/full-text>
2. Becker T., Eichengreen B., Gorodnichenko Y., Guriev S., Johnson S., Mylovantov T., Rogoff K., di Mauro B. A Blueprint for the Reconstruction of Ukraine, CERP, Apr. 7, 2022. URL: <https://cepr.org/voxeu/columns/blueprint-reconstruction-ukraine>
3. Luxmoore M. Ukrainian Civilians Describe Desperate Efforts to Flee Bombed-Out Mariupol. *The Wall Street Journal*. 2022. May 3. URL: https://www.wsj.com/articles/ukrainian-civilians-describe-desperate-efforts-to-flee-bombed-out-mariupol-11651572375?mod=article_inline
4. Treaty of Peace with Germany (Treaty of Versailles). June 28, 1919. URL: https://www.census.gov/history/pdf/treaty_of_versailles-112018.pdf
5. Kiger P. The Treaty of Versailles Punished Defeated Germany with These Provisions. June 25, 2019. URL: <https://www.history.com/news/treaty-of-versailles-provisions>
6. Protocol of Proceedings of the Potsdam Conference (Berlin, 1 August 1945). retrieved on Aug 26, 2022. URL: https://www.cvce.eu/en/obj/protocol_of_proceedings_of_the_potsdam_conference_berlin_1_august_1945-en-a602127f-c124-4053-8db6-cf62ab16846a.html
7. Про міжнародне приватне право: Закон України від 18.03.2004 р. №1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>
8. European Convention on State Immunity (Basle, 16.V.1972). URL: <https://rm.coe.int/16800730b1>
9. Вестфальська модель суверенітету. URL: <https://uk.wikipedia.org/>
10. Jurisdictional Immunities of the State (Germany v. Italy: Greece intervening). *International Court of Justice*. retrieved on Aug 28, 2022. URL: <https://www.icj-cij.org/en/case/143>
11. General Assembly adopts resolution on Russian reparations for Ukraine. *UN News*. Nov. 14, 2022. URL: <https://news.un.org/en/story/2022/11/1130587>
12. Furtherance of remedy and reparation for aggression against Ukraine: resolution / adopted by the General Assembly, 14 Nov. 2022. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3994052?ln=en>
13. Declaration of the Government of the Democratic and Popular Republic of Algeria concerning the Settlement of Claims by the Government of the United States of America and the Government of the Islamic Republic of Iran. 19 Jan. 1981. URL: <https://iusct.com/wp-content/uploads/2021/02/2-Claims-Settlement-Declaration.pdf>
14. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: постанова

- Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text>
15. The @LRSeimas unanimously recognizes Russia's actions in #Ukraine as genocide. URL: <https://twitter.com/LRSeimas/status/1523943145607680001?s=20&t=p6sB7QCvD3M4PxZ5Co-pfQ>
 16. Reconsideration of Russia's Status as a Market Economy Country. U.S. *Commerce Department*. 9 Nov. 2022. URL: <https://www.steptoglobaltradeblog.com/files/2022/11/Russia-NME-Memo.pdf>
 17. European Parliament declares Russia to be a state sponsor of terrorism. *European Parliament News*. 23 Nov. 2022. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20221118IPR55707/european-parliament-declares-russia-to-be-a-state-sponsor-of-terrorism>
 18. Polish Parliament declares Russia terrorist state but opposition boycotts vote over Smolensk, Notes from Poland, 15 Nov. 2022. URL: <https://notesfrompoland.com/2022/12/15/polish-parliament-declares-russia-terrorist-state-but-opposition-boycotts-vote-over-smolensk/>
 19. France G. Non-conviction-based confiscation as an alternative tool to asset recovery. *Transparency International*. 26 Jan 2022. URL: https://knowledgehub.transparency.org/assets/uploads/helpdesk/Non-Conviction-Based-Forfeiture_2022.pdf
 20. Special Economic Measures Act, S.C. 1992, c.17, 23 June 2022. URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/S-14.5/>
 21. Canada to attempt seizing assets of Russian oligarch Roman Abramovich, the Canadian Press. 19 Dec 2022. URL: <https://globalnews.ca/news/9358929/canada-russia-sanctions-roman-abramovich/>
 22. До держбюджету надійшли перші 3 мільярди від націоналізації російських банків. *Економічна Правда*. 20 грудня 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/12/20/695238/>
 23. Paybarah A. Senate backs plan to use money from seized Russian assets to aid Ukraine. *The Washington Post*. 22 Dec. 2022. URL: <https://www.washingtonpost.com/politics/2022/12/22/senate-russia-ukraine-aid/>

Алла ЗІНЧЕНКО,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри зв'язків з громадськістю,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»*

Марина САПРИКІНА,

керівниця Центру «Розвиток КСВ», експертка зі сталого розвитку

ПРАКТИКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Воєнне вторгнення Російської Федерації на територію України у лютому 2022 року, постійні обстріли ракетами та дронами її критичної інфраструктури протягом всього 2022 року завдали значних втрат українській економіці. За останніми дослідженнями, у листопаді 2022 року працювало (так само як і раніше або частково) 87% суб'єктів бізнесу України, 12% призупинили функціонування [1]. Компанії, що продовжили роботу, оптимізували бізнес-напрями, змінили бізнес-моделі, провели реорганізацію своєї структури, переглянули свої стратегії, в тому числі HR-стратегії та стратегії сталого розвитку.

З метою узагальнення досвіду українських компаній щодо реалізації програм сталого розвитку в період воєнних дій та розробки рекомендацій бізнесу, авторками цієї статті досліджено поточні практики сталого розвитку українських компаній. Дослідження здійснене на основі ретроспективного моніторингу медіаполя. Вибірку інформації зроблено з публікацій онлайн ЗМІ за березень-грудень 2022 р. (громадсько-політичні, бізнес- та ділові видання, інформаційні агенції, соціальні мережі), а також з вебсайтів компаній. Загалом проаналізовано 54 повідомлення.

Певна частина великих українських компаній після часткової окупації Донецької та Луганської областей і анексії Автономної Республіки Крим у 2014 році мала плани безперервної роботи бізнесу на випадок військових дій. «Уже вісім років у нас існують внутрішні антикризові протоколи, які регулярно перевіряються та оновлюються. У кризових ситуаціях наші пріоритети – життя і безпека співробітників та їх сімей, безперебійна робота підприємств критичної інфраструктури і стабільна робота інших бізнесів» – група SCM [2]. ІТ-галузь також мала плани на випадок критичних ситуацій. За повідомленням К. Васюка, виконавчого директора Асоціації IT Ukraine, 92% учасників IT Ukraine мали чіткі плани дій на випадок форс-мажорних обставин [3]. Ці плани включали здебільшого релокацію офісів і співробітників/-ць із їх родини, виробничі підприємства передбачали релокацію виробничих

потужностей компаній. Значна роль під час критичних ситуацій відводилась і комунікаціям зі співробітниками й співробітницями щодо їх дій, до того ж було визначено офіційні канали комунікації з ними. «Безпека наших співробітників та їхніх сімей – пріоритет для нас. Ми надали співробітникам інструкцію щодо дій у кризових ситуаціях», – засновник інвестиційної групи ICU К. Стеценко [2].

В умовах військових дій пріоритетними напрямками сталого розвитку для українських компаній стали практики у сфері трудових відносин та соціальні інвестиції. Згідно з дослідженнями, 94% компаній вказали, що вони допомагають працівникам/-цям під час воєнного стану. 76% компаній виплачують працівникам повну заробітну плату, 52% – забезпечують психологічну підтримку, 48% – допомагають з переїздом до іншого міста/країни, 35% – оплачують проживання в іншому місті, 34% – виплачують премію та бонуси, 32% – компенсують частину витрат на оренду житла, 17% – організують освітні курси [4]. Компанії забезпечують також підтримку в разі звільнення співробітників/-ць, виплачуючи матеріальну допомогу та надаючи рекомендації для подальшого працевлаштування. Наприклад, через закриття більшості проєктів та/або напрямів діяльності, компанія EVO звільнила майже 40% співробітників/-ць (450 осіб). Звільненим співробітникам/-цям виплатили дві «воєнні» зарплати, дозволили не повертати робочу техніку, допомагають із працевлаштуванням [5].

Деякі компанії перевезли свій бізнес та співробітників/-ць у безпечні регіони України або у свої офіси, які знаходились за кордоном. Так, тільки на Закарпаття релокувалося більш ніж 100 компаній у сфері інформаційних технологій і понад 30 тисяч айтишників [6]. Компанії евакуювали співробітників/-ць та членів їх родин, допомагали у пошуку житла, компенсували витрати на нього протягом березня-квітня 2022 р. Подібні програми реалізували KPMG, SAP, ELEKS, мережа АЗК «ОККО», Агроіндустріальний холдинг «МХП» (Миронівський хлібопродукт) та інші [5; 7; 8].

За результатами досліджень станом на серпень 2022 р., 14% середніх та 15% великих компаній вирішили частково перемістити бізнес у безпечні регіони країни. Повну релокацію по Україні зробили лише 2% середніх компаній, по 3% мікро- та малих компаній, 5% великих компаній. За кордон частково релокувалися 2% мікрокомпаній, 3% малих компаній, 6% середніх компаній та 2% великих компаній. Повністю перевезли бізнес за кордон 1% мікрокомпаній та 1% середніх компаній [9].

Більшість компаній запровадили гібридний формат роботи, що передбачає поєднання офлайн та дистанційної роботи, ще в період пандемії

COVID-19. У період війни дистанційний формат роботи надав можливість компаніям не втратити своїх співробітників/-ць, навіть якщо вони знаходяться в евакуації в інших регіонах країни або за кордоном. Проведені дослідження свідчать, що 55% середніх, 52% великих, 45% малих підприємств та 41% мікрокомпаній поєднують онлайн і офлайн формати роботи. Третина компаній займається бізнесом тільки офлайн – 33% мікрокомпаній, 42% малих, 34% середніх та 28% великих компаній [9].

За час воєнних дій компанії розширили програми підтримки ментально-го здоров'я, які були запроваджені ще в період пандемії COVID-19: компанії організовували не тільки групові заняття, а й оплачували індивідуальні консультації з психологом. Наприклад, в ELEKS оперативно створили центр психологічної та медичної підтримки [5]. Подібні програми впроваджують компанії Appflame, GlobalLogic, Luxoft Ukraine [10], Київстар [11], МХП [8], мережа АЗК «ОККО» та Eldorado [7] тощо.

Окремі компанії запровадили матеріальну підтримку своїх співробітників/-ць у перші місяці воєнних дій. Така підтримка надавалась у вигляді одноразових виплат, виплат наперед річних премій, збереження повної заробітної платні (навіть якщо співробітник/-ця не працювали деякий час, займаючись евакуацією), виплати тим, хто евакуювався (на проїзд, оренду житла), надання матеріальної допомоги тим співробітникам/-цям, які постраждали внаслідок воєнних дій; співробітникам/-цям, які були мобілізовані або добровільно пішли до лав територіальної оборони або ЗСУ; здійснювалися виплати і у випадку смерті співробітника/-ці або членів їх сім'ї; збільшувалася компенсації за роботу в небезпечних умовах. Наприклад, програма матеріальної підтримки співробітників/-ць Київстар була розрахована на перші 6 місяців війни і передбачала передчасну виплату річної премії за 2021 рік та за перше півріччя 2022 р. [11], профспілка Мережі АЗК «ОККО» своїм мобілізованим працівникам/-цям та працівникам/-цям, які стали вимушеними переселенцями, надає матеріальну допомогу, а працівникам/-цям, які працюють в небезпечних регіонах, компанія збільшила премії [7]. Надавалась матеріальна допомога і співробітникам/-цям МХП, які залишилися в м. Києві, постраждалим та родинам загиблих співробітників/-ць [8].

Деякі українські компанії в умовах закриття дошкільних закладів та переходу закладів загальної середньої освіти на дистанційний формат запровадили програми роботи з дітьми. Наприклад, фармацевтична компанія «Дарниця» організувала для дітей співробітників/-ць власний освітній діджитал-проект [5]. Київстар в рамках програми підтримки працівників із дітьми запровадив психологічну підтримку для батьків та дітей; пізнавально-розвивальні програми та практикуми

з психологами для батьків та дітей [12]. Luxoft Ukraine створила KIDS Hub (безкоштовні комп'ютерні курси для дітей працівників/-ць з анімації, програмування на Python та вебдизайну) [10], у Мережі АЗК «ОККО» продовжила роботу дитяча кімната «Грифончики» (м. Львів, Головний офіс компанії) [17], а МХП створила корпоративний «дитячий садок» в головному офісі [8].

Програми підтримки мобілізованих працівників/-ць компанії передбачають збереження робочих місць, виплату заробітної плати, надання їм та їхнім сім'ям матеріальної допомоги, програми придбання необхідного військового спорядження (каска, бронезилети тощо). За дослідженням Європейської бізнес асоціації, у липні 2022 р. 11% компаній малого та середнього бізнесу (МСБ) підтримують співробітників, які захищають країну [13]. Так, наприклад, Voosta продовжувала виплачувати винагороду всім працівникам/-цям, які знаходяться у лавах ЗСУ чи територіальної оборони, а у Genesis створили благодійний фонд Genesis for Ukraine, який допомагає працівникам, їхнім родичам та друзям, які знаходяться на передовій. Команда фонду шукає, закуповує й доставляє на фронт необхідні речі – від техніки до медикаментів. До фінансування долучаються усі співробітники/-ці компанії та топ-менеджмент [10].

Під час війни на перший план для компаній вийшли питання надання допомоги ЗСУ, вимушеним переселенцям та мешканцям територій, які найбільше постраждали від військових дій. За результатами експертного аналізу, 93% суб'єктів бізнесу залучено до надання допомоги країні під час війни, в тому числі 67,1% долучилися до волонтерської діяльності [14]. Дослідження Європейської Бізнес Асоціації виявило, що більше половини компаній МСБ (53%) підтримують ЗСУ фінансово, по 19% – продукцією та послугами, 4% – медикаментами, 3% – засобами захисту / оборони [13].

Вимушеним переселенцям та мешканцям територій, які найбільше постраждали від воєнних дій, надається гуманітарна допомога ліками, продуктами харчування, засобами гігієни, одягом; переселенці забезпечуються приміщеннями для перебування та спальними місцями. Наприклад, ДТЕК спрямував на підтримку захисників і захисниць України та на гуманітарні цілі 632 млн грн, для потреб ЗСУ та територіальної оборони компанія віддала 200 автомобілів, які використовуються для виконання завдань із захисту населення, передано близько 2 000 спеціальних кровоспинних джгутів-турнікетів для ЗСУ і територіальної оборони, передано складські приміщення для розташування гуманітарної допомоги, а також для бомбосховищ та облаштування укриттів; бомбосховища забезпечені провізією, генераторами та медикаментами [15].

Компанії беруть активну участь як у формуванні корпоративних волонтерських програм, так і в підтримці працівників/-ць, які долучаються до волонтерського руху. Наприклад, DevIT Group платить зарплату волонтерам, які відсутні на робочому місці протягом днів чи тижнів, у повному обсязі. У Levi9 Ukraine створили внутрішній благодійний фонд, у рамках якого керівництво Levi9 подвоює всі внески та скерує кошти на користь бійців ЗСУ та територіальної оборони в місцях воєнних дій, а також на забезпечення мобілізованих колег [10].

В умовах війни зростає запит з боку всіх груп стейкхолдерів на оприлюднення позицій компаній. Результати Edelman Trust Barometer: The Geopolitical Business 2022 свідчать, що війна висунула геополітику на перше місце для всіх інституцій, особливо для бізнесу. 95% опитаних стверджують, що очікують, що бізнес має діяти у відповідь на вторгнення Росії. Кожен другий респондент враховує ставлення бренду до війни в Україні і, відповідно, робить висновок про подальшу взаємодію з брендом або ж закликає інших не купувати його продукцію [16]. З початку війни 46 міжнародних та українських компаній (із 314 компаній, включених до Каталогу дій компаній у російсько-українській війні) припинили співпрацю з Росією і Білоруссю та їх клієнтами; деякі компанії закрили офіси в цих країнах [5].

Певні компанії розпочали фіксувати збитки, втрачену/пошкоджену власність і проводити їх фінансову оцінку. Позов та зафіксовані втрати компанії подають до міжнародних судових інстанцій, зокрема до Європейського суду з прав людини. Наприклад, фіксацію втрат проводить Метінвест. За час війни постраждало 21 підприємство Метінвесту, більшість з них була розташована у м. Маріуполь. До 1 жовтня 2022 р. ця компанія повністю задокументувала свої втрати в Маріуполі і подала 19 заяв до Європейського суду з прав людини, за матеріалами фіксації було відкрито 60 кримінальних проваджень за фактом порушень правил ведення війни [17].

Підсумовуючи, слід зазначити, що в умовах воєнних дій бізнес України залишається стійким. Програми сталого розвитку адаптуються до обставин воєнного часу і змінюються відповідно до змін бізнес-стратегій компаній і ситуації в країні. Свої зусилля бізнес спрямовує на забезпечення безпеки співробітників/-ць, їх психологічну та матеріальну підтримку, допомогу мобілізованим співробітникам та членам їх родин; допомогу ЗСУ та мешканцям країни, які постраждали під час бойових дій; розвиток корпоративного волонтерства та підтримку індивідуального волонтерства своїх працівників/-ць.

Перед українським бізнесом сьогодні постає завдання пов'язати свою бізнес-стратегію з Планом відновлення України на засадах стало-го розвитку, в тому числі передбачити модернізацію виробничих процесів і обладнання з урахуванням Європейської «Зеленої угоди» [18].

Вважаємо за доцільне рекомендувати компаніям в оновленій стратегії / політиці сталого розвитку врахувати такі аспекти:

- здійснювати перевірку своїх постачальників та партнерів щодо їх співпраці з компаніями РФ через посилення процедур належної обачності щодо прав людини (*Due Diligence*);
- зберегти гібридний формат роботи. Він є затребуваним у співробітників/-ць і потенційних співробітників/-ць покоління зумерів та міленіалів;
- посилити програми психологічної підтримки співробітників/-ць. Важливо поєднати їх з програмами залучення працівників/-ць та членів їх родин до активних занять спортом. Ці програми стануть частиною реабілітації працівників/-ць, які демобілізувались із ЗСУ та територіальної оборони, отримали поранення або перебували під окупацією;
- запровадити програми працевлаштування демобілізованих або внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Працевлаштування цих категорій слід розглядати як позитивну дискримінацію під час найму на роботу. Компанії можуть поєднувати їх із наданням психологічної допомоги, матеріальної підтримки, залученням до корпоративних заходів (спортивних, волонтерських), за потреби – із забезпеченням житлом (шляхом придбання або оренди);
- посилити програми перекваліфікації та програми підвищення кваліфікації. Зміна бізнес-моделі діяльності компаній, оптимізація бізнес-процесів, зміна частини постійних працівників/-ць, внаслідок їх призову до ЗСУ, запису до лав територіальної оборони та евакуації призводять до необхідності запровадження програм перекваліфікації;
- запровадити програми підтримки працівників/-ць, які мають дітей – створити дитячі кімнати або дитячі садочки в офісах компаній;
- розробити програми інклюзивності, різноманіття – впровадження принципів безбар'єрності, працевлаштування людей з інвалідністю із числа демобілізованих із ЗСУ та територіальної оборони, які отримали інвалідність під час виконання своїх професійних обов'язків, під час бомбардувань тощо; та програм гендерної рівності для зменшення розриву в оплаті праці жінок і чоловіків, збільшення частки жінок на керівних посадах компаній; впроваджувати програми захисту і допомоги постраждалим від домашнього насильства та насильства за ознакою статі; а також програми, спрямовані на поєднання сімейних і професійних обов'язків;

- розробити програми охорони довкілля, які будуть враховувати вимоги ЄС (циркулярна економіка та декарбонізація). Проєкт Плану відновлення України має ціль до 2032 року зменшити на 65% викиди CO₂ у порівнянні з 1990 роком [19]. Виходячи з цього, компанії в корпоративних політиках сталого розвитку мають передбачити оцінку кліматичних ризиків і можливостей, обрахунок викидів парникових газів (в тому числі й у ланцюгах постачання) та передбачити заходи з поступового впровадження вимог Європейського «Зеленого курсу»;
- розробити програми підтримки і розвитку громад, передбачивши в них заходи з допомоги у відновленні інфраструктури звільнених населених пунктів (шкіл, дитячих садочків, лікарень тощо); гуманітарної допомоги населенню громад продуктами харчування, речами, ліками тощо; заходи з перекваліфікації або розвитку підприємницьких навичок. За результатами досліджень, 60% компаній України планують здійснювати інвестиції в соціальні ініціативи. У середньому бізнес готовий спрямовувати на соціальні проєкти близько 8% від своїх доходів [20].

Список використаних джерел

1. Настрої українського бізнесу. *Gradus Research*, листопад 2022 р. URL: https://gradus.app/documents/322/Gradus_for_KIEF_-_Business_Survey_y9d5apv.pdf
2. Вінокуров Я., Максимчук М. «Один з планів – перетворити наші об'єкти на купи брухту». Як бізнес готується до можливого вторгнення. *Економічна правда*. 16.02.2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/02/16/682414/>
3. Рихлицький В. Бізнес в умовах війни: хто зазнав найбільших втрат та як відновлюються підприємства. *Європейська правда*. 23.03.2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/03/23/684549/>
4. Дослідження Європейської бізнес-асоціації спільно з журналом «Управління персоналом», 18 - 30 квітня 2022 року, опитано 71 фахівця з управління персоналом. URL: <https://eba.com.ua/doslidzhennya-rynku-pratsi-ukrayiny/>
5. Центр «Розвиток КСВ». Каталог дій компаній у російсько-українській війні. URL: <https://csr-ukraine.org/catalog-actions-of-companies-in-the-russian-ukrainian-war>
6. Євтеєв О. Як бізнес облаштовується на Заході України. 5 правил для успішної релокації від фахівця. URL: https://ipress.ua/articles/yak_biznes_oblashtovuietsya_na_zahodi_ukrainy_5_pravyl_dlya_uspishnoi_relokatsii_vid_fahivtsya_334946.html?fbclid=IwAR11EmG8rLmL29cTgS4fHSoCO1O4r2smlalwUc1rh45_GoUm8NAhI
7. Як працювати й підтримувати команди під час війни: досвід Eldorado, ОККО, Meest та KFC. *Блог OLX*. 17.05.2022. URL: <https://blog.olx.ua/28375/>

- jak-pracjuvati-j-pidtrimuvati-komandi-pid-chas-vijni-dosvid-eldorado-okko-meest-ta-kfc
8. Топ-менеджмент їде на виробництво. Рішення МХП, що допомогли зберегти бізнес. *Forbes*. 25.08.2022. URL: <https://forbes.ua/company/topmenedzhment-ide-na-virobnitstvo-rishennya-mkhp-shcho-dopomogli-zberegiti-biznes-24082022-7868?fbclid=IwAR2e7wZjvyxkh229kzEagcSY9eNHTQ9jCBNpm0VW2r4CCGqRvYTtwlBmA>
 9. Дослідження стану українського бізнесу під час війни: як себе почувають середні, малі та великі компанії. URL: <https://hub.kyivstar.ua/news/doslidzhennya-stanu-ukrayinskogo-biznesu-pid-chas-vijny-yak-sebe-pochuvayut-seredni-mali-ta-velyki-kompaniyi/>
 10. Стрельников О. Співробітник пішов у ЗСУ/ТрО. Що йому пропонують ІТ-компанії. URL: <https://dou.ua/lenta/articles/what-it-companies-offers-to-employees/>
 11. Київстар переглянув HR-стратегію на час війни. URL: <https://kyivstar.ua/uk/mm/news-and-promotions/kyivstar-pereglyanuv-hr-strategiyu-na-chas-viyny>
 12. Новий формат. Як підтримувати співробітників під час війни. *DSNews*. 11.08.2022. URL: <https://www.dsnews.ua/uk/economics/noviy-format-yak-pidtrimuvati-spivrobitnikov-pid-chas-viyni-10082022-464114>
 13. Кожен п'ятий МСБ повідомляє про втрати від війни більше 100 тис. доларів. *EBA*. 15.08.2022. URL: <https://eba.com.ua/kozhen-p-yatyj-msb-povidomlyaye-pro-vtraty-vid-vijny-bilshe-100-tys-dolariv/>
 14. Стан та потреби бізнесу в умовах війни: вересень, 2022. URL: <https://cid.center/state-and-needs-of-business-in-war-september-2022/>
 15. SCM. Дайджест допомоги станом на 29.11.2022 р. *Stand With Ukraine*. URL: <https://www.scm.com.ua/news/daydzhest-dopomogi-stanom-na-29-11>
 16. Edelman Trust Barometer: The Geopolitical Business /Edelman. 2022. URL: <https://www.edelman.com/trust/2022-trust-barometer/special-report-geopolitical-business>
 17. Ємченко Н., 22.11.2022. URL: <https://www.facebook.com/natalya.yemchenko>
 18. European Green Deal. URL: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal/delivering-european-green-deal_en
 19. План Відновлення України. 07.2022 р. URL: https://uploads-ssl.webflow.com/625d81ec8313622a52e2f031/62c19ac16c921fc712205f03_NRC%20Ukraine%27s%20Recovery%20Plan%20blueprint_UKR.pdf
 20. Дерев'яно А. Попри війну 47% бізнесів очікують зростання у 2023 році. *EBA*. 15.08.2022. URL: <https://eba.com.ua/popry-vijnu-47-biznesiv-ochikuyut-zrostannya-u-2023-rotsi/>

*Веста МАЛОЛІТНЕВА,**доктор юридичних наук, учений секретар,**Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»*

РОЛЬ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ВИРОБНИЦТВА ТА ВИКОРИСТАННЯ БІОМАСИ В УКРАЇНІ НА ЗАСАДАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

У контексті необхідності та потенційного створення в Україні електронної системи торгівлі твердим біопаливом [1; 2], яка може відігравати важливу роль у розширенні використання саме сталої біомаси, що сприяє досягненню сталого розвитку [3, с. 9-10], важливо розглянути також і роль публічних закупівель, які виступатимуть паралельним ринком певних обсягів твердого біопалива, і також можуть мати істотний вплив на виробництво і використання біомаси на засадах сталого розвитку. Так, на сьогодні у системі електронних публічних закупівель Prozorro можна прослідкувати активне проведення закупівель твердого біопалива, наприклад такою категорією замовників в розумінні Закону України «Про публічні закупівлі», як органи державної та місцевої влади і юридичні особи, які забезпечують потреби держави або територіальної громади (закупівля 180 т паливних пелетів на суму 2 340 000 грн комунальним некомерційним підприємством «Золотоніська багатопрофільна лікарня» Золотоніської міської ради [4]; закупівля 105 т паливних пелет на суму 1 239 000 грн Управлінням освіти, молоді та спорту Богодухівської міської ради Харківської області [5]; закупівля 590 т паливних пелет з тирси сосни на суму 8 555 000 грн Головним управлінням Національної поліції в Дніпропетровській області [6]; закупівля 987 т паливної деревини (пелетів) на суму 3 790 080 грн Харківським державним вищим училищем фізичної культури №1 [7] та ін.).

Проблемам функціонування ринку біопалива в Україні присвячено роботи вітчизняних науковців, зокрема Г. Гелетухи, Т. Железної, А. Баштового, А. Пастух, утім, роль публічних закупівель у функціонуванні такого ринку залишається малодосліджуваною.

Публічні закупівлі мають значну закупівельну спроможність, адже на них припадає в середньому 12% ВВП у країнах ОЕСР та до 30% ВВП у багатьох країнах, що розвиваються [8, с. 1]. В Україні щорічні обсяги закупівель становлять приблизно 13% ВВП [9]. Попит з боку значної кількості замовників має результатом збільшення обсягів виробни-

цтва та торгівлі біопаливом, що сприяє досягненню цілей з розвитку відновлювальної енергетики. Особливої актуальності це питання набуває у контексті енергетичної кризи в Україні, спричиненої війною з Російською Федерацією. Деякі експерти у Республіці Хорватія наголошували на необхідності використання саме публічних закупівель як засобу забезпечення переорієнтації з експорту більшої частини твердої біомаси, яка виробляється у країні, на збільшення внутрішнього споживання такої біомаси [10]. Крім того, враховуючи зазначені обсяги, публічні закупівлі можуть бути потужним засобом стимулювання переходу до виробництва та споживання біомаси, яка відповідає вимогам сталого розвитку («стала біомаса»). Цій меті можуть сприяти сталі публічні закупівлі.

Сталі публічні закупівлі визначаються як процес, за допомогою якого замовники прагнуть досягти належного балансу між трьома стовпами сталого розвитку – економічним, соціальним та екологічним – під час закупівлі товарів, послуг або робіт на всіх етапах закупівлі [11]. Таким чином, ідея сталих публічних закупівель полягає у врахуванні саме довгострокового впливу кожної закупівлі на майбутні покоління. Закупівля біомаси, під час вирощування якої виникають екологічні ризики, наприклад, пов'язані із скороченням біорізноманіття та погіршення якості води й ерозії ґрунту [12], може мати позитивний вплив, наприклад у задоволенні потреб в електроенергії, втім, лише у короткостроковій перспективі.

З метою гарантування, що використання біомаси для отримання енергії призведе до скорочення CO², вирощування та виробництво мають здійснюватися контрольованим і сталим способом. Не вся біомаса є сталою. Її вирощування може вплинути на біорізноманіття, якість ґрунту та повітря [13]. Крім того, це може мати і соціальні наслідки у таких сферах, як умови праці. Так, наприклад, лісозаготівельна діяльність є потенційно небезпечною, що потребує належного обладнання та навчання працівників [14, с. 9]. Особливо гостро проблеми, пов'язані з умовами праці, проявляються у ланцюгах постачання.

Враховуючи той факт, що відповідні «зелені» або соціальні вимоги можуть застосовуватись протягом всього закупівельного циклу (від планування, формування технічних специфікацій і кваліфікаційних критеріїв для постачальників до критеріїв оцінки пропозицій та умов договору про закупівлю), під час сталих публічних закупівель біомаси походженням з лісів можуть бути поставлені та вирішені такі питання: походження цієї біомаси; чи вироблена вона законно; чи здійснюється стале управління лісами; чи враховуються аспекти з охорони навколишнього середовища;

чи були враховані потреби місцевих громад або корінних народів та ін. [14; 15]. За аналогією зі створеним у публічних закупівлях Королівства Норвегія переліком категорій товарів, для яких притаманні порушення прав людини та працівників [16], з метою зменшення ризиків закупівлі біомаси з незаконно вирубаних лісів країни можуть визначати регіони, для яких є характерними та зафіксовані систематичні порушення. Для здійснення публічних закупівель біомаси походженням з таких регіонів повинні бути розроблені відповідні засоби контролю.

Прикладом сталих публічних закупівель біомаси виступає закупівля деревних пелет для опалення будівель у м. Валка, Латвійська Республіка [17]. Замовник у кваліфікаційних критеріях для постачальників вирішив застосувати вимогу наявності сертифікату ENplus (добровільної схеми сертифікації для деревних пелет, розробленої Європейською асоціацією біомаси. Ця схема вимагає походження деревних пелет з відомих джерел, обмежує вуглецевий слід від виробництва та гарантує вищу якість). Також замовник віддав перевагу пелетам з меншою відстанню транспортування. Так, критерій оцінки пропозицій передбачав: ціну (70%), зольність (15%), відстань від місця виробництва (10%), теплотворну здатність (5%). За результатом проведення такої закупівлі було зроблено висновок, що відповідність стандарту ENplus може розглядатись як мінімальна «зелена» вимога для деревних пелет, і є багато учасників ринку, готових постачати такі пелети. З метою подальшого посилення «зелених» вимог розроблено також рекомендації у майбутньому закуповувати пелети зі сталих джерел лісного господарства, які відповідають стандарту FSC або PEFC. Крім того, наступним кроком розглядається включення критерію вуглецевого сліду пелет [17, с. 6].

Слід зазначити, що в Україні сталі публічні закупівлі до сих пір не отримали свого розвитку, незважаючи на створення необхідної нормативно-правової основи для їх реалізації. Водночас значна кількість зарубіжних країн не просто активно здійснюють сталі публічні закупівлі, але і запровадили комплексний підхід до правового регулювання публічних закупівель саме біомаси, у першу чергу лісової. Деякі країни, зокрема такі як Великобританія, Данія, Франція, Нідерланди, реалізують окрему політику зі здійснення публічних закупівель лісової продукції [18; 19]. Спільним для цих політик є застосування критеріїв сталості до такої продукції. Наприклад, Уряд Нідерландів створив окрему систему оцінки закупівель деревини, мета якої полягає у наданні впевненості замовникам, що заготовлена деревина походить зі сталих джерел, або якщо будуть надані докази, що стала деревина недоступна, – принаймні

із законних джерел [20]. Також ці політики визначають прийнятні способи підтвердження відповідності, наприклад, сертифікати FSC та PEFC або інші перевірки, проведені третьою стороною.

Дорожня карта сталої біоенергетики для Грузії до 2030 року чітко передбачає роль публічних закупівель у досягненні визначених у документі цілей. Так, зазначено про необхідність реформування керівних принципів та процесів закупівель з метою впровадження сталості як ключового критерію під час придбання палива з біомаси для опалення. Крім того, наголошено на важливості переорієнтації політики публічних закупівель біопалива на врахування його сталості [21].

У Великобританії деякі міста інтегрували положення про біомасу у окремі керівництва щодо сталих публічних закупівель. Наприклад, місто Лестер у Великобританії чітко зазначає у такому документі, що біомаса має бути отримана з FSC або еквівалентних сталих та законних джерел. Для замовників наголошується, що, оскільки біомаса переважно походить з лісів, важливо переконатись, що вона отримана законним та екологічним способом, а також мати відповідні підтвердження відповідності. Окрема увага приділяється також відстані, яку подолала біомаса до пункту доставки, враховуючи значний вплив транспортування на утворення викидів CO². У цьому Керівництві щодо сталих публічних закупівель зазначається, що біопаливо може бути альтернативою викопному паливу, але замовники повинні бути впевнені, що предмет закупівлі є екологічним та забезпечить бажане скорочення викидів CO² [22, с. 16-17].

Таким чином, слід зробити висновок, що публічні закупівлі, поряд з електронною системою торгівлі твердим біопаливом, є потенційним засобом забезпечення виробництва та використання біомаси на засадах сталого розвитку. З метою досягнення Цілей сталого розвитку є доцільним запровадити поступову переорієнтацією політики публічних закупівель твердого біопалива на врахування критеріїв його сталості.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розвитку електронної торгівлі альтернативними видами палива: проєкт Закону України від 19.09.2022 р. № 8052. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=74929
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розвитку торгівлі твердими біологічними паливами: проєкт Закону України. *Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України*. URL: <https://sae.gov.ua/uk/documents/3599>

3. Малолітнева В.К. Роль системи електронної торгівлі біопаливом у забезпеченні сталого розвитку (на прикладі Данії). *Сталий розвиток: погляд молоді*: матеріали III Міжнародної конференції (3 грудня 2021 р., м. Київ): Українсько-американський університет Конкордія. С. 9–10.
4. Пелети паливні. *Prozorro*. URL: <https://prozorro.gov.ua/tender/UA-2022-12-07-016835-a>
5. Пелети у гранулах (паливні пелети). *Prozorro*. URL: <https://prozorro.gov.ua/tender/UA-2022-11-01-008031-a>
6. Паливні пелети з тирси сосни. *Prozorro*. URL: <https://prozorro.gov.ua/tender/UA-2022-11-30-012513-a>
7. Деревина паливна (пелети). *Prozorro*. URL: <https://prozorro.gov.ua/tender/UA-2021-07-30-000012-b>
8. Global Review of Sustainable Public Procurement. 2017. *UN Environment*. URL: https://www.oneplanetnetwork.org/sites/default/files/from-crm/globalreview_web_final.pdf
9. Реформа державних закупівель. *Міністерство економіки України*. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=38c083f3-2571-466a-9583-3b43c2804ad9&title=ReformaDerzhavnikhZakupivel>
10. Biomass should be supported by procurement rules. *Balkan Green Energy News*. URL: <https://balkangreenenergynews.com/biomass-should-be-supported-by-procurement-rules/>
11. Green and Sustainable Public Procurement. *European Commission*. URL: https://ec.europa.eu/environment/gpp/versus_en.htm
12. Wu Y., Zhao F., Liu S., Wang L., Qiu, L., Alexandrov G., Jothiprakash V. Bioenergy production and environmental impacts. *Geoscience Letters*. 2018. 5 (14). <https://doi.org/10.1186/s40562-018-0114-y>
13. Biomass sourcing. *Vattenfall*. URL: <https://group.vattenfall.com/what-we-do/our-energy-sources/biomass/biomass-sourcing>.
14. Sustainable Procurement of Wood and Paper-based Products. An introduction. Version 2. 2011. *World Resource Institute. World Business Council for Sustainable Development*. 28 p.
15. Programme for sustainable biomass sourcing. Wood chips and wood pellets. *Ørsted*. URL: <https://orsted.com/-/media/www/docs/corp/com/sustainability/biomass-sourcing-uk-021117.ashx?la=en&hash=2f1c73a252ea155b9624e203fcdc0000bcd555c8>
16. Public Procurement and Human Rights. *Anskaffelser*. URL: https://anskaffelser.no/en/english/english/public-procurement-and-human-rights#anchorTOC_The_High_Risk_List_2

17. Green public procurement for biomass (wood pellets) in Valka. PRIMES. Green Public Procurement. 8 p. URL: http://primes-eu.net/media/22532109/no-48-latvia-cs-valka-2-biomass_leif-2910.pdf
18. Simula M. Public Procurement Policies for Forest Products and Their Impacts. Draft Discussion Paper. *Food and Agriculture Organization of the United Nations*. URL: <https://www.fao.org/forestry/11153-0cd5c4f14302b06791405f3bb09328f12.pdf>
19. White G. A study of EU public timber procurement policies, related guidance and reference to FLEGT. *International Tropical Timber Organistaion*. 2019. URL: https://flegtimm.eu/wp-content/uploads/resources_specialStudy_procurement_2019.pdf
20. Dutch Timber Procurement Policy: Framework for Evaluating Evidence of Compliance with Timber Procurement Requirements. URL: https://www.tpac.smk.nl/Public/TPAC%20documents/DutchFrameworkforEvaluatingEvidenceofCompliancewithTimberProcurementRequirements_AUG2014FINAL.pdf
21. Sustainable Bioenergy for Georgia: a Roadmap. URL: <https://www.iaea.org/reports/sustainable-bioenergy-for-georgia-a-roadmap>
22. Guide to Sustainable Procurement. Leicester City Council. URL: <https://www.leicester.gov.uk/media/179262/sustainable-procurement-guide.pdf>

Алевтина САНЧЕНКО,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, керівниця Центру перспективних досліджень і співробітництва з прав людини у сфері економіки, провідний науковий співробітник відділу проблем модернізації господарського права та законодавства, Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамотова Національної академії наук України»

КОНТЕКСТ ВПРОВАДЖЕННЯ КЕРІВНИХ ПРИНЦИПІВ ООН З ПИТАНЬ БІЗНЕСУ ТА ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ ВОЄННОГО ЧАСУ *

Потреба у захисті прав людини в Україні під час війни є надзвичайно загостреною, адже з 24 лютого 2022 року повномасштабна військова агресія Російської Федерації (РФ) проти нашої держави завдає непомірних втрат і створює екстраординарні та непередбачувані ризики. Так, за оцінками Уряду, сума економічних збитків України від війни на кінець 2022 р. сягає понад 700 млрд доларів США [1]. Однак передусім агресором порушується фундаментальне право людини на життя, поряд із іншими невід’ємними правами людини. Для РФ «жертви серед мирного населення такі ж бажані, як і серед військових» [1], і, за даними Управління Верховного комісара ООН з прав людини від 19 грудня 2022 р., за час війни вбито 6826 та поранено 10769 цивільних осіб (зокрема вбито 428 та поранено 790 дітей) [2], а Офіс Генерального прокурора України зафіксував майже 52 тисячі злочинів, вчинених армією РФ проти цивільного населення та військовополонених [3].

Війною підриваються соціальний і економічний розвиток України та Європи, спричиняється шкода основам глобальної економіки через проблеми постачання енергії й продовольства. Такий розвиток подій призводить до винятково загрозливих безпекових, соціальних, економічних та екологічних викликів, відповіді на які необхідно шукати заради захисту людей та забезпечення дотримання їхніх прав.

Обов’язок різних суб’єктів суспільних відносин щодо захисту економічних, трудових, соціальних і екологічних прав людини, які реалізуються у сфері господарської діяльності, встановлено Конституцією

* Стаття підготовлена з використанням експертних матеріалів Проекту ПРООН «Належна обачність щодо прав людини в глобальних ланцюгах постачання: впровадження Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини для справедливого відновлення» (Глобальний Проект) / Права людини для України (HR4U)) за підтримки Уряду Японії, 2022-2023 рр.; авторка статті є національною консультанткою цього Проекту в справах політичної адвокації та інтеграції питань бізнесу та прав людини у національні стратегічні політико-правові документи.

України, кодексами (Господарським кодексом включно), відповідними законами і численними міжнародними зобов'язаннями нашої держави, що випливають із Міжнародного білля про права людини, який включає і Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права [4]. До часу початку війни національне законодавство здебільшого врегульовувало сукупність правовідносин, які з 2011 року у форматі концептуальних основ комплексно охоплено Керівними принципами ООН з питань бізнесу і прав людини (Керівні принципи БіПЛ), котрі розроблено для реалізації Рамкової програми ООН «Захист, повага та засоби захисту прав» [5].

Впровадження Керівних принципів БіПЛ у сучасні цивілізовані правові та економічні відносини є необхідним, адже функціонування суб'єктів господарювання будь-якої форми власності, розміру капіталу та галузі діяльності постійно спричиняє позитивний або негативний, активний чи пасивний вплив на майже весь спектр прав людини. Діяльність суб'єктів господарювання або бажання третіх осіб заволодіти результатами такої діяльності може ставати потужним чинником конфліктів, зокрема воєнних, і руйнівно впливати на права людини.

Тому важливо, щоб, відповідно до норм міжнародного права та Керівних принципів БіПЛ і Рекомендації CM/Rec(2016)3 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про права людини та бізнес [6] зокрема, права людини сприймалися державою, суб'єктами господарювання та суспільством як наскрізний стандарт для всієї діяльності суб'єктів господарювання як у мирний час, так і під час війни (або іншого конфлікту) [7] та у повоєнний період відновлення, адже, за твердженням Президента України В. Зеленського, відбудова України після бойових дій є однією із складових справедливості [8].

Зауважимо, що Керівні принципи БіПЛ встановлюють три взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих концептуальних основи суспільних відносин у цій сфері:

1. Обов'язок держави захищати права людини.
2. Відповідальність суб'єктів господарювання поважати права людини та дотримуватися їх.
3. Забезпечення засобів захисту прав людини для їх відновлення, у т. ч. шляхом відшкодування завданих збитків.

У цілій низці вітчизняних політико-правових стратегічних і програмних документів, ухвалених після 2015 року задля досягнення Цілей сталого розвитку, міститься потенціал щодо імплементації Керівних принципів БіПЛ. Серед них (перелічені за роком ухвалення): Енергетична страте-

гія України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» (2017 р.), Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року (2019 р.), Концепція реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року (2020 р.), Стратегія цифрової трансформації соціальної сфери (2020 р.), Національна стратегія у сфері прав людини (2021 р.), Стратегія людського розвитку (2021 р.), Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року (2021 р.), ін. та плани їх реалізації, а також Національна економічна стратегія на період до 2030 року (2021 р.), Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки (2021 р.) та проєкт Плану відновлення України. Ці та інші документи встановили значно осучаснені орієнтири для вдосконалення чинного законодавства та розвитку практики у різних галузях суспільних відносин, дотичних до тих, яких стосуються Керівні принципи БіПЛ. Утім, за нашим аналізом, жоден із них не окреслив повною мірою стратегічні, правові та інституційні рамки і не передбачив матеріально-фінансових можливостей для повноцінного впровадження Керівних принципів БіПЛ на загальнодержавному, місцевому і корпоративному рівнях.

Воєнний стан, введений у нашій державі відповідним Указом Президента та Законом України [9-10] внаслідок повномасштабної збройної агресії РФ, обумовив тимчасовий відступ України від виконання частини міжнародних зобов'язань за Міжнародним пактом про громадянські та політичні права як складової Міжнародного біллу прав людини і за Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод. Уряд України 28.02.2022 р. офіційно повідомив про це вимушене рішення Генерального Секретаря ООН, який, зі свого боку, поінформував міжнародне співтовариство, що з 01.03.2022 р. Україна тимчасово відступає від деяких міжнародних зобов'язань, і це не становитиме порушення міжнародних угод [11].

Цей відступ стосується обмежень конституційних прав і свобод людини та громадянина, гарантованих статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України [12], та діятиме на період воєнного стану. Згідно зі ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [13], запроваджено тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб у межах та обсягах, необхідних для забезпечення впровадження і реалізації воєнного стану. Встановлено право держави накладати додаткові зобов'язання щодо військової служби, обмежувати право на приватне життя, на свободи віросповідання, слова та вираження поглядів і переконань, право на мирні зібрання, працю, освіту і свободу пересування, право власності.

Зокрема, у контексті прав людини у сфері господарської діяльності, держава тимчасово має повноваження:

- запровадити обов'язкову працю для працездатних осіб, не залучених до робіт у сфері оборони та життєдіяльності й не закріплених за підприємствами, установами та організаціями на період дії воєнного стану, для виконання робіт оборонного характеру та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та залучати їх до суспільно корисних робіт, що виконуються для задоволення потреб Збройних Сил України, інших військових формувань, правоохоронних органів і сил цивільного захисту, які забезпечують функціонування національної економіки та системи життєзабезпечення населення і не потребують, як правило, спеціальної підготовки осіб. За працівниками, залученими до виконання суспільно корисних робіт, на час виконання таких робіт зберігається попереднє місце роботи (посада);
- використовувати потужності та трудові ресурси підприємств, установ і організацій усіх форм власності для потреб оборони, змінювати режим їх роботи, вносити інші зміни у виробничу діяльність та умови праці відповідно до законодавства про працю;
- примусово відчужувати в установленому законом порядку майно, яке перебуває у приватній чи комунальній власності, конфіскувати майно державних підприємств, державних господарських об'єднань для потреб держави та видавати відповідні документи встановленої форми;
- у разі порушення вимог або невиконання заходів воєнного стану вилучати у підприємств, установ та організацій усіх форм власності, окремих громадян засоби електронного зв'язку, телевізійну, відео- та аудіотехніку, комп'ютери та, у разі потреби, інші технічні засоби зв'язку тощо.

Водночас зазначимо, що впровадження положень Керівних принципів БіПЛ (зокрема і принципу 7 щодо державного сприяння суб'єктам господарювання для дотримання ними прав людини в умовах ведення бізнесу на вражених конфліктом територіях), обов'язкових для України міжнародних договорів і угод у сфері прав людини та економічних відносин, інших правових актів і стандартів Міжнародної організації праці, Ради Європи, Євросоюзу, Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Міжнародної організації з стандартизації (ISO), ін. є можливим та необхідним в умовах війни. З урахуванням зростання хвилі конфліктів у світі, які супроводжуються численними порушеннями прав людини у сфері господарювання, ООН

розробила та в 2022 році опублікувала Посібник для держав, бізнесу та суспільства «Поглиблена процедура належної обачності щодо прав людини для бізнесу за несприятливих обставин, спричинених конфліктом», де стверджується, що через те, що ризик грубих порушень прав людини зростає на охоплених конфліктом територіях (як вказано в принципі 7 Керівних принципів БіПЛ), дії держав і належну обачність бізнесу щодо прав людини необхідно відповідно посилити [14].

Упродовж 2021-2022 років ПРООН в Україні очолює міжнародні та експертні зусилля щодо впровадження в нашій країні Керівних принципів БіПЛ. Робота 2021 року спрямовувалася на вивчення комплексу аспектів – проблем носіїв прав, з якими вони стикаються у сфері господарювання; стану корпоративної відповідальності бізнесу щодо прав людини; кращих міжнародних практик держав, бізнесу і зацікавлених сторін у контексті розробки і виконання Національних планів дій у сфері бізнесу та прав людини; кола сторін, які зацікавлені та які мають долучитися до впровадження заснованих на правах людини підходів у господарській діяльності в Україні. Матеріали цих досліджень, видані у 2022 р. під титулом «Бізнес та права людини в Україні як умова та рушій сталого розвитку у контексті впровадження Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини в Україні» [15], є базовими для ухвалення рішень органами державної влади щодо інтегрування Керівних принципів БіПЛ до відповідних політико-правових актів, для практичного застосування суб'єктами господарювання, інститутами громадянського суспільства та мешканцями нашої держави.

У 2022-2023 рр., з урахуванням особливостей захисту прав людини в умовах війни, ПРООН допомагає Україні в рамках Проекту «Належна обачність щодо прав людини в глобальних ланцюгах постачання: впровадження Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини для справедливого відновлення». Здійснюються тематичні наукові та прикладні дослідження, у тому числі соціологічні, щодо стану забезпечення державою та дотримання суб'єктами господарювання прав людини у сфері господарської діяльності, проводяться заходи із підвищення обізнаності для різних категорій зацікавлених сторін. Результати досліджень виявили, що у 2022 році важка економічна ситуація, занепад економіки України внаслідок війни загострили окремі проблеми у сфері бізнесу та прав людини, які мають як концептуальний, так і практичний характер.

Серед концептуальних проблем, на наш погляд, найбільш значущою є відсутність єдиного, комплексного державного політико-правового і програмного документа з питань забезпечення та захисту прав людини

у сфері господарської діяльності. Нині чинні документи лише частково корелюються з положеннями Керівних принципів БіПЛ і Рекомендації СМ/Рес(2016)3 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про права людини та бізнес, хоча деякі й посилаються на них в обґрунтовальній частині. У Національній стратегії у сфері прав людини [16] формально зафіксована політична воля держави щодо системного підходу до імплементації Керівних принципів БіПЛ. Утім, § 16 «Забезпечення дотримання прав людини в процесі ведення господарської діяльності» за змістом має низку недоліків, які не дозволяють впровадити відповідні міжнародні стандарти. План дій з реалізації Національної стратегії не передбачає необхідних державі, суб'єктам господарювання та суспільству заходів у цій сфері, жодний орган державної влади не наділений відповідальністю бути лідером у цій справі, відсутня державна матеріально-технічна підтримка дій держави та суспільства в цьому напрямі. Водночас ООН, Рада Європи та Євросоюз рекомендують державам розробити та виконувати Національний план дій у сфері бізнесу і прав людини. Відсутність системної, координованої діяльності органів державної влади з впровадження Керівних принципів БіПЛ під керівництвом відповідального органу урядового рівня, яка підтримана залученням зацікавлених сторін та необхідними ресурсами, спричиняє відсутність цілої низки необхідних компонентів, а саме:

- питань захисту прав людини у сфері господарювання як наскрізного елемента в усіх галузевих політико-правових актах, програмах і планах дій національного, регіонального і місцевого рівнів, планах законодавчої та регуляторної діяльності міністерств й інших органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування;
- горизонтальної узгодженості між різними наявними стратегіями та планами їх реалізації, а також між нормативно-правовими актами, що ухвалюються на їх виконання, з точки зору забезпечення, дотримання та захисту прав людини у сфері господарювання;
- нормативно закріплених структурованих вимог до суб'єктів господарювання всіх форм власності щодо їх корпоративних політик стосовно поваги прав людини, а також відомчих інструкцій та рекомендацій для них щодо соціально відповідального ведення бізнесу, особливо за умов війни;
- спеціальних професійних вимог до персоналу органів державної влади щодо рівня їх обізнаності в проблематиці прав людини у сфері господарювання, що необхідний для кваліфікованого виконання ними посадових обов'язків, пов'язаних із ухваленням рішень у цій сфері;

- постійно діючого цілеспрямованого діалогу між органами державної влади, суб'єктами господарювання, організаціями громадянського суспільства, науковцями і міжнародними експертами у процесах виявлення та обговорення проблем дотримання і захисту прав людини у сфері господарювання, обміну досвідом та розроблення виважених рішень, реалізації відповідних національних, регіональних і місцевих планів дій;
- запиту на розроблення та впровадження навчальних програм у закладах вищої освіти, курсів підвищення кваліфікації державних службовців та інших категорій посадових осіб, та ін., у тому числі таких, які широко доступні для всіх, хто бажає отримати фахові знання різного рівня;
- проведення інформаційно-просвітницьких компаній та окремих заходів різного формату, а також соціологічних опитувань для різних категорій учасників та на різні теми в межах загальної проблематики.

Серед практичних проблем, які виявлено у ході фокус-групових дискусій та соціологічних досліджень, проведених у вересні-жовтні 2022 р. [17], такі стосуються порушень прав людини суб'єктами господарювання:

- незаконне звільнення працівників і зростання числа безробітних (згідно з експертними оцінками, за час війни в Україні втрачено 5 млн робочих місць [2, с. 20]);
- неофіційне працевлаштування;
- невплата чи затримка виплати заробітної плати, зменшення заробітної плати із збереженням кількості робочих годин, а також тіньова практика «зарплати в конвертах»;
- формальне зменшення трудового навантаження з паралельним зменшенням оплати праці навіть за умов, коли робота підприємства повертається до норми або роботи стає навіть більше;
- примушування працювати понад нормативно встановлений час;
- доволі поширена практика дискримінації працівників за віком і, певною мірою, за статтю;
- примушування до використання неоплачуваної відпустки та відмова в наданні щорічної оплачуваної відпустки;
- порушення трудових прав внутрішньо переміщених осіб (ВПО), які інколи стикаються з дискримінацією у процесі пошуку роботи. Державні програми підтримки працевлаштування ВПО, хоча і дають ефект, але повністю проблему не розв'язують;
- нехтування вимогами забезпечення безпеки працівників. Підприємства не завжди дотримуються офіційних інструкцій з безпеки праці, в тому числі норм поведінки під час попереджень про во-

рожі повітряні атаки. Такі правила часто ігноруються не через тиск роботодавців, а через небажання обох сторін (роботодавців та працівників) реагувати на, як вони вважають, низький рівень небезпеки. Водночас суб'єкти господарювання намагаються забезпечити мінімальну безпеку для своїх працівників, зокрема шляхом організації тимчасових притулків і переміщення виробництва та інших об'єктів у більш безпечні регіони;

- недостатність або відсутність підтримки працівників від роботодавця під час війни;
- частина недобросовісного бізнесу помічена у торгівлі товарами з гуманітарної допомоги, що масово спрямовується до України, або у спекуляції соціально важливими товарами та послугами. Увага до цих питань і тиск громадськості та робота правоохоронних органів частково вирішують цю проблему;
- надання неякісних послуг або неякісного товару та неповернення споживачеві сплачених за такі послуги або товари грошей;
- ненадання оплаченої / передплаченої послуги або товару;
- профспілки наразі практично не мають впливу та можливостей відстоювати права працівників, особливо за контрактної системи оформлення трудових відносин, коли роботодавець має право не продовжувати контракт найманому працівникові;
- серед суб'єктів господарювання поширюється нівелювання або відмова від виконання частини вимог щодо сталого розвитку та відповідального ведення бізнесу, адже нерідко, з причин складного економічного становища, громади позитивно сприймають будь-який бізнес, що дає робочі місця;
- українські компанії мають нижчий рівень корпоративної стійкості, ніж міжнародні, адже їх корпоративні політики та управління здебільшого доволі слабкі та формальні; нестабільні політичні, законодавчі та економічні умови не сприяють стабільному поступу та розвитку стійкості;
- вторгнення РФ до України продемонструвало, що значна частина офіційно задекларованих корпоративних політик не витримала випробування екстремальними умовами та потребує перегляду. Особливо це стосується компаній, які працювали або і досі працюють на ринку країни-агресора;
- як основні перешкоди у відновленні своїх порушених прав у сфері бізнесу опитувані під час дослідження респонденти переважно вказали: 1) низьку правову обізнаність людей щодо їхніх прав та ефективних способів їх захисту, 2) складну ситуацію на ринку праці,

коли наявність оплачуваної роботи як така вважається благом, і за будь-яку роботу необхідно «триматися»; 3) передбачувану непропорційність витрат часу і зусиль на відновлення порушених прав у порівнянні з тією користю, яку можна отримати в результаті.

За підсумками соціологічних досліджень визначено також і окремі сектори економічної діяльності, де виявлено найбільший відсоток порушень прав людини суб'єктами господарювання: транспорт, фінансові, страхові та житлово-комунальні послуги, зокрема з водопостачання та водовідведення, послуги з охорони здоров'я, оптової та роздрібною торгівлі, ін.

Водночас за поточних обставин некоректно лише нарікати на діяльність суб'єктів господарювання, оскільки їх гнучкість у пристосуванні до численних ризиків і небезпек воєнного часу, готовність працювати, створювати нові робочі місця, донатами та податками підтримувати захисників України та її бюджет заслужують на повагу та сприяння з боку держави і суспільства. Принагідно варто зазначити, що впродовж 2022 року бізнес заплатив 694,4 млрд грн податків, що складає 99,4% від запланованого на рік у мирний час [18]. Тому досвід українських і партнерських зарубіжних суб'єктів господарювання, що нині набувається, є предметом окремих досліджень для виявлення та аналізу успішних державних і бізнесових рішень та негативних проявів.

У цілому, окреслені вище та інші дотичні проблеми потребують об'єктивного вивчення для їх раціонального розв'язання державою і суб'єктами господарювання на користь захисту прав людини в умовах війни та подальшого повоєнного відновлення на засадах міжнародних норм і стандартів. Статус України як держави-кандидата на вступ до ЄС та ОЕСР зобов'язує до їх реального впровадження в практику життєдіяльності. Адже Європа, як один із світових лідерів у впровадженні Керівних принципів БіПЛ, розвиває соціальну економіку та вимагає від європейського бізнесу керуватися законодавством щодо нефінансової звітності, корпоративної відповідальності поважати права людини, належної обачності щодо прав людини та ін. Ці вимоги поширюються на його діяльність не лише на теренах Внутрішнього ринку ЄС, але і в зонах вільної торгівлі у його відносинах із зарубіжними партнерами, зокрема й у рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Майбутня Угода про членство України в ЄС, переговори щодо якої розпочнуться вже в цьому, 2023 році, складатиметься з 35-ти розділів і обов'язково стосуватиметься врегулювання питань бізнесу та прав людини як ціннісних соціально-правових і економічних орієнтирів взаємовідносин. Вхідження України в ЄС є одним із першочергових пріоритетів діяльності

всієї держави та її Уряду у сферах внутрішньої та зовнішньої політики на 2023 рік, поряд із нашою перемогою у війні заради незалежності, збереженням міцної єдності народу, безпекою, справедливістю, відбудовою і відновленням та євроатлантичною інтеграцією [1; 8].

Список використаних джерел

1. Промова Прем'єр-міністра України Дениса Шмигала на засіданні Уряду. *Департамент комунікацій Секретаріату Кабінету Міністрів України*. 03.01.2023. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/promova-premier-ministra-ukrainy-denysa-shmyhalia-na-zasidanni-uriadu3012023>
2. Аналітична доповідь до щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище». К., 2022. С. 12, С. 20. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-12/ad-nisd-do-poslannya-prezidenta-ukraini-2022.pdf>
3. Злочини катування під час збройного конфлікту Росії проти України: міжнародний гуманітарний аспект. *Українська Гельсінська спілка з прав людини*. 07.12.2022. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/zlochyny-katuvannia-pid-chas-zbrojnoho-konfliktu-rosii-proty-ukrainy-mizhnarodnyu-humanitarnyy-aspekt/>
4. International Bill of Human Rights. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/Compilation1.1en.pdf>; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, прийнято Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН A/RES/2200 A (XXI) від 16.12.1966 р., ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text; https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text
5. Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини: Імплементация Рамкової програми Організації Об'єднаних Націй «Захист, повага та засоби захисту прав», схвалені Резолюцією Ради ООН з прав людини 17/4 від 16.06.2011 р. (A/HRC/47/39) URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/publications/guidingprinciplesbusinessshr_en.pdf, https://www.iepd.kiev.ua/?page_id=8524
6. Рекомендація CM/Rec(2016)3 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про права людини та бізнес, прийнята Комітетом міністрів 2 березня 2016 року на 129-му засіданні Заступників міністрів. URL: http://www.iepd.kiev.ua/wp-content/uploads/2021/06/2-%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%9A%D0%9C%D0%A0%D0%84_%D1%83%D0%BA%D1%80.pdf

7. Business, human rights and conflict-affected regions: towards heightened action (A/75/212). Report of the Working Group on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises. UN General Assembly, 21 July 2020. URL: <https://undocs.org/en/A/75/212>
8. Виступ Президента зі щорічним Посланням до Верховної Ради про внутрішнє і зовнішнє становище України. 28.12.2022. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-zi-shorichnim-poslanniyam-do-verhovnoyi-rad-80113>
9. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
10. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24.02.2022 р. № 2102. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text>
11. Україна: Повідомлення відповідно до пункту 1 Статті 4(3) Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 28.02.2022 р. № 4132/28-110-17626. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/CN/2022/CN.65.2022-Eng.pdf>
12. Конституція України: Основний Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
13. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
14. Поглиблена процедура належної обачності щодо прав людини для бізнесу за несприятливих обставин, спричинених конфліктом: Посібник. Нью-Йорк, Сполучені Штати Америки. *Програма розвитку ООН*. 2022. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/pohlyblena-protsedura-nalezhnoyi-obachnosti-shchodo-prav-lyudyny-dlya-biznesu-za-nespryiatlyvykh-obstavyn-sprychynenykh>
15. Бізнес та права людини в Україні як умова та рушій сталого розвитку у контексті впровадження Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини в Україні: Дослідження. *Програма розвитку ООН*. 2022. URL: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2022-06/UNDP-UA-BHRRreport-UKR.pdf>
16. Національна стратегія у сфері прав людини, затверджена Указом Президента України від 24.03.2021 р. № 119/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text>
17. Огляд ситуації з дотриманням прав людини у бізнесі під час російського вторгнення в Україні: Результати дослідження за підсумками фокус-групових дискусій. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, вересень-жовтень 2022 р. (робочий документ Проєкту, з часом буде

опублікований); Погляди і позиції населення України: (Омнібус) щодо дотримання прав людини у сфері господарської діяльності. Київський міжнародний інститут соціології, вересень 2022 року (робочий документ Проєкту, з часом буде опублікований).

18. У 2022 році бізнес сплатив податків на 694 мільярда – більше, ніж у довоєнний рік. *Міністерство фінансів України*. 03.12.2023. URL: <https://minfn.com.ua/ua/2023/01/03/98366127/>

Анастасія ТОКУНОВА,

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
відділу господарсько-правових досліджень проблем економічної безпеки,
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»*

СОЦІАЛЬНА СКЛАДОВА МІЖНАРОДНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ВТОРИННОГО РЕСУРСОКОРИСТУВАННЯ: ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Національною економічною стратегією України на період до 2030 р. як напрям руху визначено європейську та євроатлантичну інтеграцію – реалізація стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в ЄС та в Організації Північноатлантичного договору. Відразу за ним означено такий орієнтир як декарбонізація економіки – підвищення енергоефективності, розвиток відновлюваних джерел енергії, розвиток циркулярної економіки та синхронізація із ініціативою «Європейський зелений курс» [1]. Це дозволяє зробити висновок про особливий пріоритет цих питань для економічного розвитку нашої країни.

Таким чином, відповідно до вказаного вище, ключовими стратегічними документами, на яких ґрунтуються ці напрями, є, по-перше, Указ Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» від 30 вересня 2019 р. № 722/2019, де було визначено, що, підтримуючи проголошені резолюцією Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 25 вересня 2015 р. № 70/1 глобальні цілі сталого розвитку до 2030 р. та результати їх адаптації з урахуванням специфіки розвитку України, викладені у Національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна», країна бере курс на забезпечення дотримання Цілей сталого розвитку України на період до 2030 р. [2].

Другим документом, що визначає засади євроінтеграції, є Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифікована із заявою Законом України від 16 вересня 2014 р. № 1678-VII [3].

«Європейський зелений курс» (ЄЗК) – це програма дій Європейської комісії, в центрі якої – план переходу до кліматично нейтральної Європи до 2050 р. [4, с. 1]. Він є дорожньою картою заходів, які мають на меті перетворити Євросоюз на ефективну, стійку та конкурентоспроможну

економіку, і визначає засоби перетворення Європи на перший у світі кліматично нейтральний континент упродовж означеного періоду, стимулюючи розвиток економіки, покращення здоров'я та якості життя людей, а також трансформують кліматичні та екологічні виклики на можливості у всіх сферах і політиках ЄС, гарантуючи справедливий та інклюзивний характер «зеленого переходу».

ЄЗК був офіційно представлений у Європарламенті 11 грудня 2019 р., а його ключовими напрямками є чиста енергія, кліматична дія, будівництво та реновація, стійка промисловість, стійка мобільність, зменшення забруднення довкілля, біорозмаїття та стійка аграрна політика [5]. Україною вже здійснено низку кроків для імплементації ЄЗК (наприклад, листом Прем'єр-міністра України Д. Шмигала від 13 серпня 2020 р. на адресу Першого віце-президента Єврокомісії Ф. Тіммерманса було передано позиційний документ щодо Учасі України в ЄЗК, 24 березня 2021 р. на засіданні Уряду України схвалено постанову «Про утворення робочої групи для узгодження підходу щодо застосування до України механізму коригування вуглецю на кордоні для проведення консультацій з Європейською комісією», тощо [5].

Важливим напрямом ЄЗК є циркулярна економіка, яка розглядається як нова економічна модель, де акцент робиться на повторне використання матеріалів, а також на створення доданої вартості за допомогою послуг та інтелектуальних рішень. Циркулярна економіка передбачає, що ланцюг створення вартості організований так, що виходи одного ланцюга стають входами для іншого, знижуючи залежність від нових видів сировини. Основні її принципи засновані на відновленні ресурсів, переробці вторинної сировини, переході від викопного палива до використання відновлюваних джерел енергії [6].

Стосовно стратегій щодо розвитку цього напрямку, 11 березня 2020 р. було затверджено План дій щодо Циркулярної економіки (Circular Economy Action Plan) [7]. Метою цього Плану було скорочення споживання в ЄС та подвоєння повторного використання ресурсів у найближчі десятиліття, одночасно сприяючи економічному зростанню. План дій описує ініціативи для всього життєвого циклу продукції – від проектування та виготовлення до споживання, ремонту, повторного використання, переробки та повернення ресурсів в економіку. Зокрема, одним із акцентів є те, що зараз життєвий цикл багатьох продуктів широкого вжитку занадто короткий, їх не можна повторно використовувати, відремонтувати чи переробити або ж вони підлягають використанню лише одноразово [8, с. 2]. У лютому 2021 р. Європейським Парламентом було затверджено Новий план дій щодо циркулярної

економіки, орієнтований на досягнення чистішої та більш конкурентоспроможної Європи у співпраці з суб'єктами економіки, споживачами, громадянами та організаціями громадянського суспільства. У ньому було зазначено спрямування на прискорення трансформаційних змін, необхідних для ЄЗК. Відзначалося, що він має забезпечити упорядкування та пристосування нормативної бази для сталого майбутнього, щоб нові можливості переходу були максимально використані, мінімізуючи водночас навантаження на людей і підприємства [9].

Аналіз цих стратегій дає можливість стверджувати, що вони мають декілька спільних ключових положень. Зокрема, однією із найбільш характерних рис є те, що в них усіх особливу увагу приділено вторинному ресурсокористуванню.

Наприклад, до Порядку денного у сфері сталого розвитку до 2030 р. включено «профільну» Ціль 12 «Забезпечення переходу до раціональних моделей споживання і виробництва», а також визначено окремі аспекти теми у низці інших положень [10].

У тексті Угоди про асоціацію, крім іншого, визначається, що «співробітництво має на меті збереження, захист, поліпшення і відтворення якості навколишнього середовища, захист громадського здоров'я, розсудливе та раціональне використання природних ресурсів та заохочення заходів на міжнародному рівні, спрямованих на вирішення регіональних і глобальних проблем навколишнього середовища, *inter alia*, у таких сферах: [...] е) управління відходами та ресурсами» (ст. 361 глави 6 «Навколишнє середовище») [3].

ЄЗК визначає, що політика сталої продукції також має потенціал для суттєвого зменшення відходів. Там, де неможливо уникнути відходів, необхідно відновити їх економічну цінність та уникнути або мінімізувати їх вплив на довкілля та зміну клімату. Це вимагає нового законодавства, включаючи цілі та заходи для боротьби з надмірною упаковкою та утворенням відходів. Паралельно компанії ЄС повинні отримати вигоди від надійного та інтегрованого спільного ринку вторинної сировини і побічних продуктів. Це вимагає глибшої співпраці між ланцюгами створення вартості, як у випадку з Союзом циркулярного пластику. Зазначено, що Комісія розгляне правові вимоги щодо збільшення ринку вторинної сировини з обов'язковим вмістом, що переробляється (наприклад, для упаковки, транспортних засобів, будівельних матеріалів та батареї) [11].

Цю тему розвинено у Комюніке щодо ролі отримання енергії з відходів у циркулярній економіці [12], адресованому Європарламенту, Раді, Європейському соціально-економічному комітету і Комітету регі-

онів. Головна увага у ньому приділяється отриманню енергії з відходів (waste-to-energy) та її місцю в циркулярній економіці. Зазначається, що цей підхід – це широкий термін, який передбачає набагато більше, ніж спалення відходів. Він охоплює різні процеси обробки відходів, що виробляють енергію (наприклад, у формі електроенергії / чи тепла або виробляють паливо, що отримується з відходів), кожна з яких має різний вплив на навколишнє середовище та потенціал циркулярної економіки. Цей документ на с. 4 викладає зазначену вище ієрархію у вигляді перегорнутої піраміди. Тобто доцільним (крім окремих зазначених винятків) є перехід до наступного кроку лише за умови, що попередній є неможливим [12], тощо.

Таким чином, у всіх перелічених документах робиться акцент на питанні вторинного ресурсокористування, у тому числі в енергетиці, що дає можливість стверджувати, що даний напрям є одним із головних пріоритетів розвитку протягом найближчих років.

Слід сказати, що останнім часом питання вторинного ресурсокористування часто згадується у зв'язку із питанням соціального потенціалу цього напрямку. Так, в одній із останніх дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора наук, присвяченій окремим питанням вторинного ресурсокористування в енергетиці, Н. Пришляк було зазначено, що «основним завданням організаційно-економічного механізму розвитку виробництва біопалив є реалізація виробництва та споживання біологічних видів палива на засадах сталого розвитку на основі використання ресурсного, науково-технологічного, економічного і соціального потенціалів у системі інноваційного розвитку» [13, с. 10]. Цю ж тезу було розвинено і далі, коли висловлюється думка, що, оцінюючи еколого-економічну ефективність отримання біопалив із агробіомаси, необхідно враховувати комплекс складових, до яких має бути включено і соціальну, зокрема через створення додаткових робочих місць, зменшення рівня безробіття, особливо в сільській місцевості; зменшення рівня захворюваності населення, що пов'язана з викидами метану та аміаку в атмосферу (від зберігання гною), діоксину (від спалювання сухостоїв) тощо [13, с. 12].

Подібну точку зору висловлює у дисертаційній роботі І. Григоруk, включаючи інструменти соціально-відповідальної взаємодії як один із елементів механізмів стимуляційної політики щодо розвитку виробництва й споживання біопалива, та акцентуючи на тому, що стратегічна орієнтація сільського господарства обов'язково має врахувати обмеження, що впливають із принципу сталості, що передбачає врахування у тому числі соціального індикатора як одного із показників, що цю сталість забезпечують [14, с. 195, 197-198].

У дисертаційному дослідженні Н. Завгородньої також зазначається, що дослідження стану справ у сфері вторинного ресурсокористування у світовій практиці дозволили дійти висновку, що кінцева межа глобального розвитку визначається здатністю біосфери асимілювати відходи, що виникають у процесі життєдіяльності. Всі зусилля у цій сфері слід спрямовувати на зменшення обсягів утворення відходів і перетворення дедалі більшої їх кількості на ресурси для повторного їх використання [15, с. 21]. Таким чином, останні фундаментальні дослідження, присвячені окремим положенням вторинного ресурсокористування, виявили акцент на соціальній складовій цієї теми.

Аналіз викладених вище стратегічних документів підтверджує це припущення. Зокрема, Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року визначає ключовим прагненням «забезпечити сталий розвиток у трьох його вимірах – економічному, соціальному та екологічному – у зрівноважений та комплексний спосіб» та неодноразово повертається до цього питання в подальшому тексті [16]. А у прийнятому у грудні 2021 р. «Плані дій із соціальної економіки» [17] визначається, що «внесок соціальної економіки є особливо вагомим для розвитку циркулярної економіки, де саме новітні види діяльності та бізнес-моделі зберігають цінність продукції та матеріалів якомога довше, зменшують кількість відходів, надають громадянам можливості для економії та створенні місцевих робочих місць, особливо у сфері ремонту, повторного використання, спільного використання та переробки» [18]. Подібні аспекти сформульовано також в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС (див., наприклад, Главу 21 «Співробітництво у галузі зайнятості, соціальної політики та рівних можливостей» [3]) та ЄЗК. Таким чином, наразі ми спостерігаємо тенденцію приділення все більшої уваги не лише технічним та організаційним аспектам енергетичної сфери, але й розгляду її у взаємозв'язку із вирішенням соціальних проблем.

Доцільним вбачається подальше масштабування цього підходу, зокрема, під час прийняття та перегляду профільних стратегічних документів як на державному, так і на місцевому рівнях. Слід сказати, що частково подібний підхід було реалізовано в окремих програмних документах. Наприклад, Законом України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» як одну із таких засад визначено «сприяння збалансованому (сталому) розвитку шляхом досягнення збалансованості складових розвитку (економічної, екологічної, соціальної), орієнтування на пріоритети збалансованого (сталого) розвитку» [19] та ін. Разом із тим, існує проблема, коли «соціальна спрямованість» завершується декларативним

згадуванням про неї у вступних положеннях, і не отримує розвитку у тексті документа. Тому під час подальшої роботи важливим є визначення цього питання як наскрізного для відповідних документів.

Одним із можливих шляхів реалізації цієї ідеї є підхід, закладений у Національній стратегії у сфері прав людини, де у параграфі 16 «Забезпечення дотримання прав людини в процесі ведення господарської діяльності» в якості проблемою, на вирішення якої спрямований стратегічний напрям, визначається наявність випадків порушення прав людини з боку суб'єктів господарювання (зокрема, у сфері захисту навколишнього природного середовища). Стратегічною ціллю для цього напрямку встановлюється те, щоб суб'єкти господарювання під час ведення господарської діяльності застосовували підхід, заснований на правах людини, а потерпілі від порушень з боку суб'єктів господарювання мали доступ до ефективних засобів правового захисту [20]. Здійснення цього, у свою чергу, можливе, відповідно до тексту цієї Стратегії, за умови імплементації положень такого документа, як Керівні принципи з питань бізнесу та прав людини: Впровадження рамкової програми курсу ООН «Захист, повага та засоби захисту прав» [21], які були схвалені Резолюцією Ради ООН з прав людини 6 червня 2011 року [22]. Дійсно, вказані Керівні принципи були сформовані таким чином, щоб забезпечити обов'язкову соціальну складову сфери господарювання (наприклад, див. статтю «Соціальна конструкція Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини» автора Керівних принципів, проф. Джона Раггі, який на той момент був Спеціальним представником Генерального Секретаря з питань прав людини та транснаціональних корпорацій та інших суб'єктів підприємницької діяльності [23]). Отже, одним із факторів, який сприятиме імплементації ЄЗК в Україні, може стати наскрізна імплементація у нормативних документах, які приймаються в рамках реалізації ідеї зеленої енергетичної трансформації, підходів, визначених у Керівних принципах з питань бізнесу і прав людини.

Таким чином, у роботі було досліджено ключові вектори розвитку держави, закріплені у нормативних актах, спрямованих на формування стратегічних напрямів на найближчі роки. Було виявлено, що особливу роль у цих документах відведено питанням вторинного ресурсокористування та соціальній складовій реалізації політик. Визначено недоліки формулювання відповідних положень, пов'язаних із недостатністю акцентування останньої у спеціалізованих стратегічних приписах в галузі енергетики та екології, та запропоновано способи їх подолання.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179. *Офіційний вісник України*. 2021. № 22. Ст. 1045.
2. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019. *Офіційний вісник України*. 2019. № 79. Ст. 2712.
3. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифікована із заявою Законом України від 16 вересня 2014 р. № 1678-VII. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Т. 1. Ст. 2125.
4. Європейський зелений курс: можливості та загрози для України: Аналітичний документ / Ресурсно-аналітичний центр «Суспільство та довкілля», Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, аналітичний центр DiXi Group, 2020. 74 с. URL: <https://www.rac.org.ua/uploads/content/584/files/european-green-dealwebfinal.pdf>
5. Європейський Зелений Курс. *Офіційний сайт Представництва України при Європейському Союзі*. 2022. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/galuzeve-spivrobitnictvo/klimat-yevropejska-zelena-ugoda>
6. Мачуський В.В. Циркулярна економіка. Організаційно-правові аспекти. 2022. URL: <https://www.businesslaw.org.ua/circle-economic-t/>
7. Circular Economy Action Plan. For a cleaner and more competitive Europe. *Офіційний сайт Європейського Союзу*. 2022. URL: https://ec.europa.eu/environment/pdf/circular-economy/new_circular_economy_action_plan.pdf
8. Нова політика ЄС з «циркулярної» економіки: можливості для України: Аналітична записка / DiXi Group, 2020. 13 с. URL: https://dixigroup.org/wp-content/uploads/2020/09/dixi_pb_circular-economy_ukr_full_3.pdf
9. P9_TA(2021)0040 New Circular Economy Action Plan European Parliament resolution of 10 February 2021 on the New Circular Economy Action Plan (2020/2077(INI)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0040_EN.pdf
10. Цілі сталого розвитку та Україна. *Урядовий портал*. 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/cili-stalogo-rozvitku-ta-ukrayina>
11. The European Green Deal: Communication from the European Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the regions, Brussels, 11.12.2019, COM (2019) 640 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TX/T/?qid=1596443911913&uri=CELEX:52019DC0640#document2>
12. The role of waste-to-energy in the circular economy: Communication from the European Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the

- regions, Brussels, 26.1.2017 COM (2017) 34 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A52017DC0034>
13. Пришляк Н.В. Організаційно-економічний механізм виробництва палив із агробіомаси: теорія, методологія, практика: автореф. дис. ... докт. екон. наук: 08.00.03 / Вінниц. нац. аграр. ун-т. Вінниця, 2021. 40 с.
 14. Григоруk І.І. Механізм стимулювання розвитку біоенергетичного напрямку в сільськогосподарських підприємствах: дис. ... докт. філософ. : 051 «Економіка» / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Івано-Франківськ, 2020. 252 с.
 15. Завгородня Н.І. Технологія вилучення ZnS, утилізація складових відпрацьованих телевізійних кінескопів та комп'ютерних моніторів: дис. ... канд. техн. наук: 05.17.01 / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Укр. держ. хім.-технол. ун-т». Дніпро, 2017. 173 с.
 16. Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development: Resolution adopted by the General Assembly of the United Nations on 25 September 2015 № A/RES/70/1. URL: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E
 17. Social Economy Action Plan. *Офіційний сайт Європейської комісії*. 2022. URL: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1537&langId=en>
 18. EU Action Plan to support social economy. *Офіційний сайт Interreg Europe*. 2022. URL: <https://www.interregeurope.eu/abstract/news/news-article/13705/eu-action-plan-to-support-social-economy/>
 19. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28 лютого 2019 р. № 2697-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 16. Ст.70.
 20. Про Національну стратегію у сфері прав людини: Указ Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021. *Офіційний вісник України*. 2021. № 26. Ст. 1257.
 21. Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations «Protect, Respect and Remedy» Framework: Annex to the Report of the Special Representative of the Secretary General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, John Ruggie on 21 March 2011 № A/HRC/17/31. URL: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/HRC/17/31&Lang=E
 22. Human rights and transnational corporations and other business enterprises: Resolution adopted by the Human Rights Council on 6 June 2011 № A/HRC/RES/17/4. URL: <http://undocs.org/A/HRC/RES/17/4>
 23. Ruggie J.G. The Social Construction of the UN Guiding Principles on Business and Human Rights. *Corporate Responsibility Initiative Working Paper*. 2017. No. 67, Cambridge, MA: John F. Kennedy School of Government, Harvard University // URL: https://www.hks.harvard.edu/sites/default/files/centers/mrcbg/programs/crri/files/workingpaper_67_0.pdf

*Наталія ШАКУРО,
Надзвичайний і Повноважний Посланник,
експерт Офісу аналітики та консультацій
з питань сталого розвитку*

МІЖНАРОДНІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ КУЛЬТУРНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Права людини є непорушною основою існування сучасного цивілізованого світу. Усі права людини – громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні – є взаємопов’язаними і взаємодоповнюючими. Загальна декларація прав людини 1948 року розглядає ці права як такі, що є рівною мірою важливі, і не розділяє їх на групи. Однак пізніше, у період загострення геополітичних процесів, відмінність між ними з’явилась. Це призвело до прийняття ООН двох окремих міжнародних пактів – одного про громадянські та політичні права, а іншого – про економічні, соціальні та культурні права.

Упродовж останніх десятиліть після ухвалення Віденської декларації прав людини [1] в 1993 році відбулося повернення до первісної архітектури Загальної декларації прав людини, яка чітко підтверджує неподільність усіх прав людини. Водночас важливість економічних, соціальних і культурних прав, залишається вельми актуальною, зокрема в контексті Порядку денного ООН у сфері сталого розвитку на період до 2030 року, спрямованого на вирішення та попередження криз і конфліктів у всьому світі [2].

Слід нагадати, що комплекс економічних, соціальних і культурних прав включає права на достатнє харчування, достатнє житло, освіту, охорону здоров’я, соціальне забезпечення, участь у культурному житті, воду і санітарію та працю. Органічно, що лише коли людина користується усіма видами цих прав, вона може почувати себе повноцінною, активно розвиватися, відчувати особисту безпеку і здатна приносити користь суспільству.

Друга світова війна призвела до величезних людських жертв і непоправних втрат. Саме тому після Другої світової війни почались процеси створення і розвитку всесвітньої системи прав людини, були ухвалені та впроваджувалися Загальна декларація прав людини, обидва Міжнародні пакти про права людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Європейська соціальна хартія та інші міжнародно-правові правозахисні інструменти.

Як вже зазначалось, на більш пізньому етапі прогресивним міжнародним співтовариством було ухвалено та введено в дію міжнародні документи у сфері захисту культурної і природної спадщини людства. Вони склали правову основу гарантування бережливого ставлення до культурних і природних цінностей, історичної пам'яті народів, захисту творчості й майстерності окремих митців та народів у цілому. Крім того, були створені необхідні правові умови для охорони і захисту культурної та природної спадщини людства, у тому числі у випадку збройного конфлікту.

Культурні права людини відображають міру духовності суспільства та цивілізованості держави. Вони забезпечують можливості вільного духовного розвитку людини за рахунок доступу до духовних здобутків свого народу і всього людства, їх засвоєння, використання й участі у подальшому їх розвитку [3]. Культурні права охоплюють право людини брати участь у культурному житті; право представників меншин користуватися власною культурою; право корінних народів на самовизначення та збереження, контроль, захист і розвиток своєї культурної спадщини. Також до культурних прав належить право на освіту; право на технічну, художню та наукову творчість; право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; право на використання здобутків культури та мистецтва. Ці права закріплені у Конституції України. Свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності та авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності [4], – одне із найважливіших демократичних досягнень сучасної України.

Зауважимо, що творча діяльність людини в усіх проявах і формах є природною складовою її щоденного життя. Вона є процесом створення культурного матеріального і нематеріального продукту, що може використовуватися не лише в мистецтві, але й у виробництві, значно сприяти людському розвитку, інноваціям, науковому та економічному прогресу і збереженню довкілля. Тому вона нерозривно пов'язана з культурною спадщиною – матеріальною і нематеріальною.

Зобов'язання щодо охорони культурної спадщини передбачене всіма основоположними документами ООН – Загальною декларацією прав людини, Міжнародним пактом про економічні, соціальні й культурні права та Міжнародним пактом про громадянські й політичні права. Водночас спеціальний міжнародний договір – Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини [5] – встановлює, що її держави-учасниці, повністю поважаючи суверенітет держав, на території яких перебуває культурна і природна спадщина, повинні ви-

знавати, що вона є загальною спадщиною і задля її охорони все міжнародне співтовариство зобов'язане співпрацювати. Згідно з частиною третьою статті 6 цієї Конвенції, кожна держава-учасниця зобов'язується не вдаватися до будь-яких навмисних дій, що могли б завдати прямо чи опосередковано шкоди культурній і природній спадщині, яка розміщена на території інших держав-учасниць цієї Конвенції.

Історія світу, на жаль, знає багато війн і конфліктів, які стали причиною загибелі мільйонів людей і завдали незворотної шкоди культурним і природним цінностям людства. Війни руйнують пам'ять попередніх поколінь, духовну і культурну спадщину народів, можливість людей жити нормальним гідним життям, генерувати, отримувати, передавати і накопичувати знання, застосовувати їх у цілях прогресу і розвиватися, займатись творчістю, втілюючи талант і відповідні навички.

Враховуючи, що збереження культурної спадщини має велике значення для всіх народів світу, а тому потребує загального захисту, у 1954 р. під егідою Організації ООН з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) була прийнята Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту (Гаазька конвенція 1954 року) [6]. Ухвалення цього міжнародно-правового акта стало реакцією на масове знищення культурної спадщини під час Другої світової війни. Важливо зазначити, що ця Конвенція є першим і найбільш всеосяжним багатостороннім договором, присвяченим охороні культурної спадщини як в мирний час, так і під час збройного конфлікту. Вона спрямована на захист таких культурних цінностей, як пам'ятники архітектури, мистецтва чи історії, археологічні пам'ятки, твори мистецтва, рукописи, книги та інші об'єкти, що становлять художній, історичний або археологічний інтерес, а також наукові колекції будь-якого виду незалежно від їх походження чи права власності. Її держави-учасниці мають взаємні зобов'язання щодо збереження культурної спадщини від наслідків можливих збройних конфліктів. Одним із таких зобов'язань є забезпечення поваги до культурних цінностей, розташованих на їхній власній території, а також на території інших держав-учасниць шляхом утримання від будь-якого використання об'єктів культурної спадщини та обладнання, яке використовується для їх захисту, з метою, що може загрожувати їх знищенню або пошкодженню у разі збройного конфлікту; а також утримання від будь-яких ворожих актів, спрямованих проти таких об'єктів.

Заслуговує на увагу процес зростання визнання цінності культурної спадщини на європейському рівні. У 2005 році Комітетом міністрів Ради Європи була прийнята Рамкова конвенція Ради Європи про цінність культурної спадщини для суспільства [7]. Ця Конвенція встанов-

лює принципи та широкі сфери для діяльності у сфері збереження культурної спадщини, узгоджені всіма її країнами-учасницями. Ідея її розроблення виникла через бажання європейських держав забезпечити додаткові міжнародно-правові засоби захисту для підтримки національних стратегій, особливо в контексті прав та обов'язків у цій сфері, а також позитивної користі, яку надає культурна спадщина як культурний капітал. Держави-члени Ради Європи дійшли висновку, що всеосяжне забезпечення захисту культурної спадщини та культури в цілому є важливою умовою сталого розвитку. На думку розробників Конвенції, існуючі до часу її прийняття міжнародні інструменти не враховували зростаючої важливості культурної спадщини для:

- сталого розвитку: адже культурна спадщина є цінним ресурсом для інтеграції різних вимірів сталого розвитку – культурного, екологічного, економічного, соціального і політичного. Також культурна спадщина є цінною у сенсі внеску, який вона може зробити для інших стратегій;
- глобалізації: культурна спадщина є ресурсом для захисту культурного різноманіття, у тому числі у контексті зростаючої стандартизації;
- відновлення знань про культурно-ідентифікаційний вимір у конфліктах (на думку розробників Конвенції, культурна спадщина є ресурсом, на якому розвивається діалог, демократичні дебати та відкритість між культурами).

У рамках розробки Конвенції держави вирішували спільну задачу: досягти згоди щодо концепції спільної європейської спадщини шляхом утвердження принципу права кожного на доступ до культурної спадщини за його або її вибором за умови поважати права та свободи інших людей; встановлення принципу справедливого ставлення до спадщини, що представляє різні культурні традиції, які співіснують на європейській території.

Таким чином розробниками Конвенції визначено, що європейська культурна спадщина є основним ресурсом для демократичної участі на підтримку культурного різноманіття та сталого розвитку. Вона є джерелом процвітання і єдності різних громад в Європі. Європейська культурна спадщина визначається у цій Конвенції, як «культурний капітал», завдяки якому, через інвестиції людської винахідливості й зусиль, сучасна Європа є багатою на різноманітні культурні надбання. Збереження цього культурного капіталу має важливе значення для примноження його цінності та його потенціалу як інвестиції у майбутнє культурного і соціально-економічного розвитку.

Розробники Конвенції вважають, що вона узгоджується з новітніми тенденціями, які підкреслюють зростаючу важливість культурних цінностей у навколишньому середовищі, територіальній ідентичності, характері ландшафту, а також в економічних та особливих екологічних вимірах культурної спадщини. І ця специфіка відрізняє її від попередніх міжнародних документів Ради Європи та тих договорів, що запроваджені ЮНЕСКО [8].

Втім, слід визнати, що розв'язана РФ повномасштабна війна проти України показала неспроможність універсальних міжнародних інституцій не лише створити на глобальному рівні умови для усвідомлення спільної спадщини, але й кардинально реагувати на прояви агресії і вчинення злочинів однієї країни проти культурної спадщини інших народів.

Руйнування, пошкодження, викрадення та незаконне вивезення і привласнення культурної спадщини України російськими загарбниками є загрозою збереженню культурної ідентичності українського народу, загрозою культурним правам і свободам мешканців нашої держави. Прикро, що, незважаючи на злочини, які РФ вчиняє на території України проти життя людей, культурної спадщини, проти системи освіти і науки та в інших сферах реалізації культурних прав людини, вона залишається учасником міжнародних процесів. Росія не позбавлена членства в ООН і в ЮНЕСКО, що є очевидним проявом значної слабкості системи міжнародних відносин.

При цьому підкреслимо, що РФ позбавлена членства в Раді Європи. Й це означає, що європейське міжнародне середовище, як те середовище, що, як зазначено вище, докладало зусиль до створення спільної культурної спадщини для досягнення демократичної безпеки і стало-го розвитку, виявилось більш підготовленим до адекватної реакції на прояви агресії РФ і створювану нею реальну загрозу людським цінностям, самій цінності людського життя.

Водночас важливо зазначити, що ЮНЕСКО у часи війни допомагає Україні у збереженні й захисті культурної спадщини, у підтримці навчального процесу, наданні соціально-психологічної допомоги у сфері освіти та ін., тобто у відновленні всього спектру культурних прав людини, яким завдана шкода внаслідок російської військової агресії проти нашого сьогодення та майбутнього.

Як заявила Генеральний директор ЮНЕСКО Одрі Азуле: «Ми повинні берегти культурну спадщину в Україні як свідчення минулого, а також як каталізатор миру та єдності для майбутнього, яке міжнародна спільнота має захищати і зберігати. Культурні установи по всій Украї-

ні потребують підтримки, щоб запобігти впливу війни на культурний сектор та мінімізувати його». ЮНЕСКО створила спеціальний розділ на своїх вебресурсах, назвавши його «Війна в Україні». Там регулярно публікується повна інформація про все, що робить ЮНЕСКО для надання допомоги Україні у сферах культури, освіти, інформації і комунікації, створено спеціальний рахунок для добровільних внесків.

У 2022 році представники ЮНЕСКО здійснили низку місій в Україні для оцінки потреб і обсягів необхідної допомоги у сфері культури і культурної спадщини, освіти, науки, безпеки журналістів, ін. Уже здійснено і заплановано конкретні заходи в рамках проєктів для України, у тому числі ті, що передбачають постачання різного обладнання, проведення реставраційних робіт тощо, для установ культури і освіти, а також для роботи засобів масової інформації [9].

Збереження і захист культурних прав людини в умовах війни РФ проти України – це обов’язок не тільки вітчизняних органів влади, профільних інституцій, інститутів громадянського суспільства та окремих митців, винахідників і науковців, це спільна відповідальність усіх міжнародних партнерів нашої держави на шляху до повноцінного визнання та повоєнної інтеграції України в багатовимірний європейський і світовий простір.

Список використаних джерел

1. Віденська декларація прав людини, прийнята Конференцією глав держав-членів Ради Європи, м. Відень, 25 червня 1993 р. URL: <https://xn--80aagahqwiyibe8an.com/rada-evropi/videnska-deklaratsiya-chervnya-1993-rokumyi237692.html>
2. Economic, social and cultural rights. Reports and publications. The UN Human Rights Office. 2022. URL: <https://www.ohchr.org/en/human-rights/economic-social-cultural-rights>
3. Культурні права. Енциклопедія сучасної України. 2022. URL: <https://esu.com.ua/article-51487>
4. Конституція України: Основний Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
5. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини, прийнято Організацією об’єднаних націй з питань освіти, науки та культури (ЮНЕСКО) 16.11.1972 р., ратифіковано Указом Президії Верховної Ради України від 04.10.1988 р. № 6673-XI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text

6. Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту, прийнято Організацією Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури (ЮНЕСКО) 14.05.1954 р. URL: <https://en.unesco.org/protecting-heritage/convention-and-protocols/1954-convention>
7. Рамкова конвенція РЄ про цінність культурної спадщини для суспільства, підписана 27.10.2005 р., м. Фаро, Португалія; ратифіковано Законом України від 19.09.2013 р. № 581-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_719#Text
8. Explanatory Report to the Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society, Faro, 27.X.2005. *Council of Europe Treaty Series*. 2005. No. 199. URL: <https://rm.coe.int/16800d3814>
9. UNESCO. War in Ukraine. 2022. URL: <https://www.unesco.org/en/ukraine-war>

РОЗДІЛ 3.

**ОБРАНІ РОБОТИ МОЛОДИХ
УЧЕНИХ ТА ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ
ОСВІТИ – УЧАСНИКІВ КОНКУРСУ**

*Валерія ВОВК,
аспірантка кафедри економіки та підприємницької діяльності,
факультет економіки та підприємництва
Вінницького національного аграрного університету*

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОТРИМАННЯ БІЗНЕСОМ ПРАВ ЛЮДИНИ НА ЕТАПІ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Населення України, особливо те, яке залишилося на територіях ведення активних бойових дій, переживатиме важкий опалювальний сезон та складні умови зимівлі. В умовах повномасштабної війни РФ проти України через дії агресора зруйновані, зазнали пошкодження або знаходяться під контролем РФ об'єкти вітчизняної енергетичної інфраструктури (ядерні об'єкти – АЕС, енергогенеруючі, нафтопереробні, вугледобувні підприємства тощо), у тому числі і об'єкти відновлюваної енергетики. Зокрема, непідконтрольною Україні сьогодні залишається і найбільша атомна електростанція Європи – Запорізька АЕС; під обстріли потрапляють сонячні, вітрові, гідроелектростанції та об'єкти біоенергетики, руйнуються електричні мережі, розкрадається обладнання станцій. У багатьох населених пунктах Південно-Східної частини України пошкоджені або зруйновані теплогенеруючі підприємства та котельні, електромережі та підстанції. Ворог щодня завдає масованих ракетних атак по об'єктах енергетичної інфраструктури, аби знищити українську енергетичну систему і посилити терор проти цивільного населення.

Нині війна ставить під загрозу життєдіяльність усіх громадян України, особливого значення серед соціально-економічних дій реагування та відновлення, відповідно до Національної стратегії прав людини [1], зокрема, параграфів 15 та 16, набувають питання забезпечення екологічних прав людей, а також забезпечення дотримання прав людини у процесі ведення господарської діяльності. Керівні принципи ООН із питань бізнесу та прав людини мають на меті забезпечити чітке підґрунтя для цього та можливість подолати виклики, які стоять перед нами. В умовах, які склалися в Україні, одним із найважливіших напрямів забезпечення оборони країни та захисту населення є забезпечення стійкого та безперервного функціонування енергетичного сектору України, збереження та відновлення енергетичної безпеки громадян і бізнесу, а також пошук альтернативних шляхів диверсифікації енергоресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковій дискусії, спрямованій у русло забезпечення енергетичної безпеки населення та України у цілому шляхом диверсифікації енергоресурсів та переходу на відновлювані джерела енергії (ВДЕ), присвячено дослідження багатьох вітчизняних науковців, серед яких І. Гончарук [2; 3; 5], Т. Ємчик (Гончарук) [3], Г. Гелетуха [4], Г. Калетнік [5], П. Кучерук [4], Ю. Матвєєв [4], Д. Токарчук [6] та інші.

Видокремлення не вивчених раніше аспектів загальної проблеми. Безперечно, науковці зробили вагомий внесок у розвиток теоретичних, методологічних та організаційних положень забезпечення безпеки функціонування електроенергетичної системи України і стійкості її інфраструктури, проте недостатньо вивченими залишаються основні проблеми та перспективи дотримання бізнесом прав людини на етапі енергетичної трансформації в умовах війни в Україні.

Метою наукової роботи є визначення основних проблем дотримання бізнесом прав людини на етапі енергетичної трансформації в умовах війни в Україні, а також пошук дієвих шляхів їх вирішення в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Залежність не тільки України, але й інших країн світу від російських енергоносіїв нині залишається основним методом маніпулювання, шантажу, політичного та енергетичного тиску країни-агресора. За даними Міжнародного енергетичного агентства (МЕА), країни ЄС імпортують 90% спожитого природного газу, з яких 45% надходить із РФ. Окрім того, країна-агресор також постачає до ЄС 25% нафти, 45% вугілля та 20% урану із загального імпорту. Так, у 2021 році витрати ЄС на придбання російських енергоносіїв склали 99 млрд євро. Проте протягом місяця від початку війни РФ проти України, попри заклики деяких держав застосувати жорсткі санкції, окремі країни ЄС додатково витратили понад 18 млрд євро на закупівлю російських енергоносіїв [7]. Незважаючи на санкції, накладені на РФ, Bloomberg Economics очікує, що цього року країна-агресор заробить майже 321 млрд дол. США на експорті енергоресурсів, що більше ніж на третину перевищує аналогічний показник 2021 р. [8]. У досить короткі терміни неможливо знайти інші джерела постачання природного газу та нафти, які б повноцінно замінили ті об'єми, які надходили з РФ. Найбільш раціональним рішенням в умовах, які нині переживає Україна та увесь світ, є швидкий перехід на ВДЕ, зокрема, вироблені з агробіомаси. Разом із цим, використання ВДЕ стане поштовхом до забезпечення енергетичної незалежності України та країн світу.

За даними МЕА, частка поставок російського газу зросла з 25% від загального попиту на газ у ЄС-27 та Великобританії у 2009 році до 32% у 2021 році [9] (рис. 1).

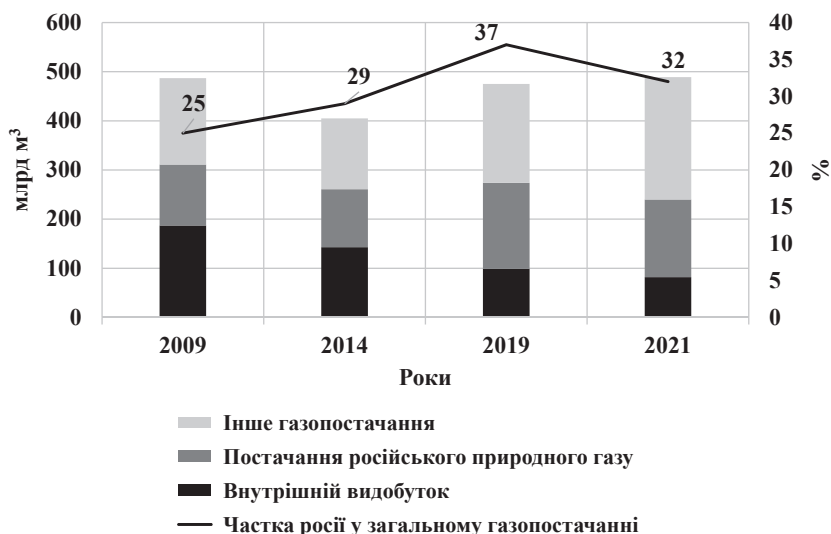


Рис. 1

Частка РФ у попиті на газ країн ЄС-27 та Великобританії, 2009-2021 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [9]

Можна наводити ще багато подібних фактів, підтверджених статистичними даними, проте висновок зрозумілий: РФ була для країн ЄС основним постачальником нафти та газу. Наразі нагальним є питання пошуку швидкого й ефективного шляху позбавлення нафтової та газової залежності, яка порушує права та свободи громадян, а також забезпечення енергетичної безпеки населення.

16 березня 2022 р. вітчизняна енергосистема була від'єднана від енергосистеми РФ та стала частиною об'єднаної енергосистеми континентальної Європи ENTSO-E [10]. Це сприяло забезпеченню стабільної роботи в умовах ведення активних бойових дій практично на всій території країни.

Крім цього, у травні 2022 р. Європейською комісією було розроблено та представлено план дій REPowerEU, у якому запропоновано заходи не тільки для сприяння зменшенню споживання нафти і нафтопродуктів та природного газу, але також і для впровадження та використання ВДЕ. Заходи в плані REPowerEU можуть відповісти на сьогоднішні виклики у світовій енергетичній сфері через енергоефективність, диверсифікацію постачання енергії та прискорене впровадження ВДЕ для заміни викопного палива у домогосподарствах, промисловості та виробництві електроенергії [11]. Такий план дій гарантує дотримання прав і свобод громадян у частині забезпечення їх енергетичної безпеки на умовах сталого розвитку.

Запропонований план REPowerEU складається з чотирьох взаємопов'язаних блоків:

1. енергозбереження;
2. диверсифікація імпорту енергоносіїв;
3. заміна вичопного палива та прискорення переходу країн ЄС до «чистої» енергії;
4. «розумне» інвестування.

На пом'якшення енергетичної кризи, яка виникла внаслідок відмови від російських енергоносіїв, уряди європейських країн виділили близько 280 млрд євро (рис. 2).

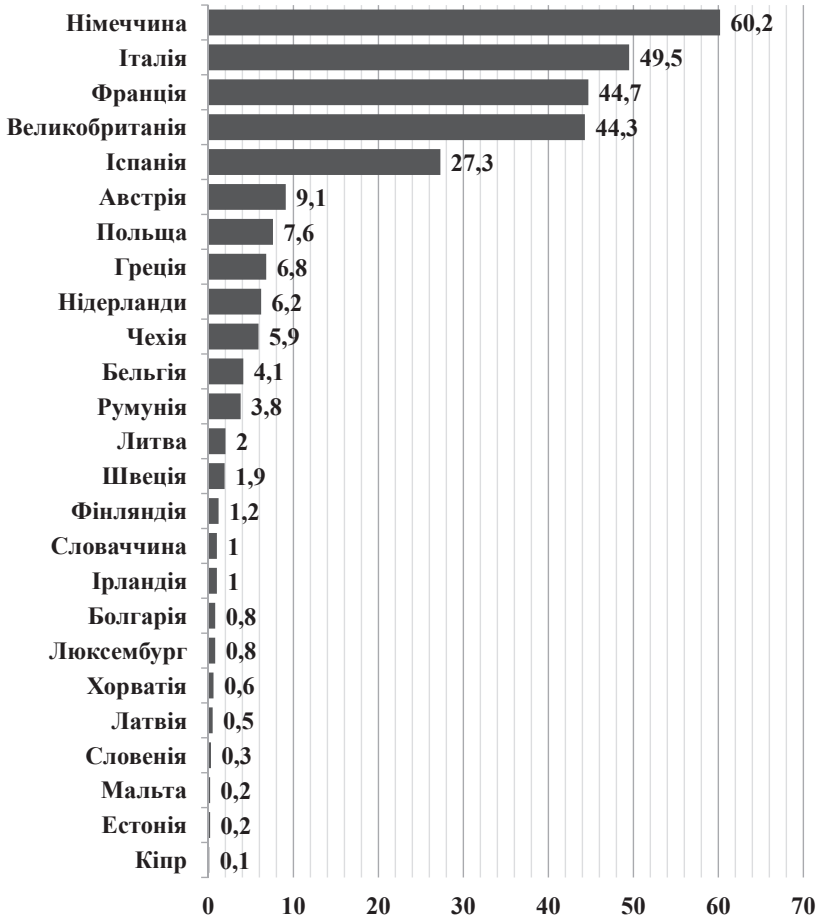


Рис. 2

Фінансування європейських країн для пом'якшення енергетичної кризи у 2022 р., млрд євро

Джерело: побудовано автором за даними [11]

ВДЕ є найдешевшою та найчистішою доступною енергією, яку можна виробляти в Україні, зменшуючи потребу в імпорті енергії. REPowerEU пришвидшить перехід до «зеленої» енергетики та стимулюватиме масштабні інвестиції у ВДЕ.

За останні роки Україні вдалося досягти значних результатів у розвитку відновлюваної енергетики. Так, на початок 2022 року її встановлена потужність сукупно склала 9,5 ГВт, а обсяг інвестицій у галузь сягнув 12 млрд дол. США. Через війну половина об'єктів ВДЕ перебуває під загрозою повної або часткової руйнації – в областях, де тривають активні бойові дії, перебуває 47% встановленої потужності електростанцій, працюючих на ВДЕ. Також чимало станцій ВДЕ знаходяться в сусідніх із воєнним діями регіонах, а інвестори чекають стабілізації ситуації та розуміння подальшої картини війни [12].

Сьогодні частка відновлюваної енергетики у деяких країнах світу сягнула 25%. Незалежно від того, що Україна активно намагається доєднатися до світового тренду, поки що частка ВДЕ в енергетиці країни залишається на рівні 6-8 % (рис. 3).

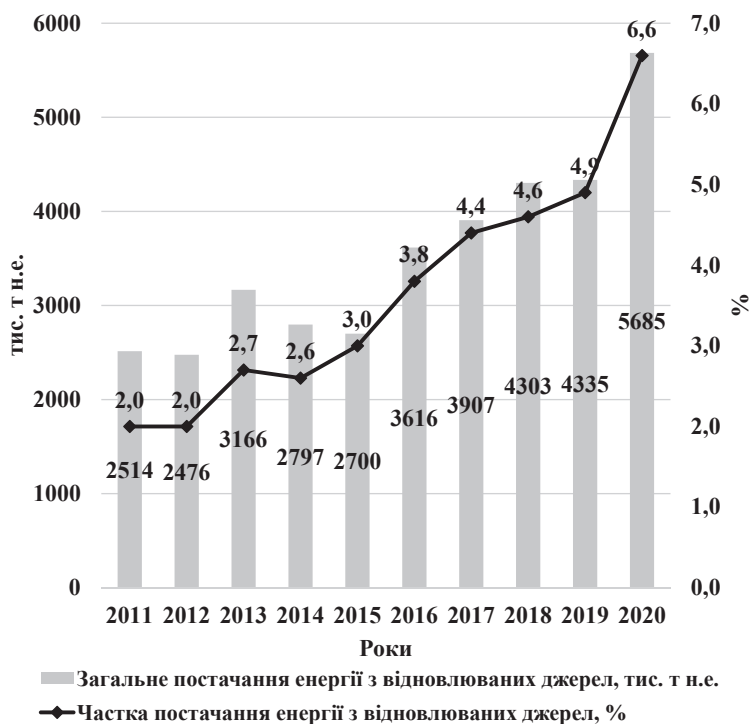


Рис. 3

Обсяги постачання енергії з ВДЕ в Україні у 2011-2020 рр.

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України [13]

Альтернативою заміни природного газу може стати виробництво біогазу в Україні. За словами голови правління Біоенергетичної асоціації України Г. Гелетухи, за 2020 рік сумарна потужність біогазових установок склала 230 млн м³, у 2021 році – близько 272 млн м³ біогазу. Україна може виробляти близько 9,7 млрд м³ біогазу на рік – це обсяг, який відповідає нинішньому імпорту газу, проте така мета може бути реалізована тільки у мирний час [4]. Щоб замінити природний газ біогазом його необхідно доочищувати, у результаті чого буде утворюватися біометан – аналог природного газу, який є вуглецево нейтральним. Його можна використовувати для виробництва теплової і електричної енергії, як паливо для транспорту, а також як сировину для хімічної промисловості. Сьогодні біометан – найдешевший та найдоступніший відновлюваний газ, який може стати українською відповіддю на вплив РФ на енергетичну безпеку України та світу. Україна вже може експортувати біометан до ЄС через існуючі газопроводи, для цього не потрібні інвестиції в оновлення чи створення додаткової інфраструктури [14]. Станом на серпень 2022 року біометан не виробляли, проте до Оператора газотранспортної системи України звернулося 26 компаній, які планують виробляти біометан в Україні обсягом виробництва 206 млн м³ на рік [14]. Виробники зацікавлені в будівництві біометанових заводів, коли їхня потужність перевищує 2 млн м³ на рік. Економічно вигідніше будувати більші заводи: тоді окупність швидша, а вартість будівництва 1 МВт потужності знижується [4].

Потенційні можливості розвитку виробництва біометану в Україні залежать від ринкових та регулятивних факторів, які визначають передумови для його зростання. У 2021 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку виробництва біометану» від 21.10.2021 р. № 1820-IX [15]. Цим законом було передбачено, що Кабінет Міністрів України протягом шести місяців із дня набрання ним чинності повинен забезпечити прийняття Порядку функціонування реєстру біометану та увідповіднення нормативно-правових актів із зазначеним Законом. 22.07.2022 р. було прийнято Постанову «Про затвердження Порядку функціонування реєстру біометану» № 823 [16], проте запуск реєстру біометану Держенергоефективності повинен здійснити протягом 6 місяців після прийняття вказаної постанови. Таким чином, стримуючими факторами виробництва біометану в Україні є такі:

1. не затверджений на законодавчому рівні Технічний регламент природного газу (зміни у частині розширення допустимої частки вмісту кисню (O₂) в біометані). Для виробників біометану це є надважливим питанням, оскільки показник допустимої частки вмісту кисню у біометані для можливості використовувати його як альтернативу природному газу суттєво впливає на інвестиційну привабливість біометанових проєктів;

- не введений у дію реєстр біометану, який за рахунок прозорості походження виробленого палива дозволить не тільки використовувати його в Україні, але й експортувати через газотранспортні системи у інші країни.

Водночас проєкт Технічного регламенту природного газу передбачає досить широкі межі допустимих концентрацій кисню, його частка у природному газі може коливатися у межах від 0,02% (за замовчуванням) до 1% (за узгодженням оператора мережі). А ці положення набирають чинності лише через 18 місяців з дня опублікування Технічного регламенту природного газу, що значною мірою затримує розроблення та реалізацію проєктів із виробництва біометану в Україні. При цьому вартість доочистки від біогазу для рівнів 1%, 0,2% та 0,02% суттєво відрізняється і може бути критичною з міркувань окупності проєкту, а отже й залучення необхідних інвестицій [14].

Таким чином, перспективами розв'язання проблем дотримання бізнесом прав людини на етапі енергетичної трансформації в умовах війни в Україні та, відповідно, нестабільного енергетичного забезпечення населення є виробництво енергії з ВДЕ, особливо будівництво та введення у експлуатацію біометанових заводів. Можливо, ціна на енергоресурси в Україні є значно нижчою за ціну в інших країнах світу, проте рівень доходів населення у нашій країні є критично низьким. Підвищення цін на енергоресурси до рівня світових, безумовно, стане причиною виникнення гуманітарної та соціальної катастрофи для населення. Тому виробництво «чистої» енергії дозволить запобігти виникненню негативних явищ, спричинених енергетичною кризою, та, навпаки, сприятиме забезпеченню енергетичної безпеки населення і економічній стабілізації за рахунок валютних надходжень від експорту біометану.

Висновки. Отже, в умовах війни в Україні для забезпечення прав і свобод населення в енергетичній сфері та недопущення виникнення гуманітарної та соціальної катастроф найбільш ефективним рішенням є збільшення частки виробництва енергії з ВДЕ. Пріоритетним напрямом імпортозаміщення природного газу є виробництво біометану, яке сьогодні в Україні знаходиться на стадії розроблення. Нагальними питаннями є впорядкування регулятивних аспектів у частині визначення допустимої частки кисню у біометані для можливості подачі його у газорозподільну систему (для внутрішнього використання) та газотранспортну систему України для експорту за кордон (надходження валютної виручки та сприяння економічному зростанню країни).

Окрім стабілізації ситуації в енергетичній сфері, під час будівництва заводів з виробництва біометану для населення з'являться нові робочі місця, що також є одним із ключових питань у забезпеченні дотримання прав і свобод людини бізнесом в умовах війни в Україні.

Список використаних джерел

1. Про національну стратегію у сфері прав людини: Указ Президента України від 24.03.2021 р. № 119/2021. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text>
2. Гончарук І.В. Енергетична незалежність АПК на засадах сталого розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 17-18. С. 29–36. DOI: 10.32702/2306-6814.2020.17—18.29.
3. Гончарук І.В., Бабина О.М., Ємчик Т.В. Інноваційно-інвестиційна діяльність у розвитку альтернативних джерел енергії: фактори впливу. *Бізнес Інформ*. 2021. № 10. С. 144–151. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-10-144-151>.
4. Гелетуха Г.Г., Кучерук П.П., Матвеев Ю.Б. Перспективи виробництва біометану в Україні. Аналітична записка UABIO № 29. 2022. URL: <https://uabio.org/wp-content/uploads/2022/09/UA-Position-paper-UABIO-29.pdf>
5. Калетнік Г.М., Гончарук І.В. Економічні розрахунки потенціалу виробництва відновлювальної біоенергії у формуванні енергетичної незалежності агропромислового комплексу. *Економіка АПК*. 2020. № 9. С. 6–16. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202009006>
6. Токарчук Д.М. Стратегічні напрями розвитку виробництва біопалив із агробіомаси сільськогосподарських підприємств України. *Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2021. № 3 (57). С. 7–21. DOI: 10.37128/2411-4413-2021-3-1.
7. Як фінансується військова машина росії. *Екодія*. 2022. URL: <https://ecoaction.org.ua/finans-vijsk-rosii.html>
8. Putin May Collect \$321 Billion Windfall If Oil and Gas Keep Flowing. Bloomberg. 2022. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-04-01/putin-may-collect-321-billion-windfall-if-oil-gas-keep-flowing?srnd=premium-europe>
9. Gas Market and Russian Supply. *International Energy Agency*. 2022. URL: <https://www.iea.org/reports/russian-supplies-to-global-energy-markets/gas-market-and-russian-supply-2>
10. Перша перемога на енергетичному фронті: енергосистема України стала частиною енергосистеми Європи. 2022. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/220582.html>
11. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions REPowerEU Plan. 2022. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2022%3A230%3AFIN&qid=1653033742483>
12. Зелена енергетика 2.0: чого чекати її виробникам після закінчення війни. 2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3533739-zelena-energetika-20-cogo-cekati-ii-virobnikom-pisla-zakincenna-vijni.html>

13. Державна служба статистики України. 2022. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
14. Біометан, як відповідь на енергетичні виклики. 2022. URL: <https://tsoua.com/news/biometan-yak-vidpovid-na-energetychni-vyklyky/>
15. Про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку виробництва біометану: Закон України від 21.10.2021 р. № 1820-IX. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1820-20>
16. Про затвердження Порядку функціонування реєстру біометану: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.07.2022 р. № 823. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/823-2022-%D0%BF#Text>

Дмитро ВЛАДИЖЕНСЬКИЙ,
здобувач вищої освіти,
Вінницький національний аграрний університет

ПРОБЛЕМИ ТА ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ ЗА ОБСТАВИН ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану в Україні одним із провідних завдань є забезпечення дотримання усіх прав і свобод громадян та осіб, які проживають на її території, зокрема це стосується і додержання інформаційних прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження щодо захисту інформаційних прав вказують на необхідність одночасного забезпечення різних прав людини, таких як: політичні, економічні, соціальні та ін. Зазначена проблематика досліджувалася такими науковцями: А. Куліш, Т. Кобзева, В. Шапіро [1], Б. Кормич [2].

Проблематика цього питання полягає у можливості чи не можливості держави захистити права людини від власного та ворожого втручання, коли у нинішній час це є особливо необхідним для забезпечення оборони та захисту нашої країни та її мешканців.

Формулювання цілей наукової роботи. Дослідити необхідність зосередження уваги на проблемі реалізації та захисту інформаційних прав людини в умовах воєнного часу, показати зміни та покращення, що відбулись, розглянути з наукової точки зору недоліки та незручності певних видів обмежень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Носієм обов'язків щодо додержання прав людини, як загальноприйнято і законодавчо встановлено, є держава. Первісно це було пов'язано із тим, що саме держава розглядалася як головне джерело ризику стосовно прав людини, а тому саме вона виступила адресатом, якому спрямовується пряма вимога поважати права людини [3]. Цей аспект взаємовідносин людини і держави, який, безсумнівно, зберігає свою актуальність і у сучасності, поступово було доповнено вимогами захищати (у тому числі від порушень з боку третіх осіб) і забезпечувати реалізацію прав людини відповідним чином, коли держава одночасно виступає джерелом загрози, від якої особа має бути захищена, й інструментом, покликаним цей захист забезпечити.

Самобутність інформаційної безпеки людини полягає в тому, що вона спирається, передусім, на гарантії прав і свобод людини у сфе-

рі інформації. Необхідно зазначити, що права на свободу інформації, свободу переконання і свободу слова належать до прав, які вважаються такими, що є невід’ємними від самого початку життя в суспільстві. Інформаційне забезпечення людини є важливим фактором, що визначає не лише обставини життя конкретного індивіда, але є й таким, що значним чином визначає долю політичного устрою держави [1, с. 50].

У пору війни, важку для кожного українського громадянина, інформаційна безпека стає важливим завданням держави і починає щільно переплітатися з національною безпекою. Й для того, щоб захистити свою суверенність та недоторканність, Україна мусить забезпечити інформаційну безпеку для кожної людини, яка знаходиться на її території, звісно ж, гарантуючи усі інші права та свободи.

Згідно зі ст. 5 Закону України «Про інформацію», кожен має право на інформацію, що дає чітке розуміння про змогу вільного прийняття, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації прав, свобод і законних інтересів людини. Реалізація цього права не повинна порушувати громадські, політичні, економічні, соціальні, культурні, екологічні та інші права, свободи та законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб [4, ст. 5].

Однак, зважаючи на обставини воєнного часу, реалізація права на інформацію, на жаль, може створювати підстави для обмеження і порушення вищеперелічених видів прав, свобод і законних інтересів громадян не тільки з боку власної держави, а й з боку держави-агресора. Це є одним із наслідків та завдань інформаційної війни, яку РФ веде проти України та її громадян.

Водночас потрібно брати до уваги взаємодію понять «інформаційна безпека» та «національна безпека», адже гарантування першої є одним із шляхів зміцнення другої. Національна безпека стосується усіх сфер життєдіяльності суспільства, не тільки інформаційної сфери, але остання є однією з найголовніших. Адже під час війни інформація є одним із важливих ресурсів, і вона виконує певні суспільні та захисні функції. Об’єктами інформаційної безпеки є людина, суспільство та держава, гарантія їхніх прав та інтересів є завданням інформаційної безпеки.

Слід зазначити, що процес захисту інтересів держави та суспільства пов’язаний з політичною діяльністю держави. Важливо, що «національна безпека – це державна політика, спрямована на створення внутрішніх і міжнародних умов, сприятливих для збереження та зміцнення життєво важливих національних цінностей». До таких гарантій і цінностей цілком

можна віднести й належне інформаційне забезпечення, адже різнобічні знання про сучасність є важливим ресурсом існування людей [2, с. 118].

Під час воєнного стану інформаційна безпека кожного члена суспільства напряму впливає на безпеку усієї держави, тому що різні особи можуть мати доступ до інформації, яка повинна бути захищеною державою задля боротьби за нашу свободу, це можуть бути так само і державні таємниці, які розвідувальні служби ворожої держави намагаються здобути у рамках інформаційної війни, наражаючи на небезпеку в інформаційному просторі і цивільне населення.

Відповідно до Закону України «Про державну таємницю», до державної таємниці відноситься інформація у таких сферах діяльності держави:

1. оборонна сфера;
2. сфера економіки, науки і техніки;
3. сфера зовнішньої політики;
4. сфера державної безпеки та охорони правопорядку [5, ст. 9].

Небезпечно, коли у період воєнного стану такі таємниці необачно проникають і розповсюджуються серед пересічного населення, найнебезпечніше, коли така інформація стосується, наприклад, місць розгортання та пересування військ, місць їх дислокації та їх чисельності, ін. Тому держава мусить охороняти таку інформацію і, зокрема, методами заборони зупиняти її поширення серед населення, іноді на шкоду його інформаційним правам, але заради суспільної безпеки.

Через джерела масової інформації ворог намагається отримати якомога більше засобів впливу на населення України. Саме державна «фільтрація» джерел масової інформації та заборона розповсюдження «зайвих» відомостей серед людей є частиною їхнього захисту та забезпечення досягнення цілей перемоги нашої держави.

У питаннях тимчасових обмежень державою інформаційних прав людини варто брати до уваги статтю 20 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», де вказано, що «Правовий статус та обмеження прав і свобод громадян та прав і законних інтересів юридичних осіб в умовах воєнного стану визначаються відповідно до Конституції України та цього Закону» [6, ст. 20]. У статті 34 Конституції України йдеться про право кожного «... вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони

здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя» [7, ст. 34].

До того ж, у статті 64 Конституції України зазначено, що «Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України» та конкретизується, що «в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції» [7, ст. 64].

Отже, інформаційні права можуть бути законно обмежені з метою захисту національної безпеки, що нині й відбувається, а саме, наприклад, через блокування російських масмедійних джерел – інтернет-сайтів, телеканалів і каналів радіомовлення, адже через них поширюється російська пропаганда.

Додамо, що, наприклад, із введенням режиму воєнного стану постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання державної реєстрації та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану» в нашій країні було обмежено доступ до певного виду реєстрів, таких як: «Державний реєстр речових прав на нерухоме майно» та «Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» [8, п. 1], а також до «Єдиного державного реєстру судових рішень». Проте зараз ці обмеження були послаблені та встановлені певні умови для отримання цих матеріалів, але все ж певні труднощі з доступом до такої інформації ще наявні.

Висновки. Отже, у нинішній час тимчасово існують вимушені обмеження прав людини щодо доступу до інформації, але вони є необхідними заходами захисту національної безпеки та безпеки громадян. Ці заходи нашої держави здійснюються лише в інтересах суспільства, і хоча у таких діях є певні недоліки, вони покликані забезпечити збереження суверенітету та свободи нашої держави і нації від воєнної та інформаційної загрози з боку сусідньої держави-агресора.

Список використаних джерел

1. Куліш А.М., Кобзева Т.А., Шапіро В.С. Інформаційне право України: навчальний посібник. Суми: Сумський державний університет, 2016. 108 с.
2. Кормич Б.А. Інформаційне право: Підручник. Харків: БУРУН і К., 2011. 334 с.

3. Tymoshenko Ye. Human rights and freedoms in Ukraine. Scientific monograph. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2022. P. 102–128.
4. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. Дата оновлення: 15.06.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
5. Про державну таємницю: Закон України від 21.01.1994 р. № 3855-XII. Дата оновлення: 15.03.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text>
6. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389VIII. Дата оновлення: 29.09.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
7. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
8. Деякі питання державної реєстрації та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2022 р. № 209. Дата оновлення: 14.09.2022р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209-2022-%D0%BF#Text>

Вікторія ГАЛАЙЧУК,
здобувачка вищої освіти,
Державний торговельно-економічний університет

ВПЛИВ ВІЙНИ НА БІЗНЕС І ПРАВА ЛЮДИНИ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ

Постановка проблеми. 24 лютого 2022 року – дата, яка поділила життя мільйонів українців на «до» та «після». Саме цього дня розпочалося повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України і саме з цього дня почалися масові безпрецедентні порушення прав людини на українській землі: вбивства, гвалтування та катування цивільного населення на окупованій території, загибель та поранення мирних мешканців через російські артилерійські та ракетні обстріли населених пунктів, руйнування осель, критичної та соціальної інфраструктури, що створювало неможливі умови для існування і змушувало людей залишати рідні домівки. Звірства, які вчиняють російські загарбники, свідчать про безпрецедентні порушення низки основоположних прав, встановлених Міжнародним пактом про громадянські й політичні права, а також Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод на час дії військового конфлікту. І це відбулося, незважаючи на ратифікацію РФ Міжнародного пакту про громадянські й політичні права, Міжнародного пакту про економічні, соціальні й культурні права, Конвенції проти катувань, Конвенції про права дитини тощо. Прагнення російських окупантів знищити всю енергетичну інфраструктуру України у передзимовий період можна взагалі класифікувати як геноцид української нації.

Війна поставила перед людством нові виклики, що потребують негайного вирішення: обмеження та порушення прав людини як з боку країни-агресора, так і з боку бізнесу, який теж опинився у складній ситуації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти проблеми порушення прав людини бізнес-структурами досліджували багато українських та зарубіжних вчених. У контексті напрацювань ООН з питань бізнесу та прав людини та їх імплементації в Україні можна виділити роботи А. Санченко [1; 2], О. Уварової [2; 3], А. Токунової [2; 4], О. Буряковської [5] та ін. А. Санченко та І. Федорович досліджували кращі міжнародні практики у сфері бізнесу та забезпечення прав

людини [2]. Гендерний аспект проблеми висвітлювали М. Барраджа, А. Тім та В. Река [6]. Водночас існують протилежні погляди щодо проблеми порушення прав людини бізнес-структурами: якщо Керівні принципи ООН з питань бізнесу і прав людини зобов'язують суб'єктів бізнесу «не нашкодити» (*do no harm*), то багато вчених і представників великого бізнесу вважають, що соціальні обов'язки й дотримання прав людини не стосуються бізнесу. Наприклад, член Робочої групи ООН з питань бізнесу і прав людини С. Дева називає цю епоху «бізнес або права людини» [7, с. 3], а Е. Стернберг вважає метою бізнесу лише збільшення вартості активів фірми, а використання «бізнес-ресурсів у некомерційних цілях [соціальна відповідальність] є рівносильним крадіжці» [8, с. 41].

Виокремлення не вивчених раніше аспектів загальної проблеми. Через війну Україна несе великі втрати серед населення, які щодня збільшуються, в тому числі цифра загиблих під час виконання трудових обов'язків теж зростає. Роботодавці нехтують правами своїх підлеглих задля власних інтересів, створюючи водночас реальну загрозу їх життю та здоров'ю. Особливо страждають працівники аграрного сектору та лісової галузі, які змушені працювати на небезпечних територіях, де тривали бої. Це питання потребує ґрунтовних досліджень, адже тема досить нова і вагомих напрацювань із зазначеної проблематики ще замало.

Метою цієї роботи є визначення проблем, які спонукають аграріїв та лісові господарства порушувати права своїх працівників, та запропонувати ефективні рішення як з економічної, так і з юридичної точок зору щодо їх усунення під час війни та повоєнного відновлення.

Виклад основного матеріалу дослідження. За місяці війни екологія нашої країни значно погіршилась. Пожежі, які виникають внаслідок масованих ракетних обстрілів та детонації снарядів, що не розірвалися раніше, несуть велику небезпеку як для населення, так і для бізнесу. Люди фактично втрачають своє право на безпечне для життя і здоров'я довкілля [9, ст. 50], а бізнес несе колосальні збитки. Для прикладу, як повідомляє Національна поліція, 12 липня 2022 року внаслідок атаки з боку російських загарбників у Запорізькій області вигоріло близько 600 гектарів зернових культур [10]. І це лише за один день, і лише в одній області. Точних даних щодо обсягів врожаю, які були втрачені країною, не публікують, проте неважко здогадатися, що цифри захмарні.

Проблема лісових і польових пожеж була актуальною завжди, а зараз тим більше, тому потрібно знайти ефективне рішення для їх мі-

німізації та боротьби з ними. Вода є найкращим противником вогню, тому можна запропонувати ставити великі контейнери та цистерни з водою біля земляних та лісових ділянок (об'єм розрахувати відповідно до площі), щоб у разі виникнення пожежі працівники аграрного сектору та наглядачі лісів могли швидко скористатися ними та почати гальмувати полум'я, не чекаючи поки приїдуть відповідні служби. На контейнерах повинні стояти спеціальні пломби, що знімаються і потім подається напір води, потужність якого можна регулювати. Також ця вода могла б використовуватися для поливу в посушливі сезони. Слід стежити, щоб ці контейнери ніколи не були пустими.

Крім того, можна спробувати гасити пожежі за допомогою звуку чи електрики, а саме впливу змінного магнітного поля й акустичного опромінення. Дослідженням такого методу займалися інженери з американського військового агентства DARPA. У першому випадку вогонь намагалися приборкати за допомогою спеціального електрода, покритого захисною скляною оболонкою. Вплив поля на плазму вогню породжував потужні потоки часток – іонних джетів, які фактично здували полум'я. Такий метод спрацьовував лише у разі невеликих займань, але не справлявся з масштабними, тому він потребує вдосконалення. Інший спосіб гасіння полягає в опроміненні вогню звуковими хвилями. Під час проведення експерименту вогонь поміщали між двома динаміками, акустичні хвилі яких виявилися здатними подолати вогонь за кілька секунд. Вони стоншували зону загоряння і полум'я згасало [11].

За даними ООН, внаслідок війни Україна перетворилася на одну із найбільш замінованих держав світу, понад 80 тисяч квадратних кілометрів, особливо, де тривали або тривають бойові дії, потребують очистки від мін та вибухонебезпечних залишків. За інформацією ДСНС, на повне розмінування України знадобиться від 5 до 10 років [12]. Вже відомі випадки, коли працівники аграрного сектору, лісової галузі та прості жителі підривались через детонацію боєприпасів. Землевласники під час посівної кампанії, збирання врожаю фактично вимушені відправляти своїх працівників у місця з небезпечними умовами праці, створюючи загрозу їх життю.

Для вирішення таких проблем можна запропонувати створення нової спеціальної організації, яка допомагатиме у вирішенні цієї проблеми. Фермери, лісові господарства матимуть можливість залучити саперні бригади з технікою для обстеження й розмінування територій. Проте, як вже було зазначено, на це піде багато часу. Щоб пришвидшити процес, аграрії можуть використовувати спеціальні безпілотні трак-

тори з навісним обладнанням, яке допомагатиме виявити міни вже в процесі обробки землі чи прибирання полів. Управління трактором здійснюватиметься за допомогою пультів і певних комп'ютерних програм. У такому випадку загрози життю та безпеці робітників практично не існуватиме.

Ще можна розглянути ідею щодо використання дронів для зрошення, внесення добрив і засобів захисту рослин тощо, щоб зайвий раз не відправляти сільськогосподарську техніку та працівників у небезпечну зону. До коптера можливо прикріпити ємність, в яку заливаються необхідні речовини для розпилення, який контролюватиметься оператором за допомогою камери, встановленої в передній частині корпусу літального апарату. Зображення з камери миттєво передаватимуться на пульт дистанційного управління. Таким чином, оператор матиме можливість стежити за висотою прольоту безпілотної та всіма перешкодами на його шляху у режимі реального часу [13]. А найголовніше – коптер повинен бути оснащений спеціальним георадаром, який просвічуватиме ґрунт на декілька метрів вглиб і перетворюватиме побачене на зображення, за яким слідкуватиме вже інший оператор, спеціально навчена людина. Її головним завданням буде виявлення підозрілих предметів: мін, вибухівок, нездетонованих снарядів тощо, які після дощу чи снігу можуть сховатись у землі, або трактор може їх просто «заорати», але небезпека нікуди не зникне. Саме тому важливо декілька разів перевіряти території на наявність таких речей.

Головна мета всіх вищезазначених пропозицій – усунення загрози життю та здоров'ю працівників аграрного / лісового сектору під час виконання їхніх трудових обов'язків. Звичайно, ці ідеї є дороговартісними, не кожен бізнес зможе собі їх дозволити і, звісно ж, захоче зекономити на цьому. Але життя українців – безцінне! Тому державі необхідно вжити заходів аби змусити бізнес використовувати ці технології та фінансово допомагати підприємцям у цьому, забезпечуючи таким чином захист, повагу та дотримання прав людей, що працюють на землі чи в лісах. Саме це є головним обов'язком держави, зважаючи на Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини [5].

Україні слід розробити спеціальну законодавчу базу, яка передбачатиме жорстку відповідальність щодо таких випадків. Вона буде складатися з певних правил, які будуть обов'язковими до виконання і за порушення яких на підприємство будуть накладатися певні санкції та штрафні стягнення, розмір яких буде заохочувати бізнес-структури до забезпечення прав працівників АПК та лісового господарства. Повинні бути створені наглядові ради, які стежитимуть за роботою аграрних

підприємств і лісових господарств, вони проводитимуть перевірки, про які не будуть попереджати, щоб бачити реальний стан справ та фіксуватимуть виявлені недоліки. До наглядових рад мають входити представники органів місцевого самоврядування, громадські активісти, а особливо ті, хто повернувся з фронту. У центрі їх інтересів повинен бути не сенс матеріальної користі, а жорсткий контроль за дотриманням вимог щодо діяльності підприємств, які передбачають повагу прав людини.

Землевласники мають знати, що якщо працівник постраждає на своєму робочому місці внаслідок детонації боєприпасу, який не був виявлений до початку роботи, вони не зможуть уникнути покарання та «списати» цей випадок на війну. У разі виникнення такої ситуації підприємство (фермер) має бути змушене не тільки відшкодувати завдані збитки працівнику чи його родині у разі його смерті, але й нести кримінальну відповідальність. Або якщо на території якогось лісового угіддя станеться пожежа і в ході розслідування буде доведено, що вона відбулася через таку ж саму причину, як і в попередньому випадку, відповідальні за ці ділянки землі теж мають бути покарані. Штраф повинен відшкодуватись не з бюджету установи, де вони працюють, а з їх власної кишені. Якщо ж завдані збитки неможливо компенсувати таким способом, порушники повинні нести кримінальну відповідальність з конфіскацією майна за нанесені країні та постраждалим людям втрати.

Підприємці повинні бути зацікавленими в унеможливленні виникнення таких ситуацій, користуючись водночас технологіями, які виявлятимуть вибухонебезпечні предмети. Можна також розглянути пропозицію щодо створення безприбуткового сільськогосподарського кооперативу з обслуговування господарств безпілотними тракторами з навісним обладнанням, а також дронами, що обладнані георадарами, які управлятяться спеціально навченими фахівцями, що надаватимуть послуги виключно членам цього кооперативу. Варто було б, щоб до 50% коштів на потреби таких кооперативів виділялися державою (залежно від кількості учасників, їх фінансового стану тощо), а решту витрат забезпечуватиме сам сільськогосподарський кооператив [14, ст. 32]. За кожну покупку необхідного обладнання буде передбачатися звітність перед наглядовими радами (рис. 1), оскільки практика розкрадання державних коштів та розподілення їх серед керівних «вершків» підприємств, на жаль, є досить поширеною.

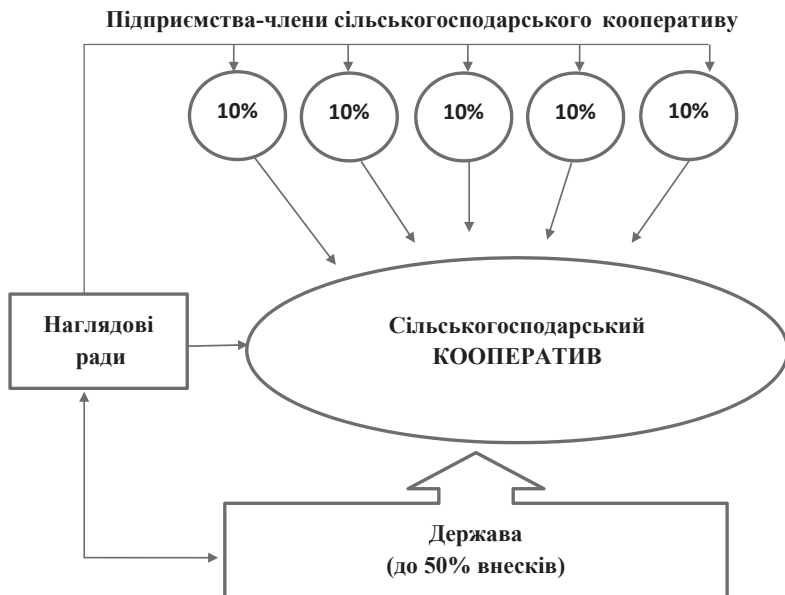


Рис. 1

Державна підтримка та контроль сільськогосподарської кооперації (приклад)

Джерело: створено автором

Крім того, дієвим кроком з боку держави було б створення спеціальних безкоштовних навчальних курсів за участю іноземних фахівців, де навчатимуть представників кооперативів поводженню з такими технологіями. Адже, для прикладу, результат роботи з георадаром у руках непрофесіоналів є таким же, як і з металошукачем. Фінансування вищенаведених пропозицій може відбуватися за рахунок Фонду післявоєнного відновлення та розвитку України [15], наявних компенсаційних механізмів (ЄСПЛ, Міжнародний суд ООН, інвестиційні арбітражі), що намагатимуться змусити країну-агресора відшкодувати збитки, а також створення нових компенсаційних програм, за допомогою яких Україна зможе дістатися заморожених активів РФ, коштів росіян із санкційного списку тощо.

Висновки. Наслідки військової агресії з боку РФ ще довго будуть нагадувати про себе, особливо там, де тривали запеклі бої. Як показує минулий досвід, навіть майже через 80 років після закінчення Другої світової війни мінна небезпека досі існує, адже не всі вибухонебезпечні предмети були знайдені та знешкодовані.

За словами офіцера ЗСУ та військового експерта Ю. Кочевенка: «Ми не повинні залишити війну у спадок наступним поколінням» [16]. Але для них точно залишаться її наслідки, з якими варто починати боротися вже зараз (табл. 1).

Таблиця 1

Проблеми, пов'язані з впливом війни на бізнес і права людини в аграрному секторі економіки України, та шляхи їх вирішення

Проблеми	Шляхи вирішення
Залишки вибухонебезпечних предметів на місцевостях (в т.ч. лісових і польових).	Організація спеціальних саперних бригад для очистки території (<i>Протокол «Про вибухонебезпечні предмети - наслідки війни»</i> [17]. Розробка карт і мобільних додатків, встановлення відповідних знаків для інформування населення про перевірені та неперевірені ділянки (<i>Постанова КМУ «Про затвердження Правил позначення небезпек, пов'язаних з мінами та вибухонебезпечними предметами - наслідками війни»</i> [18].
Орієнтир аграріїв та лісових господарств на власну вигоду, а не на усунення небезпеки, порушення прав людей, що там працюють.	Створення спеціальних наглядових рад та нової законодавчої бази, що передбачатиме відповідальність підприємств аграрного сектору та лісової галузі. Проведення щоквартального незалежного аудиту з публічною презентацією результатів перевірки.
Велика вартість технологій, що виявляють вибухонебезпечні предмети.	Формування сільськогосподарських кооперативів. Грошова підтримка держави. Участь у різних іноземних програмах задля отримання коштів. Залучення меценатів, благодійних фондів, використання компенсаційних механізмів, Фонду післявоєнного відновлення та розвитку України.

Джерело: створено автором

Список використаних джерел

1. Санченко А.Є. Про систему засобів захисту прав у контексті Керівних принципів ООН з питань бізнесу та людини. *Економіка та право*. 2020. № 1. С. 19–27. URL: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2020.01.019>
2. Бізнес та права людини в Україні. Як умова та рушій сталого розвитку у контексті впровадження керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини в Україні / Н. Сондербай та ін. United Nations Development Programme. Київ, 2022. 348 с.
3. Уварова О. Бізнес і права людини: ключові питання теорії права. *Філософія права і загальна теорія права*. 2021. № 1. С. 21–47.
4. Токунов А. Керівні принципи ООН у сфері бізнесу і прав людини як правовий інструмент забезпечення сталого розвитку країни. *Господарське право*. 2018. №12. С. 125–129.

5. Керівні принципи щодо бізнесу і прав людини: Реалізація Рамкової програми Організації Об'єднаних Націй «Захист, повага і засоби захисту» / Переклад: К. Буряковська, Ю. Разметаєва, О. Уварова, Д. Філіпський. За заг. ред. О. Уварової. Харків: Право, 2018. 80 с. URL: <https://legalforum.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/06/kerivni-principi-oon.pdf>
6. Barraja M., Thim A., Reca V. Making Women Workers Count A Framework for Conducting Gender-Responsive Due Diligence in Supply Chains. *BSR*, 2019. 133 p. URL: https://www.bsr.org/reports/BSR_Gender_Data_Impact_Framework_Report.pdf
7. Deva S. From «business or human rights» to «business and human rights»: What next? In: Deva S, Birchall D (eds.) *Research handbook on human rights and business*. Edward Elgar, Cheltenham, 2020. P. 1–21.
8. Sternberg E. *Just Business: Business Ethics in Action*. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2000. 320 p.
9. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *База даних «Законодавство України»*. Верховна Рада України. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text>
10. Ворожі обстріли за день знищили 600 гектарів посівів на Запоріжжі. *Аналітичний портал «Слово і діло»*. 2022. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/07/13/novyna/suspilstvo/vorozhi-obstrily-den-znyshhyly-600-hektariv-posiviv-zaporizhzi>
11. Dvorsky G. Watch how the US military fights fire with electricity and sound». *GIZMODO*. 2012. 13 July. URL: <https://gizmodo.com/watch-how-the-us-military-fights-fire-with-electricity-5925821>
12. Брифінг Медіацентру Україна – Укрінформ «Розмінування території України». 2022. 11 травня. URL: https://www.youtube.com/watch?v=_6suJPr2UnE
13. Агробізнес в умовах війни: як дрони допомагають зібрати більше врожаю з українських ланів. *Culver Aviation*. 2022. 5 жовтня. URL: <https://culver.aero/articles/how-drones-help-harvest-more-ukrainian-fields>
14. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 21.07.2020 р. № 819-ІХ. *База даних «Законодавство України»*. Верховна Рада України. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-20#Text>
15. План відновлення України. 2022. URL: <https://recovery.gov.ua>
16. Кочевенко Ю. Допис у соціальній мережі Twitter. 8 червня 2022 р. URL: <https://twitter.com/kochevenko/status/1534554382984945666>
17. Протокол про вибухонебезпечні предмети - наслідки війни: Протокол прийнято Законом України № 2281-IV від 22.12.2004 р. *База даних «Законодавство України»*. Верховна Рада України. 2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c78/sp:max50:nav7:font2#Text
18. Про затвердження Правил позначення небезпек, пов'язаних з мінами та вибухонебезпечними предметами - наслідками війни: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 квітня 2019 р. № 372. *База даних «Законодавство України»*. Верховна Рада України. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/372-2019-п#Text>

*Марта ГІЛЕЦЬКА,
здобувачка вищої освіти,
Львівський національний університет природокористування*

АКТУАЛЬНІ ШЛЯХИ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ У ПОВОЄННИЙ ЧАС: РОЗВИТОК ЕКОНОМІКИ ТА ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ

Переконані, що ні у кого не виникає сумнівів, що наша держава, й зокрема українські військовослужбовці, які її захищають, здобудуть перемогу у війні з РФ як ворогом. Це лише справа часу. Проте Україна зазнала великих втрат, що стосуються цивільного населення, а також об'єктів, які необхідні для забезпечення життєдіяльності міст, сіл тощо. Значна частина будівель та інших об'єктів, які постраждали від російського агресора, потребують відновлення, оскільки люди не мають житла, органи державної влади не можуть належно функціонувати, медичні заклади не можуть, як це було раніше, надавати допомогу постраждалим особам тощо.

Нашій державі допомагають не лише українці з усіх країн, де вони мешкають зараз, але й цілий світ для найшвидшого завершення війни і відновлення будівель та інших зруйнованих об'єктів. Проте нам необхідна допомога не лише зараз у час війни, а також і у повоєнний час.

Постановка проблеми. Звичайно, що ворог, який посягнув на нашу територіальну цілісність, буде змушений заплатити репарації за усі знищені об'єкти. Проте на це потрібен тривалий час та кропітка робота юристів. Але наша держава не може чекати на вказані кошти, їй необхідно відновлюватись якнайшвидше, щоб повернутися до звичного ритму життя.

Для того, щоб Україна якнайшвидше відновилася після війни, Уряду і Парламенту необхідно ретельно розробляти і приймати відповідні програми та законодавчі акти, спрямовані на підтримку економіки. Тоді держава зможе виділяти кошти на відбудову об'єктів із державного бюджету та не сподіватись лише на підтримку закордонних країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Шляхи для відновлення України у повоєнний час розглядали такі науковці: Б. Деревянко, Г. Дугінець, В. Кононенко, Д. Кравченко, С. Кушнір, К. Ніжейко, О. Туркот та ін. Проте станом на сьогодні недостатньо розроблені шляхи для відновлення України у повоєнний час. Тому вказана тема потребує розгляду надалі.

Концептуальною засадою повоєнної відбудови економіки країни має стати освоєння знань / технологій / інновацій, які передані нам у рамках міжнародної технічної допомоги для боротьби з російською агресією, що буде покладено в основу нової інноваційної бізнес-моделі у високотехнологічній галузі з використанням стратегічної трансформації соціально-економічної системи України [1].

Етапами відбудови країни після війни має стати мінімізація та документування збитків, відновлення критичної інфраструктури, економіки країни, відбудова деяких міст та містечок практично з нуля [2]. Війна показала, наскільки наше житло не пристосоване до можливих подібних викликів. Воно позбавлене будь-яких умов, щоб люди могли безпечно врятуватися. Нові будинки та міста будуть спроектовані за іншими правилами. Вони мають бути якіснішими та надійнішими [3].

Не лише Україна, але й країни світу уже тривалий час не перебували у стані війни. Тому економіка ані нашої держави, ані держав світу не була готова до заходів, які вони повинні здійснювати, спрямовуючи кошти на допомогу Україні у час війни. Маємо надію, що кожна держава, яка робить добру справу, допомагаючи нам у боротьбі із російським агресором, зможе самостійно вирішити питання щодо підтримання економічної ситуації у своїй державі на належному рівні. Україні теж необхідно проводити заходи для підтримки своєї економічної ситуації для якнайшвидшого відновлення держави після війни.

Значна кількість праць науковців присвячена заходам для відновлення економіки у звичайний час. Втім, є відносно мало праць, які спрямовані на розроблення та надання пропозицій щодо вдосконалення законодавчих норм для підтримання економічної ситуації та якнайшвидшого відновлення у повоєнний час. Також необхідно зазначити, що вирішення нагальних проблем, які має держава в інших сферах життєдіяльності, теж є великим кроком на шляху до відновлення України у повоєнний час.

Метою роботи є визначення актуальних шляхів для відновлення України у повоєнний час, зокрема підтримання економічної ситуації в державі з метою створення можливості надання коштів із держбюджету для відбудови країни.

Серед завдань наукової роботи є такі: визначення проблем, які потребують вирішення для належного відновлення України у повоєнний час, та пошук шляхів для їх розв'язання; надання пропозицій для врегулювання економічної ситуації в країні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідно виокремити проблеми, які потребують вирішення для належного відновлення України у повоєнний час:

1. Гармонізація законодавства.

Україна в червні 2022 року набула статусу кандидата в члени Європейського Союзу (ЄС). Для того, щоб наша держава увійшла до ЄС, необхідно провести гармонізацію національних правових норм із нормами законодавства європейських країн.

2. Боротьба із корупцією.

Найбільшою проблемою в Україні була і є на даний час корупція. Корупцію в нашій країні потрібно зупинити раз і назавжди. Оскільки навіть в цей час – у період воєнного стану, у ЗМІ наявна інформація про випадки збагачення посадовців та інших осіб за рахунок, наприклад, гуманітарної допомоги, яку для українців збирають і надсилають міжнародні та громадські організації й країни із-за кордону.

В Україні створено та функціонує Національне антикорупційне бюро, але, як бачимо, створення такого органу недостатньо. Тому потрібно удосконалити законодавство у цій частині, а краще створити антикорупційні філії у кожній області та проводити перевірки місцевих депутатів та громадян, які працюють в державних органах. Оскільки вони мають бути прикладом для населення та чітко дотримуватись норм законодавства, а не порушувати їх.

3. Будівництво житла із укриттям.

Незважаючи на те, що в Україні йде війна, наша держава не стоїть на місці та відбудовує міста і села, які були зруйновані. Тому пропонуємо, щоб у всіх проєктах житлових будинків були укриття з належними умовами для життя у разі воєнної небезпеки. Також пропонуємо, щоб у наших школах і університетах укриття були проєктовані як класи, щоб діти та студенти, будучи в укритті, могли також комфортно навчатися за партами.

4. Створення додаткових електричних підстанцій.

На нашу думку, необхідно створити додаткові підстанції для електроенергії, які будуть слугувати резервом нашої країни та будуть альтернативно застосовуватися у разі завдання шкоди / ударів по електростанціях країни.

Перша віце-прем'єр-міністр – Міністр економіки України Ю. Свириденко зазначила, що основними принципами для відновлення України

є такі: розвиток вітчизняного військово-промислового комплексу та самодостатність в енергетиці досягатиметься збільшенням видобування власного газу та розвитком атомної енергетики [4]. Вказані принципи є актуальними для відновлення держави станом на сьогодні.

5. Робота із населенням.

Після війни здається доцільним створення безкоштовних організацій для навчання техніці самооборони та надання першої медичної допомоги, а також навчальні курси щодо поводження зі зброєю і т.д.

6. Відновлення психо-емоційного стану здоров'я людей.

Після завершення війни значній кількості людей необхідно буде пройти курси для відновлення стабільного емоційного стану, оскільки незалежно від стану здоров'я організму, нервовій системі людей важко справлятися із напругою, викликаною стресом. Тому у державі потрібно створити програму підтримки для відновлення психо-емоційного стану людей та залучити державних психологів. Вказані програми уже впроваджуються в Україні, проте необхідно і надалі надавати підтримку та сприяння.

7. Стабілізація національної валюти.

У 2000-2008 роках курс долара США в Україні був відносно стабільним. Його мінімальне значення становило 5,05 грн. У 2015 році – долар підріс до 21,84 грн. У 2020 році – 26,96 грн., і станом на жовтень 2022 року – курс а США склав 40 грн. [5]. Підсумовуючи, можна сказати, що наша гривня нестабільна на європейському та міжнародному рівнях. Її потрібно зміцнювати та зробити її стабільною. Тому пропонуємо підняти мінімальну зарплату громадян. Зі збільшенням зарплати громадян, збільшуватиметься потужність нашої країни і покращиться економічна ситуація, а громадяни України не будуть виїжджати на заробітки за кордон. Працівники будуть сплачувати податки та військовий збір. Таким чином, наша державна казна буде збільшуватись, завдяки чому зможемо врегулювати економічну ситуацію в країні.

Через нестабільну ситуацію у світі люди починають цікавитись криптовалютою [6]. В Україні уже прийнятий відповідний закон, який регулює правовідносини із криптовалютою. Науковці пропонують запровадити оподаткування операцій із купівлі криптовалюти у власників [7]. Необхідно погодитись із вказаними науковцями, оскільки вказані заходи допоможуть покращити економічну ситуацію в Україні.

8. Залучення іноземних інвесторів.

Для підтримання стабільності в економіці України та отримання фінансової допомоги необхідно залучати іноземних інвесторів, які вкладатимуть інвестиції в національні підприємства. Це надасть можливість суб'єктам господарювання розвиватись та впроваджувати нові технології. Також необхідно залучати спеціалістів із-за кордону для навчання українських працівників новаціям (обміну досвідом), якими користуються уже тривалий час іноземні підприємства.

Інвестори бояться втратити свої ресурси, у т.ч. внаслідок «рейдерських» посягань, і відмовляються від інвестування в українські компанії на користь компаній з інших країн [8]. Науковці зазначають, що державі необхідно підвищити рівень захисту підприємств від рейдерських атак [9]. Слід погодитись із вказаними науковцями, оскільки, якщо підприємства будуть захищені від протиправних атак, то іноземні інвестори, зокрема, будуть зацікавлені у вкладенні інвестицій.

Висновки. Необхідно зазначити, що лише усі заходи для відновлення у сукупності будуть дієвими для відновлення України у повоєнний час. Також актуальним буде вирішення низки проблем (деякі з них є у нашій державі уже протягом тривалого часу), що необхідне для належного відновлення України у повоєнний час, включаючи зокрема:

1. гармонізацію законодавства;
2. боротьбу із корупцією;
3. будівництво житла із укриттям;
4. створення додаткових електричних підстанцій;
5. роботу із населенням;
6. відновлення психо-емоційного стану здоров'я людей;
7. стабілізацію національної валюти;
8. залучення іноземних інвесторів.

На нашу думку, повноцінне відновлення України у повоєнний час неможливе без вирішення вищевказаних проблем, які є у нашій державі. Тому одночасно із здійсненням заходів щодо відновлення України необхідно вживати заходів щодо вирішення вказаних проблем.

Список використаних джерел

1. Дугінець Г., Ніжейко К. Міжнародна технічна допомога в повоєнній відбудові України. 2022. URL: <http://journals.knute.edu.ua/scientia-fructuosa/article/view/446>

2. Кравченко Д.О. Кушнір С.О. Програма відновлення України. 2022. URL: <https://isg-konf.com/uk/multidisciplinary-academic-notes-science-research-and-practice-two/>
3. Кононенко В. Якими будуть нові українські міста та будинки? Дев'ять нових заповідей архітекторів. 2022. URL: <https://vikna.tv/styl-zhyttya/9-novyh-zapovidej-arhitekтора-yakymy-budut-budynky-j-mista-pislyavijny/amp/>
4. Міністр економіки представила «дорожню карту» економічного відновлення України. *Міністерство економіки України*. 2022. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=2266a425-d01c-48b8-a22d-c4ef4073a854&title=MinistrEk>
5. 30 років Незалежності: як змінювався курс долара. Слово і діло. 2022. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/08/23/infografika/finansy/30-rokiv-nezalezhnosti-yak-zminyuvavsya-kurs-dolara>
6. Chornous Y., Denysenko S., Hrudnytskyi V., Turkot O., Sikorskyi O. Legal Regulation of Cryptocurrency Turnover in Ukraine and the EU. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2019. Vol. 22. Special Issue 2. URL: <https://www.abacademies.org/articles/legal-regulation-of-cryptocurrency-turnover-in-ukraine-and-the-eu-8439.html>
7. Derevyanko B., Turkot O. Legal regulation of relations with cryptocurrency in Ukraine: EU experience. *Entrepreneurship, economy and law*. 2022. No 3. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2022/3/7.pdf>
8. Дерев'янюк Б.В., Туркот О.А. Про протидію збиранню чужого врожаю «рейдерами». *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2021. № 1 (1). URL: <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/10431>
9. Derevyanko B., Pashkov V., Turkot O., Zahrisheva N., Bisiuk O. Addressing the issue of corporate raiding in Ukraine. *Problems and Perspectives in Management*. 2020. Vol. 18. Issue 1. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3551076

Руслана ДЕГТЯР,
*аспірантка кафедри кримінально-правових
дисциплін та судочинства,
Навчально-науковий інститут права
Сумського державногоніверситету*

ДИСТАНЦІЙНА ФОРМА РОБОТИ ПІД ЧАС ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ І ОСОБЛИВОСТІ

Постановка проблеми. У зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, Указом Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022 було введено воєнний стан, який змусив більшість працівників змінити форму роботи та навчання, особливо у районах бойових дій, з метою надання можливості працівникам продовжувати виконувати свої посадові обов'язки у більш-менш безпечному місці, що, на сьогодні, є необхідною складовою функціонування держави. Питання нормативного регулювання трудових відносин у період воєнного стану є безпрецедентним для незалежної України, тому існує необхідність у вирішенні багатьох проблем, які пов'язані з законодавчою регламентацією відносин роботодавця та працівника в такий непростий період, особливо стосовно дистанційної роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дистанційна форма роботи є розповсюдженою та вагомою, особливо значення вона набуває під час форс-мажорних обставин. Не дивно, що деякі з питань правового регулювання дистанційної роботи стали предметом дослідження багатьох науковців, особливо у період пандемії COVID-19. Актуальні проблеми дистанційної форми роботи досліджуються в публікаціях О. Мельничука, В. Тютюнника, Л. Котової тощо.

З початку війни обсяг невирішених питань у сфері трудових відносин значно збільшився, оскільки в умовах воєнного часу велика кількість працівників змушена була евакуюватися до іншої місцевості чи виїхати за кордон.

Метою конкурсної роботи є дослідження особливостей та проблематики дистанційної роботи під час дії правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пандемія коронавірусу спричинила глобальні зміни у соціально-трудої сфері через трансформацію зайнятості населення – змінилися традиційні, звичні форми зайнятості й зародилися абсолютно нові нестандартні її форми. Че-

рез необхідність працювати віддалено, активно почала розвиватися дистанційна та надомна праця.

У ситуації, в якій на сьогодні вимушено знаходиться Україна, більш-менш безпечним варіантом вибору є дистанційна форма роботи. В умовах воєнного стану така організація праці набула чималого значення, оскільки стала одним із шляхів збереження робочого місця.

На законодавчому рівні «дистанційна робота» визначається як форма організації праці, за якої робота виконується працівником поза робочими приміщеннями чи територією власника або уповноваженого ним органу, в будь-якому місці за вибором працівника та з використанням інформаційно-комунікаційних технологій [1].

Аналізуючи дослідження науковців з цього питання, варто звернути увагу на визначення дефініції «дистанційна робота» В. Тютюнником та Л. Котовою, які трактують її як виконання за трудовим договором визначеної трудової функції поза місцем знаходження роботодавця, його філії, представництва чи іншого відокремленого структурного підрозділу (включаючи розташовані в іншій місцевості), поза стаціонарним робочим місцем, територією або об'єктом, з використанням інформаційно-комунікаційних мереж загального користування, в тому числі мережі «Інтернет» [2, с. 174–175].

Кодифікований закон про працю (КЗпП) містить норми, які характерні для організації праці у формі дистанційної роботи, особливо у період дії правового режиму воєнного стану, а саме: 1) за домовленістю з роботодавцем працівник може поєднувати виконання дистанційної роботи з виконанням роботи на робочому місці у приміщеннях чи на території власника підприємства, установи, організації або уповноваженого ним органу, що зазначається у трудовому договорі (ч. 5 ст. 60² КЗпП), що допомагає працівникам ефективніше розпоряджатися робочим часом, особливо у період воєнних дій; 2) працівник має бути забезпечений «періодом відключення», тобто гарантованим періодом вільного часу для відпочинку, під час якого можна перервати інформаційно-телекомунікаційний зв'язок з власником або уповноваженим ним органом, що не буде вважатися порушенням умов трудового договору або трудової дисципліни (ч. 8 ст. 60² КЗпП) [1].

З метою врегулювання трудових відносин між роботодавцями та працівниками у період дії воєнного стану в Україні, Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022 р. № 2136-IX (Закон № 2136-IX) [3].

Ухвалений нормативний акт визначає особливості проходження державної служби, служби в органах місцевого самоврядування, особливості трудових відносин працівників усіх підприємств, установ, організацій в Україні усіх форм власності, виду діяльності й галузевої приналежності, представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності в Україні, а також осіб, які працюють за трудовим договором, укладеним з фізичними особами, у період дії воєнного стану. Неможливо не вказати на важливість та доцільність прийняття такого нормативно-правового акта, який своїми нормами врегулює більшість питань, які виникли з початку воєнних дій на території України. Тобто з прийняттям вищевказаного Закону почали діяти паралельно два нормативно-правових акти з врегулювання трудових відносин, тому варто визначити, якому з цих актів законодавцем надається пріоритет у регулюванні.

Так, відповідно до пункту 2 розділу «Прикінцеві положення» Закону № 2136-ІХ, главу ХІХ «Прикінцеві положення» Кодексу законів про працю України доповнено пунктом 2 такого змісту: «під час дії воєнного стану, введеного відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану», діють обмеження та особливості організації трудових відносин, встановлені Законом України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану». Згідно з частинами другою, третьою статті 1 Закону № 2136-ІХ, на період дії воєнного стану вводяться обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина відповідно до статей 43, 44 Конституції України. У період дії воєнного стану не застосовуються норми законодавства про працю у частині відносин, врегульованих цим Законом [1; 3].

З огляду на вищезазначене, положення Закону № 2136-ІХ, які регулюють окремі аспекти трудових відносин в інший спосіб, ніж Кодекс законів про працю – мають пріоритетне застосування під час дії правового режиму воєнного стану.

Відповідно до ч. 11 ст. 60² КЗпП, на час загрози поширення епідемії, пандемії, необхідності самоізоляції працівника у випадках, встановлених законодавством, та / або у разі виникнення загрози збройної агресії, надзвичайної ситуації техногенного, природного чи іншого характеру дистанційна робота може запроваджуватися наказом (розпорядженням) власника або уповноваженого ним органу без обов'язкового укладення трудового договору про дистанційну роботу в письмовій формі. З таким наказом (розпорядженням) працівник ознайомлюється протягом двох днів з дня його прийняття, але до запро-

вадження дистанційної роботи. У такому разі норми частини третьої статті 32 цього Кодексу не застосовуються [1].

У разі неможливості виконувати посадові обов'язки працівниками за місцем роботи або неможливості працювати дистанційно, варто надавати таким працівникам оплачувані відпустки (щорічні, соціальні), а також відпустки без збереження заробітної плати, що надаються в обов'язковому порядку, та відпустки без збереження заробітної плати, що надаються за угодою сторін у порядку, визначеному ст. ст. 25, 26 Закону України «Про відпустки» [4].

Як зазначалося вище, однією з особливостей дистанційної роботи є надання працівникам «періоду відключення», який характеризується проміжком вільного часу для відпочинку, «під час якого працівник може переривати будь-який інформаційно-телекомунікаційний зв'язок з роботодавцем, і це не вважається порушенням умов трудового договору або трудової дисципліни» [1]. Така умова передбачена трудовим законодавством через постійне використання працівником інформаційно-комунікаційних технологій і характеризується наявністю у працівника можливості втриматись від виконання покладених на нього завдань у визначені в договорі часові інтервали, у тому числі, у період відпусток не відповідати на телефонні дзвінки, електронні листи та інші цифрові комунікації.

«Право на відключення», окрім України, має місце й у деяких зарубіжних країнах, таких як: Франція, Італія, Словачія, Чилі, Ірландія, Португалія та ін. Аналіз зарубіжного та вітчизняного законодавства дає можливість вказати про те, що: «1) право на відключення має тісний зв'язок з правом на відпочинок працівника; 2) таке право переважно поширюється на працівників, які працюють у дистанційній формі роботи; 3) зміст такого права полягає у можливості переривати інформаційно-телекомунікаційний зв'язок працівника з роботодавцем; 4) застосування права на відключення не має тягнути за собою дисциплінарних стягнень» [5, с. 87-92].

Варто наголосити, що таке право не обмежується у період воєнного стану. Для узаконення такого періоду відпочинку положеннями трудового договору мають визначатися точні «часові інтервали протягом доби та / або тижня, під час яких працівник може переривати будь-який інформаційно-телекомунікаційний зв'язок з роботодавцем» [6]. Під час воєнних дій можуть ставатися критичні ситуації, які неможливо контролювати, наприклад, – відключення комунікацій (електроенергії та мережі «Інтернет»), за відсутності яких втрачається можливість

працювати за дистанційною формою. Слід зазначити, що у зв'язку з відсутністю відповідних комунікацій, такі відключення не залежать від працівника, тож неможливість виконання працівником посадових обов'язків під час дистанційної роботи не може розглядатися як порушення трудової дисципліни.

На нашу думку, для ефективного процесу виконання посадових обов'язків у таких непередбачуваних випадках роботодавцю слід завчасно погодити з працівником шляхи взаємодії під час дистанційної роботи. Таким чином, буде існувати можливість у забезпеченні гідної організації виконання роботи у дистанційній формі. Зокрема, пропонуємо такі важливі умови:

1. передбачити засоби зв'язку, у тому числі електронного, наприклад, електронна пошта, номер телефону, мобільний додаток тощо);
2. інформування працівником щодо ситуацій, які можуть стати на заваді належному виконанню роботи у дистанційній формі;
3. домовленість щодо надання звітності про виконану роботу працівником (за необхідності);
4. інші умови, які стосуються особливостей тих чи інших посадових обов'язків працівника.

Також варто розглянути випадки, коли працівник змушений виїхати тимчасово за кордон, через наслідки воєнних дій на території України. Трудове законодавство прямо не забороняє працювати за межами країни громадянину, який уклав трудовий договір з роботодавцем, що перебуває в Україні. Водночас якщо працівник і раніше працював дистанційно, то додаткових кадрових документів оформляти немає необхідності.

Стосовно організації роботи працівників, роботодавцями яких є суб'єкти господарювання державного сектору економіки, Кабінет Міністрів України своєю постановою від 26.04.2022 р. № 481 встановив, що «на період воєнного стану для працівників суб'єктів господарювання державного сектору економіки за рішенням виконавчого органу або керівника суб'єкта господарювання також може запроваджуватися дистанційна робота за наявності організаційної і технічної можливості для виконання їх обов'язків». Однак відмінністю організації роботи суб'єктів господарювання державного сектору економіки є те, що такі працівники можуть працювати дистанційно лише на території України [7].

Висновки. Отже, дистанційна робота під час дії правового режиму воєнного стану набула виняткового значення для збереження робочих місць та організації праці в першу чергу сьогодні – задля влас-

ної безпеки. Можна констатувати, що інститут дистанційної роботи в Україні є врегульованим трудовим законодавством та іншими законодавчими актами, що забезпечує правове регулювання дистанційної роботи, порядок та умови її застосування, вимоги щодо форми та змісту трудового договору тощо. Введення правового режиму воєнного стану зумовило внесення змін на вказаний період в організацію трудових відносин. Такі зміни торкнулися й порядку запровадження дистанційної роботи. Передусім це стосується можливості її застосування за наказом (розпорядженням) роботодавця, без укладення письмового трудового договору та без повідомлення працівника про зміну істотних умов праці, як того вимагає законодавство в мирний час. Роботодавець та працівник мають завчасно домовитись з приводу питань виконання працівником своїх посадових обов'язків, враховуючи форс-мажорні обставини.

Список використаних джерел

1. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375.
2. Тютюнник В.К., Котова Л.В. Правове регулювання дистанційної роботи на державній службі. *Актуальні проблеми прав: теорія та практика*. 2020. № 1 (39). С. 173–180.
3. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 р. № 2136-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 31. Ст. 1634.
4. Про відпустки: Закон України від 15.11.1996 р. № 504/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 2. Ст. 4.
5. Мельничук О.Ф. Право на відключення (right to disconnect) в трудовому законодавстві України та зарубіжних країн. *Забезпечення прав людини: національний та міжнародний виміри*. Збірник матеріалів І-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Вінниця, 10 грудня 2021 р.). Вінниця, 2022. С. 87–92.
6. Про затвердження типових форм трудових договорів про надомну та дистанційну роботу: Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 05 травня 2021 р. № 913-21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0886-21#Text>
7. Деякі питання організації роботи працівників суб'єктів господарювання державного сектору економіки на період воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2022 р. № 481. *Офіційний вісник України*. 2022. № 37. Ст. 1988.

Василь ДЬОРДЬ,
*аспірант кафедри господарського права,
Юридичний факультет Ужгородського національного університету*

ОРІЄНТИРИ УКРАЇНСЬКОГО БІЗНЕСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ. КОНКУРЕНТНА НЕРІВНІСТЬ ЧИ ПРОГАЛИНИ У ЗАКОНОДАВСТВІ?

Упродовж останніх трьох років бізнес, який працює в Україні, має чи не найбільшу невизначеність за весь період свого існування. Спочатку негативний вплив мала пандемія, спричинена COVID-19, та її наслідки, а після 24 лютого 2022 року – війна Росії проти України. Згідно з даними, які були опубліковані Світовим банком станом на 01.10.2022 року, падіння економіки України складає 35% [1].

Чи може бізнес працювати у таких умовах, і чи є причиною такого падіння виключно війна?

Після введення воєнного стану в Україні, весь бізнес призупинив свою діяльність, і тільки через місяць почалась ділова активність на ринку. 24 лютого 2022 року Національний Банк України прийняв постанову № 18 «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану», відповідно до якої, курс двох найпопулярніших в Україні іноземних валют, став фіксованим [2]. Постановою Правління Національного банку України від 4 квітня 2022 року № 68 «Про внесення змін до постанови Правління Національного банку України від 24 лютого 2022 року № 18» було зменшено строки розрахунків за експортно-імпортними операціями зі 365 до 90 днів, які були здійснені після 05.04.2022 року [3]. Постановою Правління Національного банку України від 7 червня 2022 року № 113 «Про внесення змін до постанови Правління Національного банку України від 24 лютого 2022 року №18», яка набрала чинності з 8 червня 2022 році, було збільшено строки розрахунків за експортно-імпортними операціями з 90 до 120 днів, які були здійснені після 05.04.2022 року [4]. Постановою Правління Національного банку України від 7 липня 2022 року № 142 «Про внесення змін до постанови Правління Національного банку України від 24 лютого 2022 року №18», що набрала чинності з 9 липня 2022 року, було збільшено строки розрахунків за експортно-імпортними операціями з 120 до 180 днів, які були здійснені після 05.04.2022 року [5]. 05.04.2022 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану» [6], прийнятий

Верховною Радою України 24.03.2022 року. Відповідно до нього, імпорт товарів в Україну звільнено від ввізного мита та податку на додану вартість для платників єдиного податку першої-третьої групи, а також тих, які сплачують податок за ставкою 2% від обороту. З 01.07.2022 року набув чинності Закон України № 7418, який скасував дію Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану» [7], відповідно до якого імпорт товарів в Україну було звільнено від ввізного мита та податку на додану вартість.

На перший погляд, вищезазначені нормативно-правові акти були покликані забезпечити полегшення ведення бізнесу в Україні. Однак на практиці це виявилось зовсім не так.

Після фіксування НБУ курсу гривні щодо іноземних валют, в Україні фактично почали існувати три різні курси, а саме:

1. Офіційний курс зафіксований НБУ;
2. Курс на «чорному ринку»;
3. Картковий курс, встановлений комерційними банками.

Чим погане таке становище для бізнесу?

24 лютого 2022 року Кабінет Міністрів України прийняв Постанову № 153 «Про перелік товарів критичного імпорту» [8], відповідно до якої, не всі суб'єкти ЗЕД мали змогу здійснювати розрахунок у іноземній валюті зі своїми іноземними контрагентами за поставлений товар чи послуги. Ця Постанова фактично обмежила діяльність бізнесу, який не був включений до переліку «критичного імпорту», оскільки такий бізнес не мав права перераховувати кошти, і, як наслідок, відбувались порушення контрактних зобов'язань, нарахування штрафних санкцій та псування ділової репутації, а також нерідко припинення ділових зв'язків.

Граничні терміни розрахунків визначені у Постановах Правління Національного банку України від 04.04.2022 року, 07.06.2022 року та 07.07.2022 року, встановили для суб'єктів ЗЕД додатковий тиск. Значна частина бізнесу, діяльність якого була пов'язана із операціями з групою товарів, що не були віднесені до переліку товарів критичного імпорту, який був затверджений Постановою Кабінету Міністрів України № 153 від 24 лютого 2022 року, спочатку взагалі не мала змоги придбати іноземну валюту для здійснення розрахунків за поставки, що були здійснені до початку повномасштабної війни. А після прийняття вказаних вище Постанов бізнес був обмежений часовими рамками щодо здійснення розрахунку за поставки, які були здійснені після 05.04.2022 року.

Фіксування НБУ курсу гривні щодо іноземних валют мало негативний вплив, у першу чергу, для експортерів, оскільки такий суб'єкт господарювання змушений був здійснювати продаж валютної виручки за фіксованим курсом, який був на 25 % нижчим за готівковий курс «чорного ринку» [9].

У свою чергу, Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану», відповідно до якого імпорту товарів в Україну звільнено від ввізного мита та податку на додану вартість, мав також негативний вплив на бізнес, що перебував на загальній системі оподаткування і був зареєстрований як платник ПДВ. Фактично цей Закон містив дискримінаційні положення, оскільки товари, які імпортували платники єдиного податку 1-3 групи (у тому числі ті, які перешли на сплату 2% від обороту), мали нижчу вартість (звільнені від сплати мита та ПДВ), аніж аналогічні товари, які імпортувались бізнесом, що перебував на загальній системі оподаткування і був зареєстрований як платник ПДВ. Така ситуація спричинила закриття значної частини бізнесу, яка була орієнтована на імпорту (у тому числі сировини, без якої виробництво неможливе).

Законодавець та прихильники цього Закону, апелюють тим, що будь-який суб'єкт господарювання міг змінити систему оподаткування і скористатися пільговими умовами. Однак зміна системи оподаткування (особливо для суб'єктів ЗЕД, що здійснюють експортні операції) мала б негативний вплив, оскільки нерідко прибуток підприємства залежить від компенсації експортного ПДВ.

Вказані вище нормативно-правові акти, суперечать принципам податкового права, які закріплені у Податковому кодексі України. Зокрема, це стосується п.п. 4.1.9. п.4.1. ст. 4 Податкового кодексу України, де зазначено таке: «зміни до будь-яких елементів податків та зборів не можуть вноситися пізніше як за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, в якому будуть діяти нові правила та ставки. Податки та збори, їх ставки, а також податкові пільги не можуть змінюватися протягом бюджетного року» [10]. Однак законодавець стверджує, що прийняті ним нормативно – правові акти мали полегшити ведення бізнесу в умовах війни, а також не допустити відтоку капіталу з країни та захистити міжнародні резерви України.

У період з 06.04.2022 по 01.07.2022 року діяв пільговий період, протягом якого в Україну було імпортовано товарів без сплати мита та ПДВ на загальну суму 3,3 млрд. доларів [11]. Користуючись такою можли-

вістю недобросовісні підприємці вдавались до збільшення вартості імпортованого товару у рази. Значна частина компаній, з якими були укладені імпортні контракти, мали юрисдикцію у країнах, що віднесені до переліку офшорних зон згідно з Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про перелік офшорних зон від 23.02.2011 р. № 143-р» [12].

Яка ж насправді мета таких нетипових операцій, і чим прийняті вище зазначені Постанови НБУ та Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану» допомогли недобросовісному бізнесу скористатися шпаринами у національному законодавстві, і у такий спосіб вивести з України сотні мільйонів іноземної валюти?

Механізм таких операцій полягав у тому, що компанія, яка зареєстрована в офшорній зоні, здійснювала поставку товару українському суб'єкту господарювання за значно завищеними цінами, а ніж на ринку. У свою чергу, український суб'єкт господарювання, будучи звільнений від сплати ввізного мита та ПДВ та перебуваючи на спрощеній системі оподаткування, легко зміг реалізувати товар в Україні за будь-якою ціною. Здійснюючи розрахунок зі своїм контрагентом з офшорної зони, український суб'єкт господарювання купляв іноземну валюту за фіксованим курсом, що був встановлений НБУ і який був значно нижче готівкового курсу, у той час коли частина бізнесу не мала змоги здійснювати взагалі розрахунки за поставлені товари до 24.02.2022 року.

Такий неоднозначний підхід законодавця та контролюючих органів, одним суб'єктам господарювання дозволив спекулятивно збагатися, а іншим значно ускладнив їхню діяльність під час війни.

З огляду на викладене, з метою правильного розуміння та застосування норм закону, а також дотримання встановленого підпунктом 4.1.11 пункту 4.1 статті 4 ПКУ принципу єдиного підходу до встановлення податків та зборів – визначення на законодавчому рівні всіх обов'язкових елементів податку потребує перегляду та вдосконалення. Зокрема, цю норму необхідно доповнити так – «під час дії воєнного стану відповідні зміни починають діяти після 2 місяців з дати прийняття та публікації відповідного нормативно-правового акта. Забороняється зміна розміру ставок податків та зборів під час дії воєнного стану». У той же час законодавець та регулюючі органи залишають за собою право надати відтермінування суб'єктам господарювання щодо сплати встановлених розмірів податків та зборів.

Також НБУ, приймаючи вище вказані нормативні акти, мав бути послідовними у прийнятті рішень. Зокрема, за тимчасової заборони здійснення розрахунків та придбання іноземної валюти приватному сектору бізнесу, регулятору не слід було допускати дискримінацію бізнесу за принципом залежності від типу операцій та товару, з якими працює такий суб'єкт господарювання.

У Державної служби статистики України наявна інформація стосовно переміщення всіх видів товарів і послуг через державний кордон, у тому числі стосовно суб'єктів господарювання, які здійснювали свою діяльність протягом тривалого періоду. У такому випадку варто було заборонити купляти та здійснювати розрахунок суб'єктам господарювання, що були зареєстровані після 24 лютого 2022 року, і водночас дозволити розрахунок суб'єктам господарювання, для яких така діяльність є типовою, і суб'єкт здійснює її протягом останніх шести місяців. Також регулятору слід було заборонити здійснення розрахунку з компаніями нерезидентами, реєстрація яких знаходиться у країнах офшорної зони.

Такі дії виглядали б більш логічними та прогнозованими для бізнесу, а для тимчасових спекуляцій було б важче організувати схеми з виведення валюти за кордон.

Стабільність і прогнозованість законодавства є запорукою сильної демократичної держави з однаковими для всіх правилами.

Список використаних джерел

1. Перший віце-прем'єр-міністр - Міністр економіки України Юлія Свириденко «Тиснемо на партнерів, щоб санкції проти РФ посилювались». URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=fbf0ba0c-0891-478d-8da3-2b9d1f168c36&title=TisnemoNaPartneriv-SchobSanktsiiProtiRfPosiliuvalis-YuliiSviridenko>
2. Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану: Постанова Правління Національного банку України від 24.02.2022 р. № 18. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0018500-22#text>
3. Про внесення змін до постанови Правління Національного банку України від 24 лютого 2022 р. № 18: Постанова Правління Національного банку України від 04.04.2022 р. № 68. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0068500-22#Text>

4. Про внесення змін до постанови Правління Національного банку України від 24 лютого 2022 року № 18: Постанова Правління Національного банку України від 07.06.2022 р. № 113. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0113500-22#Text>
5. Про внесення змін до постанови Правління Національного банку України від 24 лютого 2022 року № 18: Постанова Правління Національного банку України від 07.07.2022 р. № 142. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0142500-22#Text>
6. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану: Закон України від 24.03.2022 р. № 2142-IX: станом на 12.10.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2142-20#Text>
7. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану: Закон України від 21.06.2022 р. № 7418: станом на 12.10.2022 р. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/224389.html>
8. Про перелік товарів критичного імпорту: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.02.2022 р. № 153: станом на 12.10.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/153-2022-p#Text>
9. Курс гривні на «чорному» ринку на 10-25% вищий за офіційний. *Інтерфакс-Україна*. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/economic/809103.html>
10. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2011 р. 2755-VI. Станом на 12.10.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
11. Державна митна служба України. URL: <https://bi.customs.gov.ua/uk/trade/#>
12. Про перелік офшорних зон: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.02.2011 р. № 143-р. Станом на 12.10.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/143-2011-p#Text>

Сергій ІГНАТЕНКО,

аспірант кафедри господарського права,

Юридичний факультет Ужгородського національного університету

СПРОЩЕНА СИСТЕМА ОПОДАТКУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Важливість комплексного дослідження сутності спрощеної системи оподаткування та аспектів її практичного застосування зумовлено фактом впровадження законодавцем протягом першого півріччя 2022 року до цієї спеціальної системи цілого ряду кардинальних змін, які спрямовані на вдосконалення податкового законодавства з метою ефективного насичення ринку товарами та послугами в умовах воєнного стану, введеного в Україні 24 лютого 2022 року. Прийняті в цей період зміни спрямовані не тільки на підтримку малого бізнесу, але й, з огляду на безпрецедентне для України розширення кола суб'єктів, які вправі обрати цю систему, для підтримки ефективної та безперебійної роботи економіки держави у період війни.

Такі зміни приймалися у певній мірі поспіхом, відразу після початку військової агресії Російської Федерації проти України та під час дії воєнного стану, що свідчить про їх теоретичну неопрацьованість та про необхідність дослідження особливостей застосування спрощеної системи оподаткування в умовах воєнного стану з метою наступного удосконалення запроваджених на період війни нововведень та з'ясування доцільності їх використання як одного із механізмів відновлення економіки у післявоєнний період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика застосування та удосконалення спрощеної системи оподаткування в Україні була предметом дослідження у працях таких науковців, як Ю. Аністратенко, Я. Воронін, Я. Греца, Ю. Дьякон, М. Жужа, О. Покатаєва, Ю. Труш, Л. Ткачик, І. Хлівна, С. Юшко та ін. Здебільшого ці дослідження стосувалися довоєнного часу, тому існує необхідність опрацювання особливостей спрощеної системи оподаткування в умовах воєнного стану.

На сьогодні недостатньо вивченими є проблеми, пов'язані з переходом та перебуванням платників податків на спрощеній системі оподаткування із застосуванням тих особливостей, які введені законодавчим органом на період дії воєнного стану, та можливістю їх використання для відновлення та розвитку економіки України у повоєнний час.

Завданнями роботи є розкриття особливостей функціонування спрощеної системи оподаткування України в умовах воєнного стану, визначення проблемних аспектів її застосування, вивчення питання використання особливостей спрощеної системи оподаткування для відновлення економіки країни після війни та внесення пропозицій щодо її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Чинна в Україні система оподаткування, яка базується на справлянні семи загальнодержавних податків, чотирьох місцевих податків та двох місцевих зборів, створює значне податкове навантаження на сумлінних платників податків. Вказане призводить до неможливості суб'єктів малого підприємництва конкурувати із представниками середнього та великого бізнесу. Саме з метою підтримки малого бізнесу в Україні існує спрощена система оподаткування, яка не тільки зменшує податкове навантаження на цю категорію платників податків, але й полегшує для них порядок обліку та звітності по нарахуванню та сплаті таких податків. Практичне досягнення цієї мети здійснюється через застосування механізму стягнення податків і зборів, який передбачає заміну сплати окремих, чітко визначених на законодавчому рівні податків і зборів, на сплату одного «єдиного податку» (п. 291.2 ст. 291 Податкового Кодексу (ПК) України [1]).

Розкриття сутності цього спеціального режиму знайшло відображення також у правових висновках Верховного Суду, який зазначає, що: «спрощена система оподаткування не звільняє суб'єкта господарювання від виконання податкових зобов'язань зі сплати податків, встановлених у п. 297.1 ст. 297 ПК України, а запроваджує нові умови, порядок та механізм їх сплати, а також встановлює можливість відновлення їх сплати на загальних підставах у разі недотримання умов оподаткування за спрощеною системою» [2].

Науковці зазначають, що запропонована в Україні модель спрощеної системи оподаткування сприяє розвитку малого і середнього бізнесу, оскільки забезпечує рівність організаційно-правових форм підприємництва, включає можливість поетапного переходу від одного рівня до іншого у разі зміни критеріїв відповідності, забезпечує об'єктивні умови, за яких рівень податкового навантаження чітко відповідає можливостям суб'єкта підприємницької діяльності сплачувати податки [3, с.73].

Обрання цього режиму оподаткування, який представлений в Україні чотирма групами платників, є добровільним та залежить від власного рішення конкретного платника, за умови його відповідно-

сті вимогам, встановленим до платників єдиного податку. Аналіз груп платників єдиного податку та критеріїв їх розмежування дає можливість констатувати, що основою для поділу платників єдиного податку на певні групи є: обмеження за видами діяльності, гранично допустимий обсяг річного доходу та максимально допустима кількість найманих працівників (ст. 291 ПК України). Водночас сільськогосподарських товаровиробників виведено в окрему четверту групу.

Фізичні особи-підприємці та юридичні особи, які перебувають на загальній системі оподаткування, свої доходи та прибутки повинні оподатковувати за базовою ставкою 18 відсотків. Тоді як, до прикладу, платники третьої групи сплачують від загального доходу тільки 3 відсотки у разі сплати ПДВ або 5 відсотків у разі включення ПДВ до складу єдиного податку.

Загалом, конкретні ставки єдиного податку встановлено тільки для платників третьої групи (3 або 5 відсотків, залежно від наявності статусу платника ПДВ) та четвертої групи (ставки визначено п. 293.9 ст. 293 ПК України [1] залежно від категорії земель платника та їх розташування). Натомість, для платників першої та другої групи на законодавчому рівні регламентовано лише максимально допустимі розміри ставок єдиного податку (не більше 10% розміру прожиткового мінімуму та не більше 20% розміру мінімальної заробітної плати відповідно). Встановлення ж конкретних ставок для цих груп платників податків делегованого місцевим радам залежно від виду господарської діяльності, з розрахунку на календарний місяць.

Існування такої диференціації ставок для єдиного податку суттєво зменшує податкове навантаження на бізнес, який обрав для себе спрощену систему оподаткування. Також перевагою для цієї категорії платників, у порівнянні із суб'єктами господарювання, які обрали загальну систему оподаткування, є значне спрощення ведення обліку. До прикладу, для фізичних осіб-підприємців, які є платниками єдиного податку першої та другої групи або є платниками третьої групи, які не є платниками ПДВ, законодавцем взагалі передбачено тільки необхідність ведення обліку доходів у довільній формі шляхом їх помісячного відображення.

У наукових колах стверджують, що економічний і соціальний ефект функціонування спрощеної системи оподаткування доводить доцільність її подальшого застосування та розвитку у практиці оподаткування суб'єктів малого бізнесу, а недоліки, виявлені у процесі застосування цього режиму оподаткування (обмеження видів діяльності;

обмеження видів розрахунків грошовою формою; застосування спрощеної системи у схемах мінімізації), викликають необхідність його удосконалення і реформування [4, с. 126]. У цілому, обрання єдиного податку надає малому та середньому бізнесу низку таких переваг як: спрощення розрахунків, пов'язаних з визначенням сум податків; замість різноманітних форм податкової звітності за податками та зборами, які заміщуються єдиним податком, заповнюється одна форма звітності; спрощується ведення обліку доходів і витрат; надається право вибору сплати ПДВ [5, с. 184].

Через описані переваги та з метою підтримки економічної стабільності держави в умовах воєнного стану, введеного 24 лютого 2022 року, було ухвалено, зокрема, Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» від 15.03.2022 року № 2120-IX [6], яким, з-поміж іншого, на період дії воєнного стану на території України передбачено ряд новел до регулювання спрощеної системи оподаткування.

Першою новелою, яка почала діяти з 01 квітня 2022 року, є те, що з цієї дати і до припинення або скасування воєнного стану, платники єдиного податку першої та другої групи мають право не сплачувати єдиний податок. Однак покладання необхідності сплачувати єдиний податок платниками першої та другої групи виключно залежно від їх власної волі («обов'язок» змінено на «право») негативно впливає на наповнення бюджету, оскільки навіть ті платники, які у період дії воєнного стану продовжують вести активну підприємницьку діяльність та отримують реальні доходи від такої, звільнені від обов'язку сплатити єдиний податок, що дає змогу недобросовісним платникам зловживати цим правом. Доцільніше було б надати можливість не сплачувати єдиний податок цій категорії платників податків залежно від факту отримання ними доходу.

Необхідність сплати єдиного податку, як альтернативу описаному вище варіанту, можна поставити в залежність від місця провадження господарської діяльності та факту ведення на відповідній території бойових дій. Тобто дозволити не сплачувати тільки тим платникам, які свою підприємницьку діяльність провадять у межах адміністративно-територіальних одиниць, на яких ведуться чи велися бойові дії. Проте цей варіант є менш раціональним, оскільки не враховує економічного фактору дохідності комерційної діяльності платника податку, який, опосередковано, вказує на наявність чи відсутність у платника реальної можливості сплатити податки.

Іншим кардинальним нововведенням є встановлення на період дії воєнного стану для платників єдиного податку ставки 2 відсотки від загального доходу, яку можуть обрати фізичні особи-підприємці та юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми незалежно від обсягу їх доходу та кількості осіб, які перебувають з ними у трудових відносинах. Ця особлива група платників по своїй суті є третьою групою платників єдиного податку зі зниженою ставкою.

Описане нововведення жодним чином про скасування чи тимчасову відміну третьої групи, яка існувала до 01 квітня 2022 року, не свідчить. Адже законодавець у п. 9 підрозділу 8 розділу XX ПК України вживає термін «платники єдиного податку третьої групи, які використовують особливості оподаткування, встановлені цим пунктом», що вказує на продовження існування іншого типу платників третьої групи, котрі відповідні особливості не використовують та котрі вправі й надалі займатися своєю підприємницькою діяльністю зі сплатою єдиного податку у розмірі 3 або 5 відсотків доходу.

Суттєвими відмінностями між платниками третьої групи, які використовують особливості оподаткування на період воєнного стану, та платниками третьої групи за ставкою 3 та 5 відсотків, є такі критерії:

- для платників єдиного податку за ставкою 2 відсотки зменшено обмежувальний перелік за видами діяльності. Цю ставку не можуть обрати: (1) суб'єкти, які здійснюють: обмін іноземної валюти; виробництво, експорт, імпорт, продаж підакцизних товарів; видобуток, реалізацію корисних копалин; (2) фінансові установи, визначені законом; реєстратори цінних паперів; (3) відокремлені підрозділи юридичної особи, яка не є платником єдиного податку; (4) фізичні та юридичні особи – нерезиденти;
- платники єдиного податку за ставкою 2 відсотки не мають права бути одночасно платниками ПДВ, як це передбачено для платників третьої групи за ставкою 3 відсотки. Це зумовлено тим, що платники, які використовують введені на період воєнного стану особливості оподаткування, звільнені від обов'язку нарахування та сплати ПДВ за операціями з постачання товарів (робіт, послуг), місце постачання яких розташоване на митній території України. Самі ж операції, здійснені платником єдиного податку за ставкою 2 відсотки, вважаються такими, що не є об'єктом оподаткування ПДВ.

У суб'єктів господарювання, які на час переходу на сплату єдиного податку зі ставкою 2 відсотки перебуватимуть у статусі платника ПДВ,

реєстрація платника ПДВ не анулюється, а призупиняється. З цих причин, обрання єдиного податку зі ставкою 2 відсотки не тягне за собою для платника ПДВ обов'язку здійснювати умовний продаж товарів / послуг, необоротних активів, згідно п. 184.7 ст. 184 ПК України, за винятком тих, які будуть використані у неоподатковуваних операціях та суми податку по яких були включені до складу податкового кредиту на дату переходу на третю групу зі ставкою 2 відсотки (п. 198.5 ст. 198 ПК України);

- для платників єдиного податку за ставкою 2 відсотки встановлено місячний звітний податковий період;
- передбачено більш гнучкий порядок переходу на сплату єдиного податку за ставкою 2 відсотки. Суб'єкту господарювання достатньо подати у паперовій або в електронній формі до контролюючого органу заяву затвердженого зразка про застосування спрощеної системи оподаткування. Розрахунок доходу за попередній календарний рік, як це передбачено для переходу на інші групи платників єдиного податку, ніж за ставкою 2 відсотки, подавати не потрібно. Статус платника третьої групи за ставкою 2 відсотки суб'єкт набуває з наступного робочого дня після подання заяви.

Право використання описаних особливостей у статусі платника єдиного податку за ставкою 2 відсотки за суб'єктом господарювання зберігається до останнього календарного дня місяця, у якому настає факт припинення або скасування воєнного стану. Після закінчення цього періоду суб'єкти господарювання, які були платниками єдиного податку за ставкою 2 відсотки, автоматично вважаються такими, що застосовують систему оподаткування, на якій вони перебували до обрання вищеописаних особливостей оподаткування.

Одночасно з цим, платники податку не позбавлені права самостійно відмовитися від статусу платника єдиного податку за ставкою 2 відсотки з першого дня місяця, наступного за місяцем, у якому прийнято таке рішення.

Аналізуючи питання особливостей застосування спрощеної системи оподаткування в умовах воєнного стану, з'ясовано, що до платників єдиного податку за ставкою 2 відсотки обмеження щодо обсягу доходу не застосовується, що, на перший погляд, виключає необхідність таким особам слідкувати за обсягами їх доходів. Однак відсутність прямої норми щодо неврахування цього обсягу доходу після припинення воєнного стану до обсягу річних лімітів доходу платників єдиного податку, які встановлено п. 291.4 ст. 291 ПК України, допускає в цій части-

ні множинне тлумачення існуючого нормативного регулювання. На думку автора, перевищення під час застосування особливого режиму оподаткування, встановленого на період дії воєнного стану, річного ліміту по доходу, визначеного п. 291.4 ст. 291 ПК України, після припинення воєнного стану може бути витлумачено як втрата відповідними платниками права перебувати на певній групі спрощеної системи оподаткування (як-то: за ставками 3 або 5 відсотків) та виникнення у них обов'язку перейти на загальну систему оподаткування.

Окрім того, перехід на сплату єдиного податку за ставкою 2 відсотки може бути невідгідним для платників третьої групи, які є одночасно платниками ПДВ та сплачують єдиний податок за ставкою 3 відсотки. Адже, у період застосування ставки 2 відсотки податкове навантаження по єдиному податку для цих платників зменшиться тільки на 1 відсоток. Тоді як, внаслідок переходу на сплату єдиного податку за ставкою 2 відсотки, буде призупинено їх реєстрацію як платника ПДВ, що має наслідком втрату такими платниками після їх повернення на ставку 3 відсотки права на податковий кредит за товарами, які були придбані з ПДВ у період сплати єдиного податку за ставкою 2 відсотки та які після завершення воєнного стану залишилися не реалізованими. Тобто може мати місце ситуація, за якої втрати по «невідновлювальному» податковому кредиту будуть більшими, ніж економія 1 відсотку від доходу (обороту) на єдиному податку. Водночас у відповідного платника завжди наявний додатковий ризик втрати тієї частини контрагентів, які мають бажання співпрацювати виключно з платниками ПДВ.

Також серед податкових експертів існує думка, що для суб'єктів господарювання з низькою маржинальністю, у яких в обліку фігурує суттєва компонента витрат, ставка 2 відсотки з обороту може бути непосильним податковим тягарем [7]. З огляду на це, економічну доцільність переходу на сплату єдиного податку за ставкою 2 відсотки та пов'язані з таким переходом ризики слід оцінювати у кожному конкретному випадку окремо, однак особливу увагу цьому питанню слід приділяти тим суб'єктам господарювання, які спеціалізуються на реалізації товарів власного виробництва, отриманих внаслідок застосування процесів довготривалого виробничого циклу та з високою складовою витрат.

Поряд з цим, внаслідок лібералізації на період дії воєнного стану умов застосування спрощеної системи оподаткування, відповідний спеціальний режим оподаткування зі зниженою ставкою 2 відсотки став «доступним» не тільки для представників малого та середнього бізнесу, але й для великих суб'єктів господарювання, адже такі обме-

жувальні критерії щодо обсягу доходу та кількості осіб, які перебувають у трудових відносинах з платником, до цієї категорії платників єдиного податку не застосовується.

Вказане у період війни підтримує роботу економіки держави, а у повоєнний час, за умови надання державою можливості застосувати відповідні особливості після скасування воєнного стану, могло б сприяти залученню приватних інвестицій в Україну та відновити розвиток підприємництва. Однак, незважаючи на те, що спрощена система оподаткування здатна, щонайменше, забезпечити підтримку малого та середнього бізнесу в економічно складний період, оприлюднений Національною радою з відновлення від наслідків війни до обговорення проєкт Плану відновлення України [8] не містить ініціативи щодо використання цього спеціального режиму як одного з механізмів відновлення та розвитку економіки нашої держави у повоєнний час.

Висновки. Результати дослідження можна узагальнити в таких тезах:

1. Переваги чинної в Україні спрощеної системи оподаткування, які підтвердилися практикою її застосування з боку платників податків (спрощений облік, полегшений механізм визначення сум податку, одна форма звітності (за винятком осіб, які одночасно є платниками ПДВ та, відповідно, мають дві форми звітності)), слугували підґрунтям для невідкладної адаптації цього спеціального режиму оподаткування до умов воєнного стану, як ефективного механізму забезпечення безперебійної роботи економіки держави у період війни.
2. Запровадження на період дії воєнного стану добровільної сплати платниками єдиного податку першої та другої групи сум єдиного податку, хоч і сприяє комерційній діяльності цієї категорії платників податків, однак є занадто ліберальним пом'якшенням, що призводить до недоотримання місцевими бюджетами сум єдиного податку від діючих платників з реальними доходами. Обов'язковість сплати єдиного податку для цих груп платників слід поставити в залежність від факту отримання ними доходів.

З огляду на це, раціональним є внесення змін до абзацу першого пп. 9.1 п. 9 підрозділу 8 розділу XX ПК України, шляхом його викладення у новій редакції такого змісту: «фізичні особи-підприємці – платники єдиного податку першої та другої групи мають право не сплачувати єдиний податок за періоди, в яких такими особами не отримано дохід».

3. Набуття статусу платника єдиного податку за ставкою 2 відсотки в окремих випадках є найменш вигідним для платників третьої групи за ставкою 3 відсотки, які сплачують ПДВ, оскільки застосування особливих умов оподаткування для цих платників зменшує їх податкове навантаження за єдиним податком тільки на 1 відсоток, що у грошовому вираженні може бути значно меншим від втрат по сплаті ПДВ у ціні товарів, які придбані у період застосування особливих умов оподаткування та які залишаться нереалізованими після завершення такого періоду (ситуація, за якої податковий кредит не відновлюється).
4. Суб'єктам, які до обрання єдиного податку за ставкою 2 відсотки, де не застосовується обмеження за обсягами доходів, були платниками єдиного податку, варто стежити за дотриманням річних лімітів обсягу доходу, встановлених пп. 291.4 ст. 291 ПК України, оскільки недотримання цих лімітів, з формальної точки зору, після припинення воєнного стану може бути витлумачено як втрата права перебувати на певній групі платників єдиного податку чи на спрощеній системі оподаткування загалом.

З метою усунення множинного тлумачення нормативного регулювання у цій частині, доцільно пп. 9.9 п. 9 підрозділу 8 розділу XX ПК України доповнити абзацом такого змісту: «дохід, отриманий платником податку під час використання особливостей оподаткування, встановлених цим пунктом, не включається до суми граничного обсягу доходу, визначеного пунктами 291.4 статті 291 цього Кодексу».

5. Особливості спрощеної системи оподаткування, які були введені на період дії в Україні воєнного стану, спроможні сприяти підтримці малого та середнього бізнесу на етапі відновлення та розвитку економіки держави у післявоєнний період. Через це, ініціативу «Лібералізація податкової системи» додатку 1 проєкту розділу 4 «Відновлення та розвиток економіки» Плану відновлення України варто доповнити пропозицією щодо продовження дії особливостей оподаткування, встановлених п. 9 підрозділу 8 розділу XX ПК України, до закінчення календарного року, що слідує за роком, у якому буде припинено або скасовано воєнний, надзвичайний стан на території України.

Список використаних джерел

1. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
2. Постанова Верховного Суду від 19.08.2022 р. у справі № 826/10853/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105825051>

3. Греца Я.В. Зміст, правові засоби та межі податкового планування: зарубіжний досвід та українська практика: монографія. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2020. 420 с.
4. Греца Я.В. Правові аспекти застосування спрощеної системи оподаткування під час здійснення податкового планування. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2020. Т. 31 (70). № 1. С.124–128.
5. Аністратенко Ю.І. Спрощена система оподаткування, обліку та звітності: переваги та недоліки. *Наше право*. 2013. № 12. С. 180–184.
6. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 р. № 2120-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text>
7. Бачило В. Оновлена «нова спрощенка»: зміни, переваги та недоліки. *ЛІГА.net*. 06.04.2022. URL: <https://blog.liga.net/amp/user/vbachylo/article/44180>
8. Повідомлення Офісу реформ Кабінету Міністрів України, опубліковане 22.07.2022 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/opryliudneno-dlia-komentuvannia-rozdily-planu-vidnovlennia-ukrainy>

Арсеній КОВАЛЬОВ,
*аспірант кафедри менеджменту і адміністрування,
Український державний університет залізничного транспорту*

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ТРАНСПОРТНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

Постановка проблеми. Найбільшим сучасним викликом не тільки подальшому розвитку транспортної галузі й економіки країни, а й взагалі українській державності стала російська військова агресія проти України, яка розпочалася ще у 2014 р, а повномасштабна ескалація відбулася 24 лютого 2022 р. Тому до існуючих десятиліттями недоліків розвитку транспортної галузі додалися ще серйозніші проблеми, викликані війною. Після 2014 р. функціонування транспортної галузі відбувається за обставин тимчасової окупації 7% території нашої держави, на якій проживало 13% населення України, а також формувалося 13,7% валового внутрішнього продукту [1].

Це призвело до прямих збитків у вигляді втрат активів, спричинених тимчасовою окупацією, а ринкова вартість незаконно захопленої державою-агресором матеріально-сировинної бази для України є дуже суттєвою. Збройна російська агресія проти України та подальша тимчасова окупація частини її території поглибила розрив у рівнях розвитку регіонів, викликала масовий відплив працездатного населення та капіталу з територій, прилеглих до тимчасово окупованих, а також посилила міграційне навантаження регіонів унаслідок вимушеного внутрішнього переміщення населення; підвищила підприємницькі та інвестиційні ризики на територіях, віддалених від зони відсічі й стримування російських військ, що не могло не вплинути на розвиток всієї економіки України, в тому числі її транспортної складової.

Окрім того, на державному рівні необхідно вже зараз планувати післявоєнне відновлення економіки України (в тому числі галузі транспорту) із застосуванням всіх можливих механізмів та інструментів державної політики, як внутрішньої, так і зовнішньої, адже українській інфраструктурі (в тому числі транспортній) через війну завдано збитків на сотні мільярдів доларів США [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню різних аспектів функціонування транспортної галузі України присвячено праці таких вчених: О. Дейнеки [3], В. Диканя [4], О. Дикань [5], О. Кірдіної [6],

О. Криворучко [7], Ю. Крихтіної [8], Т. Чаркіної [9], В. Шинкаренка [10], В. Яновської [11].

Проте актуальними залишаються питання розроблення шляхів повоєнного відновлення вітчизняної транспортної галузі, які будуть відповідати євроінтеграційним прагненням України.

Метою наукової роботи є виявлення проблем функціонування вітчизняної транспортної галузі в сучасних умовах і розроблення практичних рекомендацій щодо напрямів її повоєнного відновлення, які мають відповідати Цілям сталого розвитку та забезпечувати права користувачів транспортних послуг.

Виклад основного матеріалу дослідження. Транспортна галузь (разом з відповідною транспортною інфраструктурою) має величезне економічне, політичне, соціальне та військове значення для будь-якої країни, забезпечує можливість освоєння нових територій і родовищ, сприяє підвищенню продуктивності праці та покращенню життя населення тощо.

Необхідність забезпечення сталого розвитку транспортної галузі обумовлюється її надзвичайно важливим значенням для держави у питаннях розв'язання існуючих викликів і проблем сьогодення, а саме: російська військова агресія та запровадження воєнного стану в країні, тимчасова окупація територій і гуманітарна криза; пандемія COVID-19; соціально-економічна криза; екологічні проблеми; глобальні кліматичні зміни тощо.

На жаль, у сучасних умовах в Україні спостерігається кризовий рівень розвитку транспортної галузі, а однією з головних причин цього стану справ є воєнний стан в країні, системне недофінансування, недостатнє технічне обслуговування інфраструктури та транспорту, технічна відсталість галузі, що загрожує не тільки виконанню нею відповідних соціально-економічних функцій, але і національній безпеці України. Тобто в сучасних умовах значно знизився загальний рівень соціально-економічного розвитку країни, що пов'язано з війною та глобальною пандемією.

Майже 35% українського сухопутного кордону припадає на кордон із Росією – країною-агресором, що є джерелом постійної загрози. Збройна агресія РФ призвела до зменшення питомої ваги присутності України в Чорноморському регіоні та втрати контролю над доступом до Азовського моря. Військові бази та спільні навчання Росії з Білоруссю, а також російський військовий контингент в Придністров'ї створюють постійне військове напруження в регіоні та економічні ризики, в

тому числі в транспортній галузі. Тобто, окрім безпосередніх територіальних та економічних втрат, Україна втратила можливість транзиту товарів і переміщення пасажирів через російську територію в інші країни світу [1].

Як наслідок, падіння ВВП України у 2022 р. може становити від – 10% (прогноз МВФ) до – 35–40% (прогноз українського Уряду) за умови, що тимчасово окуповані Росією території не розширюватимуться, а активна фаза війни не триватиме довше кількох місяців [12] (на жаль, ситуація поки що є невизначеною).

Така ситуація значною мірою пов'язана з серйозними логістичними проблемами. Так, наприклад, експорт товарів з України обмежений логістикою, адже російські війська заблокували українські порти в Азовському та Чорному морях. Водночас дорожня та залізнична інфраструктура може переправити обмежені обсяги товарів із України в ЄС, в тому числі через блокпости та масову евакуацію українців.

Слід зазначити, що до війни Україна перевозила морем 62% загальної доларової вартості товарів, залізницею – 12%, автомобільним транспортом – 23% [12].

У разі відсутності нової масштабної ескалації, ситуація з логістикою експорту має покращитись, оскільки автомобільні дороги та залізничний транспорт мають стати доступнішими для експорту. Проте вартість і тривалість логістики все одно є суттєво вищою порівняно з 2021 р., що невідворотно призведе (і вже призвело) до скорочення обсягів імпорту товарів в Україну, в тому числі через логістичні проблеми, спричинені війною.

У цілому, за підрахунками консорціуму Інституту КШЕ (аналітичний підрозділ Київської школи економіки), Центру економічної стратегії, Антикорупційного штабу, Інституту аналітики та адвокації, Transparency International Ukraine та Prozorro.Sale, станом на 8 квітня 2022 р. загальні задокументовані фізичні збитки України оцінювалися в \$80 млрд. Значна частка цієї суми припадає на транспортну інфраструктуру, автошляхи, залізниці, мости, порти та аеропорти і складає \$39 млрд. [12].

Водночас, Ф. Фукуяма звертає увагу на справжню кризу, якій у США та в НАТО не приділяється належної уваги. Ця криза, на його думку, пов'язана з блокадою, яку Росія запровадила щодо українського експорту, контролюючи більшу частину узбережжя Чорного моря. Адже після тимчасової окупації м. Херсона та м. Маріуполя, лише м. Одеса залишається відкритим великим портом України, але російський вій-

ськово-морський флот і в цьому районі зупинив усе судноплавство. Залізниця, на жаль, не може компенсувати перевезення, зупинені морською блокадою, адже можливості залізничних колій, що йдуть до країн Європи, обмежені у порівнянні з тим обсягом продукції, який може бути відправлений морем із портів України. Тому, на думку Ф. Фукуяма, західні військово-морські сили можуть супроводжувати українські торговельні та інші кораблі в м. Одесі та на виході з неї під час переходу з українських територіальних вод до міжнародних вод Чорного моря [2]. Отже, російські війська значно пошкодили транспортну інфраструктуру в Україні.

Руйнування створюють проблеми для пересування та доставки гуманітарної допомоги. Пошкодження транспортної інфраструктури України наразі є серйозною проблемою для доставки гуманітарної допомоги. Дорожня інфраструктура України в районах, що постраждали від війни, зазнала значної шкоди через руйнування мостів. Так, наприклад, внаслідок руйнування річкових переходів у Чернігові та його околицях у самому місті залишився лише один пішохідний міст через річку Десна (до війни у місті проживало близько 285 тис. жителів) [13].

Більше того, на тлі російсько-української війни «заморожено» більшість інфраструктурних проєктів довоєнних часів, зокрема програму Президента України «Велике будівництво», за два роки реалізації якої було оновлено та побудовано понад 14 000 км доріг. У 2022 р. держава планувала витратити на дороги біля 124,4 млрд. грн. Однак з початком війни Уряд України призупинив програму «Велике будівництво», а підрядники намагаються компенсувати недоотримані прибутки. В березні 2022 р. Верховна Рада України скасувала акциз на нафтопродукти, з якого наповнювали «Дорожній фонд» і фінансувалась більша частина дорожніх робіт. Також було тимчасово зупинено будівництво та реконструкцію, капітальний та поточний середній ремонт у зв'язку з воєнним станом. За підрахунками CoST Ukraine, за березень – квітень 2022 р. «Укравтодор» не отримав потрібного фінансування, а його місцеві структури оголосили тендери на ремонт доріг на 405,2 млн грн, що майже в 172 рази менше, ніж за аналогічний період 2021 р.

Як наслідок, завантаження державного підприємства «Укравтодор» роботою у травні 2022 р. складало близько 1–2% від довоєнного рівня, адже в основному проводиться дрібний «ямковий ремонт», щоб підтримувати дороги в належному стані для безпечного проїзду. А ключовими завданнями в умовах воєнного стану є: забезпечення проїзду; зведення переправ; очищення автошляхів державного значення, які найбільше постраждали від воєнних дій [14].

Також доцільними є такі шляхи повоєнного відродження транспортної галузі:

1. Залізничний транспорт: забезпечити модернізацію рухомого складу (в тому числі тягового рухомого складу) із уникненням його дефіциту; провести капітальний ремонт залізничної колії та інших елементів залізничної інфраструктури; забезпечити модернізацію опалення пасажирських вагонів; забезпечити оптимізацію та раціоналізацію мережі та виробничих підрозділів; забезпечити покращення якості пасажирських залізничних перевезень; покращити систему вищої та спеціалізованої залізничної освіти; забезпечити підвищення привабливості професії залізничника; досягнути ефективного строку використання рухомого складу вантажних вагонів із застосуванням найефективніших практик ЄС і США; вирішити проблеми розукомплектування рухомого складу та крадіжок вантажів, створити конкурентний ринок охорони вантажів; забезпечити електрифікацію залізничної колії на ділянках, де це є економічно обґрунтованим; стимулювати оновлення рухомого складу через залучення приватних інвестицій, коли відкриється ринок залізничних перевезень; створити мережі для високошвидкісної залізниці; створити транспортну поліцію; провести реінжиніринг залізничної мережі відповідно до наявних економічних потреб і пріоритетів; підвищити рівень безпеки залізничних перевезень; забезпечити екологічну безпеку на залізничному транспорті [15].

2. Автомобільний транспорт: зменшити податкове навантаження на галузь; розширити та забезпечити виконання програм дорожнього будівництва; провести повний аудит стану мостової інфраструктури; забезпечити фінансування та розширити «Національну програму відновлення мостів»; врегулювати умови та критерії якості виконання дорожніх робіт; забезпечити рівні умови та справедливий контроль якості доріг; забезпечити європейські правила допуску та роботи на ринку; врегулювати взаємовідносини публічної влади з перевізниками та автостанціями; забезпечити потреби міжнародних вантажних перевізників правами для здійснення перевезення; забезпечити ефективний габаритно-ваговий контроль; забезпечити детінізацію ринку пасажирських перевезень; забезпечити будівництво цементобетонних доріг з використанням цементно-шлакової продукції; забезпечити будівництво об'їзних доріг; створити рівні умови роботи на ринку автомобільних перевезень; розвивати мережу електрозарядних станцій для електромобілів; реалізувати програму «розумних доріг»; підвищити рівень безпеки дорожнього руху; забезпечити екологічну безпеку на автотранспорті.

3. Річковий транспорт: забезпечити державну підтримку суднобудівної галузі; розробити та запровадити вузькоспеціалізовану державну програму розвитку річкової галузі; вирішити питання щодо системного фінансування державних підприємств / установ річкової галузі в обсязі, необхідному для нормальної та повноцінної роботи; забезпечити фінансування підтримки габаритів суднового ходу; знизити собівартість перевезень на річковому транспорті; зменшити фіскальний тиск на річкові порти; створити фонд для розвитку річкового транспорту за рахунок акцизного збору на паливо; створити передумови для використання державно-приватного партнерства (ДПП) для інвестицій у річкові причали; забезпечити будівництво транспортно-логістичних комплексів на річках країни; підвищити рівень безпеки судноплавства; забезпечити екологічну безпеку на річковому транспорті.

4. Морський транспорт: здійснити комплексні заходи із забезпечення безпечного мореплавства в територіальному морі та акваторіях морських портів; демонополізувати ринок лоцманських послуг; забезпечити виконання планів капітальних інвестицій морських портів; усунути «вузькі місця» припортової залізничної інфраструктури; забезпечити приєднання та імплементацію в Україні 15 міжнародних конвенцій та протоколів у сфері торговельного мореплавства; визначити та законодавчо закріпити межі морських портів; здійснити класифікацію портів; вдосконалити механізм ДПП у сфері портової інфраструктури; визначити стратегічні та вторинні порти; підвищити рівень безпеки судноплавства; забезпечити екологічну безпеку на морському транспорті.

5. Авіаційний транспорт: забезпечити перегляд та повноцінну реалізацію Державної програми розвитку аеропортів до 2030 р. та забезпечити фінансування для тих аеропортів, що вже пройшли необхідні процедури для участі в програмі; узгодити цілі Національної стратегії розвитку авіаційного транспорту та стратегій розвитку регіональних аеропортів на принципах взаємодоповнення та єдиної національної авіаційної політики; забезпечити лібералізацію ринку та адаптацію галузі до підвищеної конкуренції; зменшити податкове навантаження галузі; забезпечити розвиток регіональних аеропортів; забезпечити функціонування національного (-их) перевізника (-ів); забезпечити ефективну діяльність ринку наземних послуг; створити аеропортовий фонд; забезпечити модернізацію аеропортів; забезпечити фінансування аеропортів та авіакомпаній; забезпечити стимулювання проєктів із впровадження в аеропортах екологічних альтернативних джерел енерго- та теплозабезпечення; створити національний центр з підго-

товки та підтримки кваліфікації для пілотів; створити підприємство з виробництва авіаційного пального на території держави; розробити новий дизайн повітряних ліній в синергії з транзитним розташуванням країни; підвищити рівень безпеки авіаційних перевезень через розвиток єдиної авіаційної системи безпеки; забезпечити екологічну безпеку на авіаційному транспорті.

Висновки. Звісно, вищенаведений перелік пріоритетних завдань та реформ набагато ширший, і на державному рівні необхідно впроваджувати ці стратегічні реформи та тактичні кроки з метою покращення стану транспортної галузі України, особливо в сучасних умовах війни РФ проти України, яка вкрай негативно вплинула на розвиток транспортної галузі країни, ускладнила та уповільнила реалізацію реформ у секторі інфраструктури та транспорту, що потребує відповідних рішень на державному рівні.

Тому потрібно продовжити реформи у напрямі поліпшення стану транспортної інфраструктури в Україні, зокрема вдосконалення державного регулювання та законодавства в цій галузі. Необхідно в найближчі роки надолужити реформи, що загальмувалися через глобальну пандемію та війну, забезпечити послідовне покращення стану транспортної інфраструктури в Україні. Це вимагає тісної співпраці й комунікації між різними органами державної влади, експертним суспільством, міжнародними організаціями та представництвом Європейського Союзу, що підвищить ефективність зазначених реформ і надасть можливість прискорити євроінтеграційні процеси, в тому числі в галузі транспорту.

Список використаних джерел

1. Аудит економіки України 2030. 2022. URL: <https://nes2030.org.ua/docs/doc-audit.pdf>
2. Ще рано зітхати з полегшенням. Американський філософ Френсіс Фукуяма – про те, що має стати метою № 1 США в Україні. 2022. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/recommends/viyna-v-ukrajini-fukuyama-pro-te-shcho-mayut-zrobiti-ssha-rosiya-chorne-more-novini-ukrajini-50233363.html>
3. Дейнека О.Г., Крихтіна Ю.О., Курбатов Є.Ю. Теоретичні основи державного регулювання транспорту. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*. 2018. Вип. 3. С. 63–68.
4. Дикань В.Л., Корінь М.В. Ефективність роботи транспортної системи України в умовах глобалізації економічних систем. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2011. № 33. С. 13–19.

5. Дикань О.В., Глушенко Т.М., Гараєв М.В. Антикризове управління пасажирським комплексом залізничного транспорту. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2020/2021. № 72-73. С. 121–127.
6. Кірдіна О.Г. Методологічні аспекти інвестиційно-інноваційного розвитку залізничного комплексу України: монографія. Х.: УкрДАЗТ, 2011. 312 с.
7. Криворучко О.М. Управління якістю обслуговування пасажирів на автобусних станціях: монографія. Харків: ХНАДУ, 2012. 195 с.
8. Крихтіна Ю.О. Державна політика розвитку транспортної галузі України: теорія, методологія, практика: монографія. Харків: «Діса Плюс», 2022. 336 с.
9. Чаркіна Т.Ю. Механізми та напрямки антикризового управління пасажирським комплексом залізничного транспорту. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки*. 2020. № 4. Т. 2. С. 67 – 71.
10. Шинкаренко В.Г., Левченко О.П. Формирование стратегии развития автотранспортного предприятия: монография. Харьков: ХНАДУ, 2009. 166 с.
11. Яновська В.П., Гарматюк Н.В. Сучасні стратегії розвитку залізничного транспорту України. *Збірник наукових праць ДУІТ. Сер.: Економіка і управління*. 2018. Вип. 2 (42). С. 114–123.
12. Що відбувається з економікою України під час війни. 2022. URL: <https://biz.censor.net/r3334083>
13. Окупанти сильно пошкодили транспортну інфраструктуру в Україні – британська розвідка. 2022. URL: <https://tsn.ua/ato/okupanti-silno-poshkodili-transportnu-infrastrukturu-v-ukrayini-britanska-rozvidka-2038276.html>
14. «Війна зруйнувала майже вдвічі більше доріг, ніж поремонтували», – Forbes про «Велике будівництво» Зеленського. 2022. URL: <https://bykvu.com/ua/bukvy/viina-zruinuvala-maizhe-vdvichi-bilshe-dorih-nizh-poremontuvaly-forbes-pro-velyke-budivnytstvo-zelenskoho/>
15. Вектори економічного розвитку 2030. 2022. URL: <https://nes2030.org.ua/docs/doc-vector.pdf>

*Леонід КОНСТАНТИНОВСЬКИЙ,
аспірант кафедри підприємництва і торгівлі,
Харківський національний економічний
університет імені Семена Кузнеця*

ПРОБЛЕМИ І ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ СФЕРИ РИТЕЙЛУ У ЗАХИСТІ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ЗА ОБСТАВИН ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Внаслідок підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [1] наша держава взяла на себе зобов'язання із забезпечення належного рівня захисту персональних даних відповідно до найвищих європейських і міжнародних стандартів, що свідчить про неухильність дотримання українськими державними та приватними підприємствами норм і стандартів у сфері захисту персональних даних.

Великі міжнародні представники ринку сфери ритейлу мають власні процедури та політику захисту персональних даних, засновані на принципах і положеннях корпоративної соціальної відповідальності (КСВ). Проте локальні українські гравці ритейлу активно ухиляються від такого системного підходу, про що свідчать результати обстеження індексу захисту персональних даних серед українських підприємств різних галузей, зокрема і ритейлу, ПП «Internews Ukraine» спільно з Міжнародним фондом «Відродження» [2]. За результатами аналізу виявлено, що більше 50% досліджуваних підприємств не надають інформацію споживачам щодо: терміну зберігання персональної інформації споживача; умов видалення їх персональної інформації з бази даних підприємства після припинення договору або за умови не користування акаунтом; локації (розташування серверів) зберігання персональних даних. У деяких випадках користувачі не мають змоги запросити видалення власних даних із бази даних підприємства.

За час військової агресії (з лютого 2022 р.) можна прогнозувати погіршення захисту персональних даних у сфері ритейлу та згортання корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) на цьому напрямі через зміну пріоритетів КСВ на безпосередню підтримку стейкхолдерів підприємства; посилення кібератак з боку країни-агресора; дефіцит ресурсів тощо.

Саме тому дослідження проблем і особливостей реалізації КСВ підприємств сфери ритейлу в захисті персональних даних і прав споживачів за обставин воєнного стану в Україні є актуальним як науковим, так і практичним завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями юридичної складової захисту персональних даних займалися О. Капля та К. Муравйов [3], які наголосили на необхідності реформування поточної правової бази через суперечності в правозастосуванні персональних даних, що є результатом ратифікації міжнародних правових актів і стандартів, положення яких не узгоджено із українським законодавством; Ю. Самойленко [4] виявив недоліки правового забезпечення вітчизняної сфери захисту персональних даних, а також надав можливі варіанти їх подолання. Зазначені дослідження фокусувались на загальнодержавних проблемах захисту персональних даних і лише частково описували особливості захисту даних в сфері бізнесу. Цю прогалину в дослідженнях заповнюють приватні консалтингові підприємства [2], які зосереджені на виявленні бізнес-ризиків, пов'язаних з безвідповідальною поведінкою щодо збирання, користування, зберігання персональних даних споживачів.

Іноземні автори активно досліджують зміни в бізнес-процесах для приватних і державних підприємств у сфері захисту персональних даних після ратифікації «Загального регламенту ЄС щодо захисту даних» (EU General Data Protection Regulation), наприклад, К. Тіккінен-Пірі, А. Рохунен та Й. Марккула [5] надали практичні рекомендації з використання цього Регламенту в довготривалій перспективі з урахуванням витрат часу, стратегічного планування, навчання працівників, а також фінансових та людських ресурсів.

Практичними дослідженнями захисту персональних даних в розрізі стабільної цифрової економіки займалися С. Хуман, Р. Альт, Х. Хабібнія та Г. Нойман [6], які провели аналіз потреб користувачів у персоналізованих і орієнтованих на людину соціо-технічних рішеннях, які дають людям змогу реалізувати свої права на конфіденційність в інтернеті, згоду та право власності.

Захист персональних даних у сфері ритейлу став темою дослідження К. Мартіна, Дж. Кімба, Р. Пальмат'єра та ін. [7], в якому вони встановили особливості використання та захисту споживачьких персональних даних, зібраних підприємствами сфери ритейлу, юридичні аспекти, а також ризики для споживачів у разі зловживань з боку бізнесу.

Виокремлення не вивчених раніше аспектів загальної проблеми, яким присвячується конкурсна робота. Збройна агресія РФ проти України надала нового змісту проблемі зберігання персональних даних у сфері ритейлу: окремі господарські одиниці підприємств сфери ритейлу потрапили під окупацію, що означає високу вірогідність потрапляння персональних даних споживачів до рук окупаційної влади і, як наслідок, становитиме загрозу для осіб, що перебувають в лавах Збройних Сил України, формуваннях територіальної оборони тощо та їх родин. Бази персональних даних підприємств ритейлу можуть ставати об'єктом інтересу ворожих кібервійськ для проведення інформаційних атак на населення.

На теперішній час сформовано пул науково-технічних досліджень щодо захисту персональних даних та унеможливлення їх використання, блокування доступу до них або їх шифрування. Однак дослідження КСВ у сфері ритейлу в напрямі захисту персональних даних під час війни є маловивченою темою, яка має не лише наукове, але і практичне значення.

Метою роботи є обґрунтування практичних рекомендацій щодо захисту персональних даних споживачів у сфері ритейлу за обставин війни в Україні для покращення стану КСВ за цим напрямом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Базовим трендом розвитку сфери ритейлу останніх років стала діджиталізація та омніканальність, яка вирішувала проблеми ритейлу під час «ковідного» та «постковідного» періоду та стала у пригоді під час війни в Україні. Відкриття ритейлерами власних інтернет-магазинів зумовило експоненціальне зростання кількості даних, які споживачі передають ритейлерам під час реєстрації на сайті, оформлення покупки, проведення платежів і т.п., частина даних, що передаються, підпадають під дію Закону України «Про захист персональних даних» [8], що передбачає їх захист під час зберігання, нерозповсюдження без згоди тощо.

Накопичені ритейлерами масиви даних за часів пандемії Covid-19, з настанням повномасштабного російського вторгнення створюють для споживачів безпекові ризики через вірогідність неправомірного доступу до інформаційного обладнання, встановленого в магазинах чи інших господарських одиницях та витоки персональної інформації. Як результат, головними проявами КСВ підприємств ритейлу у сфері захисту персональних даних споживачів та працівників стали: збільшення витрат на безпеку власних локальних мереж; шифрування персональних даних стейкхолдерів; надання чесної та правдивої інформації

стейкхолдерам у випадку, якщо стався витік інформації; блокування доступів до власних локальних мереж на окупованих територіях; передача збереженої інформації підприємствам, що спеціалізуються на безпечному зберіганні інформації; надання персональної інформації співробітників чи споживачів правоохоронним органам, відповідно до чинного законодавства, із урахуванням юридичних аспектів воєнного стану; та ін.

Юридичний аспект захисту персональних даних, який є базою для КСВ підприємств ритейлу в цьому напрямі ґрунтується на Законі України «Про захист персональних даних» [8], який містить визначення основних понять, загальні та особливі вимоги до обробки персональних даних, права суб'єкта персональних даних, правила транскордонної передачі персональних даних та інші. Проте він не дозволяє створити дієвий механізм захисту персональних даних, в першу чергу, через сформовану ним систему покарань за недотримання його статей. Найбільше покарання, яке передбачене за порушення норм даного закону – штраф в розмірі 2000 неоподаткованих мінімумів, відповідно до ст. 188-39 Кодексу України про адміністративні правопорушення [9], адже вигода від неправомірного використання отриманих персональних даних значно перевищує завдані збитки.

Угода про асоціацію між Україною та ЄС [1] також регулює захист персональних даних відповідно до європейських та міжнародних стандартів, однак не створює механізму захисту персональних даних, а лише закріплює міжнародні зобов'язання України в створенні такого дієвого механізму, що стало причиною розроблення законопроектів щодо реформування захисту персональних даних, а саме, проекту Закону про захист персональних даних № 5628 [10], який базується на «Загальному регламенті захисту даних» (General Data Protection Regulation) [11] та проекті Закону про Національну комісію з питань захисту персональних даних та доступу до публічної інформації. Зазначені проекти за їх комплексного використання могли б оновити та адаптувати юридичне підґрунтя захисту персональних даних в Україні до європейських стандартів та створити механізм контролю за захистом персональних даних і доступом до публічної інформації.

Як результат, в Україні правова база захисту персональної інформації швидко застаріває та потребує активної адаптації до європейських норм, правил та механізмів. На підтвердження цієї гіпотези доцільно провести порівняльний аналіз довоєнного стану КСВ підприємств сфери ритейлу в площині захисту персональної інформації, базуючись на методиці та результатах дослідження, проведеного «Internews

Ukraine» спільно з Міжнародним фондом «Відродження» [2], та поточним положенням справ у КСВ у цьому напрямі (табл. 1).

Дотримання чинного законодавства не є проявом КСВ як таким, проте це є базою для побудови соціально-відповідального підприємства. Правову базу захисту персональної інформації становлять Закони України: «Про захист персональних даних»; «Про інформацію», який тлумачить поняття «персональні дані» [13]; «Про доступ до публічної інформації», що регулює оприлюднення публічної інформації, яка містить персональні дані [14].

Таблиця 1

Передумови проведення порівняльного аналізу

Показник	Характеристика
Пул аналізованих магазинів та маркетплейсів сфери ритейлу	Електроніка та побутова техніка (Group of Companies Foxtrot LLC, ID Eldorado LLC, ZT-INVEST LLC, Allo LLC) одяг та взуття (Kasta Group LLC), продовольчий ритейл (Silpo-Food LLC, Zakaz Ukraine LLC), косметичні засоби (MakeUp Trading LLC), товари для дому та маркетплейси (UAPROM LLC, OLX Global BV, LLC ROZETKA.UA)
Індикатори оцінювання стану КСВ відібраних підприємств в напрямку захисту персональних даних споживачів	Індекс захисту персональних даних (дотримання чинного вітчизняного законодавства, що регулює захист персональних даних) передбачає наявність в інтернет-магазині: позначки про дозвіл на обробку персональних даних користувача; інформації про тип персональних даних, які підприємство збирається отримати, мету їх використання, період зберігання; інформації про можливості видалення персональних даних споживачем. Індекс захисту персональних даних (дотримання європейських законів та нормативно-правових актів у сфері захисту персональної інформації). Індекс технологічності інтернет-магазинів у напрямі захисту персональних даних

За індексом захисту персональних даних [2] більшість підприємств сфери ритейлу отримали високі бали, відсоток дотримання норм чинного законодавства щодо захисту персональних даних склав більше 80%, проте є певні представники цієї галузі, зокрема її продовольчого напрямку, які набрали менше 30%. На цей момент ситуація суттєво не змінилась: підприємства, які набрали високі бали в 2021 р. (UAPROM LLC, OLX Global BV, FOXTROT LLC), продовжують вести соціально відповідальну діяльність у цьому напрямі. Підприємства з найнижчими оцінками не виправили ситуацію, що свідчить про недостатній розвиток їх КСВ в цій сфері або відсутність такої сфери в колі їх уваги як такої (табл. 2).

Дотримання європейських законів та нормативно-правових актів у сфері захисту персональної інформації не є обов'язковим для українських підприємств, проте певна частина представників сфери ритейлу, особливо ті підприємства, які мають материнське підприємство на території ЄС, активно імплементують засади, встановлені «Загальним регламентом захисту даних» (GDPR). Такий стан справ свідчить про високий розвиток їх КСВ.

Таблиця 2

Висновки за результатами аналізу динаміки індексу захисту персональних даних (дотримання чинного вітчизняного законодавства, що регулює захист персональних даних)

Показник	Висновки
Індекс захисту персональних даних (дотримання чинного вітчизняного законодавства, що регулює захист персональних даних)	Підприємствами з найкращими результатами є представники ритейлу електроніки та побутової техніки, тоді як аутсайтери – підприємства продовольчого ритейлу; низький розвиток КСВ за даним індексом є прямим відображенням недотримання чинного законодавства, що, у свою чергу, може призвести до іміджевих та фінансових втрат для підприємства; недотримання принципу мінімізації даних деякими досліджуваними підприємствами може призвести до безпекових ризиків для їх споживачів, що в наш час є критично важливим.

У проведеному аналізі пул досліджуваних підприємств (табл. 1) складається виключно з українських підприємств, які поступово імплементують європейські нормативно-правові акти у сфері захисту персональної інформації у власну діяльність. Індекс захисту персональних даних (дотримання європейських законів та нормативно-правових актів у сфері захисту персональної інформації) включає такі метрики: чіткість функціоналу онлайн-магазину під час надання згоди на обробку персональних даних (читабельність згоди, відсутність прихованих приписок); чіткість формулювання інформації про політику конфіденційності онлайн-магазину (прозорість, зрозумілість і лаконічність формулювань положень); доступ споживачів до попередніх версій політики конфіденційності та зазначення змін в оновленій редакції; доступність споживачам процедури чи алгоритму видалення облікового запису після розірвання договору чи неактивності облікового запису; наявність пояснень про те, які дані користувача передано третім осо-

бам; наявність у споживачів можливості подати запит до підприємства та отримати копію своїх персональних даних.

Більшість досліджуваних підприємств у довоєнний період не набрали максимально можливих балів за цим індикатором, тоді як представники продовольчого ритейлу знову мають найгірші результати [2, с. 15]. Оцінювання поточного стану інтернет-магазинів провідних українських ритейлерів [15-19] за зазначеними вище метриками представлено в табл. 3.

Таблиця 3

Аналіз КСВ підприємств сфери ритейлу в дотриманні європейських нормативно-правових актів у сфері захисту персональної інформації

Назва магазину Метрика	Eldorado LLC	Kasta Group LLC	Silpo- Food LLC	MakeUp Trading LLC	LLC ROZETKA. UA
Чіткість функціоналу онлайн-магазину під час надання згоди на обробку персональних даних	±	+	-	+	+
Чіткість формулювання інформації про політику конфіденційності онлайн-магазину	±	+	-	+	+
Доступ споживачів до попередніх версій політики конфіденційності	-	-	-	-	-
Доступність для споживачів процедури чи алгоритму видалення облікового запису	-	+	-	±	+
Наявність пояснень про те, які дані користувача передано третім особам	-	±	±	±	±
Наявність у споживачів можливості подати запит до підприємства та отримати копію своїх персональних даних	-	-	-	+	-

Примітка:

“+” – метрика повністю дотримується, “-” – не дотримується та “±” – дотримується частково.

На основі отриманих даних про стан КСВ підприємств сфери ритейлу в дотриманні європейських законів та нормативно-правових актів у сфері захисту персональної інформації можна зробити такі висновки:

попри те, що дотримання європейських законів та нормативно-правових актів у сфері захисту персональної інформації є необов'язковим для українських підприємств сфери ритейлу, існує певна кількість ритейлерів, які імплементують або регламентують свою бізнес-активність, зокрема за «Загальним регламентом ЄС щодо захисту даних»;

у більшості досліджуваних підприємств не спостерігається значних покращень в динаміці, адже через війну та значні втрати підприємства зосереджуються на вирішенні операційних проблем.

Індекс технологічності інтернет-магазинів у площині захисту персональних даних включає в себе такі метрики: використання безпечного протоколу <https>-з'єднання для онлайн-магазину; місця та технології зберігання даних споживачів; наявність опцій посиленого захисту від несанкціонованого доступу до акаунтів споживачів (двофакторна авторизація; використання біометричних даних для підтвердження входу) і можливість переглядати сесії авторизації та керувати ними в обліковому записі (коли та з якого пристрою відбувався вхід в обліковий запис).

Слід зазначити, що цей аспект КСВ підприємств сфери ритейлу під час війни є особливо актуальним, адже через значну кількість хакерських атак може статись витік персональних даних споживачів. За результатами дослідження цього індикатора, в 2021 р. було виявлено, що представники торгівлі електронікою та побутовими приладами мають результати нижче 40%; найгірший результат має представник торгівлі косметичними засобами – 25%; лідирує представник продовольчого ритейлу Silpo-Food LLC, проте теж з досить посереднім результатом – 50%. Така ситуація свідчить про застарілість технологій захисту персональних даних споживачів та наявність безпекових ризиків. Для порівняння результатів з довоєнним періодом було проведено аналіз пулу підприємств. Необхідно зазначити, що таку метрику як «місця та технології зберігання даних споживачів» можливості перевірити немає, тому в нашому дослідженні не беремо її до уваги під час формування висновків. Результати представлені в табл. 4.

Таблиця 4

Аналіз технологічності інтернет-магазинів у сфері захисту персональних даних

Метрика	Назва магазину	Eldorado LLC	Kasta Group LLC	Silpo-Food LLC	MakeUp Trading LLC	LLC ROZETKA.UA
Використання безпечного протоколу https-з'єднання для онлайн-магазину		+	+	+	+	+
Наявність опцій посиленого захисту від несанкціонованого доступу до акаунтів		+	+	+	-	-
Можливість переглядати сесії авторизації та керувати ними		-	-	-	-	-

За дослідженням динаміки індексу технологічності інтернет-магазинів в площині захисту персональних даних можна зробити такі висновки:

- у порівнянні з довоєнним періодом найбільші позитивні зрушення помітні у підприємств, які займаються ритейлом електроніки та побутових приладів. У той же час, продовольчий ритейл, представлений в нашому дослідженні Silpo-Food LLC, знаходиться на довоєнному рівні;
- важливим аспектом у захисті персональних даних є використання безпечного протоколу https-з'єднання для онлайн-магазину. У проведеному аналізі всі підприємства дотримуються цієї норми. У той же час, жодне з досліджуваних підприємств не надає користувачеві можливості переглядати сесії авторизації та керувати ними, що може спричинити серйозну загрозу, за умови, якщо стався витік персональних даних.

Висновки. За результатами проведеного дослідження було виявлено низку проблем та недоліків у такому аспекті КСВ підприємств сфери ритейлу, як захист персональних даних:

- неузгоджена правова база захисту персональної інформації і відсутність дієвого механізму контролю за використанням та захистом персональних даних;
- підприємства сфери ритейлу здебільшого лише частково дотримуються чинного законодавства України у сфері захисту персональної інформації, що, у свою чергу, унеможлиблює ведення соціально

відповідального бізнесу і викликає можливі безпекові та репутаційні загрози;

- незначна кількість підприємств сфери ритейлу дотримується та імплементує у свої бізнес-процеси європейські стандарти та норми захисту персональної інформації споживачів;
- стан технологічності інтернет-магазинів щодо захисту персональних даних у порівнянні з довоєнним періодом дещо покращився, однак залишився недостатнім із урахуванням зростання кіберзагроз.

Більшу частину перелічених проблем та «вузьких місць» в КСВ підприємств сфери ритейлу в напрямі захисту персональних даних можна вирішити у соціально-економічній та юридичній площині. Представникам підприємств сфери ритейлу в кооперації з Асоціацією ритейлерів України слід подати колективну пропозицію до профільних комітетів Верховної Ради України про реформування чинного законодавства України у сфері захисту персональних даних. На наш погляд, ця пропозиція має містити основні положення, запропоновані в «Загальному регламенті ЄС щодо захисту даних», оскільки цей документ на сьогодні є основним у цій сфері на території ЄС та Європейської економічної зони. Зокрема, ця пропозиція має включати такі принципи у сфері захисту персональної інформації: принцип законної, чесної та прозорої обробки персональних даних; принцип обмеження мети; принцип обмеження зберігання персональних даних; принцип мінімізації даних і принцип підзвітності та відповідальності. Ці зміни нададуть можливість не лише виконати міжнародні зобов'язання України у сфері захисту персональних даних, але і стануть одним із кроків виходу українських ритейлерів на ринок ЄС та Європейської економічної зони.

Список використаних джерел

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Угода від 27.06.2014 р.: станом на 30 листоп. 2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
2. Index of Personal Data Protection 2021 / Т. Андреева та ін.; ред. В. Морозов. 2021. 33 с. URL: <https://uadigital.report/index-of-personal-data-protection-2021-eng.pdf>
3. Капля О., Муравйов К. Особливості захисту персональних даних в Україні. *Наука і техніка сьогодні*. 2022. № 4(4). URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-4\(4\)-53-61](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-4(4)-53-61)
4. Samoilenko Y.S. Features, defects and ways of improving the legal environment of personal data protection in Ukraine. *Law and Society*. 2020. Т. 2. No. 6-2. С. 29–35. URL: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.6.2.2.5>

5. Tikkinen-Piri C., Rohunen A., Markkula J. EU General Data Protection Regulation: Changes and implications for personal data collecting companies. *Computer Law & Security Review*. 2018. Т. 34. No. 1. С. 134–153. URL: <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2017.05.015>
6. Human-centric Personal Data Protection and Consenting Assistant Systems: Towards a Sustainable Digital Economy / S. Human etc. Hawaii International Conference on System Sciences. 2022. URL: <https://doi.org/10.24251/hicss.2022.576>
7. Martin K.D. etc. Data Privacy in Retail. *Journal of Retailing*. 2020. Т. 96. No. 4. С. 474–489. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jretai.2020.08.003>
8. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI: станом на 16 верес. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>.
9. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 - 212-24): Кодекс України від 07.12.1984 р. № 8073-X: станом на 16 лип. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
10. Про захист персональних даних: Проект Закону № 5628. 2022. URL: <https://financeworld.com.ua/wp-content/uploads/2021/06/Проект-Закону-України-5628.docx>
11. General Data Protection Regulation: Regulation (EU) від 25.05.2018 р. № 2016/679. URL: <https://gdpr-info.eu/>
12. Про Національну комісію з питань захисту персональних даних та доступу до публічної інформації: Проект Закону. 2022. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72992
13. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII: станом на 15 черв. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
14. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI: станом на 19.02.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
15. Політика конфіденційності при користуванні сайтом. eldorado.ua. 2022. URL: https://eldorado.ua/uk/info/privacy_policy/
16. Угода користувача. kasta.ua. 2022. URL: <https://kasta.ua/uk/page/support/agreement/>
17. Політика конфіденційності. *Офіційний сайт «Сільпо»*. 2022. URL: <https://silpo.ua/polityka-konfidencijnosti>
18. Умови використання сайту. *MAKEUP* - косметика и парфюмерия в интернет-магазине №1. 2022. URL: <https://makeup.com.ua/ua/about/13/>
19. Положення про обробку і захист персональних даних – *ROZETKA. Довідковий центр – ROZETKA*. 2022. URL: <https://help.rozetka.com.ua/p/69-polozhennya-pro-obrobku-i-zahyst-personalnyh-danyh>

*Ірина КОСОЛАПОВА,
здобувачка вищої освіти,
Міжрегіональна академія управління персоналом*

ЕЛЕКТРОННА ДЕМОКРАТІЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ BANKID І ТЕХНОЛОГІЇ BLOCKCHAIN ДЛЯ ЇЇ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Розвиток управлінських процесів в Україні безпосередньо залежить від впровадження новітніх технологій, що з кожним роком все більше підтверджується практикою. Так, однією з важливих умов ефективного реформування та функціонування публічного управління загалом, державних інституцій, розвитку процесів демократизації в сучасних умовах інформаційного суспільства є електронне урядування (Е-урядування).

Одним з центральних питань Е-урядування є електронна демократія (Е-демократія). Суть Е-демократії полягає у використанні сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) для широкої участі громадян у суспільно-політичному житті. Відповідно до Закону України «Про адміністративні послуги», сучасна держава повинна забезпечувати своїм громадянам і бізнес-організаціям контакти з установами та адміністративними органами на основі електронного доступу [1].

Число користувачів Єдиного державного порталу адміністративних послуг в Україні характеризується стійкою тенденцією до збільшення. Зростає кількість громадян, які використовують застосунок «Дія» [2].

Актуальність і теоретична значущість обраної теми полягає у потребі забезпечити надання якісних державних електронних послуг для модернізації системи державного управління, подолання корупційних ризиків, більш ефективного використання бюджетних коштів, підвищення оперативності надання державних послуг у контексті тенденційної розбудови процесів інформатизації в публічному секторі. Розбудова ефективної сучасної системи надання державних електронних послуг містить значний потенціал для суттєвих змін у соціальній, політичній, економічній, духовній, культурній та інших сферах суспільного буття. Це сприятиме підвищенню ефективності взаємодії представників громадянського суспільства, окремих громадян і бізнес-структур з органами влади, іншими організаціями, сприятиме зростанню довіри до влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням становлення нових форм взаємодії держави і суспільства в умовах цифрової економіки присвятили свої праці Р. Даль, С. Кара-Мурза, М. Кастельз, Д. Нортон, Е. Тоффлер. Проблемним питанням надання електронних державних послуг, сучасних технологій присвячені роботи таких вітчизняних дослідників, як С. Чукут, В. Бакуменко, Н. Грицяк, Н. Драгомирецька, А. Семенченко, Г. Ситник, В. Тертичка. Здійснений аналіз досліджень свідчить про відсутність єдиного цілісного бачення щодо необхідного рівня адміністративно-правового регулювання електронних державних послуг, розвитку дієвих механізмів надання державних електронних послуг та впровадження ефективних технологій.

Метою наукової роботи є з'ясування особливостей надання державних електронних послуг у процесі формування нового інформаційно-комунікативного простору взаємодії держави та суспільства шляхом розробки підходів щодо його розвитку; використання BankID і технології BlockChain та визначення їх основних переваг і недоліків.

Досягнення означеної мети передбачає вирішення таких завдань: проаналізувати розвиток Е-демократії в Україні; окреслити форми та моделі Е-демократії; дослідити поняття та явища «електронна демократія (Е-демократія)», «електронне врядування (Е-врядування)», «електронне голосування (Е-голосування)», «BlockChain», «BankID»; проаналізувати підходи щодо використання BankID і технології BlockChain для організації та реалізації процесу волевиявлення, фіксації та обробки, зберігання та захисту результатів Е-голосування; визначити основні переваги та недоліки технології BlockChain для впровадження Е-демократії; дати оцінку технологіям та організаційним аспектам Е-демократії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Е-демократію визначають як інструмент зміцнення демократії, демократичних процесів та демократичних інститутів за допомогою ІКТ, головним завданням її є «електронна підтримка демократії», що є однією зі стратегій підтримки демократії, демократичних процесів, демократичних інститутів і поширення демократичних цінностей [3].

Базові елементи Е-демократії: електронний парламент, електронне законодавство, електронний суд, посередництво, вибори, проміжні вибори, електронні вибори, підтримка електронних кампаній, електронні петиції тощо. Е-демократія має: сприяти підвищенню поінформованості громадськості; стати інструментом підтримки політичних рішень і дій щодо забезпечення більшої прозорості та підзвітності

перед виборцями; стати «виміром» демократії; створити більше можливостей для розбудови та підтримки суспільства шляхом побудови міцних відносин між громадянами та групами громад.

Проте неоднозначними є питання, наскільки Е-демократія може замінити демократію. Тож Е-демократія має впроваджуватися з використанням усього її потенціалу для прискорення демократизації українського суспільства та розширення можливостей для встановлення та підтримання зворотного зв'язку.

Можна визначити три основні етапи розвитку демократії в Україні:

Перший етап (2000-2001 рр.) – це підготовка до визначення найбільш поширених аспектів використання сучасних ІКТ та створення необхідних основ для подальших дій країни у цьому напрямі [4].

Другий етап (2002-2003 рр.) безпосередньо пов'язаний з розвитком політики електронного урядування в Україні. Відлік цього етапу умовно можна вести від Постанови Кабінету Міністрів України (КМУ), якою затверджено «Порядок оприлюднення у мережі «Інтернет» інформації про діяльність органів виконавчої влади» [5]. Було визначено суб'єкти й тих, хто відповідає за виконання нормативно-правових актів. Чітко визначені ролі державних і місцевих органів влади у моніторингу загальнодоступних вебсайтів, своєчасному наданні інформації, наданні відповідної статистики, отриманні інформації та проведенні регулярних дискусій у ЗМІ.

Третій етап розпочався у 2003 році з прийняттям Постанови КМУ «Про заходи щодо створення електронної інформаційної системи «Електронний уряд»» (від 24 лютого 2003 р. № 208), він триває і досі. Основним у розвитку інформаційного суспільства є надання інформаційних та інших послуг громадянам і правоохоронним органам шляхом використання електронної інформаційної системи «електронне урядування», з використанням сучасних технологій.

У період 2004-2009 рр. відбулося доповнення законодавства Постановами КМУ, прийняття яких мало на меті упорядкування взаємодії виконавчої влади та інститутів громадянського суспільства. Для розроблення і впровадження ефективного механізму комунікації між інститутами громадянського суспільства та органами виконавчої влади 21 листопада 2007 р. була схвалена «Концепція сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства». У 2019 році був створений новий центральний орган виконавчої влади – Міністерство цифрової трансформації України (Мінцифри).

Загалом формальним підтвердженням старту формування державної політики в цифровій сфері в Україні було прийняття Концепції

розвитку цифрової економіки і суспільства України на 2018-2020 роки. Вона містить принципи цифрового розвитку країни та основні цілі, а також індикативний план їх реалізації. Але цього недостатньо, коли мова заходить про необхідність синхронізованого розвитку кожної окремо взятої сфери процесу гармонізації цифрового ринку України в рамках політики Східного партнерства, а саме питань, що стосуються:

- BankID – спосіб верифікації громадян через українські банки для надання адміністративних та ін. послуг через інтернет;
- цифрової інфраструктури та надання телекомунікаційних послуг;
- безпеки і довіри в цифровій економіці;
- електронної торгівлі (eCommerce, eCustoms і eLogistics);
- цифрових навичок;
- досліджень у сфері інформаційно-комунікативних технологій, інновацій та стартап-екосистем.

BlockChain – це особлива структура для запису групи транзакцій. Транзакція здійснюється, якщо підтверджена. Це надійно і зручно, якщо говорити про передачу конфіденційних даних чи здійснення платежів. Щоб транзакція вважалася правдивою (підтвердженою), її формат має бути перевірений на підписи. Після цього цю транзакцію зафіксують в спеціальну структуру (блок). У блоках можна дуже швидко перевірити інформацію.

На тепер в Україні відносини в цій сфері регулюються законами України «Про електронний цифровий підпис», «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах».

Розвиток в Україні результативного та ефективного електронного врядування можливий за умови сформованості інформаційно-компетентних керівних кадрів на місцях, які зможуть підвищити на сучасний рівень процеси взаємодії з громадянським суспільством та потребами бізнесу.

Основними цілями електронного уряду є підвищення ефективності державних адміністративних функцій, особливо надання державних послуг, а також підвищення прозорості та підзвітності перед громадянами та бізнесом.

Європейська комісія визначає «електронну демократію» як використання ІКТ урядами, політичними партіями, громадянами та іншими місцевими, регіональними, національними чи міжнародними політичними суб'єктами для збільшення участі громадян у прийнятті державних рішень. ІКТ можна використовувати в різних формах, а не лише під час голосування. У підході «знизу-вгору» громадяни та їх об'єднання можуть використовувати

електронні інструменти для подання або розгляду скарг, які можуть бути використані як засіб зробити їх голос почутим активістами та органами влади з метою покращення державних послуг.

Цілі електронної демократії узгоджуються з цілями ефективного державного управління, такими як прозорість, підзвітність, інклюзивність, дебати, доступ, участь, субсидіарність, довіра до демократії, демократичні інститути, демократичні процеси та соціальна згуртованість (рис. 1).



Рис. 1

Цілі електронної демократії

Джерело: [6]

Е-демократія пропонує новий рівень підтримки та покращення демократичної участі. Насамперед він спрямований на сектор Е-демократії, де інституції громадянського суспільства беруть участь у розробці формальних і неформальних планів дій та в прийнятті рішень загальнодержавного значення. Е-демократія вимагає постійного створення відкритих публічних просторів, де інформація, діалог, обмін, дебати та громадяни можуть об'єднатися для захисту своїх інтересів.

Оптимізація роботи адміністративного апарату держави здійснюється на базі використання ІКТ та трансформатизації внутрішніх і зовнішніх взаємовідносин. Люди очікують від діяльності органів влади, щоб вони були більш гнучкими, відкритими, прозорими, менш ієрархічними та зарегульованими. Зростаючий рівень громадян, залучених до прийняття та аналізу державних рішень, допоможе підвищити ефективність та результативність державного управління.

У соціумі головним важливим завданням є підвищення рівня задоволення громадян державними послугами. Це дозволяє розширяти нові можливості для полегшення і пришвидшення адміністративних процедур, самообслуговування громадян, копіювання різних видів робіт, нових можливостей для здобуття освіти (дистанційне навчання), довіри до органів влади та вдосконалення інформаційних знань.

Але існує певий нюанс, що створює перепону Е-демократії – цифрова нерівність. Адже не всі громадяни України мають рівні можливості доступу до використання мережі «Інтернет» через можливі географічні або технічні проблеми, фізичні вади або ж недостатнє матеріальне становище, проблеми з конфіденційністю, різний рівень освіти тощо. Тому одним із головних напрямів роботи завжди вважався розвиток телекомунікаційних систем і мереж в селах і в маленьких містах, впровадження різного виду заохочень, збільшення рівня комп'ютерної грамотності серед населення та просвітницьких компаній, метою яких є поетапне ознайомлення громадян з ІКТ.

Очікування від запровадження технологій електронного урядування пов'язані із застосуванням найсучасніших досягнень техніки і науки для успішної роботи в конкурентному середовищі та утворенням сучасного ринку інтелектуальних послуг. Все це можливе за умови подолання певних перешкод, пов'язаних зі стандартизацією та уніфікацією технологій і структурних даних, оскільки властивості технологічних рішень ускладнюють їх спільне застосування різними організаціями та органами влади.

ІКТ є гарною можливістю для підтримки економічної діяльності суб'єктів господарювання, які вже застосовуються в бізнесі та швидко впроваджуються і в державний сектор. Держава розуміє, що вона не зможе інтегруватися в світовий економічний простір, налагодити співробітництво та взаємодію з державними органами зарубіжних країн і міжнародними організаціями, не застосовуючи технологій Е-врядування.

В економічній сфері зміни знаходять свій прояв переважно у зменшенні кількості видатків у громадян, бізнесових структур та урядів, оскільки скорочення часових витрат для отримання послуг і кількості звернень пропорційне зменшенню матеріальних ресурсів для їх отримання. ІКТ є найкращим варіантом для підвищення ефективності різноманітних секторів економіки. Вони сприятимуть адаптації державної економічної системи до нових економічних умов та стануть рушійною силою загального економічного зростання.

Особливо експертами підкреслюються такі наслідки впровадження електронного урядування: відкритість та прозорість діяльності Уряду, значне підвищення якості державних послуг, використання сучасних інформаційних технологій для забезпечення доступу громадян до публічної інформації, розширення повноважень урядів, громадян і підприємств. Зокрема, використання інструментів електронного урядування сприятиме вирішенню проблем державного управління в Україні, таких як: непрозорі функції та механізми прийняття рішень, галузева таємниця, корупція, неефективні адміністративні процедури та відсутність демократичного контролю і участі в політиці, низька довіра суспільства до влади.

На сьогодні більшість громадян України має доступ до інтернету, тому, наприклад, система Е-голосування може пришвидшити процес голосування за кандидатів у виборчі органи та оптимізувати витрати на виборчий процес, одночасно зробивши його прозорим. За допомогою цієї системи можна було б здійснити будь-яке голосування декількома натисканнями на комп'ютері чи смартфоні. Для тестування розробленої системи можна було б провести голосування на місцевих виборах, і пізніше застосувати вдосконалену систему й під час виборів Президента держави.

Щодо використання системи BankID НБУ – позитивним є те, що громадянам можна не реєструватись додатково, достатньо мати у банку, який є учасником цієї системи, відкритий рахунок та мати доступ до мобільного чи інтернет-банкінгу.

Останнім часом набуває популярність технологія BlockChain для завдань, де основними критеріями є забезпечення захисту даних і надійність їх обробки та збереження. Дуже часто обговорюють цю технологію, як можливість поліпшення та спрощення деяких державних операцій. На її основі є смарт-контракти, які можуть бути повністю або частково виконані без втручання людини. Їх ціль – автоматизоване депонування. Співробітники Міжнародного валютного фонду повідомили, що смарт-контракти на базі технології BlockChain мають можливість зменшити моральний ризик та оптимізувати використання контрактів.

Цікаво, що деякі країни розглядають цю технологію як потенційне рішення для здійснення чесного та прозорого голосування. Її перевага полягає у розв'язанні головної проблеми традиційного голосування – централізації. Головна ідея BlockChain – це децентралізація збереження даних. Здебільшого неможливо підробити результати голосування, бо тоді потрібно було б «зламати» операції всіх користувачів без винятку та змінити всі копії даних.

Blockchain не витрачає кошти на транзакції. Це прозорий і простий спосіб передачі інформації з однієї точки в іншу, повністю автоматизований і безпечний. Сторона, яка ініціює процес транзакції, створює блок. Блок перевіряється усіма комп'ютерами, що розподілені по мережі. Коли блок перевірений, його додають до кінця ланцюга, створюючи унікальний запис з унікальною історією. Щоб підробити один запис у ланцюзі, потрібно було б робити підробку кожного екземпляру ланцюга. Але це майже не можливо.

У роботі пропонується використання BankID для автентифікації громадян (за допомогою їх даних у банку, де вони обслуговуються, і це може бути будь-який державний банк), а потім, за допомогою технології Blockchain, відбувається організація та реалізація процесу волевиявлення, фіксація та обробка, зберігання та захист результатів голосування.

З огляду на різноманітні можливості застосування ІКТ, орієнтовний алгоритм реалізації процесу Е-голосування може бути таким:

1. Клієнтська програма (наприклад, «Дія») за допомогою BankID автентифікує виборця.
2. Ця ж клієнтська програма генерує за допомогою технології Blockchain унікальний код виборця. Інформація про цей код фіксується системою Blockchain.
3. Цей код безпосередньо використовується для фіксування волевиявлення.
4. Система фіксує волевиявлення громадянина.
5. Відбувається обробка результатів голосування.
6. Система фіксує результати (код не зможе проголосувати повторно).
7. Зберігання та захист результатів голосування.

Водночас основними недоліками та обмеженнями впровадження і використання технології Blockchain є:

- проблема цих глобальних інтернет-систем полягає в тому, що вони не мають достатньо повноважень, щоб надати виборцям доступ до мережі;
- система електронного голосування для літніх людей ускладнена через відсутність у них знань і навичок, необхідних для електронного волевисловлення;
- на жаль, електронне голосування не може гарантувати повне запобігання шахрайству шляхом втручання в системи зацікавлених сторін;
- потрібні значні обчислювальні потужності для забезпечення використання технології Blockchain;

- недостатня обізнаність та мотивація громадян щодо активної участі у голосуванні;
- відсутність у громадян відповідного технічного обладнання;
- найголовніше питання – це завжди прозорість і довіра до технічних рішень за таких голосувань, що призводить до недовіри до результату голосування тощо.

Висновки. Суть електронної демократії полягає у використанні сучасних ІКТ для того, щоб громадяни могли повноцінно і ефективно брати участь у суспільно-політичному житті. Водночас самі ІКТ не можуть забезпечити участь громадян і бізнесу в процесі прийняття рішень. Спілкування, яким би розвиненим воно не було, є лише інструментом у руках суспільства. Таким чином, Е-демократія (і сама демократія) залежить від волі та голосу людей, а феномен Е-демократії сприяє тому, щоб цей голос був «дonesений» до осіб, відповідальних за ухвалення рішень, адже метою її впровадження є налагодження ефективної комунікації між владою та громадянами.

Важливим аспектом Е-демократії є підвищення активності членів суспільства в обговоренні різноманітних питань (політика, енергетика, навколишнє середовище, культура тощо). Залучення громадськості передбачає організацію громадян через діяльність, спрямовану на справляння впливу на процеси ухвалення рішень. Політичні відносини, під час яких значне число громадян залучається до процесу управління суспільними процесами, можуть бути потужним механізмом зміцнення легітимності влади, а участь громадськості у прийнятті рішень створює умови для демократичних змін у всій країні. Таким чином, можна очікувати, що результати впровадження Е-демократії та електронного уряду призведуть до більш продуктивних відносин у сфері «соціального управління», а також до формування нового покоління активних і впевнених людей.

Список використаних джерел

1. Про адміністративні послуги: Закон України від 06.09.2012 р. № 5203-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text>
2. Статистика використання додатку «Дія». 2022. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/presscenter/pressreleases/2022/undp-survey-shows-that-one-out-of-six-ukrainians-used-electronic-services-at-least-once-over-one-year.html>
3. Офіційний вебсайт Ради Європи. 2022. URL: http://www.coe.int/t/dgap/democracy/Activities/GGIS/CAHDE/Default_en.asp

4. Електронне урядування: підручник / авт. кол.: В.П. Горбулін, Н.В. Грицяк, А.І. Семенченко, О.В. Карпенко та ін.; за заг. ред. проф. Ю.В. Ковбасюка; наук. ред. проф. Н.В. Грицяк, проф. А.І. Семенченка. К.: НАДУ, 2014.
5. Про порядок оприлюднення у мережі «Інтернет» інформації про діяльність органів законодавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 04.01.2002 р. № 3. *Офіційний вісник України*. 2022. № 2. Ст. 57.
6. Довжик Д.В. Система онлайн-голосування на базі технології Blockchain магістерська дис.: 123 Комп'ютерна інженерія. Київ, 2020.
7. Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності органів державної влади: Указ Президента України від 1.08.2002р. № 683/2002. *Офіційний вісник України*. 2002. № 31. Ст. 1463.
8. Про заходи щодо подальшого забезпечення відкритості у діяльності органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.08.2002 р. № 1302. *Офіційний вісник України*. 2022. № 36. Ст. 1700.
9. Питання Міністерства цифрової трансформації: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.09.2019 р. № 856. *Офіційний вісник України*. 2019. № 80. Ст. 2736.
10. Про виконання Програми економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна влада». 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1724-2010-%D1%80#Text>
11. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.05.2013 р. № 386-р. 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/246420577>
12. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 р.: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 р. № 385. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF#Text>
13. Про затвердження плану заходів з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Стратегії сталого розвитку «Україна-2020» у 2015 році: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 04.03.2015 р. № 213-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213-2015-%D1%80#Text>
14. Про затвердження Плану заходів Держкомтелерадіо з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Коаліційної угоди: Наказ Державного комітету телебачення і радіомовлення України від 12.01.2015 № 1. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0001603-15#Text>

15. *Державна служба та публічна політика: проблеми і перспективи розвитку*: матеріали щоріч. Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю. / за ред. А.П. Савкова, М.М. Білинської, С.В. Загороднюка. Київ: НАДУ, 2016 р.
16. Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.10.2015 р. № 835. *Офіційний вісник України*. 2015. № 85. Ст. 2850.
17. Про План реалізації Стратегії кібербезпеки України: Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30.12.2021 р. (введено в дію Указом Президента України від 01.02.2022 р. № 37/2022). *Офіційний вісник України*. 2022. № 13. Ст. 712.
18. Електронна демократія: навч. посіб. / Н.В. Грицяк., С.Г. Соловйов; за заг. ред. д-ра наук з держ. упр., проф. Н.В. Грицяк. Київ: НАДУ, 2015. 66 с.
19. Проблеми модернізації України. *Модернізація в Україні в умовах пандемії COVID-19: нові можливості, обмеження і виклики*: матеріали звітної науково-практичної конференції (м. Київ, МАУП, 17 листопада 2021 р.). 2021. Вип. 13. 2022. URL: <https://maup.com.ua/assets/files/science/conf/problemi-modernizacii-13.pdf>
20. Зміст концепції Е-демократії. 2022. URL: <https://coggle.it/diagram/YN8ITCG47hrys0-T/t/%D0%B7%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%B5%D0%BF%D1%86%D1%96%D1%97-%D0%B5-%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%96%D1%97>
21. Про затвердження Положення про набори даних: Постанова Кабінету Міністрів від 20.10.2015 р. № 835. 2022. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/835-2015-%D0%BF>
22. Про затвердження Положення про порядок відбору завдань (проектів) Національної програми інформатизації на конкурсних засадах: Наказ Міністерства транспорту та зв'язку України від 19.04.2007 р. № 325. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0485-07>
23. Система BankID Національного банку. 2022. URL: <https://bank.gov.ua/ua/bank-id-nbu>

*Катерина ЛАПЧЕВСЬКА,
здобувачка вищої освіти,
Донецький національний університет імені Василя Стуса*

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОГО КОМПЛАЄНСУ У СФЕРІ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Нині існує багато економічних, державно-правових, військово-політичних, організаційно-технічних й інших чинників, які суттєво впливають на якість праці. Серед них слід виокремити існування такого явища як корупція, що наче корозія проникає в державний апарат, у керівництво державних і приватних підприємств, і цим самим позбавляє населення України бажаної якості життя загалом та якості трудового життя зокрема. Знизити рівень корупції, й у сфері трудових відносин, зокрема, допоможе запровадження такого інструменту протидії та запобігання корупції як антикорупційний комплаєнс, що розуміється як здатність суб'єктів господарювання як роботодавців дотримуватися встановлених антикорупційних вимог, обмежень і заборон на всіх ланках управління суспільно-трудовами відносинами [1]. Цей інструмент є дієвим як у воєнний, так і у мирний час.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі проблеми організаційного-правового забезпечення антикорупційного комплаєнсу неодноразово досліджувалися в спеціальній літературі вченими в галузях правових, економічних, соціологічних та інших наук, такими, як: Л. Амелічева [2, с. 102], Н. Овсяк [3, с. 662], Н. Сметаніна, Д. Попова [4, с. 266-269], А. Філіпповіч [5, с. 226-233], С. Гринько [6, с. 242], С. Шитий [7, с. 235] та ін. Не применшуючи цінності наукових доробків вказаних вчених у студіюванні вказаної проблематики, необхідно зауважити, що на сьогодні залишаються дискусійними та потребують подальшого дослідження не лише питання сутності та особливостей антикорупційного комплаєнсу як загальнонаукового поняття, але й питання його забезпечення у сфері трудових відносин. Вищевикладене зумовлює актуальність обраної теми цієї наукової роботи.

Мета дослідження – студіювання системи антикорупційного комплаєнсу у сфері трудових відносин, виявлення тенденцій розвитку законодавства щодо антикорупційного комплаєнсу у сфері трудових відносин та розробка пропозицій щодо удосконалення зазначеного законодавства у будь-який час, як у мирний, так і воєнний.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні поняття антикорупційного комплаєнсу, і в трудових відносинах також, не є закріпленим у законодавстві України. Проте враховуючи історичні передумови виникнення і становлення антикорупційного комплаєнсу, аналізуючи міжнародний досвід його впровадження в державну політику багатьох країн світу, особливо розвинутих, загалом і в корпоративну політику компаній-роботодавців зокрема, необхідно визначити змістовну наповненість та суттєві ознаки цього поняття.

В етимологічному значенні термін «*compliance*» походить від англійського «*to comply*» та означає виконання, відповідність певним вимогам, стандартам тощо [8, с. 12]. Зрозуміло, що компанії, діяльність яких не відповідає певним вимогам і стандартам, стикаються з ризиками у власних бізнес-процесах, які необхідно оцінити та, за необхідності, розробити та впровадити заходи щодо мінімізації таких ризиків. У бізнесі така діяльність визначається терміном «управління ризиками».

Далі в контексті дослідження вивчимо більш детально трирівневий механізм впровадження або дієву систему функціонування комплаєнсу.

Організація системи внутрішнього контролю організації та розподіл ролей у ній є складним завданням, яке необхідно належним чином виконувати для забезпечення надійного досягнення цілей організації, орієнтованих на ризик, за умови, що її дії відповідають принципам доброчесності бізнесу. В рамках концептуальної бази управління ризиками організації (COSO 2017) система внутрішнього контролю чітко представлена як модель трьох ліній захисту. Перш ніж представити цю модель, слід навести визначення деяких ключових понять.

Орган, який відіграє вирішальну роль у моделі корпоративного управління українських компаній, зазвичай називається «наглядовою радою». У зарубіжній практиці дуже поширена назва «рада директорів». За аналогією з національною системою органів влади та управління, наглядова рада є парламентом організації, який визначає її цінності, бачення, місію, стратегічні цілі, приймає «конституцію» – етичний кодекс – і контролює діяльність «уряду» – «так званого» старшого менеджмента.

Законодавство вимагає обов'язкового формування наглядових рад тільки для окремих видів бізнес-організацій-роботодавців. У структурі малих і середніх приватних компаній часто не вистачає масштабів для впровадження такої системи управління з повністю незалежними членами наглядової ради та внутрішніми аудиторами. Проте в інтересах власника створити вищий наглядовий орган та службу внутрішнього аудиту з якомога більшою незалежністю, щоб отримати більш-менш

об'єктивне розуміння того, якими засобами його персонал досягає своїх цілей. Те саме стосується й внутрішнього аудиту, він може бути адекватно реалізований у досить великій структурі з великим штатом працівників. На практиці участь власників, які не займають організаційні керівні посади, у функції нагляду, а також використання різноманітних схем підпорядкування, функції яких близькі до функцій посадових осіб внутрішнього аудиту, безпосередньо підпорядкованих наглядовому органу, а не найнятому менеджеру, може певною мірою збалансувати інтереси всіх сторін трудових відносин, організувати та сприяти підвищенню надійності та достовірності інформації, яка в ній циркулює. Зазначене вище можна проілюструвати схемою, яка отримала назву моделі «трьох ліній захисту» [9].

Першою лінією захисту виступають усі керівники та працівники компанії. Сучасні стандарти внутрішнього контролю вимагають, щоб для кожного з них було формально передбачено окрему функцію у сфері внутрішнього контролю й щоб вони вимагали формування та подання відповідної звітності. Для забезпечення надійності контролю створюється друга лінія контролю. Це, власне, контрольна служба за певними напрямками, які потребують підготовки та спеціального обладнання і повноважень. Більшість організацій мають фінансовий контроль, охорону праці, контроль якості та юридичні послуги, характерні для їх видів перевірок. Усе більше структур мають окремі комплаєнс-функції, які виконують уповноважені співробітники, деякі з них наділяються статусом уповноваженої особи з питань запобігання та протидії корупції. Нарешті, третя лінія – внутрішній аудит – перевіряє всі засоби контролю, за які відповідають перша та друга лінії, і запевняє наглядову раду в ефективності системи контролю, повідомляє про виявлені недоліки та порушення, пропущені двома першими лініями захисту. Такого ж роду функцію можуть виконати й зовнішній аудитор та навіть і державний контролюючий орган. Втім, як зовнішні органи, що не входять до структури організації, вони не розглядаються, як лінії захисту [9].

Крім того, рекомендації державних органів, будучи потенційно корисними для організації та захисту її в майбутньому, можуть супроводжуватися економічними санкціями і частковим або повним обмеженням бізнес-процесів під час виявлення та усунення порушень і недоліків. Перша і друга лінії підпорядковуються вищому керівництву, а третя лінія – наглядовій раді. В останні роки, оскільки законодавці все більше уваги приділяють дотриманню принципів доброчесності бізнесу, спостерігається тенденція до того, що члени комітетів у суміж-

них галузях підкоряються наглядовій раді або спеціальному комітету, створеному спільно наглядовою радою та керівництвом.

Концептуальна структура COSO забезпечує інтеграцію функцій внутрішнього контролю та управління ризиками, зокрема корупційними в сфері трудових відносин. Окрім своєї ролі у сфері внутрішнього контролю, ці три лінії захисту також відповідають за частину загально-го процесу управління ризиками, включаючи корупційні.

Відомо про багато дискусій стосовно того, хто в організації-роботодавці повинен відповідати за дотримання персоналом антикорупційних законів та інших вимог, або чи є система комплаєнс інструментом управління антикорупційними ризиками, чи предметом такої діяльності.

Якщо уявляти комплаєнс, у трудових відносинах включно, як єдину цілісну систему, то він, на наш погляд, становить одночасно систему цілісного захисту прав та інтересів працівників і систему протидії корупції та боротьби з нею на підприємстві. За кордоном давно вже існує сталий механізм правового забезпечення антикорупційного комплаєнсу у сфері праці. І на сьогодні Україна також стала на шлях впровадження цього комплаєнсу у своє правове поле, в систему законодавства, зокрема у сфері праці, зайнятості й охорони праці.

Базуючись на методології трудового права, а також застосовуючи методи екстраполяції права і синергії, необхідно зауважити, що антикорупційний комплаєнс у трудових відносинах можна охарактеризувати як певні умови праці, які нормативно закріплені й мають певні характеристики. Вказані умови відображені не лише в антикорупційному законодавстві у сфері праці, але також у письмових трудових договорах і посадових інструкціях працівників, правилах внутрішнього трудового розпорядку та антикорупційних програмах роботодавців. На наш погляд, позитивним явищем є трансформація вимоги щодо антикорупційної відповідності як умови праці чи умови трудових договорів у систему реалізації прав і обов'язків усіх сторін трудових відносин щодо забезпечення дотримання антикорупційних нормативно-правових актів, міжнародних стандартів та етичних кодексів (кодексів антикорупційної поведінки) в рамках законної (позитивної) поведінки сторін трудових відносин. Важливим є також закріплення розмаїття державних гарантій проти дискримінації, незаконного звільнення, переміщення, зміни основних умов праці та порушення інших трудових прав працівників, які викривають корупцію [10]. Також бажано зазначити, що під час впровадження антикорупційного комплаєнсу у сфері трудових відносин працівники можуть набувати статусу «викривачів корупції».

За кордоном одним із найважливіших механізмів, який допомагає виявляти та викривати корупційні правопорушення, є інститут добросовісних інформаторів – «whistleblowers» (у перекладі з англійської дослівно «подати сигнал свистком, сигналізувати») як осіб, які розголошують інформацію про прояви корупції, що стала відомою їм у процесі професійної діяльності. Саме викривачі зможуть надати актуальну інформацію, щодо того, як із середини виглядає корупційний світ, адже фактично такі особи знаходяться в його епіцентрі [11].

На ринку праці корупційна складова вже давно займає комфортне становище. Основними факторами, що стимулюють корупцію, є такі ознаки сучасності, як бюрократія, нестабільна економічна ситуація, постійне народне невдоволення та соціальна нестабільність. А звідси і виникає запитання – невже всі здатні до корупції? Зрозуміло, що ні. Варто пам'ятати про тих, хто проти неї та стають її жертвами, через те що відстоюють закон і свої права [12].

Відповідно до статей 1, 53 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII (Закон № 1700-VII) особа, яка надає допомогу у запобіганні та боротьбі з корупцією (викривач), – це особа, яка повідомляє інших про порушення цього Закону, якщо інформація вважається надійною. Як видно з цього визначення, викривачем може бути будь-хто, хто повідомив відповідну інформацію. Проте системний аналіз ст. 53 Закону № 1700-VII вказує на інше. Відповідно до частини третьої цієї статті Закону № 1700-VII фізична особа або член її сім'ї не можуть бути звільнені або примушені до звільнення, притягнені до дисциплінарної відповідальності чи інших заходів негативного впливу (переведення, атестація, призначення на іншу посаду, зниження заробітної плати роботодавцем тощо) або піддаватися загрозі таких заходів впливу у зв'язку з повідомленням нею інших про порушення вимог цього Закону. Таким чином, законодавець пов'язує відповідні гарантії для викривача корупції та членів його сім'ї лише з дотриманням його трудових прав. Отже, викривачем корупції може визнаватися лише особа, яка є працівником відповідного органу державної влади або юридичної особи публічного чи приватного права [13].

Спираючись на зарубіжний досвід встановлення статусу службовців-викривачів на законодавчому рівні, відразу варто акцентувати увагу на законодавстві Франції та Великобританії, за яким передбачаються певні вимоги до набуття статусу викривача. В Англії це можуть бути колишні та нинішні працівники, які під час роботи викривали корупцію. У Франції до таких осіб належать лише зайняті особи. Примітним є антикорупційне законодавство Італії, яке встановлює систему захи-

сту викривачів – муніципальних посадовців. За цим законодавством, не лише викривачам, але й працівникам-інформаторам виплачуються значні компенсації, які слугують засобами протидії корупції [14].

Також варто зазначити, що в Україні Національне агентство з питань запобігання корупції, розробило стандарт антикорупційного уповноваженого. Безперечно, сам по собі професійний стандарт не може стати вирішенням усіх проблем у цій професії, проте це є позитивним сигналом у суспільстві, що професія затребувана та на неї є попит.

Бажано було б, щоб у недалекому майбутньому в університетах України на юридичних факультетах обов'язково з'явилися нові освітні програми, на кшталт «Антикорупційні уповноважені», за якими б навчали студентів новій привабливій професії. У освітній програмі необхідно приділити увагу визначенню загальних та вузько професійних компетентностей, а також функціоналу таких уповноважених. До переліку професійних компетентностей антикорупційного уповноваженого могли б ввійти: добросовісність; досягнення результатів; аналітичність; здібності; комунікація та взаємодія.

На що ж може вплинути прийняття нового професійного стандарту? По-перше, буде підвищено якість праці, адже уповноважені будуть слідкувати за дотриманням трудового і антикорупційного законодавства, по-друге, разом із появою стандарту підвищиться фаховість вказаних спеціалістів та зростатиме їх значення у державних органах та інших організаціях.

Висновки. Підсумовуючи все вищенаведене, варто зауважити, що такі нормативно-правові акти як Кодекс законів про працю України та Закон України «Про запобігання корупції» потребують доповнення новими визначеннями таких термінів як: «антикорупційний комплаєнс у трудових відносинах» та «працівник-викривач корупції». Проаналізувавши наявні поняття, ознаки, ключові компоненти та складові, а також міжнародний досвід, бажано запропонувати таке визначення антикорупційного комплаєнсу в трудових відносинах як систему заходів, розроблену із врахуванням індивідуальних особливостей кожного трудового колективу підприємства, установи чи організації, спрямовану на дотримання норм антикорупційного законодавства України.

Щодо інституту працівників-викривачів корупції в Україні, то він наразі перебуває на стадії формування. З метою його розвитку та укріплення варто було б в КЗП України передбачити норму-дефініцію: «працівник-викривач корупції це особа, яка надає роботодавцю достовірну інформацію про корупційні правопорушення або пов'язані з

корупцією дії, якщо вона дізналася про таку інформацію під час роботи, професійної, господарської, громадської діяльності». Також слушно, на наш погляд, було б використовувати позитивний зарубіжний досвід розвинутих країн, інформацію про який наведено в цій роботі, щодо захисту права на працю працівників-викривачів корупції.

Не менш важливим було б передбачити в Антикорупційній стратегії нашої держави на 2020-2024 роки чіткий механізм стимулювання тих роботодавців, які формують локальну систему антикорупційного комплаєнсу на своїх підприємствах, розробляють та затверджують власні антикорупційні програми й реально борються з цим негативним явищем, починаючи з себе, що сьогодні вкрай необхідно.

В Україні, яка також прагне досягти Цілей сталого розвитку, ідея вітчизняних роботодавців запровадити стандарт ISO 37001:2016 на національному рівні отримала підтримку. На основі цього міжнародного стандарту у 2018 році створено вітчизняний ДСТУ ISO 37001:2018 «Система антикорупційного менеджменту» Державним підприємством «Український науково-навчальний центр стандартизації, сертифікації та якості» [15]. Відповідно до цього стандарту, впровадження системи боротьби з хабарництвом вимагає повної участі вищого керівництва, а також політика та програми щодо корупції мають бути доведені до всіх співробітників компанії і зовнішніх сторін (підрядників, постачальників і партнерів).

Вважаємо, що всі наведені пропозиції є рівнозначно цінними для впровадження як у мирний, так і у воєнний час, адже корупція є ганебним та, на жаль, поширеним явищем.

Список використаних джерел

1. Соболевський І. Антикорупційний комплаєнс в Україні: стан та перспективи. *Громадська організація «ІНТЕГРІТІ ЮА»*. 06.04.2021. URL: <https://cutt.ly/VnUpbOM>
2. Амелічева Л.П. Антикорупційний комплаєнс у трудових відносинах у світлі цифровізації та досягнення сталого розвитку: економіко-правове дослідження. *Економіка промисловості*. 2021. № 3 (95). С. 102–118. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2021.03.102>
3. Овсюк Н.В. Комплаєнс-контроль у сфері трудових правовідносин. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. № 23. С. 662–667. URL: <http://globalnational.in.ua/archive/23-2018/128.pdf>
4. Сметаніна Н.В., Попова Д.І. Значення впровадження комплаєнс-програм для зростання прозорості українського бізнесу. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 3. С. 266–269.

5. Филиппович А.А. Compliance в предпринимательской деятельности: история становления, общие положения, проблемы формирования в Российской Федерации. *Вестник Ун-та им. О.Е. Кутафина*. 2018. № 3 (43). С. 226–233.
6. Гринько С.Д., Голуб С.М. Римське право та його історичне значення. *Університетські наукові записки*. 2016. № 56. С. 342–350.
7. Шитий С., Бондаренко А. Причини правового нігілізму та шляхи його подолання в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 235–239.
8. Окунев О., Бойко О., Лукін С. Антикорупційний комплаєнс: посібник для програми з підготовки осіб, відповідальних за реалізацію антикорупційної програми. К.: Професійна асоціація корпоративного управління, 2018. 177 с.
9. Андерсон Дж., Евбанк Дж. Эффективное применение COSO в модели трех линий защиты. Институт международных аудитором. 2015. URL: <https://cutt.ly/DOuQ0hN>
10. НКЦПФР затвердила Кодекс корпоративного управління України. *Юридична газета online*. Новина від 16.03. 2020. URL: <https://jur-gazeta.com/golovna/nkcprfrzatverdila-kodeks-korporativnogo-upravlinnya-ukrayini.html>
11. Шостко О.Ю. Правовий захист викривачів корупційних правопорушень. *Юридичний науковий журнал*. 2017. № 3. С. 146–150.
12. Лапчевська К.В. Працівники-викривачі корупції: поняття та концептуальний підхід до визначення. *Весняні юридичні читання*. 2021. С. 265.
13. Загинеї З.А. Проблеми правового статусу викривачів корупції в Україні. *Роль інституту викривачів у запобіганні та протидії корупції: матеріали круглого столу (Київ, 2 листоп. 2018 р.)*. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2018. С. 48–52.
14. Lapchevska K., Zakharchuk D. Legal regulation of countering discrimination on the grounds of «whistleblower» in the area of the human right to work. Scientific works of the participants in the student essay competition «Responsible Business and Human Rights». 2021. P. 389.
15. Halai A., Halai V., Hrechaniuk R, Datsko K. Digital Anti-Corruption Tools and Their Implementation in Various Legal Systems Around the World. *SHS Web of Conferences*. 2021. Vol. 100. Art. 03005.

Валентина ЛИШЕНЮК,
*аспірантка кафедри економічного права та економічного
судочинства, Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КОНСАЛТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРИВАТНИХ ВІЙСЬКОВИХ КОМПАНІЙ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Питання нормативно-правового врегулювання створення приватних військових компаній та здійснення військово-консалтингової діяльності в Україні набуло особливої актуальності у зв'язку із військовою агресією Російської Федерації проти України, що розпочалася у 2014 році та продовжується наразі. Незважаючи на зростання попиту на послуги військового консалтингу, національне законодавство не встановлює особливості здійснення цього виду господарської діяльності. Водночас надання якісних послуг військового консалтингу приватними компаніями може прискорити перемогу України. Доцільно зауважити, що в міжнародній практиці залишається дискусійним питання, які види діяльності можуть здійснювати приватні військові компанії, зокрема з метою недопущення політичного впливу на державні органи, концентрації зброї та боєприпасів у приватних воєнізованих формуваннях. Однак науковці та міжнародні експерти погоджуються, що приватні військові компанії можуть активно залучатися для надання консультацій у військовій сфері. Таким чином, у межах цього дослідження, ми сконцентруємося на аналізі військового консалтингу як частини професійної діяльності відповідних компаній.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика запровадження інституту «приватних військових компаній» досліджувалася у наукових працях окремих вітчизняних вчених, зокрема Ю. Семенюка, В. Калетніка, К. Твердохліба тощо. Однак, у правовій доктрині відсутній комплексний аналіз необхідних законодавчих вимог для створення приватних військових компаній та здійснення ними консалтингової діяльності. Недостатня дослідженість цього питання та надзвичайна його важливість у період воєнного часу зумовили вибір теми цієї наукової роботи.

Метою наукової роботи є дослідження міжнародного досвіду створення та діяльності приватних військових компаній, встановлення ключових питань, що мають бути врегульовані в національному законодавстві щодо консалтингової діяльності таких компаній.

Виклад основного матеріалу дослідження. Варто зазначити, що чинне українське законодавство не регулює діяльність приватних вій-

ськових компаній. Проте наразі виникла об'єктивна потреба у якісних послугах військового консалтингу та водночас існує необхідність розумного використання знань осіб, які мають цінний військовий досвід. Зокрема, такими особами можуть бути ветерани війни, учасники антитерористичної операції, колишні працівники правоохоронних органів. У міжнародній практиці саме приватні військові компанії надають можливість реалізувати навички та вміння відповідних осіб.

Варто підкреслити, що в закордонних країнах приватні військові компанії можуть надавати великий спектр послуг: пошук професіоналів для військових операцій; охорона гуманітарних місій; участь у миротворчих місіях (наприклад, під егідою ООН; розмінування; розвідка та оцінка безпекової ситуації в регіоні); техобслуговування та застосування складних бойових комплексів; евакуація людей із гарячих точок; логістичне супроводження військ; надання послуг військових перекладачів; виконання функцій поліції там, де не діють правоохоронні органи; утримування під вартою та конвоювання затриманих чи в'язнів; повноцінна участь у бойових операціях – разом із кадровими частинами чи окремо [1, с. 233].

Однак важливою складовою діяльності таких компаній також є створення спеціального інтелектуального продукту – надання консультацій публічним сторонам у військовій сфері. Водночас окремі суб'єкти господарювання фактично надають послуги військового консалтингу в Україні, тому їхня діяльність потребує нормативно-правового врегулювання та державного контролю. Зокрема, правові засади діяльності приватних військових компаній визначені у законодавстві США, Великобританії та Швейцарії [2].

У міжнародній доктрині підкреслюється, що розвиток військово-консалтингової діяльності розпочався під час Другої світової війни. Зокрема, в 1940 році консалтингова компанія Буза Аллена Гамільтона (Booz Allen Hamilton) була найнята для реорганізації воєнно-морських сил США, а здавна відома консалтингова фірма Артур Д. Літл, Інк. (Arthur D. Little, Inc.) надавала стратегічні консультації високопосадовцям у ході проведення воєнної кампанії [3, с. 76]. Консультування військового комплексу приватними консалтинговими компаніями відіграло важливу роль під час Другої світової війни [4, с. 297].

Надання послуги військового консалтингу становить особливу професійну діяльність, що передбачає залучення кваліфікованих фахівців зі спеціальним досвідом та знаннями для надання консультацій з певних питань у військовій сфері. Причому консультації можуть надаватися у різних формах, а саме у формі порад, рекомендацій, висновків з питань,

що визначені замовником консалтингової послуги. Послуги військового консалтингу можуть надаватися щодо будь-яких питань військової теорії і практики, а також знань, які необхідні для успішного захисту національної безпеки та оборони з обов'язковим дотриманням вимог законодавства про захист державної таємниці. Враховуючи специфічний характер та значущість таких послуг, доцільно передбачити спеціальні вимоги до суб'єктів їх надання (приватних військових компаній).

У міжнародній практиці приватна військова компанія зазвичай визнається як юридична особа, яка надає спеціалізовані послуги, що пов'язані із завданнями в умовах війни або конфліктів, включаючи безпосередню участь у бойових діях, послуги стратегічного планування, збір розвідданих, оперативну та матеріально-технічну підтримку, навчання, закупівлі та технічне обслуговування. Офіційно існує більше ніж 150 таких компаній, що пропонують свої послуги у понад 50 країнах світу [5, с. 1].

Відповідно до міжнародної угоди «Документ Монтре», приватні військові компанії – це суб'єкти підприємницької діяльності, які надають військові та/або охоронні послуги незалежно від того, як вони самі себе характеризують [6, с.9]. Незважаючи на комерційний характер діяльності, приватні військові компанії тісно співпрацюють із міжнародними організаціями, державними органами у сфері безпеки та оборони та з розвідувальними управліннями [7].

Однак варто підкреслити, що застосування послуг приватних військових компаній має деякі негативні сторони, зокрема:

- можливість формування приватних компаній олігархічними структурами з метою впливу на політичну ситуацію в державі;
- статус та гарантії правового захисту працівників приватних міжнародних компаній зазвичай не врегульовані на законодавчому рівні.

У 2012 році робоча група Європейської комісії з прав людини підкреслила необхідність міжнародного регулювання діяльності приватних військових і охоронних компаній з огляду на існуючі нормативні прогалини на національному та регіональному рівнях. Міжнародні експерти визначили ряд ключових елементів нормативного регулювання: заборона окремих видів діяльності таких компаній; вимога реєстрації компаній та ліцензування їхньої діяльності, особливості регулювання діяльності таких компаній для запобігання порушенням прав людини [8, с. 18].

Законодавство щодо приватних військових компаній повинно регулювати такі питання:

1. порядок створення такої компанії;

2. перелік послуг, що можуть надаватися (наприклад, військове консультування та поради, збір розвідданих, вчинення дій для запобігання злочинам);
3. заборонені види діяльності приватних військових компаній – такі види можуть відрізнитися залежно від зовнішньої політики конкретної держави. Проте доцільно заборонити такі дії: безпосередня участь у бойових діях, допомога урядам, які не є міжнародно визнаними, недержавним збройним особам або нерегулярним силам; дії, які можуть призвести до порушення прав людини або внутрішніх репресій; мародерство, розкрадання та інша незаконна економічна діяльність, наприклад, видобуток корисних копалин, несанкціонована закупівля та торгівля зброєю [9, с. 35];
4. вимоги до форми та істотні умови договору про надання послуг;
5. вимоги до кваліфікації консультантів;
6. встановлення конкретного органу державної влади, що повинен забезпечити контроль за діяльністю відповідних компаній [5, с. 4];
7. правовий статус приватних військових компаній, порядок їхньої реєстрації;
8. порядок ліцензування та державного регулювання діяльності приватних військових компаній.

У 2008 році Україна приєдналася до Документа Монтре, який накладає на державу-підписанта чіткі міжнародно-правові зобов'язання з функціонування приватних військових і охоронних компаній в умовах збройного конфлікту. Варто зазначити, що перша спроба законодавчого врегулювання військово-консалтингової діяльності була здійснена в 2018 році із реєстрацією проєкту Закону № 8093 від 5 березня 2018 р [10]. Однак через рік відповідний законопроект було відкликано. У 2020 році у Верховній Раді України було зареєстровано новий проєкт Закону про військово-консалтингову діяльність № 3005 від 4 лютого 2020 р. (наразі проєкт знаходиться на етапі опрацювання Комітетом з питань національної безпеки, оборони та розвідки). Зокрема, цим законопроектом пропонується врегулювати правові засади організації, порядок створення та діяльності суб'єктів військово-консалтингової діяльності, що по своїй суті є приватними військовими компаніями [11].

На нашу думку, певні положення законопроекту потребують більш детального аналізу та доопрацювання, а саме:

1. Використання терміна «військово-консалтингова діяльність».

Проєкт закону визначає поняття військово-консалтингова діяльність як надання державам, юридичним чи фізичним особам за межами України послуг військового або охоронного характеру, визначених

цим Законом. До послуг військового характеру належать навчання особового складу збройних сил або інших силових чи правоохоронних органів іноземної держави, а також надання кадрової, фінансової, логістичної та інформаційно-аналітичної підтримки; обслуговування і ремонт військової техніки та обладнання; послуги військового консалтингу; забезпечення поставки військової техніки та обладнання; послуг охоронного характеру: охорону об'єктів різного призначення; забезпечення захисту життя, здоров'я фізичних та юридичних осіб; послуги охоронного консалтингу. Однак надання послуг з обслуговування та ремонту військової техніки; виконання будівельних робіт військового призначення; розмінування території, будівель і споруд; охорони об'єктів за своїм значенням не відповідають сутності консалтингової діяльності. Відповідні послуги можуть надаватися приватними військовими компаніями згідно з Документом Монтре, однак вони не охоплюються терміном «військово-консалтингова діяльність». Таким чином, існує необхідність уточнити ключове поняття цього законопроекту.

2. *Необхідність створення окремого органу для регулювання військово-консалтингової діяльності.*

Варто підкреслити, що формування нового органу для здійснення повноважень щодо ліцензування та контролю діяльності суб'єктів військово-консалтингової діяльності може забрати значну кількість часу та потребуватиме додаткового бюджетного фінансування. У зв'язку з цим доцільно розглянути можливість покладення відповідних повноважень на існуючі органи, що реалізують державну політику з питань національної безпеки у воєнній сфері та сферах оборони (наприклад, Міністерство оборони).

3. *Суб'єкти військово-консалтингової діяльності не мають права провадити діяльність на території України.*

Так, відповідно до положень законопроекту, послуги військового або охоронного характеру можуть надаватися відповідними суб'єктами виключно державам, юридичним чи фізичним особам за межами України. Проте враховуючи реалії воєнного часу, надання відповідних послуг в Україні може мати переломне значення у ході війни.

Крім цього, вважаємо доцільним на рівні закону чітко врегулювати окремі питання, які можуть мати важливе значення для забезпечення національної безпеки та оборони, а саме:

- порядок надання послуг іноземним клієнтам (які види послуг можуть надаватися нерезидентам, заборонені види послуг, які вимоги

- до нерезидента-замовника відповідної послуги, яким чином здійснюється контроль за діяльністю суб'єктів за кордоном);
- порядок співпраці державних органів із суб'єктами військово-консалтингової діяльності в Україні (які послуги та в якому порядку можуть надаватися);
 - істотні умови та порядок укладення договору про надання відповідних консалтингових послуг.

Таким чином, ефективне відновлення України може ґрунтуватися тільки на принципах поваги до прав людини шляхом імплементації Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини. Зокрема, відповідно до цих принципів існує необхідність оновлення державної політики та законодавства з метою усунення прогалини у нормативно-правовому регулюванні військово-консалтингової діяльності.

Крім цього, згідно з Національною стратегією у сфері прав людини передбачається запровадження ефективного механізму для реалізації та захисту права кожного в Україні на працю, достатній життєвий рівень та належний соціальний захист, а також забезпечення прав ветеранів війни [12]. Особи, які брали або беруть участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, мають цінний та унікальний досвід участі у військових діях. Питання забезпечення права таких осіб на подальше працевлаштування у мирний час, зокрема шляхом надання рекомендацій щодо військового консалтингу, можуть потребувати спеціального регулювання.

Висновки. Отже, існує необхідність нормативно-правового регулювання здійснення консалтингової діяльності приватними військовими компаніями. Зокрема, на основі найкращих міжнародних практик та з урахуванням національної специфіки на рівні закону потрібно врегулювати такі питання: закріпити поняття «послуги військового консалтингу», «суб'єкти військово-консалтингової діяльності», врегулювати особливості та порядок надання відповідних послуг на території України, а саме: хто може бути замовником і постачальником відповідних послуг; істотні умови консалтингового договору про надання послуг військового консалтингу, порядок укладення такого договору, а також встановити вимоги до порядку створення та ліцензування відповідних суб'єктів військово-консалтингової діяльності. Створення приватних військових компаній з військового консалтингу сприятиме забезпеченню права на працю осіб, які мають досвід бойових дій.

Список використаних джерел

1. Семенюк Ю.В. Застосування приватних військових компаній для забезпечення національних інтересів і безпеки держави. *Вчені записки*

Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія: Державне управління. 2020. № 2. С. 230–234.

2. Пояснювальна записка до Проекту Закону про військово-консалтингову діяльність від 04.02.2020 р. № 3005. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68041
3. Кіпінг М., Кларк Т. Оксфордська книга управлінського консалтингу. *Видання Оксфордського університету.* 2012. С. 656. URL: <https://academic.oup.com/edited-volume/38572>
4. Гончарова М., Бондаренко Р. Основні тенденції розвитку менеджмент-консалтингу в США. *Сполучені Штати Америки у сучасному світі: політика, економіка, право, суспільство*: зб. матеріалів II міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 15.05.2015). Ч. 2 / упоряд. Калитчак Р.Г., Зазуляк З.М. Львів: Центр американських студій ФМВ ЛНУ ім. І. Франка, 2015. С. 296–303.
5. DCAF Аналітичний огляд. Приватні військові компанії. *Женевський Центр демократичного контролю за збройними силами.* 2022. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/17438/background_09_private-military-companies.pdf
6. Документ Монтре про відповідні міжнародно-правові зобов'язання і передові практичні методи держав, що стосуються функціонування приватних військових та охоронних компаній в період збройного конфлікту. 2022. URL: https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/icrc_002_0996.pdf
7. Приватні міжнародні компанії та їхня роль у сучасних регіональних конфліктах. *Презентація Міністерства оборони України для конференції ОБСЄ.* 2020. URL: <https://vienna.mfa.gov.ua/en/news/vistup-na-temu-privatni-vijskovi-kompaniyi-ta-yih-rol-u-suchasnih-regionalnih-konfliktah>
8. Найманство, приватні військові та охоронні компанії. Звіт Робочої Групи ООН з питання про використання найманців як засобу порушення прав людини та протидії здійсненню права народів на самовизначення. 2018. 34 с. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/MercenarismandPrivateMilitarySecurityCompanies.pdf>
9. Беяні С., Ліллі Д. До регулювання приватних військових компаній: варіанти для уряду Великобританії. *Міжнародне повідомлення.* Лондон. 2001. С. 42.
10. Про військово-консалтингову діяльність: проект Закону № 8093 від 05.03.2018 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=8093&skl=9
11. Про військово-консалтингову діяльність: проект Закону № 3005 від 04.02.2020 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68041
12. Національна стратегія у сфері прав людини: Указ Президента України від 24.03.2021 р. № 119/2021. *Офіційний вісник Президента України.* 2021. № 9. С. 99.

*Анна МАНЕЛЮК,
здобувачка вищої освіти,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ У ГОСПОДАРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС АКТИВ ВОЄННОГО ТЕРОРИЗМУ НА ЗАПОРІЗЬКІЙ АЕС У БЕРЕЗНІ-СЕРПНІ 2022 РОКУ

Постановка проблеми. Воєнні дії на території України з боку російських окупантів спричинили низку важливих проблем різного характеру. Не зупиняючись на аналізі втрат силових структур, мирного населення, військової техніки, знищення цивільної та військової інфраструктури, можна з впевненістю сказати, що загострення російсько-українського військового конфлікту в кінці лютого 2022 року завдало значного удару по екологічній безпеці нашої країни.

Російські війська цинічно знищують українські природні ресурси та завдають безпрецедентні екологічні збитки, обстрілюючи ракетами нафтобази, підриваючи газопроводи, захоплюючи Чорнобильську та Запорізьку АЕС, спричиняють техногенні катастрофи, що можуть стати новитою загрозою цілій Європі.

Серед важливих питань, які потребують негайного вирішення – забезпечення екологічної безпеки у господарській діяльності підприємств під час воєнних дій, особливо враховуючи те, що російськими військовими було захоплено Чорнобильську АЕС (24 лютого – 2 квітня 2022 року), окуповано Запорізьку АЕС (4 березня 2022 року – до тепер), здійснено обстріл частини ядерної установки «Джерела нейтронів» у Харкові (11 березня 2022 року), зазнала загрозу обстрілу і зона спостереження Південноукраїнської АЕС (20 серпня 2022 року).

Усі ці приклади демонструють, що Російська Федерація (РФ) ігнорує міжнародне право та використовує ядерний тероризм, втручаючись в управління безпекою АЕС України, свідомо руйнуючи фізичні бар'єри ядерних об'єктів України [1, с. 28].

Дії РФ слід кваліфікувати як ядерний тероризм, але спеціалізовані міжнародні організації, насамперед МАГАТЕ, на жаль, не вживають достатньо активних заходів для тиску на цю країну-агресора.

В умовах відсутності контролю та можливостей ліквідації негативних наслідків техногенних аварій на об'єктах, що становлять підвищену

ну екологічну небезпеку, необхідно подбати про зниження ризиків для населення та персоналу цих об'єктів, оскільки потенційно збільшуються масштаби негативного впливу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика забезпечення екологічної безпеки України є актуальною упродовж багатьох років. Вплив війни на навколишнє середовище відбувався і до початку широкомасштабного вторгнення РФ на територію України. Згідно з Індексом екологічної ефективності, до лютого 2022 року Україна вже посідала низьку позицію щодо якості повітря, біорізноманіття та здоров'я екосистеми. Війна РФ в Україні – перший за останні 20 років міжнародний конфлікт із такою значною та непоправною шкодою довкіллю. Зазначене пояснює велику кількість публікацій вчених, присвячених питанню екологічної безпеки загалом.

Так наприклад, Ю. Кисельов у своїй роботі приділив увагу економічній, енергетичній і екологічній безпеці України. Автор наголошує на тому, що з початку конфлікту стратегічно важливі об'єкти української економіки, розташовані неподалік кордону з РФ й Білоруссю та адміністративної межі з Автономною Республікою Крим, а також природні ресурси відповідних територій, виявилися тимчасово відрізнаними від України [2, с. 124].

О. Твордило здійснила спробу комплексно описати екологічні наслідки війни, яку агресор веде на території України. Автором детально розглянуто низку екологічних проблем, з якими уже зіткнулась або ще зіткнеться наша країна, а саме: інфекційне забруднення ґрунтів (трупна отрута), зростання радіаційного фону внаслідок підіймання радіоактивного пилу, значні викиди шкідливих речовин у результаті спровокованих ракетними ударами вибухів на нафтобазах, знищення рослинного та тваринного фонду під час горіння лісів у Херсонській та Миколаївській областях, зменшення індексу біорізноманіття водного фонду через розповсюджені міни та ультразвукові випромінювання від російських кораблів у Чорному та Азовському морях та інше [3, с. 39].

Дослідженням питань загрози техногенних аварій на атомних електростанціях в умовах нового етапу російсько-української війни та забезпеченням ядерної безпеки займалися і займаються значне коло вчених-дослідників [3-9]. Водночас сучасні аспекти ефективного забезпечення екологічної безпеки у господарській діяльності під час актів воєнного тероризму в Україні потребують додаткового дослідження.

Матеріалом для статті послугувала загальновідома інформація про хід бойових дій у російсько-українській війні. Під час здійснення до-

слідження використано логічні методи пізнання – аналіз, порівняння, узагальнення.

Метою цієї наукової роботи є аналіз та систематизація даних відносно актів воєнного тероризму під час нового етапу російсько-української війни з моменту широкомасштабного вторгнення російських військ на територію України вранці 24 лютого 2022 року на прикладі такого об'єкта ядерної енергетики України як Запорізька атомна електростанція (АЕС).

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з основних засад внутрішньої та зовнішньої політики України є збереження навколишнього середовища та його складових, що є життєво необхідним для існування людини, її нинішнього й майбутніх поколінь. З метою виконання цього Україна визнає забезпечення екологічної безпеки одним із основних напрямів державної політики національної безпеки України.

Екологічна безпека – це стан навколишнього природного середовища, за якого забезпечується попередження погіршення екологічної ситуації та виникнення небезпеки для здоров'я населення. Дотримання такого стану забезпечується Україною шляхом запровадження широкого комплексу взаємопов'язаних економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів, спрямованих на реалізацію екологічних прав громадян України [7, с. 127].

Атомні електростанції, а також інші ядерні та радіаційні об'єкти України (сховища радіоактивних відходів та відпрацьованого ядерного палива) є об'єктами мирного використання ядерної енергії. Атомні електростанції попри потужні системи захисту від аварій, є об'єктами підвищеної небезпеки навіть у мирний час, які повинні працювати з дотриманням норм ядерної, радіаційної та екологічної безпеки [10].

На прикладі такого радіаційно небезпечно об'єкта як Запорізька АЕС проаналізуємо специфіку забезпечення екологічної безпеки господарської діяльності на окупованій техногенній споруді. Запорізька АЕС (ЗАЕС) розташована за 400 км на південний схід від Києва, в степовій зоні України на березі Каховського водосховища. ЗАЕС є найбільшою атомною електростанцією не лише в Україні, але й у Європі. Її місто-супутник – Енергодар.

ЗАЕС має 6 легководних ядерних реакторів під тиском ВВЕР-1000, кожен з яких працює на паливі ^{235}U (збагачений уран) і генерує 950 МВт, із загальною вихідною потужністю 6000 МВт. Її шість енергоблоків ВВЕР-1000 побудовані за проектом В-320. Перші п'ять енерго-

блоків були послідовно уведені в мережу між 1985 і 1989 роками, а шостий був доданий у 1995 році. Станція виробляє майже половину електроенергії країни, отриманої від атомної енергетики, і більше п'ятої частини загальної електроенергії, виробленої в Україні. Особливістю Запорізької станції також є те, що це єдина атомна електростанція в Україні, обладнана власним сухим сховищем відпрацьованого ядерного палива.

4 березня 2022 року військовими силами РФ здійснено обстріл майданчика Запорізької АЕС, у ході бойових дій виникла пожежа на території станції, що уже становить значну техногенну небезпеку під час функціонування об'єкта атомної енергетики. Російськими військами (після тривалого спротиву) захоплено як Запорізьку АЕС, так і місто Енергодар. Станом на кінець серпня 2022 року і атомна станція, і місто залишаються в окупації.

За думкою Д. Ткача та В. Грушко агресор переслідує декілька цілей, захоплюючи атомні станції: залякування потенційною ядерною катастрофою (на кшталт аварії на Чорнобильській АЕС та Фокусімській АЕС); контроль атомної енергетики України; доступ до ядерного палива, яке завантажене в реактор; перспектива для здійснення різного роду диверсій, провокацій, іншого роду таких дій, якими можна скопрометувати Україну [6, с. 65].

Фактично російськими військами створено на Запорізькій АЕС військову базу, оскільки можна прикриватися станцією як «атомним щитом». Станом на кінець серпня на території ЗАЕС перебувають до 500 російських солдатів та до 50 одиниць важкої військової техніки. Окупанти ховають зброю навіть поміж енергоблоками (наприклад, ракетні системи залпового вогню).

Запорізька АЕС – об'єкт, не розрахований на експлуатацію в умовах бойових дій і який не повинен був взагалі зазнавати нападу відповідно до норм міжнародного гуманітарного права (статті 56 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року про захист жертв міжнародних збройних конфліктів). Окрім того, Генеральна конференція МАГАТЕ (Міжнародного агентства з атомної енергії) у 2009 році ухвалила рішення, в якому йдеться, що «будь-який збройний напад і загроза ядерним об'єктам, призначеним для мирних цілей, є порушенням принципів Організації Об'єднаних Націй, її Статуту, міжнародного права та Статуту Агентства» [5, с.77]. Однак попри всі міжнародні домовленості, упродовж тривалої окупації ми маємо прецедент ядерного тероризму. За думкою В. Шевченко в питанні забезпечення

ядерної безпеки «ми можемо розраховувати лише на «стурбованість» західних сусідів і хіба що моральну підтримку» [8, с. 49].

Будь-який радіаційний інцидент на Запорізькій АЕС (до аварії може призвести пожежа чи вибух, чи ураження снарядами, бомбами, ракетами) залежно від напрямку та сили вітру може завдати шкоди не тільки Україні, постраждати можуть і країни Європи, Білорусь та РФ [9, с. 100].

Так, наприклад, періодичні обстріли Запорізької АЕС російськими військами з реактивних систем залпового вогню (РСЗВ) в серпні спричинили серйозний ризик для безпечного функціонування станції. Внаслідок атаки на Запорізьку АЕС на одному з енергоблоків спрацював аварійний захист, і один із трьох працюючих енергоблоків був відключений. Ризики витоку водню та розпилення радіоактивних речовин, а також рівень пожежної небезпеки є високими.

Імовірна аварія на Запорізькій атомній електростанції стала б причиною того, що радіоактивне забруднення, крім України, зачепило б і низку сусідніх держав. Вчені Українського гідрометеорологічного інституту ДСНС України та НАН України виконали моделювання перенесення радіоактивних домішок за гіпотетичної аварії на Запорізькій АЕС (ЗАЕС) за метеорологічних умов, наприклад, станом на 15-18 серпня 2022 року. Результати моделювання атмосферного перенесення та дисперсії радіоактивних аерозолів Cs-137 отримані з використанням прогностичної метеорологічної моделі WRF ARW v4.3 та моделюючого комплексу атмосферної дисперсії CALMET-CALPUFF v6.

Враховуючи небезпеку аварії на ЗАЕС, 15 серпня 2022 року Верховна Рада України звернулась до ООН, ЄС, Ради Європи, Організації з безпеки та співробітництва в Європі, парламентів та урядів держав – членів Міжнародного агентства з атомної енергетики (МАГАТЕ) щодо засудження акту ядерного тероризму, який здійснює держава-агресор на Запорізькій атомній електростанції. За повідомленням НАЕК «Енергоатом», місія МАГАТЕ зранку 1 вересня 2022 року вирушила із Запоріжжя до Енергодара, попри повідомлення про інтенсивний обстріл. Станом на 14:28 місія прибула на тимчасово окуповану Запорізьку АЕС.

6 вересня 2022 року Міжнародне агентство з атомної енергетики оприлюднило звіт за підсумками інспекції на ЗАЕС в Енергодарі, яку з березня захоплено російськими окупантами. Фахівці вважають за необхідне встановити навколо станції «зону безпеки». МАГАТЕ зафіксувало на Запорізькій АЕС цілу низку пошкоджень, у тому числі в будівлях для зберігання ядерного пального. Проте, на жаль, Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ) обмежується лише стурбованими

зверненнями до світової спільноти і не згадує єдиного винуватця цих подій – РФ. Ситуація на Запорізькій АЕС свідчить про той факт, що МАГАТЕ продемонструвало свою неспроможність протидіяти актам ядерного тероризму.

Відповідно до вимог Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30.10.2013 № 841, у випадку загрози виникнення або виникнення аварії на атомних електростанціях потужністю більш як 4 ГВт проводиться обов'язкова загальна евакуація населення із зон радіоактивного забруднення навколо таких атомних електростанцій у радіусі 50 кілометрів. У випадку радіаційної аварії на Запорізькій АЕС оповіщення про початок евакуації на території району буде здійснюватися шляхом передачі мовної інформації з використанням мереж провідного радіомовлення, радіо FM по програмі УР-1, 3-х каналів центрального телебачення «Перший національний», «1+1», «НТН», місцевих телекомпаній «Запоріжжя» та «ТВ-5». Будуть залучаються транспортні засоби пожежної служби та поліції, обладнані сигнально-гучномовними пристроями, приватний транспорт з включеним клаксоном, церкви – дзвонами (на сполох), підприємства, на яких розміщені системи оповіщення. Втім, вищезазначені дії, які забезпечують виконання вимог екологічної безпеки населення та персоналу небезпечного ядерного об'єкта, унеможливлені фактом окупації території АЕС та Енергодару російськими агресорами.

Висновки. Атомні електричні станції та будь-які інші ядерні установки не розраховані на експлуатацію в умовах бойових дій. Запорізька АЕС – найбільша в Європі атомна станція із встановленою потужністю. Наразі електростанція перебуває під контролем окупантів, але працює в енергосистемі України. Своїми терористичними діями, які пов'язані із захопленням ядерних об'єктів на Запорізькій АЕС, РФ порушила всі принципи ядерної безпеки, створюючи таким чином загрозу радіаційних аварій. Ядерний тероризм РФ продовжується. Загроза проведення терористичних актів проти ЗАЕС існує і з кожним днем стає все актуальнішою. Щодня постійно приходять тривожні новини із Запорізької АЕС, аварію на якій експерти вже порівнюють чи то з новим Чорнобилем, чи то з новою Фукусімою. Як далі буде розвиватися тут ситуація – невідомо. Очевидно одне: поки на території АЕС є хоч один озброєний окупант, існує ймовірність ядерної катастрофи. Попередження терористичних актів на ЗАЕС є одним із ключових аспектів безпеки території, на якій знаходиться ця станція.

Список використаних джерел

1. Носовський А. Ядерний тероризм Російської Федерації в Україні – виклик для світової безпеки: Стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 23 березня 2022 року. *Вісник Національної академії наук України*. 2022. Вип. 5. С. 24–29.
2. Кисельов Ю. Російсько-українська війна: географічні аспекти. *Scientific Notes of Sumy State Pedagogical University. Geographical Sci.* 2022. Vol. 2. P. 124-127.
3. Творидло О. Екологічні та економічні наслідки війни, яку веде Росія в Україні. *Грааль науки*. 2022. Вип. 7. С. 38–41.
4. Васильків О. Поняття та характеристика міжнародних гарантій ядерної безпеки в умовах воєнної агресії проти України. *Незалежність України: права людини та національна безпека*. 2022. Вип. 3. С. 313–316.
5. Попов О. Аналіз можливих причин виникнення надзвичайних ситуацій на АЕС з метою мінімізації ризику їх виникнення. *Ядерна та радіаційна безпека*. 2019. Вип. 1. С. 75–80.
6. Ткач Д., Грушко В. Електроенергетика України під час українсько-російської війни. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2022. Вип. 2. С. 63–72.
7. Фаріон-Мельник А. Екозлочини РФ в Україні: фіксація в умовах російсько-української війни. *Наукові заходи Юридичного факультету Західноукраїнського національного університету*. 2022. Вип. 6. С. 126–129.
8. Шевченко В. Питання ядерної безпеки України стосується Європи й усього світу. *Віче*. 2015. Вип. 21. С. 48–49.
9. Щигельська Г., Боднар В. Загрози надзвичайних ситуацій на атомних електростанціях в умовах нового етапу російсько-української війни. *Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки: зб. тез наук.-прак. конф. (25 травня 2022 р.)*. Умань: Візаві. 2022. С. 99–101.
10. НАЕК «ЕНЕРГОАТОМ». Офіційний сайт. 2022. URL: <http://www.energoatom.kiev.ua>

Євгеній НОТЕВСЬКИЙ,
здобувач вищої освіти,
Національний університет «Одеська політехніка»

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД УКРАЇНИ НА ОСНОВІ ГРОМАДСЬКОЇ УЧАСТІ

Постановка проблеми. Одним із фундаментальних принципів демократії та розвитку громадянського суспільства є залучення громадськості до процесів розробки і прийняття рішень, що стосуються розвитку територіальних громад. Досвід розвинених демократичних країн підтверджує, що посилення ролі жителів у задоволенні потреб громади є важливою складовою місцевого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження шляхів забезпечення ефективної діяльності в Україні органів місцевого самоврядування за участі громадян зробили такі вчені, як І. Абрам'юк [1], О. Карий та Я. Панас [2], Л. Василенко та М. Добровінський [3], В. Макаров [4], А. Ткачук [5] та ін. Однак у більшості їх робіт акцентовано увагу на формах участі громадян у діяльності органів місцевого самоврядування при тому, що саме підвищення ефективності цієї діяльності є одним із ключових завдань реформи децентралізації.

Об'єктом дослідження є процес розвитку територіальних громад на основі громадської участі під час воєнного стану.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних і прикладних засад підвищення ефективності розвитку територіальних громад на основі залучення громадськості до прийняття та реалізації управлінських рішень.

Метою роботи є дослідження сутності громадської участі й обґрунтування шляхів підвищення ефективності розвитку територіальних громад завдяки участі громадськості в діяльності органів місцевого самоврядування.

Теоретико-методична значущість отриманих результатів полягає в спільній розробці концепції проведення публічного діалогу на територіальному рівні та погодження її з інститутами громадянського суспільства (громадська організація «Миколаївська обласна організація лідерів молодіжного самоврядування «Молодь – майбутнє нації», організація роботодавців «Об'єднання роботодавців та підприємців Первомайська»), представниками місцевої влади (депутатська фрак-

ція ПП «Українська стратегія Гройсмана») та залученим експертом (громадська організація «Одеський інститут соціальних технологій») для використання у подальшому в прийнятті рішень, спрямованих на розвиток Первомайської об'єднаної територіальної громади Миколаївської області. Висновки та рекомендації можуть бути враховані народними депутатами України під час розгляду відповідних законопроектів та використані представниками інших територіальних громад України за їх бажання проведести публічний діалог.

Інформаційною базою дослідження є наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених, інформація з офіційних сайтів, законодавство України та нормативно-правова база Первомайської міської ради Миколаївської області.

Виклад основного матеріалу дослідження. Предметом діяльності місцевого самоврядування є, зокрема, забезпечення для громадян рівних можливостей та реалізації громадських ініціатив, вироблення ефективної формули співпраці органів влади і громадськості. На особливу увагу у такому разі заслуговують сервісні форми взаємодії держави і громадськості, що характеризує єдність особистісного та громадського інтересу на основі відносин взаємного слугування.

В умовах децентралізації, коли можливість вищих рівнів влади впливати на перебіг суспільно-політичних процесів зменшується, а традиційні форми врядування вже не спрацьовують, зростає потреба у запровадженні й розвитку різних механізмів взаємодії органів публічної влади з громадськістю. Це може відбуватись у формі залучення громадськості до спільного з органами влади виконання державних справ та вирішення питань місцевого значення та у формі участі громадськості у формуванні та реалізації державної та місцевої політики. І хоча терміни «залучення громадськості» та «участь громадськості» часто використовуються як взаємозамінні, між ними є дуже важлива відмінність: у разі залученні ініціатива виходить від влади, а у разі участі – від громадськості [6].

Незважаючи на те, що спостерігається відсутність єдності у трактуванні поняття «громадська участь», погляди більшості вчених перетинаються, зокрема, у тому, що громадська участь є одним із принципів функціонування громадянського суспільства, побудованого на засадах конституційної демократії. Тобто йдеться, насамперед, про реальну можливість громадян публічно висловлювати свою позицію, а подекуди і відстоювати її, консолідуючись з однодумцями з ціллю обміну думками та пропаганди власних поглядів і ефективного здійснення

організаційного впливу на місцеві органи влади та органи державної влади.

Для забезпечення ефективної діяльності органів місцевого самоврядування та успішного проведення реформи децентралізації в Україні необхідно розкрити невикористаний потенціал можливостей самоорганізації населення територіальних громад, який довгий час перебуває у жорстких лещатах вертикалі державної влади.

В українському законодавстві поняття «місцевий економічний розвиток» чи «місцевий розвиток» практично не трапляється. Частіше за все ми маємо справу з поняттям «регіональний розвиток» (розвиток областей, районів), що пояснюється тривалою історією централізації державної влади і обмеженими можливостями територіальних громад впливати на свій розвиток. Місцевий розвиток чи розвиток територіальних громад у європейських країнах має пряме відношення до місцевого економічного розвитку (МЕР) і є складним багатограним процесом, який стосується суспільно-економічної одиниці, де проявляються всі сторони життєдіяльності суспільства. Ця багатогранність і комплексність процесу місцевого розвитку вимагає використання системного підходу, залучення спеціалістів різних галузей та врахування й узгодження їх позицій, які можуть суперечити одна одній, бути протилежними.

МЕР є процесом, у рамках якого партнери, що представляють державні, муніципальні, ділові й неурядові кола, працюють разом задля створення кращих умов для економічного зростання та соціального розвитку. МЕР відбувається у громадах, які постійно поліпшують свій інвестиційний клімат і середовище для розвитку бізнесу з метою підвищення своєї конкурентоспроможності, збереження робочих місць і збільшення доходів [7].

Світовий досвід показує, що політика, яка на стадії вироблення мала широку підтримку громадськості, має більше шансів на успішне втілення, ніж політика, яка викликає значну громадську опозицію чи є просто невідомою громаді. Більшість рішень органів влади стосуються населення. Якщо люди знають про ці рішення та вважають, що вони також брали участь в їхній розробці, вони, швидше за все, дотримуватимуться такого закону або нормативного акта місцевого рівня чи такої політики. Корисність залучення громадян до прийняття рішень, що входять до повноважень місцевого самоврядування, полягає у тому, що таке залучення забезпечує:

- гарантію того, що законодавчі вимоги щодо залучення громадян будуть виконані;
- підтримку та легітимізацію спрямування коштів місцевого бюджету;
- застосування нових підходів та рішень у складних питаннях і встановлення пріоритетів політики органів місцевого самоврядування;
- відповідність рішень, ухвалених органами місцевого самоврядування, потребам мешканців територіальної громади;
- надання пропозицій депутатам місцевих рад щодо обрання найприйнятніших способів дії з метою забезпечення публічності самого процесу ухвалення рішень;
- утвердження керованості та узгодженості дій кожного підрозділу органу місцевого самоврядування стосовно методів, які можна використовувати задля вирішення проблем і задоволення потреб громадян в інформації;
- підвищення ефективності обміну інформацією між громадянами, бізнес-структурами, громадськими організаціями і владою;
- стимулювання залучення волонтерів з метою підтримки діяльності органів місцевого самоврядування [8].

Отже, громадська участь у прийнятті рішень щодо місцевого розвитку посідає вагоме місце. Важливим є те, що в контексті реформи децентралізації елементи як залучення громадськості, так і форми участі громади лише актуалізуються та набирають популярності серед представників громадського сектору, влади та бізнесу. Вектор розвитку територіальної громади може бути чіткіше сформульований завдяки активному залученню та участі громадськості. Адже активний прошарок населення громади є додатковим інтелектуальним ресурсом для місцевої влади стосовно відпрацювання стратегії та пріоритетних напрямів розвитку громади.

Форми громадської участі в Україні закріплені в низці нормативно-правових актів. Це спеціальні закони, постанови та накази міністерств, статuti територіальних громад і положення про форми громадської участі.

На всеукраїнському рівні форми громадської участі регламентуються:

- Конституцією України (ст. 140, 143) [9];
- Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» [10];
- Законом України «Про статус депутатів місцевих рад» [11];
- Законом України «Про органи самоорганізації населення» [12];

- Законом України «Про звернення громадян» [13];
- Постановою Верховної Ради України «Про затвердження Положення про загальні збори громадян за місцем проживання в Україні» від 17.12.1993 р. № 3748-XII [14];
- Постановою Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 03.11.2010 р. № 996 [15] (в редакції постанови від 24.04.2019 р. № 353);
- Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади» від 05.11.2008 р. № 976 [16] (в редакції від 19.03.2019);
- Наказом Міністерства фінансів України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо механізмів участі громадськості у бюджетному процесі на місцевому рівні» від 03.03.2020 р. № 94 [17].

Конституція України закріплює право громадськості на участь у місцевому самоврядуванні [9]. Стаття 140 Конституції зазначає, що «територіальна громада має право на здійснення самоврядування як опосередковано (через місцеві ради), так і безпосередньо». Ця ж стаття закріплює за громадянами право на створення органів самоорганізації населення. Статтею 143 Конституції закріплюється право за жителями територіальної громади на управління її розвитком, а саме: проведення місцевих референдумів, управління майном громади й місцевим бюджетом, а також контроль виконання бюджету, вирішення місцевих проблем. Тому, із перерахованих форм участі громадян у місцевому самоврядуванні у Конституції зазначаються: місцевий референдум, органи самоорганізації населення та управління місцевим бюджетом. Це означає, що вони обов'язково мають конкретизуватися у спеціальних нормативно-правових актах.

Хочемо звернути увагу на такий інструмент залучення громадськості, як публічний діалог. Сьогодні виникає потреба в імплементації в діяльність органів місцевого самоврядування цього дієвого інструменту, який сприятиме згуртуванню територіальної громади та налагодженню порозуміння з органами влади, а також включення його на загальнодержавному рівні у процеси розробки й впровадження державної політики загалом. Саме публічний діалог може бути таким ефективним способом комунікації.

Громадськість має право і повинна мати можливість брати участь у процесі прийняття суспільно значущих рішень, які приймаються ор-

ганами публічної влади з відповідними повноваженнями на всіх стадіях. Як було визначено «Керівними принципами щодо громадської участі у процесі прийняття політичних рішень», що прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 27.09.2017 р., «органи публічної влади мають планувати громадську участь і керувати нею, чітко визначати цілі, суб'єкти, процес і часові рамки, а також методи, що застосовуються» [18]. Ці положення корелюються з нормами ст. 5 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», який визначив серед засад внутрішньої політики у сфері формування інститутів громадянського суспільства посилення впливу об'єднань громадян на прийняття суспільно важливих рішень; проведення регулярних консультацій з громадськістю з важливих питань життя суспільства і держави.

Публічне громадське обговорення передбачає організацію і проведення різноманітних публічних заходів: конференцій, форумів, громадських слухань, засідань за круглим столом, зборів, зустрічей (нарад) з громадськістю; інтернет-конференцій, відеоконференцій. Отож, ступені, форми залучення та взаємодії публічних службовців із громадським сектором можуть бути різними. Але ефективність цієї взаємодії залежить від формату, адже той самий круглий стіл, конференція, робоча група можуть бути проведені у різних форматах [15; 18].

Отже, органи місцевого самоврядування великою мірою наділені повноваженнями, що дозволяють їм обирати найбільш ефективний спосіб комунікації з територіальною громадою – залежно від ситуації. І на дієвість цього способу впливатиме також якісна, глибинна сторона процесу. Також і самі жителі міст, містечок, селищ, сіл можуть використовувати діалог для покращення спілкування між собою та запобігання виникненню ситуацій, які потребуватимуть судового вирішення.

Для підвищення ефективності розвитку територіальних громад на основі залучення громадськості до прийняття рішень нами було розроблено Концепцію публічного діалогу на рівні територіальної громади. Для пілотної апробації та подальшого розповсюдження цієї форми громадської участі була обрана Первомайська територіальна громада Миколаївської області, яка утворилася в 2020 році [19]. Концепція була обговорена з представниками ключових стейкхолдерів – міської влади (депутатської фракції в Первомайській міській раді політичної партії «Українська стратегія Гройсмана»), громадського сектору (ГО «МООЛМС «МОЛОДЬ – МАЙБУТНЄ НАЦІЇ» та Об'єднання роботодавців «Об'єднання роботодавців та підприємців Первомайська»). Залученим експертом виступила громадська організація «Одеський інститут соціальних технологій».

У ході проведеної роботи було визначено основні переваги використання публічного діалогу в територіальних громадах (рис. 1).



Рис. 1

Основні переваги використання публічного діалогу в територіальних громадах

Джерело: складено автором

Детальну характеристику основних переваг проведення публічного діалогу як інструменту залучення громадськості до прийняття рішень наведено на рис. 2.

**1. ПОКРАЩИТИ
ВЗАЄМОДІЮ
ВЛАДИ І ГРОМАДИ**

- 1.1. Підвищити поінформованість громадян щодо діяльності влади і покращити прозорість влади;
- 1.2. Перейти від конфлікту до розуміння, підтримки і конструктивного партнерства;
- 1.3. Залучити громаду до ефективного прийняття рішень;
- 1.4. Заручитись підтримкою громади для виконання рішень, адже участь в прийнятті рішення мотивує до їх виконання.

**2. ВИРІШИТИ
ПРОБЛЕМИ І
КОНФЛІКТИ**

- 2.1. Знайти вихід з патової ситуації, коли проблема довго не вирішується;
- 2.2. Прийняти прагматичні рішення, незважаючи на ідеологічні відмінності;
- 2.3. Подолати конфліктні процеси всередині громад;
- 2.4. Налагодити міжвідомчу співпрацю між освітянами, медичними працівниками, правоохоронцями, тощо.

**3. ЗГУРТУВАТИ
ГРОМАДУ ЯК
ВІДПОВІДАЛЬНУ
СПІЛЬНОТУ**

- 3.1. Мобілізувати соціальний капітал і людські ресурси громади для вирішення проблем;
- 3.2. Знайти нові шляхи реалізації місцевої політики;
- 3.3. Провести громадські слухання, розробити стратегії розвитку громади;
- 3.4. Відпрацювати механізм роботи з органами самоорганізації населення.

Рис. 2

Характеристика основних переваг використання публічного діалогу в територіальних громадах

Джерело: [20]

Варто зазначити, що публічний діалог – це не про «здати свої позиції» чи проявити слабкість, а про силу співпраці, можливість донесення своїх інтересів і їх відстоювання, вміння бути ефективним лідером і розв'язувати конфліктні питання. Діалог – це кращий спосіб формування підтримки влади у громаді, який забезпечує прозорість влади і залученість громади, підвищує довіру до влади, сприяє інвестиційній привабливості та формуванню позитивного іміджу громади. Такі зустрічі-комунікації можуть бути або одноразовими, або ж продовжуватися протягом тривалого періоду часу. Незважаючи на те, що такі діалоги можуть привести до конкретних рішень і дій, врегулювання якоїсь конкретної проблеми не є їхньою головною ціллю. Вони потрібні для того, щоб сприяти розумінню різних позицій і не допускати конфліктів, покращити міжособистісні стосунки.

Розроблена Концепція публічного діалогу на рівні територіальної громади містить положення про основні засади, суб'єктів, підготовку, проведення та підбиття підсумків публічного діалогу. Цей документ створює прецедент регулювання громадської участі в Первомайській територіальній громаді. Варто зазначити, що і до об'єднання в ОТГ у Первомайську подібні ініціативи не були врегульовані, не закріплені у Статуті громади [21]. Розроблена Концепція публічного діалогу на місцевому рівні є наближеною до ефективної моделі національного публічного діалогу та виступає базовим документом для обговорення на депутатських постійних комісіях, громадських слуханнях тощо. Надалі депутатська фракція політичної партії «Українська стратегія Гройсмана» зобов'язалась представити цю Концепцію на засіданнях депутатських комісій з метою підготовки та прийняття відповідного проекту рішення для врегулювання застосування такої форми участі громадськості, як публічний діалог. В умовах децентралізаційних процесів та реформи місцевого самоврядування діалог та окремі його інструменти можуть виступити дієвим механізмом для згуртування громади та формування ефективної взаємодії громадського сектору, соціально відповідального бізнесу й органів влади на засадах рівності та довіри.

Висновки. В умовах децентралізаційних процесів, реформи місцевого самоврядування, воєнного стану, введеного внаслідок збройної агресії РФ проти України, діалог та окремі його інструменти можуть виступити дієвим механізмом для згуртування громади. І на основі взаємодії громадського сектору, соціального бізнесу й органів влади на засадах рівності та довіри він може значно підвищити ефективність місцевого економічного та соціального розвитку громад. Громадська участь у процесі ухвалення управлінських рішень органів місцевого самоврядування уможлиблює

врахування соціальних, екологічних та інших інтересів різних соціальних груп. Але потрібна дієва система громадянської освіти впродовж усього життя з акцентом на практику, створення умов для учнів і студентів набувати практичний досвід у дієвих громадських організаціях. Необхідне закріплення обов'язковості прийняття Статутів територіальних громад на законодавчому рівні. А для посадових осіб місцевого самоврядування та державних службовців повинні ефективніше працювати центри підвищення кваліфікації, у т.ч. для поширення знань про роль громадськості в прийнятті рішень, які стосуються господарської діяльності та можуть впливати на реалізацію комплексу прав людини.

Список використаних джерел

1. Абрам'юк І. Демократія участі: механізми громадської участі на місцевому, регіональному та національному рівнях: матеріали до курсу / Всеукраїнська мережа фахівців та практиків з регіонального і місцевого розвитку. Київ, 2014. 50 с. URL: https://regionet.org.ua/files/07_PartDemocracy_Abramyuk_Materials_v.122.07.-14.pdf
2. Карий О.І., Панас Я.В. Місцеві ініціативи та залучення громадськості до здійснення місцевого самоврядування: навч. посіб. для посадових осіб місцевого самоврядування. Київ: ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІЕН ЕЙ», 2015. 176 с. URL: <https://www.auc.org.ua/sites/default/files/library/6misiniweb.pdf>
3. Василенко Л., Добровінський М. Децентралізація та реформа місцевого самоврядування. *Адміністративне право і процес*. 2017. № 3. С. 123–126.
4. Макаров В.Г. Система стримувань і противаг у територіальній організації влади в Україні: проблеми та перспективи розвитку. Київ: НІСД, 2019. 14 травня. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/politika/sistema-strimuvan-i-protivag-u-teritorialnyy-organizacii-vladi-v-ukraini>
5. Ткачук А.Ф. Місцевий та регіональний розвиток. Участь громадян у місцевому розвитку: практ. посіб. для практичних людей. Київ: ІКЦ «Легальний статус», 2012. 144 с.
6. Абрамов Л.К., Азарова Т.В. Центр місцевої активності для розвитку громади. Кіровоград: ІСКМ, 2012. 144 с.
7. Місцевий економічний розвиток – шлях до процвітання громади. 2022. URL: http://pleddg.org.ua/wpcontent/uploads/2020/02/LED_Guide_2014_UKR.pdf
8. Місцеві ініціативи та залучення громадськості до здійснення місцевого самоврядування. 2022. URL: <https://auc.org.ua/sites/default/files/library/6misiniweb.pdf>

9. Конституція України Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
10. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>
11. Про статус депутатів місцевих рад: Закон України від 11.07.2002 р. № 93-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93-15>
12. Про органи самоорганізації населення: Закон України від 11.07.2001 р. № 2625-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2625-14>
13. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр>
14. Про затвердження Положення про загальні збори громадян за місцем проживання в Україні: Постанова Верховної Ради України від 17.12.1993 р. № 3748-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3748-12>
15. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 р. № 996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-п>
16. Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.11.2008 р. № 976 (в редакції від 19.03.2019 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-п>
17. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо механізмів участі громадськості у бюджетному процесі на місцевому рівні: Наказ Міністерства фінансів України від 03.03.2020 р. № 94. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0094201-20>
18. Керівні принципи щодо громадської участі у процесі прийняття політичних рішень, прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 27 вересня 2017 р. URL: <https://rm.coe.int/guidelines-on-civilparticipation-in-political-decision-making/-168076e-135>
19. Сайт Первомайської територіальної громади. 2022. URL: <http://www.pervomaisk.mk.ua/>
20. Діалог у місцевих громадах. Рекомендації для органів місцевого самоврядування. 2022. URL: <https://peacefulchange.org/wp-content/uploads/2021/01/IMIP-Dialogue-print.pdf>
21. Статут Первомайської територіальної громади. 2022. URL: <http://akts.pervomaisk.mk.ua/>

*Данііл РАДЧЕНКО,
здобувач вищої освіти,
Київський університет права НАН України*

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРОЦЕДУРИ БАНКРУТСТВА ФІЗИЧНИХ ОСІБ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Проблема правового регулювання захисту прав споживачів, які отримують кредити, від свавілля кредиторів обговорюється вже протягом багатьох років. Такий захист має забезпечуватись на виконання основних конституційних норм, оскільки він стосується однієї зі складових дотримання прав людини, що має бути пріоритетом для будь-якої правової держави. Одним із ключових напрямів такого захисту прав є можливість застосування процедури банкрутства по відношенню до фізичних осіб, які втратили платоспроможність для погашення кредитів, а суми їх боргу нескінченно зростають через постійне щоденне нарахування значних відсотків від отриманої суми кредиту, а також інших платежів у вигляді комісії, штрафу, пені тощо, які встановлені кредитором. Водночас слід враховувати й соціально-економічну складову цього питання, оскільки переважна більшість фінансових боргів населення пов'язана з відсутністю можливості нормального працевлаштування для отримання стабільних доходів, які могли б убезпечити людей від потрапляння в боргові ями, а також значним падінням виробництва в нашій країні, яке посилилося після початку воєнної агресії РФ проти України й зараз, в результаті широкомасштабного нападу російських військ та ракетних обстрілів нашої території, призвело до майже повної руйнації цілих галузей та окремих регіонів країни.

Питання необхідності законодавчого введення процедури банкрутства фізичних осіб було актуальним ще задовго до прийняття 18.10.2018 року Кодексу України з процедур банкрутства (КУзПБ) [1], який нормативно закріпив можливість фізичних осіб оголошувати себе банкрутом шляхом прийняття відповідного судового рішення. До прийняття цього Кодексу можливість банкрутства була врегульована Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14 травня 1992 року [2], однак його дія не поширювалась на фізичних осіб. На законодавчому рівні процедуру банкрутства фізичних осіб намагалися прийняти ще у 2015 році, коли групою народних депутатів було внесено проєкт Закону «Про ре-

структуризацію боргів фізичної особи або визнання її банкрутом» (від 14.07.2015 № 2353а), який так і не було розглянуто [3].

Незважаючи на прийняття КУЗПБ вже майже 4 роки тому та його введення в дію ще 19 квітня 2019 року, він фактично по теперішній час вкрай рідко застосовується по відношенню до фізичних осіб, оскільки такою процедурою скористалась зовсім мала кількість громадян. Зокрема, за перші два роки після введення в дію КУЗПБ процедурою банкрутства, за даними Мін'юсту, скористалися лише 38 осіб. Не набагато краща ситуація й з фізичними особами-підприємцями, яких за той же період судами було визнано банкрутами лише 97. Хоча, за відкритими даними Єдиного реєстру боржників України, наведеними на вебсайті «Opendatobot», станом на 3 лютого 2022 року нараховувалось 6 582 297 боргів, з яких борги за кредитами склали 1 764 056 [4]. Й найшвидше зростають борги саме за кредитами, чисельність яких за останній рік збільшилось на 47%, а серед усіх кредитних боргів найбільша кількість, а саме понад 1 млн. 206 тис., припадає на фізичних осіб [5].

Слід зазначити, що за своєю природою борги мають різне походження, наприклад, борги, які виникли через несплату споживчих кредитів, борги за комунальними платежами, аліментами, штрафами за адміністративні правопорушення тощо, й не всі з боргів можуть підпадати під банкрутство та бути вирішені цією процедурою. Перш за все, це мають бути борги, сума яких перевищує 30 розмірів мінімальної заробітної плати (з 1 жовтня 2022 року це 201 000 грн.) [1]. Крім того, слід враховувати, що, відповідно до ч. 7 ст.133 та ч. 2 ст. 134 КУЗПБ, фізична особа процедурою банкрутства не звільняється від подальшого відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, сплати аліментів, сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне та інше соціальне страхування, виконання інших вимог, які нерозривно пов'язані з особистістю фізичної особи, а також існує ціла низка інших обмежень.

Серед усіх боргів найбільша частка у фінансовому відношенні стосується споживчих кредитів. Наразі, за відкритими даними Національного Банку України, станом на 31.08.2022 року в Україні функціонує 68 банків та 1614 учасників небанківського фінансового ринку, з яких 185 кредитних спілок, що надають послуги мікрокредитування фізичним особам [6]. Річна ставка в таких компаніях сягає від майже 500% до 1800% річних, а за даними дослідження USAID за проєктом «Трансформація фінансового сектору», середня реальна річна процентна ставка за мікрокредитами в Україні сягає 28 671% річних [7]. В результаті фізична особа, яка взяла кредит, за користування ним протягом лише

одного року, в разі невчасного здійснення платежів за цим кредитом, має повернути суму, яка в десятки, а то й в сотні разів перевищує суму позики. Це призводить до швидкого накопичення шалених боргів й, як наслідок, до неплатоспроможності боржників. Водночас до введення в дію КУзПБ питання погашення боргів у цивільний спосіб шляхом його реструктуризації або оголошення боржника банкрутом, фактично не мало нормативно-правового регулювання. Наслідком цього ставало накопичення величезних боргів, поверненням яких, поруч із кредиторами, переважно займаються різноманітні колекторські структури, які, на жаль, намагаються забирати борги, використовуючи неправові способи, які часто містять ознаки кримінальних злочинів.

Особливо гостро проблема вчасного повернення боргів стала після початку збройної агресії РФ проти України, в результаті чого значна частина населення нашої країни опинилася у вкрай скрутній ситуації через відсутність стабільних доходів, а часто й взагалі залишились майже без джерел фінансування, що ще більш широкомаштабно привело до появи нових непогашених боргів. Зокрема за перші півроку війни, станом на 22 серпня 2022 року, за даними Єдиного реєстру боржників України, утворилося 441 311 нових боргів [4].

Зараз найбільш болючим є питання необхідності повернення боргів за споживчими кредитами на автомобілі та іпотечними кредитами на житлову нерухомість, які було сильно пошкоджено або навіть знищено під час бойових дій чи обстрілів відповідних територій, коли споживач фактично втратив об'єкт, на який він брав позику, але має продовжувати виплачувати кредитні кошти та відсотки по них, а в разі прострочення платежів – ще й мав сплачувати штрафи за об'єкти, яких вже не існує. Так само після початку воєнної агресії РФ проти України постала проблема вчасного повернення інших кредитів і боргів, зокрема, за комунальними платежами, які стали зростати шаленими темпами. За даними голови Спілки споживачів комунальних послуг Олега Попенка, наведеними у виданні «Фокус» 26 серпня 2022 року [8], вони складають вже понад 100 млрд. грн.

Головним плюсом процедури банкрутства для боржників є те, що після її початку сума боргу фізичної особи фіксується, нарахування відсотків і штрафів припиняється. Тим не менш, цієї процедурою поки що вкрай рідко користуються. Так, за даними Міністерства юстиції України, за період з 24 лютого 2022 року, після початку війни в Україні, господарськими судами станом на липень 2022 року було відкрито 209 справ про банкрутство (неплатоспроможність) боржників, із яких лише 85 справ стосувалося неплатоспроможності фізичних осіб [9].

Причина такого стану справ потребує детального розгляду самої процедури банкрутства.

Незважаючи на те, що вже існує хоча й невелика, але успішна практика проходження такої процедури, та і сам КУзПБ діє вже впродовж понад трьох з половиною років, про широке його застосування поки що не можна говорити, оскільки в правозастосовній практиці виникло багато проблемних питань. Зокрема, людям психологічно досі дуже складно звертатися до суду у будь-яких справах, а тим більше за цією процедурою, яка призводить до набуття негативного статусу банкрута. Крім того, людині треба зібрати значну кількість документів, що підтверджують її неплатоспроможність. Сам розгляд справи в суді займе щонайменш 3 місяці, хоча може тривати й понад один рік. Але найбільшим тягарем у такому процесі є необхідність попередньої авансової сплати значних коштів на депозитний рахунок суду як винагороди арбітражному керуючому (за три місяці виконання ним повноважень керуючого реструктуризацією, що на сьогоднішній день фіксовано складає п'ятнадцять розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, або 39 000 грн.), а також оплатити послуги адвоката, якого бажано залучати до такої справи. На це, залежно від складності справи, потрібно ще декілька десятків тисяч грн. На наш погляд, саме ці обставини є головними перешкодами для того, щоб люди могли сміливо скористатись вказаною процедурою.

Наразі у Верховній Раді України розглядається проєкт Закону «Про внесення змін до Кодексу України з процедур банкрутства щодо застосування процедур банкрутства у період дії воєнного стану», зареєстрований 07.06.2022 (реєстр. № 7442) [10], який Постановою Верховної Ради від 16.08.2022 поки що прийнято лише за основу [11]. Цим законопроєктом передбачається спрощення доступу до застосування процедури банкрутства в умовах воєнного та післявоєнного стану. Зокрема, пропонується доповнити Прикінцеві та перехідні положення новим пунктом 1⁶. Згідно з ним, в тому числі, встановлюється, що тимчасово, на період дії воєнного стану та протягом шести місяців із дати припинення або скасування воєнного стану зупиняється нарахування відсотків на зобов'язання боржника перед кредиторами, які реструктуризовані відповідно до плану санації чи плану реструктуризації боргів боржника. Штрафні санкції за невиконання боржником таких зобов'язань не нараховуються. Крім того, якщо проведення бойових дій призвело до неплатоспроможності боржника, відносно такого боржника справу про банкрутство (неплатоспроможність) може бути відкрито за заявою такого боржника без здійснення авансування

винагороди арбітражному керуючому на депозитний рахунок суду. Замість цього до заяви про відкриття справи про банкрутство (неплатоспроможність) додається копія укладеної боржником угоди з обраним ним арбітражним керуючим про виконання арбітражним керуючим повноважень у справі про банкрутство (неплатоспроможність) до її закриття з оплатою винагороди на умовах, визначених цією угодою [10].

Також передбачається спрощення розгляду справи про банкрутство (неплатоспроможність), коли за клопотанням учасника провадження або за власною ініціативою може здійснюватися господарським судом у порядку письмового провадження. Це також дозволить зменшити витрати боржника, пов'язані із судовою процедурою, але несе в собі інші загрози, через відсутність змагальності сторін у судовому процесі.

У цілому, питання правового регулювання процедури банкрутства має бути нерозривно пов'язане з більш жорстким регулюванням процедури отримання споживчої позики, яка має максимально убезпечити громадян від потрапляння у боргові ями. Зокрема, до клієнта (споживача) під час укладання договору обов'язково має доводитись повна інформація щодо реальних річних відсотків, комісійних та інших платежів, а також розмірів штрафів та пені, які споживач має сплатити як за користування кредитом, так і за невчасне повернення взятого кредиту та пов'язаних з ним виплат. Наразі кредитні спілки максимально приховують інформацію про реальний річний відсоток по кредиту, використовуючи різні хитрощі, як-то дуже дрібний текст або міжнародні аббревіатури у договорі про позику, що не зрозумілі споживачу, який отримує кредит. Наприклад, у договорі наводять таку аббревіатуру, як APR (Annual Percentage Rate, тобто річна відсоткова ставка), що може сягати декількох тисяч відсотків, оскільки сучасне законодавство в Україні, на жаль, не обмежує розмір річної процентної ставки. Крім того, численні кредитні організації приваблюють клієнтів вкрай низькими ставками в 0,01%, або навіть взагалі в 0%, хоча насправді вони встановлюють такі низькі відсотки лише на перші декілька днів користування позикою, після чого цей відсоток одразу зростає до 2-5% добових. Водночас, кредитордавець встановлює окремі відсотки у вигляді штрафів за невчасне повернення кредиту, комісійні виплати й окремо нараховується пеня, що додатково значно збільшує суму виплат за отриманим кредитом.

На нашу думку, з метою додаткового захисту прав споживачів, а не лише кредитордавець, також слід обмежити максимальну загальну річну суму нарахувань за отриманими кредитами, що значною мірою

зняло б напруженість у цій частині сфери фінансової діяльності, а також розвантажило б надмірну завантаженість судів справами по не виплачених кредитах. Навіть прийняті нещодавно зміни до ст. 21 Закону України «Про споживче кредитування» [12], шляхом додання пункту 3, відповідно до якого «сукупна сума неустойки (штраф, пеня) та інших платежів, що підлягають сплаті споживачем за порушення виконання його зобов'язань на підставі договору про споживчий кредит, загальний розмір кредиту за яким не перевищує розміру однієї мінімальної заробітної плати, не може перевищувати розміру подвійної суми, одержаної споживачем за таким договором, і не може бути збільшена за домовленістю сторін», лише частково обмежують права кредиторів, оскільки ніяк не обмежується сума, отримана від сплати відсотків за отриманим кредитом. Але навіть у цій нормі Закону показано, наскільки незахищеними залишаються найбільш незахищені верстви населення, бо саме вони беруть такі невеликі кредити, за які потім мають повертати суми, що в декілька разів більші, ніж сума отриманого кредиту. А якщо споживач візьме трошки більшу суму, наприклад еквіваленту всього 200 USD, то, в разі невчасного погашення кредиту, повертати доведеться вже тисячі або навіть десятки тисяч доларів.

Тут слід згадати європейську практику, яка в більш цивільний спосіб регулює ці питання. Зокрема, відсотки мікропозик в європейських країнах зазвичай не перевищують 3% річних, на відміну від українських кредитних спілок, у яких застосовується майже такий самий відсоток, але не за рік, а за кожен добу користування кредитом або навіть більше – до 5% добових (або 1825 % річних), які відкрито вказують на своїх веб-сайтах такі компанії, як, наприклад, ТОВ «Фінансова компанія «Авіра груп» або ТОВ «ЗАЙМЕР».

Взагалі, ми не заперечуємо того, що фінансовий ринок має саморегулюватись, але це має відбуватись лише при стабільній економіці, коли позики переважно беруть для розвитку бізнесу, а не у зв'язку з тим, що людям немає навіть чим годувати дітей. У даному випадку, особливо у складний воєнний час, держава має стати більш соціально відповідальною та законодавчо встановити обмеження в отриманні кредиторами надприбутків через використання жебрацького стану населення, коли через невеликі позики людина може втратити навіть своє житло.

Хоча слід відзначити, що Україні при сучасному стані економіки, яка до того ж значною мірою підірвана збройною агресією РФ, слід пройти ще значний шлях перебудови для можливості встановлення нормативів кредитування на європейському рівні, де процентні ставки по кредитах набагато нижчі, ніж в нашій країні. Водночас, у більшо-

сті європейських країн законодавство значною мірою стоїть на боці кредиторів (див. огляд: [13]). Крім того, в Європі вже дуже давно практикується процедура санації. Тобто система заходів із відновлення платоспроможності боржника. Але такі заходи зараз не будуть дієвими в нашій країні, допоки не закінчиться війна, коли населення буде мати можливість отримувати стабільні доходи, розвивати свій бізнес тощо.

Слід відзначити, що у європейських банках і фінансових організаціях, що надають кредити, низькі відсотки по ним, перш за все, пов'язані зі стабільністю на їх фінансових ринках, й кредиторів впевнені, що чергова фінансова криза не зробить позичальників неплатоспроможними, а їм не доведеться компенсувати так звані «безнадійні» борги за рахунок збільшення процентних ставок та інших виплат по кредитах, які будуть сплачувати інші споживачі. Але досить м'які умови отримання кредитів в Європі дозволяють встановлювати більш жорсткі законодавчі вимоги до боржників, переважно захищаючи права кредиторів.

У цьому плані сучасне українське законодавство, і, в першу чергу, КУзПБ, аналогічно європейському, вже також переважно враховує лише інтереси кредиторів та ігнорує інтереси боржників, але водночас не враховує, що кредитні умови в Україні майже повністю не відповідають європейській практиці, з точки зору величини процентних ставок та інших виплат за кредитами. Залишається лише сподіватись, що необхідність широкомасштабної та швидкої повоєнної відбудови країни призведе до значних позитивних змін, в тому числі законодавчих, у кредитному секторі економіки.

На жаль, серед поданих до українського парламенту законодавчих ініціатив, що могли б суттєво допомогти в цій ситуації громадянам, які мають непосильні споживчі, іпотечні та інші кредити, навіть не розглядається можливість на період дії воєнного стану зупинити процес нараховування відсотків за простроченими кредитами в інший спосіб, ніж проведення процедури банкрутства. Поки що можна скористатися новими нормами Закону України 16 червня 2020 року «Про внесення змін до Господарського кодексу України та Цивільного кодексу України щодо недопущення нараховування штрафних санкцій за кредитами (позиками) у період дії карантину, встановленого з метою запобігання поширенню на території України коронавірусної хвороби COVID-19», якими передбачено лише зупинення нараховування штрафів за прострочені платежі по кредитах [14].

На нашу думку, хоча б на період дії воєнного стану та на перший рік після його завершення, з метою соціального захисту прав населення слід внести окремі зміни до чинного законодавства, зокрема до За-

кону України «Про споживче кредитування» [12], щодо обмеження максимальних виплат за користування кредитами, які не мають перевищувати двох-трьох розмірів суми кредиту, не залежно від розмірів такого кредиту.

Що стосується проєкту Закону «Про внесення змін до Кодексу України з процедур банкрутства щодо застосування процедур банкрутства у період дії воєнного стану», що зареєстрований 07.06.2022 (реєстр. № 7442) [10], а саме доповнення Прикінцевих та перехідних положень новим пунктом 1⁶, в якому, в тому числі, пропонується спрощення процедури подання заяви про банкрутство (неплатоспроможність) боржника без здійснення авансування винагороди арбітражному керуючому, то воно, на наш погляд, має стосуватись не лише тих осіб, неплатоспроможність яких виникла в результаті проведення бойових дій, але й всіх інших неплатоспроможних боржників, бо їх неплатоспроможність, як правило, також пов'язана зі збройною агресією РФ проти України. Крім того, саме визначення поняття «бойові дії» потребує свого уточнення. Адже, зокрема, наказом Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України встановлюється перелік громад у районах бойових дій, але майно може бути знищене у відносно спокійних регіонах, де не проводились прямі бойові дії, але, наприклад, відбувся терористичний акт. Зараз фактично вся наша країна стала ареною бойових дій через атаки ракетами, дронами тощо. Тому ми вважаємо, що всі неплатоспроможні громадяни України повинні мати таке право на спрощення процедури подання заяви про банкрутство (неплатоспроможність).

Список використаних джерел

1. Кодекс України з процедур банкрутства від 18.10.2018 р. (в редакції станом на 12.01.2022 р.). *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 19. Ст. 74.
2. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14.05.1992 р. (Закон втратив чинність на підставі Кодексу від 18.10.2018 р. № 2597-VIII). *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 31. Ст. 440.
3. Проєкт Закону від 14.07.2015 № 2353а «Про реструктуризацію боргів фізичної особи або визнання її банкрутом» (знято з розгляду 20.03. 2018). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57411
4. Єдиний реєстр боржників України. 22.08.2022. URL: <https://opendatobot.ua/open/erb>.
5. Кількість боргів українців зростає майже на 30% за рік. 03.02.2022. URL: <https://opendatobot.ua/analytics/debts-2021>

6. Фінансовий ринок у цифрах. *Національний банк України*. 31.08.2022. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/u-serpni-na-rinku-nebankivskih-finansovih-poslug-zyavivsvya-odin-noviy-gravets-vodnochas-35-uchasnikiv-zalishili-rinok>
7. Вплив нового законодавства на ринок мікрокредитування. Звіт за результатами дослідження ринку мікрокредитування (друга хвиля). Проєкт USAID «Трансформація фінансового сектору». Київ, Вересень 2021. 30 с.
8. Бабенко М. Війна та тарифи. Як українці оплачують комунальні послуги у воєнний час. *Фокус*. 26.08.2022. URL: <https://focus.ua/uk/economics/526840-voyna-i-tarify-kak-ukraincy-oplachivayut-kommunalnye-uslugi-v-voennoe-vremya>
9. Змінено порядок отримання відомостей з єдиного реєстру підприємств, щодо яких порушено провадження у справі про банкрутство. *Новини Міністерства юстиції України*. 07.07.2022. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/zmieno-poryadok-otrimannya-vidomostey-z-edinogo-reestru-pidприємств-schodo-yakih-porusheno-provadjennya-u-spravi-pro-bankrutstvo>
10. Про внесення змін до Кодексу України з процедур банкрутства щодо застосування процедур банкрутства у період дії воєнного стану: Проєкт Закону, зареєстрований 07.06.2022 р. за реєстр. № 7442. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39710>
11. Про прийняття за основу проєкту Закону України про внесення змін до Кодексу України з процедур банкрутства щодо застосування процедур банкрутства у період дії воєнного стану: Постанова Верховної Ради України від 16.08.2022 р. № 2536-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2536-IX#Text>
12. Про споживче кредитування: Закон України від 15.11.2016 р. № 1734-VIII (в редакції станом на 19.08.2022 р.). *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 1. Ст. 2.
13. Поляков Б.М. Правове регулювання неспроможності (банкрутства) в зарубіжних країнах (Англії, Німеччині, Росії, США, Франції). *Санация та банкрутство*. 2006. №1. С. 144–146.
14. Про внесення змін до Господарського кодексу України та Цивільного кодексу України щодо недопущення нарахування штрафних санкцій за кредитами (позиками) у період дії карантину, встановленого з метою запобігання поширенню на території України коронавірусної хвороби COVID-19: Закон України від 16.06.2020 р. № 691-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 43. Ст. 370.

Владислав САВЧУК,
здобувач вищої освіти,
Сумський державний університет

ІНІЦІАТИВИ ПІДТРИМКИ УКРАЇНСЬКОГО БІЗНЕСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Постановка проблеми. Основною метою Цілей сталого розвитку (ЦСР) є об'єднання зусиль світової спільноти щодо спільних цілей та завдань, які визначають глобальні пріоритети та прагнення країн на період до 2030 року. У сучасних умовах людство розуміє, що досягти ЦСР, зокрема таких, як: подолання бідності, гідна праця та економічне зростання, інновації та інфраструктура, сталий розвиток міст та спільнот й інших – можливо, тільки об'єднавши спільні зусилля держави, громадських організацій, бізнесу та інших інститутів. Зокрема, бізнесу належить одне із центральних місць у цьому процесі, оскільки сучасні виклики, які стоять перед людством, прямо або опосередковано впливають на всі типи бізнесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика прав людини та бізнесу, зокрема у розрізі ЦСР, перебуває в полі зору як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Зокрема, заслуговують на увагу праці Дж. Дж. Раггі, К. Бадер, Д. Бауман-Паулі, Р. Мареса. Слід зазначити значний доробок вітчизняних науковців – О. Уварової, А. Токунової, К. Буряковської та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. До початку повномасштабної війни РФ проти України в лютому 2022 року наша держава стабільно просувалась у досягненні 15 із 17 ЦСР. Добровільний національний огляд України за 2021 рік показав зниження рівня бідності з 58,3 % у 2015 році до 43,2 % у 2018 році [1]. Але повномасштабне військове вторгнення РФ швидко змінило позитивні тенденції, які відбувались в Україні. Зокрема, особливо гостро постають питання необхідності формування, відновлення та підтримки конкурентноспроможної моделі бізнесу в умовах воєнного стану. Також не слід забувати, що український бізнес знаходиться в умовах кризи, яка зумовлена не лише війною, але й пандемією коронавірусу COVID-19, яка у свій час також змусила адаптувати модель ведення бізнесу.

За даними Національного банку України, вітчизняна економіка зазнала збитків у розмірі понад 50% ВВП. Без урахування втрат, що були спричиненими через руйнування, національна економіка втрачає 50

мільярдів гривень на тиждень [2]. Відомо, що такі показники не можуть позитивно впливати на ведення бізнесу в Україні. Але наша держава ініціює активний розвиток та функціонування підприємств за умов щоденних обстрілів цивільної інфраструктури, блокування морських портів, підривів енергетичної стабільності, розірвання безлічі договорів з країною-агресором та її союзниками.

Загалом серед позитивних аспектів ведення бізнесу в Україні з початку воєнного вторгнення РФ є лібералізація оподаткування підприємств, навіть попри негативні наслідки для дохідної частини. Одним із яскравих прикладів може слугувати надане у перші дні війни право фізичним особам, що є підприємцями та юридичним особам з оборотом до 10 мільярдів гривень, сплачувати єдиний податок з обороту в обсязі 2 відсотків замість 5, як було у довоєнні часи. Скасовані митні збори, мита та податок на додану вартість (20%) на імпорتنі товари; відбулося звільнення від обов'язковості сплати та подання звітності щодо єдиного соціального внеску фізичних осіб-підприємців; звільнено від оподаткування ПДВ товари, знищені (втрачені) внаслідок дії обставин непереборної сили; скасовано акциз та зменшено ПДВ на паливо до 7% замість 20%; відсутні нарахування та звільнено від сплати загального мінімального податкового зобов'язання за 2022-2023 роки; звільнено від оподаткування ПДВ передачі (надання) товарів; звільнено фізичних осіб-підприємців 1-2 групи від сплати єдиного податку тощо [2].

Вважаємо, що ці заходи стали вирішальними та ключовими факторами у запобіганні тотальній кризі, що неминуче призвела б до розвалу усіх секторів державної економіки та спричинило б хаос і дефіцит більшості вкрай необхідних товарів – нестачі палива, відсутності або вкрай високої ціни на імпорتنі товари тощо.

Слід зауважити, що сьогодні в умовах дуже сильного дефіциту державного бюджету, який, за даними Міжнародного валютного фонду та Мінфіну, досягає близько 5 мільярдів доларів щомісячно, все частіше на різних рівнях державної влади почало обговорюватися питання щодо повернення оподаткування до довоєнного рівня [3]. На нашу думку, таке рішення є виправданим, адже наша держава відчуває гострий дефіцит бюджетних коштів, а на позиках, що дають країни-партнери неможливо триматись довгий час за таких складних умов.

Незважаючи на позитивні зміни у податковій політиці, однією з особливо нагальних проблем виживання українського бізнесу на сучасному етапі є нестача трудових ресурсів, що пов'язано з масовим вимушеним переміщенням людей за кордон, а також мобілізацією [4].

Вагома частка населення покинула країну, інша частина, переважно чоловіки, відправились до лав ЗСУ, тим самим залишивши своє звичне місце роботи. Це явище спричинило дефіцит робочої сили у багатьох галузях економіки та регіонах нашої країни.

Розглядаючи проблеми, що виникли, не слід оминати увагою державні програми підтримки бізнесу, які є одними з ключів до відновлення нашої економіки та подолання гострих проблем, що заважають веденню чи відкриттю бізнесу в умовах повномасштабної війни. Розглянемо ці ініціативи детальніше.

Позитивним прикладом, на нашу думку, є EU4Business – загальна ініціатива країн Європейського Союзу, що охоплює всю діяльність ЄС, яка спрямована на підтримку малих і середніх підприємств у країнах Східного партнерства. Загальною метою ініціативи є сприяння сталому економічному розвитку в Україні завдяки наданню допомоги росту компаній, збільшенню їх можливостей для працевлаштування та регіональному процвітанню.

Завдяки EU4Business, малий та середній бізнес мають потенціал для створення нових робочих місць і забезпечення економічного зростання за умови подолання перешкод, зокрема: обмежений доступ до фінансування, бюрократія та перешкоди на шляху до нових ринків. Ініціатива EU4Business сприяла створенню мережі з 15 центрів підтримки бізнесу по всій території нашої державі [5].

Наступним новим проектом є «Back Home UA», що пропонує підтримку біженцям і переселенцям, які повертаються в Україну. Ініціатива надає мінігранти, юридичні та маркетингові консультації, сприяє переговорам із місцевою владою й допомагає з пошуком тимчасового житла. Наприклад, на початок серпня серед інших свої заявки на участь подали 10 жителів Сумщини. Проект реалізується Лабораторією соціальних проєктів ГО Громада за фінансової підтримки ЄС. Мета «Back Home UA» – сприяти поверненню українців з-за кордону та їх адаптації, цей проєкт буде корисним для людей, що виявлять бажання розпочати свою власну справу [7]. Вважаємо, що важливість цього проєкту полягає у реінтеграції малого та середнього бізнесу, що змушений був покинути країну через збройну агресію з боку РФ.

Також слід звернути увагу на ініціативи просування бізнесу на міжнародні ринки по типу соціального проєкту «Leleka», який своєю діяльністю просуває товари українського виробництва на ринки Європи та Америки [7]. На нашу думку, саме такий вид ініціативи є привабливим для малого бізнесу, який розвивається або постраждав

внаслідок агресії, адже «Лелека» – це онлайн-магазин, де зібрані всі українські виробники, що вирішили доєднатися до програми. Через маркетплейс всі бажаючі можуть безпосередньо замовити товар або зробити передзамовлення на нього, якщо бізнес ще не відновився та шукає базовий капітал для цього.

Стримуючими факторами заснування власної справи у сучасних умовах є: відсутність особистої безпеки; ризик втрати майна через руйнування; зовнішньоекономічні обмеження; збільшення кількості підприємств, котрі наразі неспроможні виконувати свої зобов'язання.

Водночас варто наголосити й на позитивних аспектах, зокрема по-ріг входження у бізнес є дуже низьким. До того ж, нині держава сама зацікавлена у розвитку бізнесу, оскільки це допоможе стабілізувати економіку, наповнити коштами бюджету, щоб держава й надалі могла покращувати свою оборонну сферу та у майбутньому інвестувати в інші галузі економіки.

Вдалим кроком є ініціатива підтримки бізнесу – «Дія.Бізнес». На порталі «Дія» з початку війни з'явилась вкладка «Бізнес в умовах війни», де розміщено інформацію про державні та донорські програми, приватні ініціативи підтримки підприємців в умовах війни, що допомагають зберегти бізнес, робочі місця та підтримати економіку України.

З огляду на актуальні проблеми у бізнесі, у розділі висвітлено такі пропозиції, як: компенсація за працевлаштування ВПО; тимчасове переміщення підприємств із постраждалих під час війни регіонів; єдина платформа цифрової взаємодії для допомоги в релокації бізнесу; повний огляд ініціатив щодо релокейту підприємств; «Робота»; маркетплейс фінансових можливостей для бізнесу на «Дія.Бізнес»; експорт в умовах війни; фінансування українських експортерів; інтерактивний дашборд: експорт України в умовах повномасштабної війни; чекліст для рестарту бізнесу [8].

Звісно, не слід забувати, що сьогодні Україна перебуває у важкому економічному становищі у зв'язку з війною, але, попри усі складнощі, наша держава продовжує шукати шляхи подолання проблем, що виникають, фактично кожного дня. Слід визнати, що зараз Україна проходить важливий етап свого розвитку, й ті економічні перетворення, які зараз відбуваються, є ключовими у збереженні економічної цілісності держави, її функціонування та розвитку.

Висновки. Воєнна агресія РФ має негативний та катастрофічний вплив на економіку України, починаючи з втрати половини ВВП і закінчуючи вимушеною міграцією бізнесу та населення. Для подолання

та відновлення економіки хоча б до довоєнних показників буде необхідний тривалий період. Але й нині держава та населення України розуміють цінність збереження та розвитку економіки, а тому створюють ініціативи, як-от: «EU4Business», «Back Home UA», «Leleka» та окремий напрям на вебпорталі «Дія.Бізнес». Успішне функціонування бізнесу в умовах війни – це не лише підтримка країни, але й створення фундаменту для майбутнього економічного зростання та швидкого відновлення нашої держави, для повноцінної реалізації прав людини та добробуту населення.

Список використаних джерел

1. Цілі сталого розвитку – невід’ємна частина Плану відновлення України. 2022. URL: <https://www.undp.org/uk>
2. Рихліцький В. Бізнес в умовах війни: хто зазнав найбільших втрат та як відновлюються підприємства. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/03/23/684549/>
3. Бізнес в умовах війни: що заважає підприємцям працювати? УНІАН. Рада бізнес-омбудсмена. 2022. URL: <https://boi.org.ua/publications/press/1492-biznes-v-umovah-vijni-csho-zavazhaye-pidpriyemcyam-pracuyuvati-un-an/>
4. Шеленко Д.І., Баланюк І.Ф., Савка М.В., Костюк Б.А. Система інституційного забезпечення функціонування організаційно-правових форм на сільських територіях. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2018. Вип. 14. Т. 2. С. 8–16.
5. EU4BUSINESS: програма підтримки бізнесу в Україні. 2022. URL: <https://bc-club.org.ua/bc-club/eu4business-programa-pidtrymky-biznesu-v-ukrajini.html>
6. Facebook. URL: <https://www.facebook.com/backhomeua>
7. Leleka Support (Support Ukrainian business). 2022. URL: <https://www.leleka.support/>
8. Підтримка бізнесу в умовах війни. *Дія.Бізнес – Головна сторінка*. 2022. URL: <https://business.diia.gov.ua/wartime>

Оксана САМЧИНСЬКА,
*аспірантка кафедри інформаційного, господарського
та адміністративного права,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ЯК ОДНА ІЗ ПЕРЕДУМОВ ЕФЕКТИВНОГО ПОВОЄННОГО РОЗВИТКУ БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Повага до демократичних цінностей, європейський напрям розвитку, який Україна обрала досить давно, та нещодавнє отримання статусу країни-кандидата в члени Європейського Союзу остаточно визначили вектор подальшого руху та повоєнного відновлення нашої країни – цей шлях обов'язково повинен враховувати європейські стандарти у всіх сферах життєдіяльності держави та суспільства.

Ключовим елементом політики ЄС та, відповідно, процесу євроінтеграції, є забезпечення основоположних прав людини. Це стосується, й господарської діяльності, про що свідчить низка міжнародних документів у цій сфері, зокрема, Керівні принципи Організації Об'єднаних Націй з питань бізнесу та прав людини (Керівні принципи ООН) та Настанови (керівні принципи) ОЕСР для багатонаціональних підприємств: рекомендації для відповідального ведення бізнесу у глобальному контексті (Настанови ОЕСР), які підкреслюють, що держави зобов'язані забезпечувати захист прав людини від порушень з боку третіх осіб, включаючи бізнес-структури [1], а останні, у свою чергу, повинні поважати права людини та сприяти їх реалізації [2].

Водночас у період активного розвитку постіндустріального суспільства особливої актуальності набуває культура приватності та питання захисту персональних даних у господарській діяльності. Так, у Загальному регламенті про захист даних (GDPR, Регламент), який вважається найпрогресивнішим документом у цій сфері, захист фізичних осіб під час опрацювання персональних даних визначено фундаментальним правом людини [3]. У статті 15 Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, яка була підписана та ратифікована ще у 2014 році, закріплено домовленість про співробітництво сторін з метою забезпечення належного рівня захисту персональних даних відповідно до найвищих європейських та міжнародних стандартів [4]. А в Настановах ОЕСР йдеться про те, що

збільшення збору та використання персональних даних під час введення бізнесу лише підкреслює важливість забезпечення конфіденційності таких відомостей. Тому суб'єкти господарювання повинні поважати особу покупця та вдаватися до обґрунтованих заходів для захисту особистої інформації, яку вони збирають, зберігають чи поширюють [2].

Особливо критичним питання захисту персональних даних стає під час надзвичайних ситуацій та станів, якими є, наприклад, запровадження карантинних обмежень, у зв'язку з пандемією коронавірусу Covid-19, та режим воєнного стану, під час яких несанкціонований доступ та використання даних про особу може становити безпосередню загрозу для її життя і здоров'я та завдати значної шкоди національним інтересам.

Повоєнне відновлення нашої держави передбачає насамперед зростання економіки в цілому, що не є можливим без розвитку сфери господарської діяльності, бізнесу. У той же час, відповідно до Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки, визначальним чинником економічного зростання та головною частиною цифрової економіки є цифровізація реального сектору економіки. Перетворювальна сила цифрових технологій змінює традиційні моделі бізнесу, виробничі ланцюги та процеси, зумовлює появу нових продуктів та послуг, платформ та інновацій, що беззаперечно має позитивний ефект [5].

Однак, як і будь-яке інше явище, поряд з великим переліком переваг, процес цифрової трансформації господарських відносин має свої недоліки та ставить низку викликів, особливо для правової системи. Використання новітніх технологій здебільшого супроводжується збором різного роду інформації про людину: прізвища, ім'я та по батькові, контактного номеру телефону, фактичного місцезнаходження та онлайн-адреси, її інтересів та вподобань – цей перелік є невичерпним. Тому не викликає сумніву той факт, що сфера господарської діяльності накопичує величезний масив персональних даних споживачів, працівників суб'єктів господарювання, конкурентів та партнерів. Звичайно, першочерговою метою такої інформаційної діяльності є надання якісних послуг. Проте не можна заперечувати й те, що в епоху цифрових технологій персональні дані перестали бути просто інформацією про особу, а стали товаром та навіть валютою. Як наслідок, можна навести безліч прикладів протиправного використання такого роду відомостей задля різних цілей, зокрема, шахрайства, шантажу, економічної та політичної вигоди, пропаганди та дезінформації.

Тому питання захисту відомостей про особу, що надаються суб'єктам господарювання, наприклад, споживачами та самими суб'єктами господарювання, є вкрай актуальним, особливо в умовах воєнного стану.

Наразі чинне законодавство України враховує низку положень міжнародних нормативно-правових актів у сфері захисту прав людини під час обробки інформації про неї, проте не забезпечує належний захист персональних даних, особливо у сфері господарської діяльності.

Відповідно до щорічних доповідей Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, у 2019 році до нього надійшло 1061 повідомлення про порушення прав людини у зв'язку з несанкціонованою обробкою персональних даних, у 2020 їх кількість зросла до 2031 [6], а у 2021 до 4146 [7]. Тобто можна відслідкувати негативну тенденцію, що з кожним роком кількість заяв у цій сфері збільшується вдвічі.

Враховуючи зазначене вище, євроінтеграційний шлях розвитку та триваючу цифрову трансформацію економіки України, одним із завдань повоєнної відбудови нашої держави є формування ефективної системи захисту персональних даних, особливо у сфері господарської діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Опрацювання наукових доробок у цій галузі показало, що питання захисту інформації про особу, зокрема як складова основоположного права на недоторканність приватного життя, вже досить давно привернуло увагу не лише правознавців, як теоретиків, так і практиків, а й представників інших сфер знань, зокрема економіки.

Так, хотіли б відзначити діяльність В. Брижка, який провів низку досліджень у цій сфері, зокрема разом з О. Барановим розглянув питання захисту персональних даних у сфері інтернету речей [8], у співавторстві з В. Пилипчуком дослідив проблему стану та формування системи захисту персональних даних в умовах євроінтеграції України [9], а також ключові аспекти документів ЄС, які були затверджені останніми роками у галузі, та висвітлив основні критерії й проблемні питання імплементації їх положень у національне законодавство [10]. А в одній з останніх робіт вже одноосібно проаналізував понятійні, термінологічні й семантичні питання приватності й захисту та безпеки персональних даних і висловив пропозиції щодо вдосконалення систематизації законодавства сфери персональних даних в Україні [11].

Особливості вітчизняної системи захисту персональних даних досліджували також О. Капля разом з К. Муравйовим [12] та Ю. Крилова, яка, у свою чергу, розглянула це питання в призмі й національного, і зарубіжного досвіду [13]. І. Сопілко присвятила свою роботу проблемам та перспективам механізму захисту персональних даних [14]. О. Гроть та А. Погореленко розглядали захист персональних даних в

контексті сучасної комунікації [15], П. Коренюк, О. Коренюк та О. Литвін – в системі фінансового маркетингу [16]. А. Михайлик та А. Авраменко присвятили свої роботи встановленню особливостей захисту персональних даних працівників [17; 18]. А. Х. Ярмачі та С. Музика розглянули цю сферу в контексті питання конфіденційної інформації в органах національної поліції України під час режиму воєнного стану [19].

Це лише невеликий перелік наукових праць, в яких так чи інакше висвітлено питання захисту персональних даних. Проте, незважаючи на велику кількість робіт, їх предметом були переважно загальні питання недосконалості чинного національного законодавства зокрема, але не виключно, неточність визначень основних понять, відсутність механізмів врегулювання окремих питань та в результаті висловлено пропозиції щодо усунення цих прогалин. У водночас питання реалізації запропонованих нововведень, особливо у сфері господарської діяльності, практично залишилося поза увагою.

Формулювання цілей наукової роботи. На нашу думку, ефективно врегулювання будь-яких відносин та побудова надійної системи захисту прав включає в себе не лише нормативно-правове закріплення певних правил, а й належний механізм їх реалізації, що сприятиме результативному застосуванню норм на практиці.

Саме тому метою цієї роботи є розкриття не лише нагальності, а й переваг забезпечення захисту персональних даних у сфері господарської діяльності як для суб'єктів господарювання, так і для держави, та формулювання конкретних пропозицій щодо правових та організаційних заходів побудови ефективної системи захисту відповідних даних.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наголосимо, що гарантування прав людини під час обробки персональних даних є не просто одним із завдань держави, а й необхідною складовою забезпечення національної безпеки. Адже сьогодні відомості про особу активно використовуються для досягнення політичних та ідеологічних цілей. Яскравим прикладом цьому може слугувати несанкціонована обробка даних користувачів Facebook компанією Cambridge Analytica та її вплив на результати виборів Президента США у 2016 році та, за деякими заявами, процедуру виходу Сполученого Королівства зі складу Європейського Союзу у 2017.

Не можна заперечувати той факт, що інформація про особу в сучасних умовах стала інструментом, який використовується для маніпулювання громадською думкою, дезінформації та пропаганди, які, у свою чергу, є одними з основних загроз для національної безпеки України в інформаційній сфері.

Водночас для бізнесу забезпечення ефективного захисту персональних даних є не лише питанням дотримання вимог законодавства, а й важливим критерієм, що визначає їх репутацію та спроможність бути повноцінним та конкурентоспроможним суб'єктом не тільки внутрішнього, а й зовнішнього ринку товарів та послуг. Так, гарантування належного рівня охорони відомостей про особу сьогодні підвищує довіру до компанії з боку потенційних клієнтів, особливо іноземних, а також інвестиційну привабливість підприємства. Зазначене, безумовно, позитивно впливає на прибуток та подальший розвиток бізнесу. Водночас недотримання вимог законодавства у цій сфері може завдати значних матеріальних втрат компанії.

До того ж, для суб'єктів господарювання належна система захисту персональних даних сьогодні є однією із умов співробітництва з європейськими партнерами та виходу на європейський ринок. Це пов'язано з тим, що Загальний регламент про захист даних, який є одним з основних документів ЄС у цій галузі, відомий своїм людиноцентричним підходом та суворістю вимог щодо захисту інформації про особу. Зокрема, у Регламенті приділяється особлива увага передачі даних у треті країни, якою для держав-членів Євросоюзу є Україна. Так основною вимогою до здійснення такої інформаційної діяльності, є спроможність третьої країни забезпечити належний рівень захисту персональної інформації. І хоча за відсутності цієї умови передача даних, а отже і співпраця, потенційно можлива, для європейського суб'єкта господарювання такі відносини є дуже ризиковими, що, у свою чергу, виступає стримуючим фактором до вступу у них.

Крім того, зважаючи на велику кількість суб'єктів підприємницької діяльності, сьогодні клієнт є цінним ресурсом, а тому забезпечення конфіденційності інформації про нього насамперед від конкурентів є крайнє необхідним. Адже, на жаль, досить часто компанії вдаються до методів недобросовісної підприємницької діяльності, проводять так званий промисловий шпionаж та здійснюють кібератаки на системи суперників, ціллю яких може бути не лише інформація щодо інтелектуальної власності, а й дані клієнтів.

До того ж, не варто забувати і про те, що порушення вимог щодо захисту персональних даних тягне за собою юридичну відповідальність, зокрема адміністративну та кримінальну. І якщо на сьогодні суми штрафів за такі правопорушення, відповідно до чинного законодавства України, є порівняно незначними, а положення Загального регламенту захисту даних поширюються лише на деякі компанії, цільовою аудиторією яких є громадяни країн ЄС, то, на нашу думку, у найближчо-

му майбутньому GDPR, який встановлює за окремі порушення штрафи у розмірі до 20000000 євро або до 4% від загального глобального річного обігу за попередній фінансовий рік [3] стане обов'язковим і для учасників внутрішнього ринку товарів та послуг.

Враховуючи зазначене вище, можна підсумувати, що в умовах активного розвитку постіндустріального суспільства забезпечення цілісності та санкціонованості доступу до персональних даних є важливим не лише для осіб, яких вони стосуються, а й для держави та приватного сектору.

Ефективна система гарантування прав у цій сфері, у свою чергу, повинна включати: чіткі й однозначні визначення і правила та усвідомлення необхідності їх дотримання. Зазначене є можливим лише за умови комплексного підходу та об'єднання зусиль насамперед держави та бізнесу.

Цілком логічно, що основою будь-якого правового регулювання є належна нормативно-правова база. Тому, в першу чергу держава повинна забезпечити внесення змін до законодавства про захист персональних даних, які б відповідали сучасним викликам та вимогам Регламенту. Як було зазначено вище, на сьогодні є достатня кількість наукових праць, предметом яких є аналіз та конкретні пропозиції щодо необхідних змін, тому у цій роботі не будемо акцентувати на цьому увагу.

Не менш важливим, на наш погляд, є налагодження ефективної комунікації між державою та бізнесом, яка полягає у донесенні змісту нормативно-правових актів, з одного боку, та чіткому розумінні їх положень – з іншого. До того ж, обов'язок держави забезпечувати захист прав людини, зокрема від порушень з боку бізнес-структур, закріплений у Керівних принципах ООН, полягає не лише у прийнятті відповідних нормативно-правових актів та притягненні до юридичної відповідальності, а й у чіткому визначенні того, що вона очікує від суб'єктів господарювання, а також наданні їм (підприємствам) конкретних вказівок і рекомендацій щодо поваги та дотримання основоположних прав та заохоченні до таких дій.

Водночас не можна заперечувати той факт, що часто українське законодавство містить терміни та формулювання, які є або незрозумілими для пересічних громадян, або викладені двозначно, що викликає багато питань під час їх практичного застосування. Тому нові положення повинні бути чіткими, однозначними та зрозумілими.

Досить цікавою є практика Європейського Союзу щодо висвітлення змісту новоприйнятих документів, яка полягає у створенні так званих постерів, які зазвичай невеликі за обсягом та містять просте й доступне для пересічної людини роз'яснення прийнятих документів.

Варто зазначити, що наша держава вже почала робити кроки для просування культури захисту даних серед суб'єктів господарювання. Так, у лютому 2021 року Міністерство цифрової трансформації України спільно з Програмою розвитку ООН в Україні, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, ГО «Privacy HUB» та «Юридичні інновації» презентували спеціальний інструмент (toolkit). Він являє собою онлайн-тест, який містить питання, що стосуються особливостей введення бізнесу, відповіді на які дозволяють перевірити, наскільки компанія дотримується положень законодавства про захист даних, та скласти рекомендації щодо покращення політики підприємства у цій сфері. Крім того, на вебпорталі «Дія.Бізнес» було розміщено низку тренінгів, у яких розкривають найпоширеніші питання, які виникають у приватного сектору щодо правильної організації обробки інформації про особу.

Однак, враховуючи, що захист персональних даних – це тривалий та неперервний процес, а в силу розвитку інформаційних технологій будуть змінюватися технічні засоби щодо їх збереження, збільшуватися кількість інструментів обробки, відповідно, виникати нові виклики, доречно, щоб на державному рівні і надалі запроваджувалися проекти, спрямовані на просвітницьку та консультативну діяльність для бізнесу в цій галузі.

Водночас, хоча держава й виступає гарантом прав та законних інтересів людини, відповідно до ч. 1 ст. 24 Закону України «Про захист персональних даних», саме володільці, розпорядники та треті особи зобов'язані забезпечити захист цих даних від випадкової втрати або знищення, від незаконної обробки, у тому числі незаконного знищення чи доступу до них [20]. Тобто під час здійснення підприємницької діяльності саме компанія несе відповідальність за дані, які обробляються, та повинна гарантувати їх захищеність. До того ж повага та дотримання визнаних на міжнародному рівні основоположних прав людини, яким є право на приватність, – одна з основних вимог європейського законодавства до представників бізнесу.

Проте досить часто підприємства опрацьовують велику кількість інформації про особу, значна частина якої зібрана «про всяк випадок» та не є необхідною для здійснення їх господарської діяльності, що є порушенням одного з основних принципів обробки – мінімізації даних. Або ж зберігають відомості занадто тривалий час, не обумовлений жодними підставами, і тим самим не дотримуються вимог щодо обмеження зберігання. Чи використовують інформацію, метою обробки якої було лише надання послуг, в рекламних цілях, що не відповідає принципу цільового використання даних. Ці порушення, зокрема, можуть бути результатом використання «типових» положень політики

приватності, які не враховують специфіку діяльності конкретної компанії або ж взагалі відсутності такої політики та нерозуміння співвідношення між потребами підприємства й персональними даними, які необхідні для їх задоволення.

Також фактором ризику є й те, що до різноманітних видів роботи з відомостями про особу в процесі господарської діяльності залучені різні категорії спеціалістів, зокрема та найчастіше це бухгалтер, інспектор з кадрів та менеджер, які не завжди проінформовані про правила поведінки з такою інформацією або не розуміють важливість дотримання законодавчих вимог у цій сфері. Як результат більшість випадків витоку персональних даних відбувається саме через людський фактор – навмисні чи ненавмисні дії працівників підприємств [16].

Досить часто дані про особу передаються внаслідок взаємодії двох та більше суб'єктів господарювання, тому окремої уваги потребує питання забезпечення захисту персональних даних під час її здійснення. Варто зазначити, що у таких випадках основний обсяг відповідальності покладено на володільця персональних даних, тобто підприємство, яке визначає мету та засоби їх опрацювання, і саме цей суб'єкт в першу чергу нестиме відповідальність за незаконну обробку таких відомостей. Саме тому будь-які відносини між контрагентами, які так чи інакше пов'язані зі здійсненням операцій з інформацією про особу, потребують спеціального правового врегулювання на договірному рівні.

Висновки. Сьогодні захист персональних даних є важливим для кола суб'єктів права: конкретної людини, яка є суб'єктом цих персональних даних та незаконне розголошення яких може вплинути на низку її прав, зокрема на реалізацію права на приватність; компаній, адже, з одного боку, захист персональних даних клієнтів та партнерів є важливим критерієм репутації підприємства, а з іншого – їх витік може бути використаний конкурентами та завдати шкоди бізнесу; і, нарешті, держави, для якої захист персональних даних громадян є складовою інформаційної безпеки, яка, у свою чергу, є невід'ємною частиною національної безпеки.

Ще більш нагальним це питання стане в період післявоєнної відбудови нашої держави. Адже значну роль у цьому процесі відіграватимуть іноземні інвестиції та співпраця з міжнародними компаніями, для яких захист персональних даних є одним із визначальних критеріїв залучення коштів та побудови партнерських відносин.

Тому вже сьогодні держава повинна розпочати процес увідповіднення вимог національних нормативно-правових актів у сфері захисту персональних даних з викликом сучасності та вимогам GDPR. Не менш

важливим є акцент на здійсненні постійної просвітницької та консультативної кампанії, спрямованої, у першу чергу, на забезпечення розуміння й необхідності прийнятих норм, роз'яснення їх змісту й особливостей застосування в конкретних ситуаціях та сприяння дотримання суб'єктами господарювання основоположних прав людини у цій галузі. Враховуючи популярність ведення сторінок в соціальних мережах та месенджерах серед державних органів, вважаємо, що саме ці платформи можуть бути використані для донесення основного змісту новоприйнятих документів та допомоги у процесі встановлення ефективної комунікації у цій сфері.

Суб'єкти господарювання, у свою чергу, з метою вдосконалення системи захисту персональних даних повинні:

1. Розробити політику приватності підприємства, зокрема затвердити окремі порядки роботи з різними категоріями персональних даних: працівників та клієнтів. Водночас важливо, щоб зазначені документи не лише відповідали вимогам законодавства, а й враховували усі аспекти діяльності, яка здійснюється конкретним суб'єктом, чітко та зрозуміло встановлювали мету, обсяг та тривалість обробки та були загальнодоступними та зрозумілими для осіб, яких вони стосуються.
2. Визначити категорії працівників, діяльність яких пов'язана з обробкою персональних даних та забезпечити їх своєчасне інструктування щодо основних вимог роботи з такими відомостями, які існують як на законодавчому, так і на локальному рівні та ступеня відповідальності за їх порушення. Крім цього, з ними додатково можуть бути укладені договори про нерозголошення конфіденційної інформації, що лише підвищить ефективність збереження таких даних.

Не менш важливим заходом є здійснення просвітницької діяльності на локальному рівні та постійне інформування працівників, які працюють з персональними даними, про важливість їх захисту. Варто також наголосити, що досить велику роль відіграє загальний рівень медіаграмотності та інформаційної гігієни осіб, які залучені до процесу обробки таких відомостей, тому суб'єктам господарювання доцільно стимулювати та заохочувати підвищення цих навичок.

3. Перед вступом у правовідносини з іншими суб'єктами господарювання, під час яких передбачається обробка персональних даних, проводити моніторинг діяльності й репутації контрагента та оцінку потенційних ризиків. А самі відносини обов'язково повинні закріплюватися на договірному рівні із визначенням особливостей спільної діяльності у сфері даних про особу та відповідальності за їх порушення.

4. Враховуючи багатогранність процесу захисту персональних даних, у випадках, коли обробка відомостей про особу становить значну частину роботи підприємства, одним із заходів, які допоможуть компанії забезпечити належний захист визначеної інформації, є введення у штатний розпис спеціаліста у цій галузі або ж заснування окремого структурного підрозділу для цієї мети.

Підсумовуючи, зазначимо, що формування ефективної системи захисту персональних даних у сфері господарської діяльності має відбуватися лише у тісній співпраці держави та суб'єктів господарювання.

Список використаних джерел

1. Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations «Protect, Respect and Remedy» Framework: Annex to the Report of the Special Representative of the Secretary General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, John Ruggie on 21 March 2011 № A/HRC/17/31. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/publications/guidingprinciplesbusinessshr_en.pdf
2. OECD Guidelines for Multinational Enterprises: Recommendations for responsible business conduct in a global context (2011 Edition). URL: <http://mneguidelines.oecd.org/guidelines/>
3. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
4. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Угода від 27.06.2014 р. № 984_011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
5. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 року № 67-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text>
6. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. 2020. URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/schoricha-dopovid-2020.pdf>
7. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. 2021. URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/schoricha-dopovid-2021.pdf>

8. Баранов О.А., Брижко В.М. Захист персональних даних у сфері інтернет-речей. *Інформація і право*. 2016. № 2 (17). С. 85–91. URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/11_0.pdf
9. Брижко В.М., Пилипчук В.Г. Приватність, конфіденційність та безпека персональних даних. *Інформація і право*. 2020. № 1 (32). С. 33–46. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2020.1\(32\).200304](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2020.1(32).200304)
10. Брижко В.М., Пилипчук В.Г. Безпека персональних даних: правові стандарти Європейського Союзу та сучасні прикладні проблеми. *Інформація і право*. 2021. № 1 (36). С. 17–28. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.1\(36\).238174](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.1(36).238174)
11. Брижко В.М. Модальність правової визначеності у сфері захисту та безпеки приватності персональних даних. *Інформація і право*. 2021. № 4 (39). С. 52–69. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.4\(39\).248790](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.4(39).248790)
12. Сопілко І.М. Механізм захисту персональних даних: проблеми та перспективи. *Юридичний вісник*. 2013. № 2 (27). С. 66–70.
13. Капля О.М., Муравйов К.В. Особливості захисту персональних даних в Україні. *Наука і техніка сьогодні*. 2022. № 4 (4). С. 53–61. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-4\(4\)-53-61](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-4(4)-53-61)
14. Крилова Ю.І. Захист персональних даних: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Інформація і право*. 2017. № 3 (22). С. 57–63. URL: <http://ippi.org.ua/krilova-yui-zakhist-personalnikh-danikh-vitchiznyanii-ta-zarubizhnii-dosvid-st-57-63>
15. Гронь О.В., Погореленко А.К. Проблеми захисту персональних даних у контексті сучасної комунікації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство». 2018. Вип. 19. Ч. 1. С. 102–109. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/19_1_2018ua/19_1_2018.pdf#page=102
16. Коренюк П., Коренюк Л., Литвін О. Проблеми захисту персональних даних в системі фінансового маркетингу. *Світ фінансів*. 2021. Вип. 3. С. 91–100. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/44424>
17. Михайлик А.С. Гарантії захисту персональних даних працівників в Україні: законодавче забезпечення. *Правові новели*. 2022. № 16. С. 29–34. DOI: <https://doi.org/10.32847/ln.2022.16.04>
18. Авраменко А.В. Принципи захисту персональних даних працівників. *Актуальні проблеми держави і права*: 36. наук. пр. 2019. Вип. 82. С. 3–9. URL: <http://apdp.in.ua/v82/one.pdf#page=3>
19. Ярмак Х.П., Музика С.С. Щодо питання конфіденційної інформації в органах національної поліції України під час режиму воєнного стану. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 194–199. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.34>
20. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>

Діана СЕРГІЙ,
здобувачка вищої освіти,
Державний торговельно-економічний університет

БІЗНЕС І ПРАВА ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА РІШЕННЯ В УМОВАХ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

Постановка проблеми. З 24 лютого 2022 року РФ веде повномасштабну агресивну війну проти України і завдає ударів по мирних жителях та цивільній інфраструктурі. Зрушення російської стратегії у бік війни на виснаження має зловісні наслідки для виживання цивільного населення, а також для майбутнього розвитку України. Війна, розпочата неспровокованим та невиправданим російським вторгненням, призвела до загибелі та масових страждань мирних жителів і військовослужбовців в Україні. Понад 7,1 мільйона українців було переміщено всередині своєї країни, і близько 5,3 мільйона перетнули кордони, щоб стати біженцями в інших європейських країнах. Окрім того, воєнні дії в Україні призвели до часткового або повного припинення діяльності підприємств. Тому, за сучасних умов доцільним є визначення напрямів підтримки в умовах війни прав людини, а також шляхів відновлення бізнесу в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти відновлення діяльності підприємств та їх подальшого розвитку досліджували такі науковці, як Л. Винятинська, Д. Горюнов, В. Гунько, Б. Іванюта, П. Колісниченко, О. Кравченко, А. Крисак, Р. Мірошник, Г. Обруч, У. Прокоп'єва, І. Сидорук, Н. Ситник та ін. Проте праці даних авторів не враховують наслідки збройної агресії РФ, постпандемічної кризи після COVID-19, які негативно позначилися на діяльності підприємств та трансформували пріоритети його розвитку.

Метою наукової роботи є дослідження заходів щодо вирішення проблем забезпечення прав людини та розвитку бізнесу в умовах війни та повоєнного відновлення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Війна призвела до багатьох задокументованих порушень прав людини та міжнародного гуманітарного права, що має викликати серйозне занепокоєння у всіх нас. Російські військові сили завдавали ударів по медичних закладах, школах та житлових кварталах. Вони стратили беззбройних мирних жителів. Вони гвалтували жінок. Російські військові заявили, що депортували до РФ 1,9 мільйонів мирних жителів України, зокрема 307 тисяч

дітей. РФ завдала значних збитків містам, селищам, сільськогосподарським угіддям, лісам і джерелам води, і ці наслідки переслідуватимуть Україну ще довго після закінчення війни.

Російські воєнні агресори також завдають значної шкоди довкіллю. Вибухи та пожежі забруднюють навколишнє повітря токсичними газами та твердими частинками та загрожують цілісності ядерних реакторів. Руїнування промислових об'єктів забруднює воду та ґрунт небезпечними хімічними речовинами. Повідомляється, що російські воєнні дії в Чорному морі викликають велике забруднення та порушення морського життя. Встановлення протипіхотних наземних мін і касетних бомб, а також наявність боєприпасів, що не розірвалися, становлять короткострокову і довгострокову загрозу для здоров'я та безпеки. Стало надзвичайно важко захищати мирних жителів, які залишилися у своїх громадах, особливо на Сході та Південному Сході України, де російські збройні сили застосували тактику випаленої землі, переважно за допомогою далекобійних ракетних і артилерійських обстрілів, які зруйнували Маріуполь та багато інших українських міст. Ці напади прискорили загибель мирних жителів і завдали додаткових збитків медичним та освітнім установам.

За лютий – вересень 2022 року Управління Верховного Комісара ООН з прав людини (УВКПЛ) зафіксувало 12649 жертв серед цивільного населення, з яких 5385 загинули та 7264 отримали поранення. Однак реальна кількість жертв може бути набагато вищою, оскільки ці цифри включають лише ті випадки, які вдалося підтвердити УВКПЛ. Атаки із застосуванням фугасної зброї великого радіусу дії призвели до численних жертв серед мирного населення. Воєнні дії серйозно вплинули на цивільну інфраструктуру та житло. УВКПЛ задокументувало знищення або руйнування 252 медичних установ, 384 навчальних закладів і 90 культових споруд. Воєнні дії також перешкоджали реалізації інших прав людини, зокрема прав на здоров'я, працю, освіту, житло та свободу релігії та переконань.

Національні та місцеві органи влади в Україні та агентства з надання гуманітарної допомоги Організації Об'єднаних Націй і багатьох країн надали надійну допомогу цивільному населенню в Україні та в країнах тимчасового притулку. Ці зусилля включали захист цивільних; пряме забезпечення продуктами харчування, водою, житлом, медичною допомогою та іншою гуманітарною допомогою; підтримку українських державних органів та неурядових організацій, які дбають про переміщених осіб та тих, хто воліє чи змушений залишатися у своїх будинках. Проте захист цивільних осіб шляхом переміщення їх у безпечне місце виявилось складним завданням. Багато мирних жителів вважали за краще залишитися у своїх будинках, які ставали все більш небезпечними, оскільки російські війська захопили

і втратили мирних жителів і обстріляли житлові квартали. Крім того, через обмежений доступ до їжі та безпечної води для багатьох українців стало нестерпно залишатися на місці. Тим не менш, часто було неможливо створити безпечні коридори для цивільних осіб, які бажають залишити небезпечні місця проживання, про що свідчать широко відомі напади на цивільних осіб зі смертельними наслідками в дорозі, такі як вибух на вокзалі в Краматорську, внаслідок якого загинуло щонайменше 50 людей.

З метою підтримки населення України та забезпечення дотримання його прав на сьогодні діє низка організацій, а саме:

1. Фонд «Допоможемо» – фонд допомоги людям похилого віку в Україні. Під опікою Фонду десятки тисяч людей похилого віку та 127 центрів літніх людей у 10 областях України.
2. «Help Ukraine.Center» – фонд, який надає гуманітарну і медичну допомогу Україні та логістичну підтримку для доставки допомоги з Європи до України.
3. Благодійний фонд «280 днів» – фонд, який підтримує вагітних жінок і новонароджених та працює над зниженням кількості ускладнень вагітності в Україні.
4. «Ми допомагаємо» – громадська організація, яка до війни займалася реабілітацією дітей-інвалідів, а зараз допомагає з евакуацією сімей та дітей з районів, що постраждали від війни, та забезпеченням їх житлом.
5. «Співдія» – національна платформа з 20+ молодіжних хабів у різних регіонах України, яка фокусується на зайнятості та психічному здоров'ї молоді.
6. «CSR Ukraine» – партнер Глобальної мережі WBCSD, та її STEM-ініціатива, яка об'єднує 100 відділень STEM у школах та університетах по всій Україні, допомагають відновлювати пошкоджені чи зруйновані школи та купувати обладнання STEM.

Розглянемо напрями можливого повоєнного розвитку бізнесу в Україні. В Україні в результаті війни бізнес зіткнувся з багатьма проблемами. Деякі підприємства довелося повністю закрити, інші ж намагаються знайти нові можливості роботи. У будь-який момент російський авіаудар може підірвати фабрику чи підприємство в будь-якій точці країни. Окрім того, подальші перспективи великого аграрного сектору України також є незрозумілими через відсутність доступу до великих морських портів, таких як Маріуполь та Одеса. Проте деякі сектори економіки, наприклад українські ІТ-компанії, зуміли адаптуватися і навіть розширитися під час війни.

Рекордне падіння попиту на товари та послуги на лінії фронту та в окремих частинах окупованих територій виявилось руйнівним для малих та середніх підприємств (МСП). Як наслідок, МСП у сфері послуг страждають від скорочення міського населення, що призводить до скорочення попиту

на певні види послуг – готелі та ресторани, салони краси, послуги позашкільної освіти тощо, фінансові та проектно-консультаційних послуги, ін. Виробничі МСП страждають через збої в ланцюзі постачання компонентів, зростання експортних витрат і падіння попиту на кінцеву продукцію (товари тривалого користування, технічне обладнання тощо). Згідно з даними третього місячного опитування українського бізнесу, переважно зберігають та/або відновлюють виробництво лише ті галузі, які задовольняють базові потреби населення – виробництво продуктів харчування, одягу чи взуття. Наприклад, 34% продукції харчової промисловості залишилося майже на довоєнному рівні, а 24% навіть перевищило довоєнний рівень.

МСП в аграрному секторі також страждають від збільшення витрат на логістику через блокування портів і від прямих втрат від війни, спричинених мінними полями, пошкодженням сільськогосподарської техніки, окупацією територій та незаконним експортом українського зерна. На додаток до цього, здатність дрібних власників залучати банківські позики обмежена через обмежені ресурси банків і зростання вартості капіталу.

Пільгова схема, запропонована Урядом України, є недостатньою для задоволення потреб у фінансуванні. Більшість українських підприємців розуміють, що допоки триває війна, повернення до довоєнного рівня є малоімовірним. Однак наразі в країні плануються або реалізуються деякі державні програми (рис. 1).

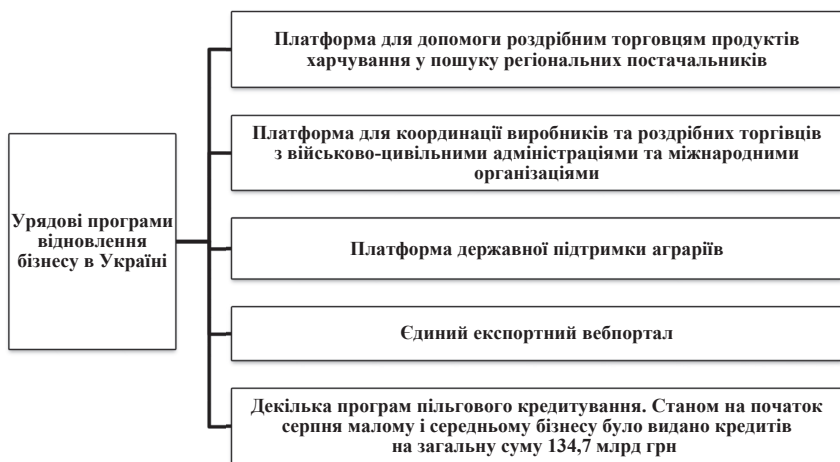


Рис. 1

Урядові програми відновлення бізнесу в Україні

Джерело: [3]

Проте, згідно з опитуванням ГО «Інституту економічних досліджень та політичних консультацій», значна частина підприємців вважає, що цих заходів недостатньо для підтримки підприємництва та організації економіки воєнного часу. Тому вважається, що державні програми можна посилити додатковими ініціативами (рис. 2).

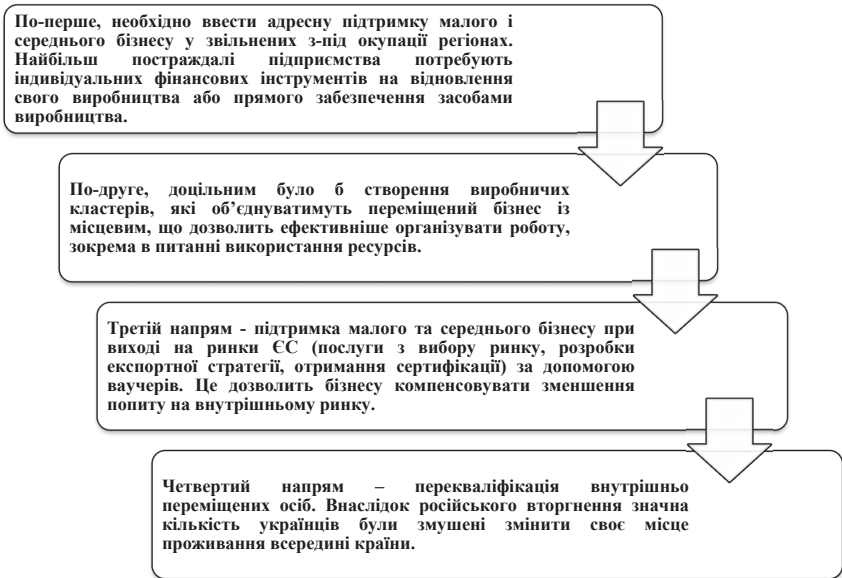


Рис. 2

Пропоновані ініціативи повоєнного відновлення бізнесу в Україні

Джерело: [3]

Окрім того, в опитуванні ГО «Інституту економічних досліджень та політичних консультацій» компанії попросили назвати найбільші виклики, з якими зараз стикаються їхні організації. Як топ-5 найбільших загроз та викликів представники бізнесу назвали безпеку і безпеку співробітників (71%), логістику та транспортування (44%), відсутність клієнтів або замовлень (34%), зниження активності партнерів (33%), імпортно-експортні операції (22%) [2].

Бізнес-спільнота України визначила три пріоритети Уряду для прискорення післявоєнного економічного відновлення та трансформації після перемоги нашої держави (рис. 3).

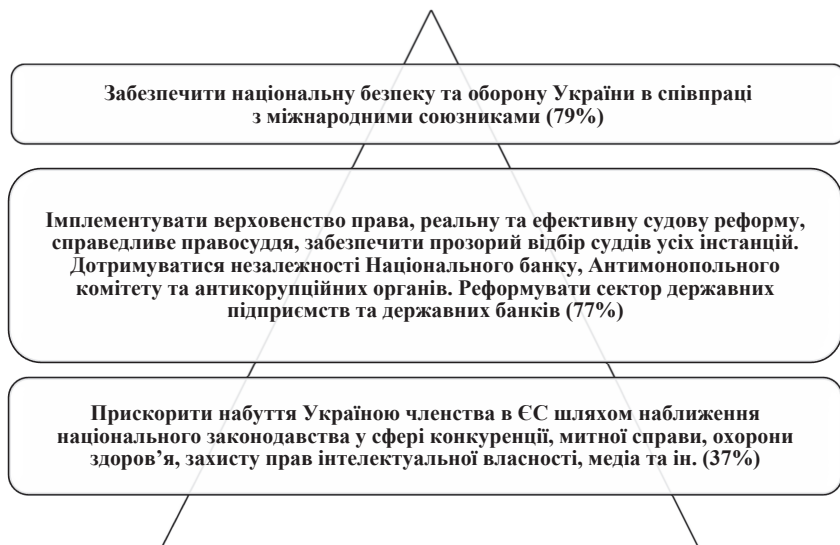


Рис. 3

Пріоритети уряду для прискорення післявоєнного економічного відновлення та трансформації після перемоги України

Джерело: [2]

Щодо прогнозу бізнес-середовища в Україні до кінця 2022 року, то 41% компаній вважають, що бізнес-середовище залишиться незмінним. 56% прогнозують погіршення бізнес-середовища, тоді як 2% прогнозують покращення [4, с. 6]. Для бізнесу вкрай важливо забезпечити передбачувану податкову та фінансову політику під час воєнного стану, підтримувати конструктивну взаємодію між владою та бізнесом, щоб бізнес знав плани влади та міг завчасно реагувати.

Для збільшення пропускної спроможності західних пунктів пропуску залізничним та автомобільним транспортом необхідний подальший розвиток прикордонної інфраструктури та впровадження електронної черги для автомобільних перевізників. Окрім того, доцільно створити умови, щоб порти в Україні залишалися відкритими та створювали безпечні проходи для інших вантажів, а не лише для продовольства.

Наразі залишається невирішеним питання щодо митного оформлення та подальшого постачання медичним закладам лікарських засобів гуманітарної допомоги, які ввозяться на митну територію України та знаходилися на складах митниці до 24 лютого 2022 р. як комерційні товари.

<p>Адаптувати та проводити збалансовану монетарну, фіскальну, бюджетну та боргову політики задля створення фундаменту для швидкого економічного зростання. Забезпечити достатнє страхування політичних ризиків для інвесторів через співпрацю з провідними світовими фінансовими установами, а також приватним страховим ринком. Розвивати інфраструктуру фондового ринку.</p>
<p>Відбудувати та модернізувати стратегічну інфраструктуру України (портів, закладів охорони здоров'я та освіти, служб управління відходами, а також водопостачання та водовідведення) на основі найкращого міжнародного досвіду із залученням фінансування, сучасних урбаністичних архітектурних та дизайнерських рішень, а також прозорих процедур приватизацій та концесій.</p>
<p>Запровадити передбачуваний та заохочувальний режим оподаткування для роботодавців та добросовісних інвесторів. Гарантувати прозоре, своєчасне та в повному обсязі відшкодування ПДВ експортерам.</p>
<p>Зміцнити енергетичну незалежність та безпеку України шляхом розвитку відновлюваної енергетики та збільшення внутрішнього видобутку газу та нафти, а також інтеграції до європейського енергетичного ринку.</p>
<p>Стимулювати міжнародну торгівлю та забезпечити безпеку ланцюга поставок шляхом вільного доступу до морських портів, розбудови спроможності митної та прикордонної інфраструктури, а також забезпечити довгострокові можливості доступу на ринок з міжнародними торговими партнерами.</p>
<p>Сприяти діджиталізації в масштабах усієї країни та розвитку ІТ-екосистеми. Захищати інвестиції, права власності, встановлювати рівні правила гри та реалізувати належний захист прав інтелектуальної власності.</p>
<p>Лібералізувати трудове законодавство та впровадити політики соціального забезпечення, у тому числі добровільного медичного страхування, що стимулюють людей жити, працювати та інвестувати в Україні.</p>

Рис. 4

Пріоритети для прискорення післявоєнного економічного відновлення України

Джерело: [3; 5]

Згідно з аналізом фахівців Європейської Бізнес Асоціації (ЄБА) щодо змін законодавства для бізнесу за 200 днів війни, важливою реформою стане підписання «Промислової безвізової угоди (про взаємне визнання процедур оцінки відповідності та маркування) з ЄС та її поширення на нові сфери, а також продовження дерегуляції. Актуальним питанням є розробка та прийняття норм, які стимулюватимуть наш Закон про розвиток військового та безпекового секторів, а саме: закон про обіг зброї, діяльність приватних детективів, приватно-державне партнерство в ОПК.

Значається, що підприємства очікують на реформи системи відрахувань за технології та медіа, а також на оновлення законодавства про захист прав споживачів та електронну комерцію, щоб увідповіднити їх із законодавством ЄС. Не лише у воєнний час, а й у довгостроковій перспективі бізнес потребує оновлення трудового законодавства, а також розробки та впровадження пенсійної реформи. Крім того, дуже актуальною залишається пропозиція щодо збільшення лімітів безготівкових розрахунків за кордоном з використанням гривневих платіжних карток підприємств

та спрощення умов переказу валютних коштів іноземним інвесторам згідно з укладеними кредитними договорами. Також вони переконані, що доцільно спростити систему звітності для корпоративного платіжного бізнесу з платіжними картками, задовольнити потреби страховиків щодо виконання зобов'язань зі сплати перестрахових премій за договорами перестраховування, укладеними з перестраховиками-нерезидентами, та доповнити перелік заборонених винятків. В екологічній сфері, як стверджується ЄБА, необхідно законодавчо закріпити перелік територій, що не контролюються Урядом України або є окупованими, а також вирішити питання про звільнення компаній від сплати екоподатку. Також необхідно оновити процедури оцінки впливу на навколишнє середовище та послабити екологічне законодавство. В енергетичному секторі, на їх думку, необхідно забезпечити безперервність правових гарантій для інвесторів ВДЕ, запобігти будь-яким ретроспективним змінам чинного законодавства та усунути штучні перешкоди для узгодження з ВДЕ, щоб запобігти банкрутству підприємств та сприяти подальшій інтеграції українського енергетичного ринку з європейським ринком [6].

Висновки. Таким чином, в Україні необхідно розробити та розпочати впровадження ряду заходів у різних сферах економіки та суспільного життя. Вони, за висновками фахівців, повинні включати передбачувану податкову та фінансову політику, вирішення питання митного оформлення та подальшого постачання медичним закладам лікарських засобів гуманітарної допомоги, збільшення лімітів безготівкових розрахунків за кордоном з використанням гривневих платіжних карток підприємств і спрощення умов переказу валютних коштів іноземним інвесторам згідно з укладеними кредитними договорами, тощо. Також необхідно більш широко впроваджувати принципи та досвід взаємодії та взаємної відповідальності органів державної влади, бізнесу та інститутів громадянського суспільства з метою захисту прав населення України в часи війни та подальшого післявоєнного економічного відновлення, з метою забезпечення необхідних євроінтеграційних трансформацій та досягнення сталого розвитку.

Список використаних джерел

1. ІЕД випустив третє Щомісячне опитування підприємств України. *Інститут економічних досліджень та політичних консультацій*. 04.08.2022. URL: <http://www.ier.com.ua/ua/institute/news?pid=6973>
2. Щомісячне опитування підприємств України «Український бізнес під час війни». 2022. Випуск 3. URL: <http://www.ier.com.ua/ua/publications/reports?pid=6974>

3. Півроку війни. Як змінилося ведення бізнесу в Україні – дослідження AmCham. *Бізнес*. 25 серпня 2022 р. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/economics/yak-pivroku-viyuni-vplinuli-na-ukrajinskiy-biznes-na-shcho-chekayut-i-roboyuuyutsya-kompaniji-doslidzhennya-50265418.html>
4. Відновлення економіки: стан і потреби бізнесу – оцінка територіальних громад. 2022. Червень. 26 с. URL: https://business.dii.gov.ua/uploads/4/21533-stan_i_potrebi_biznesu_opituvanna_teritorial_nih_gromad.pdf
5. Ливч Д. Нове обличчя українського підприємництва. *Економічна правда*. 2022. 29 серпня. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/08/29/690937/>
6. Головні зміни законодавства для бізнесу за 200 днів війни – підсумки від ЄБА. 12 вересня 2022, Олександра Кознова, головний редактор LIGA ZAKON Бізнес. URL: https://biz.ligazakon.net/news/213875_golovnzmnizakonodavstva-dlya-bznesu-za-200-dnv-vyni---pdsumki-vd-ba

*Діана СМОРОДІНА,
здобувачка вищої освіти,
Державний торговельно-економічний університет*

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ВІД ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ БІЗНЕСОМ ПОРУШЕНЬ: РОЛЬ МЕДІАЦІЇ

*Немає людини, яка б не любила свободу;
але справедлива людина вимагає її для всіх,
а несправедлива – лише для себе.
Л. Берне*

Активізація впровадження Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини (Керівні принципи ООН) є одним із викликів для України у повоєнному відновленні та в процесі європейської інтеграції. Наша держава потребує утвердження верховенства права, економічного зростання, повернення до України співвітчизників, а створенню умов для цього може сприяти реалізація ініціатив у сфері бізнесу та прав людини.

Керівні принципи ООН, зокрема, покладають на державу обов'язок забезпечити доступ до ефективних засобів правового захисту: державні судові механізми (принцип 26), державні позасудові механізми розгляду скарг (принцип 27) та недержавні механізми розгляду скарг (принцип 28) [1]. Такий широкий спектр методів захисту прав людини від пов'язаних із бізнесом порушень обумовлюється особливою природою прав людини та необхідністю створення багаторівневої та взаємодоповнюючої системи засобів захисту.

Водночас в Україні створення такої системи відбувається надто повільно, слід зауважити на загальновідомих недоліках державної судової системи та процесуального законодавства, відсутності спеціальних механізмів, які запроваджують процеси запобігання шкоді від пов'язаних із бізнесом порушень, такі як заборони або гарантії неповторення, для пов'язаних із бізнесом негативних впливів на права людини [2, с. 160]. Також чинне законодавство не передбачає механізмів щодо принесення вибачень з приводу негативних наслідків, завданих діяльністю суб'єктів господарювання [2, с. 161]. Одночасно усунення зазначених недоліків повинно супроводжуватися й розвитком позасудових механізмів розгляду скарг на пов'язані з бізнесом порушення прав людини, серед яких у тексті Керівних принципів ООН згадується медіація. Серед інших позасудових механізмів медіація в Україні є доволі розвинутим соціально-правовим інститутом, який характеризується потужною, структурованою та відданою своїй справі медіаторською спільнотою.

У наукових та практико-орієнтованих дослідженнях українських та зарубіжних авторів обґрунтовується ефективність медіації як методу вирішення цивільних, комерційних та інших спорів з огляду на порівняно високу швидкість вирішення спорів у порядку медіації, розумність витрат часових та фінансових ресурсів сторін спору, збереження репутації та дружніх відносин сторін спору. Такі тези можна знайти у іноземних (Н. Brown, А. Marriot) [3] та вітчизняних дослідників медіації (Т. Кисельова, Л. Романадзе, Н. Мазаракі, Т. Цувіна) [4; 5; 6; 7]. Однак українські науковці досі обходили проблематику розгляду скарг на пов'язані з бізнесом порушення прав людини, також не дуже розвинуто і в іноземних дослідженнях. Серед останніх слід виділити статтю, К. Різ щодо сильних і слабких сторін механізмів розгляду скарг на пов'язані з бізнесом порушення прав людини [8], а також дослідження Л. Макгрегор щодо інституалізації позасудових механізмів розгляду скарг національними інституціями з прав людини [9].

Для того, щоб сформулювати бачення запровадження медіації в Україні у контексті засобів правового захисту, передбачених Керівними принципами ООН, завданням цього дослідження буде визначення шляхів гарантування дотримання критеріїв ефективності позасудових механізмів розгляду скарг, зазначених у принципі 28 Керівних принципів ООН.

Виклад основного матеріалу. У ретроспективі майже 30 років свого становлення, медіація в Україні набула значного ступеню розвитку, про що свідчить численна спільнота медіаторів, розташовані майже у всіх регіонах України центри медіації, прийняття профільного Закону України «Про медіацію», розроблені та затверджені спільнотою медіаторів Кодекс професійної етики медіатора, вимоги до навчання медіаторів, проведення онлайн-медіацій, активне налагодження співпраці судів і медіаторів тощо. На нашу думку, спільнота медіаторів може стати рушійною силою удосконалення системи захисту прав людини у сфері бізнесу.

З огляду на менталітет українців та умови, в яких зараз знаходиться кожен з нас, можна зробити єдиний висновок: ми тяжіємо до миру та мирного вирішення спорів. Тому ми маємо імплементувати цей позасудовий засіб вирішення спорів як окремий інститут, що буде частиною системи. Попри це, медіація не користується належною довірою через необізнаність громадян, і це ми маємо виправити.

Надалі в нашій роботі ми проаналізуємо медіацію відповідно до критеріїв ефективності, визначених в Керівних принципах ООН, задля

того, аби зробити висновок стосовно дієвості цього позасудового механізму вирішення спорів та визначити, як має бути організована медіація, щоб відповідати цим вимогам.

Згідно з Керівними принципами ООН, «механізм розгляду скарг може слугувати своїй меті, лише якщо люди, яким він призначений, знають про нього, довіряють йому та можуть ним скористатися».

Критеріями для оцінки позасудового засобу захисту прав є *легітимність, доступність, передбачуваність, справедливість, прозорість, сумісність з нормами права та джерело безперервного навчання*.

Легітимність медіації знаходить своє відображення у тому, як її бачать учасники процесу та суспільство. Серед вчених і практиків дискутується питання легітимності медіації та її сумісності з верховенством права. У своїй монографії Н.А. Мазаракі розглядає легітимність як відсутність прямої заборони на проведення медіації [10, с. 112]. Положення, наявні у чинному законодавстві України, про можливість забезпечення прав, свобод та інтересів будь-яким незабороненим законом способом надає легітимності застосуванню медіації. Разом із тим, варто зазначити, що сторони процесу розгляду скарги не повинні втручатися в його справедливе проведення. Проведення справедливої медіації є одним з найбільш важливих факторів зміцнення довіри зацікавлених сторін.

Важливим кроком задля підвищення рівня довіри до медіації є необхідність створення уніфікованих стандартів і формул проведення медіаційного процесу. На нашу думку, найкращим посередником у цій справі може стати Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Саме разом з інститутом Омбудсмана інститут медіації може почати працювати більш ефективно та злагоджено. Таким чином, більше людей будуть обізнані щодо процедури медіації, що забезпечить більшу впевненість у цьому процесі, а відповідно, і призведе до загальносуспільного прийняття.

Переходячи до критерію *доступності*, Керівні принципи ООН наголошують на усуненні перешкод для доступу до альтернативних засобів вирішення спорів та підвищення обізнаності суспільства. У коментарі вказуються ймовірні перешкоди для доступу, пов'язані з недостатньою поінформованістю, мовним питанням, грамотністю, обсягом витрат, місцем розташування або побоюванням переслідування.

Якщо, наприклад, розглядати таку елементну складову доступності, як витрати, то безперечно можна зазначити, що в цьому напрямі ми маємо рух вперед. Система безоплатної правової допомоги (БПД)

в Україні надає своїм клієнтам доступ до медіації, але здебільшого це відноситься до сімейних та спадкових спорів. Наразі система надання БПД залучає на умовах «Pro Vopo» для проведення процедури медіації тих медіаторів, які в цьому зацікавлені. Головна мета такої кооперації – це забезпечення доступу вразливих груп населення до медіації через систему БПД [11, с. 48]. Важливо, аби система розвивалась також і в напрямі прав людини та бізнесу. Це зумовлено тим, що звичайний співробітник компанії, чії права можуть порушуватися, не здатний протистояти багатонаціональним корпораціям (БНК), які накопичують величезні фінансові ресурси.

Відповідно до Керівних принципів ООН, ефективний метод повинен забезпечувати «чітку та відому процедуру з орієнтовними часовими рамками для кожного етапу, а також ясність щодо типів доступних процесів і результатів, а також засобів моніторингу впровадження», іншими словами, бути *передбачуваним*. Постає питання про те, як запровадити компонент передбачуваності в медіацію? Виходячи з практичної точки зору, це завдання може видатися нелегким у зв'язку із гнучкістю, яка притаманна цьому процесу вирішення спору. Незважаючи на це, процедура медіації схильна до того, аби мати певні принципи і методологію, в рамках яких вона здійснюється. Не менш важливим є інформаційний розголос, поширення матеріалів на вебресурсах, щодо форм скарг, етапів вирішення спорів, часові рамки тощо. Що стосується медіації у галузі прав людини і бізнесу, важливою є систематизація правил і стандартів медіації як основи для створення передбачуваності для різних категорій зацікавлених сторін.

Критерій *справедливості* у розрізі розгляду позасудових методів вирішення спорів найбільшою мірою стосується медіації. Зокрема, базуючись на інтересах сторін, медіація залишається чи не єдиним дієвим інструментом для прийняття справедливого рішення. Сторони медіації повинні брати участь у процесі на справедливих і рівноправних умовах, на що звертається особлива увага в Керівних принципах ООН. Генезисом вагомості цього критерія є дисбаланс влади, властивий корпоративним порушенням прав людини, коли корпоративна сторона має велику перевагу в юридичному представництві.

З іншого боку, є великі застереження щодо страху слабшої сторони піддатися переслідуванням, загрозі життю, роботі чи сім'ї. Компенсація дисбалансу сил у посередництві щодо бізнесу та прав людини повинна бути забезпечена як до, так і під час процедури медіації та гарантувати, що невідповідність сил не вплине негативно на результати медіації. Завдання та відповідальність медіатора полягає в тому,

щоб подолати «нерівність сторін», оскільки це є необхідною умовою для принципів самовизначення та добровільності в медіації.

Керівні принципи ООН зазначають важливість *прозорості* процесу медіації. *Проявами прозорості* є інформування сторін процесу розгляду скарги про його хід і надання достатньої інформації про результативність механізму з метою зміцнення довіри до його ефективності й відповідності будь-яким суспільним інтересам. Прозорість також може виявлятися у поширенні кейсів накопиченого досвіду та певних статистичних даних, які будуть підтверджувати законність процедури медіації та прояву широкої довіри до нього. Поряд з цим, не має бути порушений принцип конфіденційності, завдяки якому медіація є популярним методом вирішення саме бізнес-спорів. Безумовно, у цьому процесі немає місця витоку персональних даних, але водночас має бути витриманий баланс того, що може бути поширено назагал.

Відповідність нормам у сфері прав людини зобов'язує аби результати та засоби захисту порушених прав відповідали міжнародно визнаним правам людини, закріпленим у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Цей критерій є узагальнюючим та стверджує, що медіація у сфері прав людини і бізнесу може бути ефективною у разі дотримання попередніх критеріїв. Дослідниця Т. Подковенко зазначає, що міжнародно-правових актів, які регулюють питання медіації, порівняно небагато: Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 р. (Ст. 13), Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх, прийняті Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 40/33 від 29 листопада 1985 р. тощо [12, с. 49].

Остаточним критерієм ефективності, який визначають Керівні принципи ООН, є *безперервне навчання*. Цей критерій можна трактувати таким чином, що на основі здобутого досвіду необхідно здійснювати безперервний аналіз переваг і недоліків такого механізму вирішення спорів, як медіація. У такий спосіб будуть виявлятися певні прогалини задля того, аби вдосконалити процедуру і запобігти помилок в майбутньому.

Згідно із вище викладеним, можна дійти висновку, що медіація в Україні ще на шляху до абсолютної відповідності критеріям ефективності позасудових механізмів вирішення спорів, викладених у Керівних принципах ООН. Втім, спільнота медіаторів в Україні має невичерпний потенціал та дає надію на те, що медіація може стати одним із найуспішніших ADR-інструментів. Задля цієї мети доречним буде цен-

тралізувати надання послуг медіації під керівництвом Уповноваженого ВРУ з прав людини, що надасть можливість створити умови певного контролю якості та забезпечити уніфіковану систему принципів.

Висновки. Покращення доступу до засобів захисту прав людини у випадках їх порушень бізнесом, залишається викликом для України. Водночас стан розвитку медіації в нашій державі дає підстави розглядати медіацію як найбільш перспективний для запровадження позасудовий механізм розгляду скарг. Українська спільнота медіаторів успішно розвивається та потенційно спроможна розбудувати механізм медіації у сфері бізнесу та прав людини.

Тим не менш, критерії до такого механізму, передбачені Керівними принципами ООН, є достатньо вимогливими та потребуватимуть ретельної підготовчої роботи із розробки правил медіації, забезпечення належного професійного рівня медіаторів, інформування суспільства про можливості та обмеження, переваги та недоліки звернення до процедури медіації у скаргах щодо пов'язаних із бізнесом порушень прав людини. Така робота, звісно, вимагатиме сприяння з боку Уповноваженого Верховної Ради з прав людини як національної інституції з прав людини, детального вивчення іноземного досвіду та впровадження найкращих іноземних практик.

Національна стратегія у сфері прав людини, затверджена у 2021 році, одним із своїх завдань в контексті забезпечення права на справедливий суд та дотримання прав людини в процесі ведення господарської діяльності передбачає запровадження доступної та ефективної системи позасудових засобів захисту прав людини, альтернативних способів вирішення спорів, зокрема медіації. Крім того, Кабінет Міністрів України затвердив План дій з реалізації Національної стратегії, і один із заходів присвячений розвитку медіації в Україні як альтернативного способу вирішення спорів. Не менш важливим кроком має стати створення Національного плану дій у сфері бізнесу і прав людини, згідно із Рекомендацією CM/Rec(2016)3 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам про права людини та бізнес.

Отже, практичне значення отриманих у ході роботи результатів полягає в тому, що викладені в дослідженні положення, висновки та пропозиції можуть бути важливим надбанням задля імплементації Національної стратегії у сфері прав людини та досягнення загально поставленої мети, а саме підвищення рівня доступності до правосуддя, зокрема під час війни та у час повоєнного відновлення.

Список використаних джерел

1. Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations “Protect, Respect and Remedy” Framework, *UN Human Rights Council, A/HRC/17/31* URL: http://www.ohchr.org/Documents/Publications/GuidingPrinciplesBusinessHR_EN.pdf
2. Національне оцінювання базових показників з питань бізнесу і прав людини в Україні. *Міністерство юстиції України*. 2022. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2019/07/10/20190710170838-51.pdf>
3. Brown H. *ADR Principles and Practice*. 4th ed. London: Sweet & Maxwell, 2018, 517 p.
4. Kyseliova T. Policy paper. Integration of Mediation into Ukrainian Court System. 2022. URL: <https://rm.coe.int/kyselova-t-mediation-integration-ukr-new-31-07-2017/168075c3c5>
5. Мазаракі Н.А. Теоретико-правові засади запровадження медіації в Україні: дис.... докт. юрид. наук: 12.00.01 / Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 2019. 288 с.
6. Tsvina T., Vakhoniev T. Law of Ukraine ‘On Mediation’: Main Achievements and Further Steps of Developing Mediation in Ukraine. *Access to Just. E. Eur.* 2022. No. 1. P. 142–158.
7. Романадзе Л.Д. Критерії медіабельності в контексті системи вирішення спорів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. №. 6 (35). С. 8–13.
8. Rees C. Grievance Mechanisms for Business and Human Rights: Strengths, Weaknesses and Gaps Corporate Social Responsibility Initiative. *Working paper*. 2008. No. 40. URL: <https://media.business-humanrights.org/media/documents/files/reports-and-materials/Rees-Existing-grievance-mechanisms-Jan-2008.pdf>
9. McGregor L. Should National Human Rights Institutions Institutionalize Dispute Resolution? *Human Rights Quarterly*. 2019. No. 41(2). URL: <https://research-information.bris.ac.uk/en/publications/should-national-human-rights-institutions-institutionalise-disput>
10. Мазаракі Н.А. Медіація в Україні: теорія та практика: монографія / Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. 276 с.
11. Шевцов А.А. Право на безоплатну правову допомогу як елемент принципу доступності правосуддя в умовах глобалізаційних процесів. *Порівняльно-аналітичне право – електронне наукове фахове видання юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*. 2018. С. 45–48.
12. Подковенко Т.О. Медіація: міжнародно-правові стандарти. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 4 (12). С. 47–54.

Віталій СТАРЖИНСЬКИЙ,
аспірант факультету соціології і права,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. 24 лютого 2022 року Російською Федерацією (РФ) було здійснено повномасштабне збройне вторгнення на територію суверенної України. Військова агресія, беззаперечно, внесла суттєві корективи в життя, зокрема у трудові відносини кожної особи, що проживає на території України. Слід зазначити, що проблема правового захисту працівників не є новою в трудовому праві, проте питання такого захисту під час воєнного стану не стало предметом ґрунтовних досліджень в юридичній науці. Між тим, передумови для таких наукових розробок виникли з початком збройного конфлікту держави-агресора, пов'язаного із анексією Автономної Республіки Крим, а також її участі на боці терористичних збройних угруповань на території Донецької та Луганської областей.

З огляду на стан відсоткового співвідношення щодо зайнятості населення, можна достатньо достовірно стверджувати, що більша частина населення України станом на початок збройного вторгнення перебувала у трудових відносинах із фізичними та/або юридичними особами, тобто мала правовий статус працівника. Так, за оцінками Національного банку України, війна зумовила нечуваний досі стрибок рівня безробіття (близько 35%). Через глибокий спад економічної активності та міграцію унаслідок безпекових ризиків у прифронтових регіонах значна частина населення втратила роботу [1, с. 29]. Саме тому сьогодні важливим для належних захисту та реалізації трудових прав працівника є питання адаптації законодавства до воєнних реалій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню засад реалізації та захисту прав працівника присвячені наукові праці вітчизняних вчених, зокрема В. Жернакова, М. Бару, О. Рим, Б. Вапнярчука, Т. Занфірової, І. Лаврінчук, О. Макогон, І. Панкевич, С. Прилипко та інших. Разом з цим, як зазначалося раніше, проблемні питання захисту трудових прав людини під час правового режиму воєнного стану, за

винятком окремих наукових публікацій, на належному теоретичному, прикладному та законотворчому рівні не розглядалися.

Метою наукової роботи є дослідження змін українського трудового законодавства у зв'язку із введенням правового режиму воєнного стану, оцінка прийнятих законотворчих новел щодо захисту трудових прав особи, а також внесення відповідних пропозицій щодо їх подальшого вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правовий режим воєнного стану введено на всій території України Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 64/2022 [2] у зв'язку з воєнною агресією РФ проти України. Законодавче визначення воєнного стану закріплено статтею 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII та полягає в тому, що воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [3]. Тобто законодавець прямо вказує на легалізацію обмежень прав і свобод людини та громадянина у випадку введення правового режиму воєнного стану, проте для таких обмежень необхідною умовою визначається наявність загрози. Статтею 2 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII закріплено, що правовою основою введення воєнного стану є Конституція України, цей Закон та указ Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, затверджений Верховною Радою України [3].

Положеннями статті 43 Конституції України передбачено, що кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб. Кожен має

право на належні, безпечні й здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом. Громадянам гарантується захист від незаконного звільнення. Право на своєчасне одержання винагороди за працю захищається законом [4]. У той же час, статтею 64 Конституції України встановлене право щодо обмеження окремих прав громадян у випадку запровадження воєнного стану в державі, і трудові права не є винятком з цього правила.

З наведеного вище можна зробити висновок, що держава повинна виступати своєрідним гарантом законності щодо забезпечення захисту права на працю особи.

З прийняттям Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022 р. № 2136-IX (Закон № 2136-IX) суттєво обмежились права працівників, оскільки цей Закон містить ряд положень, що додатково захищають роботодавця та/або надають йому певні правові переваги. Зокрема, статтею 3 Закону № 2136-IX надано право роботодавцю перевести працівника на іншу роботу, не обумовлену трудовим договором, без згоди працівника (крім переведення на роботу в іншу місцевість, на території якої тривають активні бойові дії), якщо така робота не протипоказана працівникові за станом здоров'я, лише для відвернення або ліквідації наслідків бойових дій, а також інших обставин, що ставлять або можуть становити загрозу життю чи нормальним життєвим умовам людей, з оплатою праці за виконану роботу не нижче середньої заробітної плати за попередньою роботою. Існування цієї норми фактично ставить під загрозу захищеність працівника як суб'єкта трудових правовідносин, оскільки дозволяє роботодавцю без додаткових погоджень переводити працівника на будь-яку роботу, водночас нехтуючи його професійними вміннями та навичками.

У зв'язку з цим, вважаємо за доцільне внести зміни до цієї статті, а саме доповнити її в частині встановлення максимального строку такого переведення без згоди працівника не більше ніж 30 (тридцять) календарних днів, а у випадку наявності об'єктивних обставин щодо більш тривалого залучення працівника для відвернення або ліквідації наслідків бойових дій, а також інших обставин, що ставлять або можуть становити загрозу життю чи нормальним життєвим умовам людей, встановити збільшену оплату праці за виконання відповідних робіт та необхідність отримання згоди працівника.

Положеннями статті 5 Закону № 2136-IX передбачено звільнення працівника з ініціативи роботодавця у період його тимчасової непра-

цездатності, а також у період перебування працівника у відпустці (крім відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами та відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку) із зазначенням дати звільнення, яка є першим робочим днем, наступним за днем закінчення тимчасової непрацездатності, зазначеним у документі про тимчасову непрацездатність, або першим робочим днем після закінчення відпустки.

Піддавши аналізу це положення, вважаємо, що ця норма створює суттєве поле для зловживань з боку роботодавця у випадку наявності в останнього необхідності оптимізувати фонд заробітної плати за рахунок фактичного скорочення працівників без забезпечення всіх виплат згідно з чинним трудовим законодавством. З урахуванням рівня безробіття в Україні така норма не є допустимою та потребує коригування в контексті забезпечення додаткових гарантій для працівника, а саме: встановлення виплати вихідної допомоги працівнику у фіксованому в Законі розмірі відповідно до вимог статті 44 Кодексу законів про працю України.

Згідно зі статтею 6 Закону № 2136-IX також може бути збільшена нормальна тривалість робочого часу у період дії воєнного стану до 60 годин на тиждень для працівників, зайнятих на об'єктах критичної інфраструктури (в оборонній сфері, сфері забезпечення життєдіяльності населення тощо). Аналогічним працівникам, для яких встановлюється скорочена тривалість робочого часу, тривалість робочого часу у період дії воєнного стану не може перевищувати 40 годин на тиждень. П'ятиденний або шестиденний робочий тиждень встановлюється роботодавцем. Час початку і закінчення щоденної роботи (зміни) визначається роботодавцем. Тривалість щотижневого безперервного відпочинку може бути скорочена до 24 годин. Законодавець не надає чіткий перелік випадків, у яких мала б застосовуватись дана норма, тому фактичне її існування тільки збільшує можливість роботодавців до зловживань. З метою уникнення таких зловживань пропонується доповнити положення цієї статті зобов'язанням керівників підприємств та установ, що відносяться до об'єктів критичної інфраструктури, щодо додаткового узгодження таких обмежень трудових прав у незалежного арбітра, державного органу, за аналогією з процедурою бронювання військовозобов'язаних шляхом звернення до Міністерства економіки України.

Згадану вище статтю Закону № 2136-IX також закріплюється припинення застосування на період воєнного стану норм Кодексу законів про працю України, що стосуються вихідних та святкових днів для всіх

працівників. У цьому контексті варто також звернути увагу на працівників приватних суб'єктів господарювання, які здебільшого, крім сплати податків, жодного впливу на обороноздатність держави не мають, тому вважаємо за доцільне конкретизувати дію цієї норми. Пропонується звузити коло суб'єктів-працівників, на яких поширюється дія цієї частини статті 6 Закону № 2136-ІХ, до працівників підприємств та установ, що відносяться до об'єктів критичної інфраструктури, шляхом внесення відповідного уточнення до положень цієї норми.

Загальний аналіз наведених положень дає підстави дійти висновку, що законодавець, прийнявши Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав працівників» від 12.05.2022 № 2253-ІХ щодо захисту трудових прав працівника з моменту запровадження воєнного стану, передбачив недостатній обсяг правових гарантій такого захисту, обмежившись здебільшого декларативними положеннями, які жодним чином не можуть бути зіставні з обмеженнями, встановленими Законом № 2136-ІХ.

Висновки. Таким чином, підбиваючи підсумок викладеного вище, наголошуємо, що захист трудових прав працівника є одним з ключових завдань трудового права як однієї з провідних галузей системи вітчизняного права. У зв'язку з цим він повинен бути врахований під час адаптації трудового законодавства до реалій воєнного стану. Цей висновок ґрунтується на тому, що протягом останнього століття у трудовому законодавстві існує усталена тенденція щодо необхідності додаткового, порівняно з роботодавцем, правового захисту прав працівника, оскільки останній, як показує практика, об'єктивно залишається менш захищеним у трудових правовідносинах.

За результатами проведеного наукового дослідження звертається увага на недоліки в адаптації трудового законодавства до правового режиму воєнного стану та надано пропозиції щодо його вдосконалення, а саме: деталізація запровадження конкретних правових норм з метою уникнення зловживань у сфері трудових правовідносин та правозастосовній діяльності. На наше переконання, нехтування захищеністю трудових прав працівників, безумовно, призведе до зростання рівня безробіття в Україні та, як наслідок, до можливих кризових явищ у сфері економіки, що не сприятиме зміцненню обороноздатності нашої держави в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови України.

Список використаних джерел

1. Інфляційний звіт липень 2022 року. *Національний банк України*. 2022. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2022-Q3.pdf?v=4
2. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022 станом на 24.02.2022 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
3. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII станом на 06.09.2022 р. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
4. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР: станом на 01.01.2020 р. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
5. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 р. № 2136-IX станом на 01.07.2022 р. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав працівників: Закон України від 12.05.2022 р. № 2253-IX станом на 12.05.2022 р. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2253-20#Text>

*Анастасія СТРЕМЕЦЬКА,
здобувачка вищої освіти,
Державний торговельно-економічний університет*

РОЗБУДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПЛАТІЖНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: ЕКОНОМІЧНА ДОЦІЛЬНІСТЬ

Постановка проблеми. 23 жовтня 2022 року Прем'єр-міністр України Денис Шмигаль заявив, що інвестори в зовнішній борг України погодилися на відтермінування платежів до 2024 р., що дозволить Україні краще підготуватися до найскладнішого в історії опалювального сезону та ефективніше відновлювати зруйновану інфраструктуру. Проте, на наш погляд, для безперервного наповнення бюджету та можливості виплати державного боргу слід задуматися про розвиток національної платіжної системи (НПС). Сьогодні розвинені держави мають власні національні платіжні системи, наприклад «Mastercard Europe S.A.» (м. Ватерлоо, Бельгія), «Visa International Service Association» (м. Фостер-Сіті, Каліфорнія, США), «UnionPay International» (м. Шанхай, КНР) тощо, які отримали статус міжнародних, а отже, приносять прибутку вдвічі більше. Разом із тим ми з'ясували, що Національна платіжна система України «Український платіжний простір» (ПРОСТІР), є практично невідомою українцям. Тому важливо виявити економічну доцільність існування НПС в Україні, ефективність її функціонування та економічну користь на прикладі ПРОСТІР.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку та функціонування платіжних систем вивчали М. Пожидаєва [1], І. Ханін та Є. Сопін [2] й інші представники як правової, так і економічної доктрини. На цей час сучасне законодавче регулювання функціонування НПС, переваги та недоліки функціонування НПС в умовах воєнного стану, а також міркування українців щодо розбудови НПС не вивчені.

Метою наукового дослідження є проаналізувати сучасне законодавче регулювання функціонування НПС в Україні; порівняти ПРОСТІР з відомими платіжними системами з метою виявлення переваг та недоліків застосування ПРОСТІР в умовах воєнного стану; з'ясувати думку громадськості щодо перспективності системи «ПРОСТІР».

Виклад основного матеріалу дослідження. Єдиного поняття національної платіжної системи (НПС) ні в науковій доктрині, ні в національних нормативно-правових актах не виведено. Воно фігурує лише

в Правилах ПРОСТІР, а саме в назві цієї системи, що визначена як багатомітентна внутрішньодержавна платіжна система, платіжною організацією якої є Національний банк України (НБУ), що забезпечує здійснення переказу коштів та інших операцій із застосуванням платіжних інструментів цієї системи [3, с. 9]. НБУ зазначає, що ПРОСТІР – державна платіжна система, в якій розрахунки за товари та послуги, одержання готівки та інші операції здійснюються за допомогою електронних платіжних засобів [4]. Відповідно до Правил ПРОСТІР платіжна картка ПРОСТІР належить до електронних платіжних засобів цієї системи [3, с. 10].

I. Ханін та Є. Сопін карткові платіжні системи відносять до категорії «електронна платіжна система» (ЕПС) і визначають її як аналог платіжної системи, створений на основі інформаційно-комунікаційних технологій для здійснення електронних платежів [2, с.175]. М.А. Пожидаєва під ЕПС розглядає платіжну систему, в якій платежі за товари, роботи, послуги та/або отримання готівки здійснюються дистанційно за допомогою електронних платіжних інструментів (документів на переказ коштів в електронній формі та електронних платіжних засобів, електронних грошей), технічних пристроїв, у тому числі засобів кодування інформації та її автоматичної обробки, та електронних каналів зв'язку (мережу «Інтернет», мобільного зв'язку) [1, с. 109]. Безпосередній учасник платіжних систем, ТОВ «Платежі онлайн», визначає ЕПС як підвид платіжної системи, яка забезпечує процес проходження транзакцій онлайн-платежів через інтернет [5]. Отже, якщо дотриматися наукового бачення, то НПС «ПРОСТІР» є електронною платіжною системою. Проте відсутність саме законодавчого тлумачення поняття не дає можливість упевнено характеризувати ПРОСТІР саме як електронну платіжну систему.

Науковці також характеризують ПРОСТІР як систему роздрібних платежів. М. Пожидаєва відносить ПРОСТІР до цієї категорії на підставі визначення роздрібною платіжною системою, наданого Міжнародною організацією комісій з цінних паперів: «система переказу коштів, яка обробляє великі обсяги платежів відносно невеликих за сумою операцій (*low-value*) у таких формах, як чеки, кредитні перекази, прямі дебети та операції з платіжними картками» [1, с. 205]. Адже національне законодавство не містить визначення і такої категорії. НБУ у Проекті концепції системи миттєвих платежів визначає останню саме як систему електронних роздрібних платежів, які обробляються в режимі реального часу 24 години на день, 365 днів на рік, в якій кошти є миттєво доступними для використання отримувачем. Водночас Проект концепції не

містить поняття «електронний платіж», «роздрібний платіж», а містить розділ «Типи роздрібних платіжних потоків та етапи впровадження», до яких відносить платежі між фізичними, юридичними особами та державою, а також видачу готівки та готівкове поповнення [6, с. 4, 28]. Тож, вбачаємо недосконалість правового регулювання НПС, що є значним недоліком її функціонування.

Хоча законодавча складова і є базисною, слід також виявити й інші фактори «за» і «проти» розвитку НПС шляхом порівняння ПРОСТІР з іншими платіжними системами та шляхом вивчення настроїв громадян. Оскільки за 2021 р. НБУ не наводить дані, ми проаналізували звіт оверсайта інфраструктур фінансового ринку НБУ 2020 р. та визначили, що найбільшу кількість платежів і переказів у 2020 р. здійснено саме в карткових системах (майже 6 млрд шт.). Майже всі з цих операцій (99,8%) було здійснено в міжнародних системах Mastercard (63,9% від кількості та 65,3% від суми) та Visa (35,9% від кількості та 34,0% від суми). Водночас 86,9% операцій були безготівковими, з яких 36,5% припало на операції в мережі «Інтернет» (оплата товарів/послуг, переказ з картки на банківський рахунок) [7, с. 20, 22]. Констатуємо факт, що третина безготівкових операцій за допомогою карток у 2020 році припала на е-комерцію. За кількістю емітованих карток ПРОСТІР посіла аж третє місце і склала лише 1% (0,6 млн шт.) усіх емітованих карток (рис. 1). Отже, слід говорити про низьку кількість держателів карток ПРОСТІР.



Рис. 1

Кількість емітованих платіжних карток

Джерело: складено автором за даними [7, с. 12, 23]

Однією з причин цього, припускаємо, є низька поінформованість громадян про існування такої системи. За даними нашого дослідження, 89,3% опитаних не чули раніше про існування такої платіжної системи (рис. 2).

Статистика відповідей на питання в онлайн-опитуванні «Чи чули Ви про Національну платіжну систему "ПРОСТІР"?»

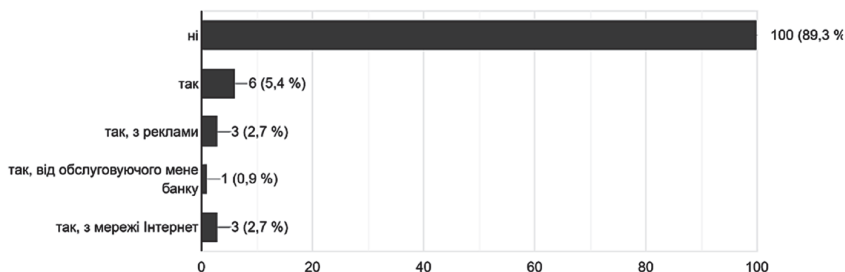


Рис. 2

Рівень упізнаваності НПС «ПРОСТІР»

Незважаючи на низький рівень впізнаваності, в умовах воєнного стану розбудова НПС може дати потужний ресурс національній економіці. По-перше, платіжною організацією ПРОСТІР виступає НБУ, який є одержувачем системних комісійних винагород, що слугують його прибутком [3, с. 65]. Фактично, ці кошти в якійсь частині зараховуються до державного бюджету відповідно до ст. 5-1 Закону України «Про Національний банк України» [8], тоді як прибуток відомих платіжних систем акумулюється за кордоном, оскільки там зосереджені їх платіжні організації. Зокрема, цей меседж використовував прем'єр Індії Нарендра Моді. У публічних виступах він казав, що використання карток RuPay слугує благу країни. Комісії за транзакції поповнюють держбюджет, і це допомагає розбудовувати дороги, школи, лікарні. Така заява викликала реакцію з боку компанії Mastercard, яка поскаржилася, що Моді використовує націоналізм для просування власної системи. Водночас обсяг коштів, які Mastercard виводить з Індії як прибуток від діяльності, незначний [9].

По-друге, ПРОСТІР пропонує відносно низьку ставку міжбанківської комісійної винагороди – 0,7 % [10, с. 3], тоді як Антимонопольний комітет України дозволив Mastercard та Visa зменшити міжбанківську комісію (інтерчейндж), яка з 01.07.2022 складає $\leq 1\%$. Конкурентами учасників узгоджених дій було визначено платіжні системи: «ПРОСТІР», «Union Pay International», «JCB International Co., Ltd.», «American Express». У разі зниження міжбанківських комісій еквайри знизять тарифи еквайрингу для торгівців, що, у свою чергу, можуть знизити ціни на товари та послуги. Позитивний ефект узгоджених дій полягає в збереженні обсягу безготівкових розрахунків, збільшенні кількості транзакцій із використанням платіжних карток, удосконаленню придбання та реалізації товарів, розвитку малих

і середніх підприємців, у підтримці балансу між інтересами емітентів та еквайрів, держателів карток та торгово-сервісних підприємств [11]. Отже, нижча міжбанківська комісія дає шанс НПС конкурувати, бізнесу менше втрачати під час обслуговування еквайрами/емітентами, а споживачам підвищити купівельну спроможність.

На наш погляд, для України зараз це критично важливо, адже впливає на можливість фінансувати Збройні Сили України та відновлювати знищену інфраструктуру. За даними нашого дослідження, 94,6% опитаних українців підтримує економічну доцільність розбудови НПС в умовах воєнного стану (рис. 3).

Статистика відповіді на питання онлайн-опитування «Чи вважаєте Ви доцільним розвинути національну платіжну систему для підтримки національної економіки у зв'язку з воєнним станом?»



Рис. 3

Думка громадян щодо економічної доцільності розвитку НПС

Підхід країн до розвитку НПС різний: одні виграли завдяки ранньому розвитку власних систем (Dankort в Данії з 1983 р., JCB в Японії), інші вдалися до протекціонізму (UnionPay у Китаї, RuPay в Індії). Та всі ці системи об'єднує те, що вони зафіксували певні позитивні результати, такі як фінансова інклюзія, вихід на міжнародний рівень тощо [9]. Україна, очевидно, не виграла від запровадження ПРОСТІР ще в 2002 році, тому нам слід задуматися про конкретні вектори розвитку.

Голова Union Pay в Україні зазначив, що Америка і Європа, в тому числі й Україна, розвиваються за класичним технологічним сценарієм. Для європейського і американського ринків нехарактерно те, що зараз із великим успіхом використовується в країнах Південно-Східної Азії, наприклад у Китаї. Так, в Азії великим успіхом користуються QR-коди та альтернативні гаманці. На наших ринках ми йдемо до безконтактних способів оплати, токенизації, NFC-технологій та електронних гаманців, а QR-технології не так добре розвинуті [12]. Дійсно, ми виявили, що лідер українського платіжного ринку Mastercard передбачає більший розвиток варіантів оплати ніж ПРОСТІР, оскільки наша

система покищо не передбачає можливість оплати за допомогою найвідоміших електронних гаманців [13]. Також Mastercard пропонує оплату за QR-кодом, що не є доступним у ПРОСТІР [14; 15].

Голова Union Pay також вказує, що збільшення частки е-комерції є трендом платіжної індустрії [12]. Ми виявили, що оплата товарів і послуг українцями в інтернеті у травні 2022 р. становила більше чверті за кількістю й шосту частину за сумою від усіх безготівкових операцій із платіжними картками. Це майже 64 млрд грн [16]. Якщо врахувати, що міжнародні платіжні системи заробляють на кожній операції до 0,15% від суми платежу [12], то ПРОСТІР могла б заробити за місяць на самій лише е-комерції 96 млн грн. Наше дослідження показало, що понад третину українців здійснюють від 2 до 5 покупок в мережі «Інтернет» на місяць (рис. 4).

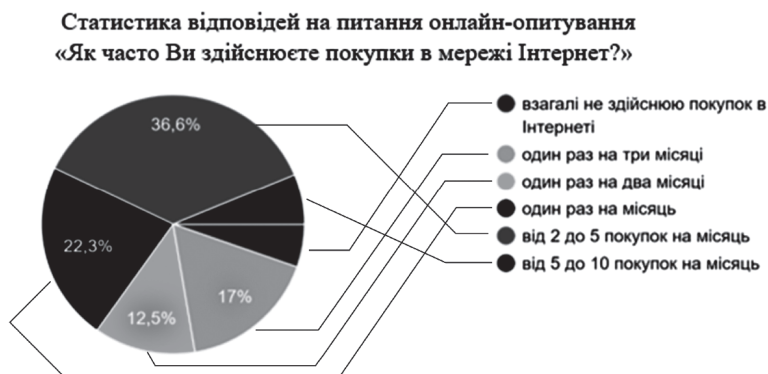


Рис. 4

Покупки в мережі «Інтернет»

У такому контексті слід сказати про впровадження у ПРОСТІР технології захисту операцій е-комерції PROSTIR e-Secure, яка вже діє в UnionPay [12]. Вона базується на протоколі EMV 3-D Secure 2.2.0 та враховує рекомендації стандарту Regulatory Technical Standards, який визначає вимоги для посиленої автентифікації (Strong customer authentication, SCA) держателів карток та є складовою другої директиви Європейського Союзу про платіжні послуги PSD2. Автентифікація може здійснюватися із застосуванням SCA електронного платіжного засобу ПРОСТІР, або із застосуванням винятків посиленої автентифікації (винятки з SCA), які передбачають відсутність перевірки держателя ЕПЗ/торговця, якщо покупка є, наприклад, регулярно, та в інших випадках [17; 3, с. 52].

До кінця 2022 року ПРОСТІР надасть специфікацію усім банкам-учасникам системи для подальшої реалізації технології. Після її інтеграції емітентами під час здійснення платежів власники платіжних карток ПРОСТІР підтверджуватимуть здійснення операцій за допомогою введення унікаль-

ного цифрового коду. Цей код емітент надсилатиме у смс-повідомленні на мобільний телефон власника картки. Код може бути використаний для підтвердження операції тільки один раз. Завдяки цьому вдасться максимально знизити ризик здійснення неправомірних та шахрайських дій щодо платіжної картки в мережі «Інтернет» [17].

Ми переконані, що в сучасних умовах споживачі платіжної системи мають бути готовими до будь-якого розвитку подій. Як відомо, Visa та Mastercard припинили свою діяльність на території РФ. Ми вважаємо, що Україна як мирна країна повинна продовжувати співпрацю з провідними платіжними системами, проте найбільший акцент їй слід зробити на НПС для уникнення можливих економічних втрат у разі припинення функціонування інших платіжних систем на її території. Оскільки держателем НПС є НБУ, то слід говорити про стабільність такої системи за будь-яких умов та незалежність від змін міжнародних відносин.

Висновки. Національне законодавство містить прогалину в частині регулювання НПС. Зважаючи на наукову доктрину та існуючу модель НПС у вигляді ПРОСТІР, ми вважаємо доцільним охарактеризувати останню як електронну роздрібну карткову платіжну систему. Проте для формального закріплення такої характеристики НПС пропонуємо доповнити ст. 1 Закону України «Про платіжні послуги», а також відповідний розділ Правил ПРОСТІР визначеннями понять: «роздрібний платіж», «роздрібна платіжна система (система роздрібних платежів)», «електронний платіж», «електронна платіжна система», «національна платіжна система», які повинні враховувати тенденції функціонування платіжного ринку України.

На прикладі НПС «ПРОСТІР» ми довели економічну доцільність розбудови НПС та її потенційну економічну користь для держави та громадян, зокрема в умовах воєнного стану, через низку переваг: наповнення державного бюджету, низькі тарифи для учасників і, як наслідок, підтримка бізнесу та громадян, а також незалежність від міжнародних відносин. Проте ефективність її функціонування поки ще гальмують критично низький рівень упізнаності системи серед громадян і, відповідно, мала кількість користувачів карток, відсутність певного сучасного функціоналу. Від цього Україна втрачає значний прибуток. Шляхами до усунення недоліків функціонування НПС ПРОСТІР, окрім законодавчого врегулювання, ми вбачаємо:

1. підвищення ПРОСТІР досконалості маркетингових інструментів у сфері рекламування своїх послуг, зокрема рекламування технологій у сфері безготівкових платежів, інформування про наміри впровадження тощо;
2. швидше впровадження емітентами та еквайрами технології захисту платежів у сфері е-комерції ПРОСТІР, оскільки вона є трендом платіжних систем сьогодні й може привабити нових користувачів;

3. запровадження протекціоністської платіжної політики у вигляді переведення всіх працівників державних підприємств, установ, організацій, органів державної влади на використання виключно платіжних карток ПРОСТІР.

Список використаних джерел

1. Пожидаєва М.А. Фінансово-правове регулювання платіжних систем в Україні: дис. ... д-ра юр. наук.: 12.00.07. Київ, 2020. 554 с.
2. Ханін І.Г., Сопін Є.О. Електронні платіжні системи: особливості функціонування та оцінка економічної ефективності. *Проблеми економіки*. 2021. № 4. С. 173–180. URL: https://www.problecon.com/annotated-catalogue/?year=2021&abstract=2021_04_0
3. Правила Національної платіжної системи «Український платіжний простір»: Рішення Ради Платіжної організації Національної платіжної системи «Український платіжний простір», протокол від 07.06.2013 р. № 213/2013 із змінами. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Rules_07062013_213_Prostir
4. Національна платіжна система «Український платіжний простір». 2022. URL: <https://bank.gov.ua/ua/payments/prostir>
5. Словник термінів (Глосарій). *ТОВ «ПЛАТЕЖІ ОНЛАЙН»*. 2022. URL: <https://platon.ua/ua/faq/glossary>
6. Проєкт концепції системи миттєвих платежів. *Департамент платіжних систем та інноваційного розвитку*. 25 жовтня 2021. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/proyekt-kontseptsiyi-sistemi-mittyevih-platejiv>
7. Звіт з оверсайта інфраструктур фінансового ринку 2020 року. *Оверсайт інфраструктур фінансового ринку*. 2022. URL: <https://bank.gov.ua/ua/payments/oversite>
8. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14>
9. Своя платіжна система: скільки «ПРОСТОРУ» потрібно українцям. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/projects/interkassa/2021/04/26/673180/>
10. Інформаційний дайджест ПРОСТІР. III квартал 2022 року. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/informatsiyinyi-daydjest-prostir-iii-kvartal-2022-roku>
11. АМКУ дозволив «Mastercard» та «Visa» зменшити міжбанківську комісію (інтерчейндж). 2022. URL: <https://amcu.gov.ua/news/amku-dozvoliv-mastercard-ta-visa-zmenshiti-mizhbankivsku-komisiyu-interchejndzh>
12. Голова Union Pay в Україні: «Світ незабаром відмовиться від платіжних карток». 2022. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2021/07/08/65819330/>

13. Підтримувані способи оплати в Україні. *Google Wallet Довідка*. 2022. URL: <https://support.google.com/wallet/answer/12168531?hl=uk>
14. Оплата через Mastercard QR. Платіжна система Mastercard|Mastercard Ukraine. MasterCard для вас/ Варіанти оплати. 2022. URL: <https://www.mastercard.ua/uk-ua/personal/ways-to-pay/mobile-payments.html>
15. Картки. ПРОСТІР Національна платіжна система/ Користувачам. 2022. URL: <https://prostir.gov.ua/ua/cards>
16. Обсяги безготівкових розрахунків в Україні зростають, попри війну. 2022. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/obsyagi-bezgotivkovih-rozrahunkiv-v-ukrayini-zrostayut-popri-viynu>
17. Ще безпечніші платежі: EMV 3-D Secure в НПС “ПРОСТІР”. 2022. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/sche-bezpechnishi-plateji-emv-3-d-secure-v-nps-prostir>

Станіслав СУХАН,
*аспірант кафедри господарського права,
Юридичний факультет
Ужгородського національного університету*

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГІДНОЇ ПРАЦІ В УКРАЇНІ

Глобалізаційні процеси з відтінком неоліберального характеру економічних трансформацій утворює на сьогодні багато нових викликів трудовим відносинам. Під впливом таких викликів вчені-юристи трудового права вимушені шукати більш дієві засоби правового регулювання сучасних трудових відносин. Нині до кола нагальних питань, перш за все, належать: функціонування національних систем трудового права і права соціального забезпечення під впливом глобальних змін, в тому числі на фоні війни РФ проти України; нетипові трудові відносини як необхідність оновлення законодавства про працю; ліквідація проблем, що стосуються неформальної зайнятості; боротьба з прямою та непрямю дискримінацією; соціально-трудова наслідки автоматизації виробництва у сфері послуг; вимога щодо оновлення регулювання трудових і соціально-забезпечувальних відносин внаслідок розвитку цифрового ринку економіки, зокрема інформаційних технологій; збільшення або зменшення соціальних зобов'язань держави внаслідок політично-соціальної ситуації та інше.

Безсумнівно, велике значення у централізованому регулюванні відносин у сфері забезпечення гідної праці відіграють положення Кодексу законів про працю України. На думку В. Жернакова, на шляху утвердження і реалізації права на гідну працю слід зробити багато кроків. Першим із них має бути внесення відповідних змін до чинного Кодексу законів про працю України, де право на гідну працю слід закріпити серед основних прав працівників [1, с. 95-97] (стаття 2 КЗпП України). Крім того, нове завдання КЗпП України – забезпечення права на гідну працю – треба передбачити у статті 1 цього акта. У статті 5-1 Кодексу також варто закріпити гарантії забезпечення гідної праці (щодо стабільної і продуктивної зайнятості, професійного навчання протягом життя, поваги до трудових прав й інше).

Слід також зауважити, що у проєкті нового Трудового кодексу України, у статті 2 виокремлюється новітній основоположний галузевий принцип правового регулювання трудових відносин – «забезпечен-

ня права кожного працівника на гідні умови праці» [2]. Очевидно, що подібна засада не надасть достатніх основ для цілкової реалізації права на гідну працю. Натомість, В. Жернаков пропонує у законопроекті Трудового кодексу право на гідну працю працівників виділити в окрему статтю з метою повного розкриття його змісту – відповідний обов'язок роботодавця, на його думку, має міститися серед основних обов'язків роботодавця і соціальних партнерів [1, с. 98-99].

Норми, які стосуються централізованого регулювання відносин у сфері забезпечення гідної праці, містяться також у законах України «Про охорону праці» від 14.10.1992 р., «Про оплату праці» від 24.03.1995 р., «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 р., «Про соціальний діалог в Україні» від 23.12.2010 р., «Про основи загальнообов'язкового державного соціального страхування» від 14.01.1998 р. та ін. Однак положення зазначених актів закріплюють у своїй більшості лише фундаментальні (класичні) трудові права працівників, а точніше мінімальний рівень гарантій цих прав. На жаль, нині цього рівня гарантій не достатньо для реалізації концепції гідної праці в Україні. Також важливо зауважити, що у вказаних законах законодавець неактивно використовує систему понять у сфері гідної праці, що продукується концепцією гідної праці («гідна праця», «гідна або справедлива заробітна плата», «норми і стандарти гідної праці» та інші), він лише фрагментарно використовує термін «гідні умови праці».

Зокрема, згідно зі статтями 16, 18 Закону України «Про соціальний діалог в Україні», законодавець оперує терміном «гідні умови праці», закріплюючи за деякими учасниками соціального діалогу (галузевими (міжгалузевими) радами, територіальними тристоронніми соціально-економічними радами) дорадчі, консультативні та узгоджувальні функції, які «реалізуються шляхом вироблення пропозицій і рекомендацій з урахуванням інтересів сторін соціального діалогу щодо забезпечення гідних умов праці», у статті 15 Закону України «Про зайнятість населення» – під час визначення мети державної політики («створення належної кількості робочих місць з гідними умовами праці»).

У централізованому регулюванні гідної праці важливу роль відіграють й норми деяких підзаконних актів України. Так, у постанові Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Про хід виконання в Україні Європейської соціальної хартії (переглянутої)» від 18.12.2008 р. №773-VI зазначається, що Україна потребує значних економічних затрат, обумовлених забезпеченням гідних умов праці, гарантування гідного рівня соціального захисту для всього населення. Також у цьому документі зауважується, що соціальні та по-

літичні наслідки нехтування цими завданнями можуть коштувати для держави дорожче [3].

У Стратегії подолання бідності, затвердженій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.03.2016 р. №161-р, визначено одним із основних напрямів її реалізації: забезпечення умов гідної праці шляхом розширення доступу до продуктивної зайнятості, підвищення рівня доходів населення від зайнятості та виплат у системі державного соціального страхування. За зазначеним напрямом у Стратегії подолання бідності передбачено виконання таких основних завдань: 1) підвищити дієвість політики зайнятості шляхом перебудови системи державного сприяння працевлаштуванню на принципово нових засадах із урахуванням балансу інтересів роботодавців і громадян, які шукають роботу; 2) підвищити мобільність робочої сили на ринку праці шляхом упровадження практики дистанційної та частково дистанційної зайнятості з відповідним законодавчим урегулюванням; 3) активно сприяти детінізації зайнятості та доходів населення шляхом підвищення ефективності та результативності соціального діалогу між державою, профспілками та організаціями роботодавців з питань формування та реалізації соціальної політики, регулювання трудових відносин; 4) зменшити економічно необґрунтовану нерівність та сприяти утвердженню принципу соціальної справедливості в системі розподілу доходів шляхом зміни принципу розподілу доходів у суспільстві у результаті перенесення основного податкового навантаження з груп населення з низьким і середнім доходом на заможні прошарки суспільства [4].

Необхідно взяти до уваги положення Програми сприяння зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць на період до 2017 року, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 15.10.2012 р. № 1008 [5], яка не втратила чинність на сьогоднішній день. Метою цієї Програми визначено розширення можливостей реалізації права громадян на гідну працю, підвищення їхніх доходів. Зазначену мету заплановано досягнути шляхом створення умов для підвищення рівня зайнятості населення; стимулювання заінтересованості роботодавців у створенні нових робочих місць; збереження та розвитку трудового потенціалу та інше.

Враховуючи те, що в Україні, як і в будь-якій державі, повинні визначатися правові індикатори (норми і стандарти гідної праці), завдяки яким можна постійно вимірювати гідну працю як багатоаспектне явище, необхідно взяти до уваги й наказ Міністерства соціальної політики України від 14.09.2017 р. № 1460, яким затверджено Положення про Директорат норм та стандартів гідної праці [6]. У цьому Положенні передбачається, що у своїй структурі Директорат норм та стандартів гідної праці має чотири

експертні групи: 1) з питань оплати праці в бюджетній сфері та грошового забезпечення; 2) з питань трудових відносин; 3) з питань охорони, безпеки та гігієни праці; 4) з питань договірного регулювання оплати праці та доходів від зайнятості. Існування такої специфічної інституції в структурі Міністерства соціальної політики України є суттєвою організаційною й державно-правовою гарантією становлення й розвитку права на гідну працю в нашій країні, адже не можна не помітити, що створені експертні групи опікуються питаннями норм і стандартів, що належать до основних чотирьох компонентів гідної праці за концепцією МОП.

Доцільно звернути увагу й на колективно-договірне регулювання гідної праці за допомогою норм актів договірного характеру. У першу чергу, це стосується Генеральної угоди про регулювання основних принципів і норм реалізації соціально-економічної політики і трудових відносин в Україні на 2019-2021 роки, яку укладено між всеукраїнськими об'єднаннями організацій роботодавців в особі Спільного представницького органу сторони роботодавців на національному рівні, всеукраїнськими об'єднаннями професійних спілок в особі Спільного представницького органу репрезентативних всеукраїнських об'єднань профспілок на національному рівні та Кабінетом Міністрів України [7]. Відповідно до положень Розділу III «Гідні умови праці та соціальний захист працюючих» зазначеної Угоди її Сторони передбачили багато заходів у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування, охорони праці й соціального захисту. Варто зауважити, що учасники соціального діалогу – підписанти цієї Угоди – під гідними умовами праці в цьому документі розуміють умови, пов'язані лише з охороною праці й скороченням обсягів незадекларованої праці, що є усіченим баченням складного поняття «гідні умови праці».

На думку Л. Амелічевої, норми внутрішньодержавного законодавства про працю, що регулюють відносини у сфері гідної праці в Україні, дозволяють виявити деякі суттєві недоліки правового (централізованого, локального, колективно-договірного) регулювання відносин у сфері гідної праці. Законодавцем, учасниками соціального діалогу в недостатній мірі використовується розроблена МОП і представниками науки трудового права система понять гідної праці у процесі нормотворення. У базових актах законодавства закріплені в своїй більшості лише фундаментальні (класичні) трудові права працівників, а точніше мінімальний рівень гарантій цих прав. Як наслідок, зазначене впливає на якість нормотворення локальних актів й актів договірного характеру на генеральному, галузевому, територіальному рівнях з питань встановлення гідних умов праці для працюючих. Тому, Україні як члену МОП потрібно виконувати стратегічні завдання Програми гідної праці щодо забезпечення всіх компонентів гід-

ної праці (повної та продуктивної зайнятості, соціального захисту, гідних умов праці, соціального діалогу) шляхом встановлення у нормах внутрішньодержавного законодавства трудових гарантій на рівні значно вищому за мінімальний, встановлений чинними нормативно-правовими актами у сфері оплати праці, безпеки праці, соціального захисту працюючих. З метою удосконалення правового регулювання гідної праці доцільно внести зміни у чинний КЗпП України. Так, у ст. 1 цього акта «Завдання Кодексу законів про працю України» серед таких завдань пропонується передбачити забезпечення права на гідну працю. У ст. 5-1 «Гарантії забезпечення права громадян на працю» Кодексу варто закріпити конкретні гарантії щодо забезпечення гідної праці (щодо повної і продуктивної зайнятості, професійного навчання протягом життя, поваги до трудових прав та ін.) [8, с. 3-12]. Зокрема, ще одне нормативно-правове закріплення права на гідну працю міститься в Указі Президента України про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року, в якому передбачається сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх [9].

Отже, підводячи підсумки щодо правового регулювання гідної праці в Україні, хотілось би звернути увагу на висновки Європейського комітету з соціальних прав щодо України за 2019 рік, в якому точно наводяться основні проблеми у формуванні норм. У цьому звіті Комітет зазначає позиції, зауваження та рекомендації, що стосуються різних положень Європейської соціальної хартії і дотримання їх Урядом України, такі як «Право дітей та молоді на захист» (стаття 7), «Право працюючих жінок на захист материнства» (стаття 8), «Право сім'ї на соціальний, правовий та економічний захист» (стаття 16), «Право дітей та молоді на соціальний, правовий та економічний захист» (стаття 17), «Право працівників із сімейними обов'язками на рівні можливості та рівне ставлення до них» (стаття 27), «Право на житло» (стаття 31). Серед цього перешкодами до гідних умов праці в Україні є недостатнє врегулювання щодо заборони працевлаштування дітей, які підлягають обов'язковому навчанню, заборони працевлаштування осіб віком до 18 років для небезпечної чи шкідливої для здоров'я діяльності, заборони працевлаштування для осіб віком до 15 років, особливого захисту дітей від фізичних та моральних небезпек, відпустки по вагітності та пологах та багато інших застережень [10]. Як ми бачимо, проблеми у вітчизняному законодавстві все ще присутні, а отже, є стимул працювати далі задля його покращення та руху в бік ЄС.

Список використаних джерел

1. Жернаков В.В. Право на гідну працю: питання формування і забезпечення. *Розвиток трудового права і права соціального забезпечення: теорія і практика*: тези доп. та наук. повідомл. учасн. VIII наук.-практ. конф. (м. Харків, 5 жовт. 2018 р.). Харків, 2018. С. 95–99.
2. Проект Трудового кодексу України: реєстр. 27.12.2014 № 1658 (текст до другого читання 24.07.2017 р.). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221
3. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Про хід виконання в Україні Європейської соціальної хартії (переглянутої)»: Постанова Верховної Ради України від 18 грудня 2008 р. № 773-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/773-17>
4. Про схвалення Стратегії подолання бідності: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 березня 2016 р. № 161-р. *Офіційний вісник України*. 2016. № 23. Ст. 923.
5. Програма сприяння зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць на період до 2017 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 15 жовтня 2012 р. № 1008. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1008-2012-%D0%BF?find=1&text=%E3%B3%E4%ED>
6. Про затвердження положень про Директорати Міністерства соціальної політики України: наказ Міністерства соціальної політики України від 14 вересня 2017 р. № 1460. URL: <https://www.msp.gov.ua/documents/2908.html?PrintVersion>
7. Генеральна угода про регулювання основних принципів і норм реалізації соціально-економічної політики і трудових відносин в Україні на 2019–2021 роки від 14.05.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001120-19>
8. Амелічева Л.П. Гідна праця: теоретико-правовий погляд на проблему її регулювання. *Правничий часопис Донецького університету*. 2019. № 1. С. 3–12.
9. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019. *Офіційний вісник України*. 2019. № 79. Ст. 2712.
10. Європейська соціальна хартія: Європейський комітет з соціальних прав. Висновки 2019 рік: Україна. Березень 2020. URL: <https://rm.coe.int/european-committee-of-social-rights-conclusions-2019-ukraine-ukr-/16809e21f3%D1%82>

Катерина ХМЕЛЕНКО,
здобувачка вищої освіти,
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

ДЕЯКІ АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТРУДОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Постановка проблеми. У XXI столітті бізнес є однією з найпопулярніших форм економічної діяльності в Україні, і за своєю спрямованістю він тісно пов'язаний з трудовим правом. Цей зв'язок виникає ще з моменту зародження бізнес-ідеї, адже майбутній власник/роботодавець на основі чинного законодавства має продумати та забезпечити належні умови праці, встановити розмір оплати праці, прописати права та обов'язки працівника у трудовому договорі чи контракті та інше. Наразі через постійну новелізацію законодавства, пов'язану з повномасштабним вторгненням Російської Федерації (РФ) на територію України, активно проявляються проблеми трудового права, що ускладнюють реалізацію прав суб'єктів трудових правовідносин, але і його позитивні сторони стають більш чіткими. Це наукове дослідження є можливістю висвітлити особливості розвитку та перспективи вдосконалення цієї галузі права та, відповідно, функціонування бізнесу в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток трудового права в умовах воєнного стану є дуже актуальною темою для досліджень, а тому багато науковців присвятили їй свою увагу. Серед них В. Киян, Л. Могилевський, О. Поклонська, К. Мітусова, С. Кузьменко та ін. Окремі аспекти новелізації трудового законодавства розглянули О. Луценко, Н. Макаренко, Л. Городянська, Г. Туровська, Ю. Труфанова та ін.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає у тому, що у межах роботи *вперше* класифіковано та деталізовано прогалини у трудовому законодавстві, пов'язані з тлумаченням термінів, проаналізовано особливості спрощеного режиму регулювання трудових відносин; *уточнено* необхідність закріплення чіткого понятійно-категоріального апарату та розтлумачення визначення термінів у Кодексі законів про працю України, необхідність введення механізму реалізації ч. 3 ст. 13 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану».

Під час підготовки наукової роботи нами були поставлені такі *завдання* та *цілі*: охарактеризувати актуальні проблеми понятійно-категоріального апарату трудового права; проаналізувати процедуру призупинення дії

трудового договору в умовах воєнного стану; висвітлити особливості спрощеного режиму регулювання трудових відносин в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Багато років поспіль в Україні постає питання про реформування трудового законодавства. У жовтні 2022 року в нашій державі залишається чинним Кодекс законів про працю України (КЗпП України) 1971 року, який є правовою спадщиною комуністичного режиму СРСР. Трудове законодавство – це зовнішній прояв трудового права, система нормативно-правових актів, що має відображати цілі та ідеї права. Незалежна Україна від початку свого створення обрала демократичний шлях розвитку, що відрізняється від устрою Радянського Союзу, де ідеологія держави базувалася на забороні вільної конкуренції (відповідно, забороні ведення підприємницької діяльності та бізнесу) та приватної власності, які загально визнані обов'язкові умови прогресу та ефективності досягнення мети трудових відносин. Науковці вже давно дійшли висновку, що Верховна Рада України має прийняти новий Трудовий кодекс. Цю позицію відстоювали такі вчені як М. Стадник, К. Опаріна, Л. Єрофеєнко та ін. На нашу думку, така необхідність обумовлена декількома факторами, серед яких – формулювання чітких та зрозумілих визначень понять, тобто удосконалення термінології.

Окремої уваги потребує офіційне тлумачення термінів. Для зручності та ефективності використання нормативно-правових актів у оновленому законодавстві має обов'язково закріплюватися структурно-злагоджений та уніфікований понятійно-категоріальний апарат. Важливу роль у формулюванні визначення відіграє семантика терміна. Так, згідно зі ст. 94 чинного КЗпП України, заробітна плата – це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу [1]. Визначення, закріплене у ст. 1 Закону України «Про оплату праці», є майже ідентичним: заробітна плата – це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку за трудовим договором роботодавець виплачує працівникові за виконану ним роботу [2]. Ми вважаємо, що заробітна плата і винагорода за своєю суттю – це різні поняття, між якими ставити знак рівнозначності недоречно. Оскільки заробітна плата має виплачуватися працівнику саме за виконану ним роботу, тобто за своєю суттю вона має мати відшкодувальний характер, а винагорода має, навпаки, заохочувальний або компенсаційний характер. На такі особливості важливо звертати увагу, складаючи нормативно-правовий акт, адже учасники трудових відносин мають розуміти сутнісне значення термінів, бо і від цього залежить ефективність та рівень реалізації й гарантування трудових прав.

Існує припущення, що термінологія відіграє провідну роль тільки під час вирішення трудових спорів у суді. Насправді, реалізація права особи на працю (ст. 43 Конституції України) починається ще на перших етапах її працевлаштування, маємо на увазі вибір професії, пошук вакансій, надсилання резюме, інтерв'ювання (співбесіда) тощо. Важливо, щоб роботодавець та робітник «розмовляли однією мовою» під час процедури співбесіди, тобто вкладали один і той самий сенс у юридичне поняття. Саме на етапі працевлаштування можуть виникнути непорозуміння між суб'єктами трудових відносин. Для максимального унеможливлення такої імовірності, законодавець має удосконалити термінологію – сформувати чіткий понятійно-категорійний апарат, розтлумачити визначення термінів, щоб вони однаково розумілись сторонами трудових відносин. До того ж, терміни, які використовуються, мають бути зазначені в окремій статті на початку нормативно-правового акта, що регулює трудові відносини. Такої статті, на жаль, у КЗпП України не міститься.

Наразі ситуація є такою: у разі відсутності пояснення законодавця, є можливість звернутися до наукової доктрини. Однак визначення, сформульоване науковцем-дослідником, є його авторським баченням, яке не є загальноприйнятим та не є затвердженим нормами права.

Зазначимо, що наразі у трудовому праві можливо виділити принаймні дві прогалини, пов'язані з тлумаченням термінів:

1. визначення поняття повністю відсутнє у законодавстві. Наприклад, терміни «трудові відносини», «індивідуальні трудові відносини», «колективні трудові відносини» та ін. Цю прогалину можна усунути шляхом законодавчого закріплення цих визначень. На нашу думку, найбільш влучно поняття «індивідуальні трудові відносини» розкриває К. Мельник у підручнику з трудового права, а саме, що це – «вольовий двосторонній зв'язок працівника та роботодавця через їх взаємні суб'єктивні трудові права і обов'язки, який виникає на підставі трудового договору» [3]. Тому на основі його позиції ми пропонуємо закріпити таке визначення: «індивідуальні трудові відносини» – це врегульовані трудовим правом, вольові, двосторонні суспільні відносини між працівником та роботодавцем з приводу використання найманої праці, які виникають на підставі трудового договору. А на основі ст. 1 та ст. 3 Закону України «Про колективні договори і угоди» пропонуємо сформулювати таке визначення терміна «колективні трудові відносини»: колективні трудові відносини – це врегульовані трудовим правом, вольові, суспільні відносини, які виникають між стороною роботодавця, з одного боку, і стороною працівника, з іншого, щодо регулювання виробничих, трудових і

соціально-економічних відносин і узгодження інтересів працівників та роботодавців. Це формулювання відповідає основній вимозі формування змісту визначення – воно містить основні ознаки та особливості поняття «колективні трудові відносини»;

2. у законодавстві міститься занадто багато варіацій визначення одного і того ж самого поняття. Яскравим прикладом є термін «працівник», його визначення міститься у ч. 3 ст. 1 Закону України «Про охорону праці», [4]; п. 8 ст. 1 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності»[5]; п. 14.1.195 ст. 14 Податкового кодексу України [6], п. 4 ст. 1 Закону України «Про професійний розвиток працівників» [7], і всі тлумачення не є тотожними. Проблема виражається у тому, що наявність чотирьох офіційних визначень понять викликає труднощі у використанні законодавчих норм. Припустимо, що між суб'єктами трудових правовідносин виникає спір, не пов'язаний з тією сферою відносин, що регулюють вищеперелічені нормативно-правові акти. Аби уникнути суперечностей норм, на нашу думку, у новому Трудовому кодексі має закріплюватися одне загальне тлумачення терміна, а інші, вже існуючі, можуть застосовуватися залежно від сфери відносин, що виникають між суб'єктами трудових відносин. Проте вищеописаний випадок не є винятком, адже і термін «роботодавець» так само має безліч нормативно закріплених варіацій.

Також варто зосередити увагу на аспекті співвідношення понять. Досі викликає суперечності вживання понять «працівник» та «робітник», адже вони не є тотожними і, згідно з Класифікатором професій від 28 липня 2010 року, робітником є особа, що має нижчий рівень кваліфікації, ніж працівник. На нашу думку, у законодавстві необхідно замінити термін «робітник» на узагальнюючий термін «працівник», аби працівниками вважалися усі особи, які працюють за трудовим договором чи контрактом, у тому числі службовці.

Трудове законодавство зазнає змін у зв'язку з активними воєнними діями на території України. Верховна Рада України прийняла кілька нових законів і внесла доповнення та уточнення до КЗпП України, які стосувалися і трудового договору. Крім норми про виокремлення трудових договорів з нефіксованим робочим часом (ст. 21 з п. 1 КЗпП України), норм про дистанційну (ст. 60 з п. 2, ч. 2 ст. 29 КЗпП України) та домашню (ст. 60 з п. 1 КЗпП України) роботу, законодавець вніс норму про можливість призупинення дії трудового договору (ст. 13 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану»).

Призупинення дії трудового договору – це абсолютно нова процедура, яка застосовується на період воєнного стану. Це не є прихованим пока-

ранням і передбачає тимчасове припинення роботодавцем забезпечення працівника роботою, і тимчасове припинення працівником виконання роботи за укладеним трудовим договором у зв'язку із збройною агресією проти України. Виключається можливість обох сторін трудових відносин виконувати обов'язки, передбачені трудовим договором (ч. 1 ст. 13 Закону України № 2136-IX) [8]. Водночас Рада бізнес-омбудсмена пояснила, що призупинення дії трудового договору має місце, якщо працівник не може вийти на роботу та не може виконувати її дистанційно або якщо підприємство не може продовжувати функціонувати [9]. Законом передбачено, що ініціатором застосування процедури може бути одна зі сторін індивідуальних трудових відносин, призупинення дії трудового договору не тягне за собою припинення трудових відносин, а також ця процедура не застосовується до керівників та заступників керівників державних органів та до посадових осіб місцевого самоврядування, що обіймають виборні посади. Якщо працівник не згоден із наказом роботодавця про призупинення дії трудового договору, він може звернутися до Державної служби України з питань праці або його територіального органу про оскарження такого наказу роботодавця, а той, у свою чергу, за погодженням з військовою адміністрацією або іншим шляхом, може внести роботодавцеві припис про скасування відповідного наказу, який має бути виконаний упродовж 14 календарних днів з дня його отримання. Додамо, що у разі скасування дії воєнного стану або прийняття рішення про відновлення дії трудового договору, роботодавець повинен проінформувати про це працівника за 10 днів до виходу на роботу. Дискусійні питання викликає ч. 3 ст. 13 Закону України № 2136-IX: «відшкодування заробітної плати, гарантійних та компенсаційних виплат працівникам на час призупинення дії трудового у повному обсязі покладається на державу, що здійснює військову агресію проти України» [8]. Де-юре, Верховна Рада України поклала тягар відшкодування заробітної плати, гарантійних і компенсаційних виплат працівникам на час призупинення дії трудового у повному обсязі на державу, що здійснює військову агресію проти України. Проте, де-факто, поза увагою законодавця залишилася відповідь на питання: як саме та у який спосіб це відшкодування має відбутись? Тобто механізм реалізації цієї норми є не зрозумілим.

Ще одна новела, що торкнулася безпосередньо бізнесу, – це введення спрощеного режиму регулювання трудових відносин (глава III-Б КЗпП України) на період дії воєнного стану. Такий спрощений режим застосовується виключно на добровільних засадах і може застосовуватися до суб'єктів малого та середнього підприємництва, у яких, відповідно до Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього

підприємництва в Україні», середня кількість працівників за календарний період не перевищує 250 осіб [10] або між роботодавцем та працівником, розмір заробітної плати якого за місяць становить понад вісім розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої законом (з жовтня 2022 року мінімальний розмір заробітної плати становить 6700 грн.).

Ключову роль у спрощеному режимі регулювання трудових відносин відіграє трудовий договір, у якому виражається суть законодавчої новели. Тобто закріплюються результати домовленостей роботодавця та працівника стосовно системи оплати праці, розміру заробітної плати, встановлення режиму робочого часу та часу відпочинку із дотриманням норм законодавства (ч. 49⁵ КЗпП України – працівник може звернутися до роботодавця із проханням поділити відпустку на кілька частин), стосовно норм праці тощо. Крім цього, у трудовому договорі обов'язково має закріплюватися інформація про істотні умови праці, які законодавець прописав у ч. 4 ст. 49⁶ КЗпП України. Серед них – строки повідомлення про розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця, порядок та форма обміну інформацією між роботодавцем і працівником, умови нерозголошення комерційної таємниці, забезпечення захисту інтелектуальної власності й використання об'єктів авторського права (у разі їх використання або створення у процесі трудової діяльності) та відповідальність за їх порушення, умови виникнення та порядок врегулювання конфлікту інтересів [1] та ін. Саме ці істотні умови були введені вперше, тому ми робимо припущення, що за час воєнного стану влада спостерігатиме за перебігом трудових відносин та реалізацією норм глави III-Б КЗпП України. Отже, можливо, що результати впровадження спрощеного режиму (позитивні та негативні) будуть проаналізовані та покладені в основу реформування трудового законодавства.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо таке: бізнес та трудове право існують нерозривно, адже саме норми трудового права регулюють охорону праці, правила укладання трудового договору, встановлення розміру оплати праці та ін. Трудове право є однією з основних галузей українського права, що обумовлено історичними факторами. Наразі воно перебуває на стадії реформування – переходу від застарілих ідей радянського режиму до демократичних засад та принципів. У рамках реформування необхідним є прийняття нового Трудового кодексу, який містив би чітко сформований понятійно-категоріальний апарат. Й акцентуємо на тому, що вдосконалення потребує термінологія інституту оплати праці, а саме: законодавцю слід звернути увагу на семантику термінів «заробітна плата» та «винагорода» та сформулювати оновлене визначення. Необхідно усунути прогалини у визначенні понять, а саме: 1) законодавчо закріпити трактування понять «індивідуальні трудові відносини» та

«колективні трудові відносини», 2) у Кодексі слід обов'язково закріпити загальні визначення понять «працівник» та «роботодавець», адже на тепер існує занадто багато варіацій трактування цих термінів у трудовому законодавстві, що створює труднощі у його використанні. Також ми пропонуємо замінити терміни «робітники та службовці» на «працівники», аби заповнити прогалину стосовно їх співвідношення. На функціонування вітчизняного бізнесу суттєво вплинуло повномасштабне воєнне вторгнення РФ в Україну. Тому з березня 2022 року розпочалася активна новелізація трудового законодавства: виокремлення деяких видів трудових договорів (з нефіксованим робочим часом (ст. 21 з п. 1 КЗпП України), про дистанційну (ст. 60 з п. 2, ч. 2 ст. 29 КЗпП України) та надомну (ст. 60 з п. 1 КЗпП України) роботу, введення процедури призупинення дії трудового договору та встановлення спрощеного режиму регулювання трудових відносин для малого і середнього підприємництва. Зазначимо, що Верховна Рада України має уточнити норму ч. 3 ст. 13 Закону України № 2136-IX, а саме: продумати та унормувати механізм її реалізації.

Список використаних джерел

1. Кодекс Законів про працю України: Кодекс України від 10.12.1971 р. №322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
2. Про оплату праці: Закон України від 24.03.1995 р. № 108/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Мельник К.Ю. Трудове право України: підручник. Харків: Діса плюс, 2014. 480 с.
4. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 р. № 2694-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text>
5. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15.09.1999 р. № 1045-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14#Text>
6. Податковий кодекс: Кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
7. Про професійний розвиток працівників: Закон України від 12.01.2012 р. № 4312-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4312-17#Text>
8. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 13.03.2022 р. № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>
9. Бізнес у блокаді: практичні поради. Рада бізнес-омбудсмена. 2022. URL: <https://boi.org.ua/upload/-g/ai/biznes%20u%20blokadi%20rbo.pdf>
10. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України від 22.03.2022 р. № 4618-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text>

Марина ХУДЕНКО,
аспірантка,

Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»

РЕЙДЕРСТВО ЧИ ПРАВА ЛЮДИНИ: ЯК НЕ ПОМИЛИТИСЯ У ВИБОРІ ОСОБАМ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ НЕЗАЛЕЖНУ ПРОФЕСІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Постановка проблеми. Статтею 1 Першого Протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Перший Протокол ЄКПЛ) встановлено, що кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Останнім часом порушення цього гарантованого права все частіше відбувається шляхом рейдерських захоплень (земельне рейдерство, рейдерство в державних реєстрах тощо). Навіть за три місяці широкомасштабного військового вторгнення РФ в Україну було зафіксовано 17 рейдерських атак, а за п'ять місяців поточного року було обліковано 51 кримінальне провадження за пов'язаними з рейдерством статтями Кримінального кодексу України [1]. Це число є значно меншим, ніж те, що було зафіксовано в 2021 році [2, 3], проте навіть такі цифри в умовах воєнного стану вражають.

Варто зауважити, що для здійснення рейдерського захоплення використовується не тільки фізична сила у вигляді молодиків у спортивному вбранні, яких ми можемо бачити в сюжетах теленовін. Тил рейдерства можуть прикривати представники незалежних професій, а саме: недобросовісні нотаріуси, приватні виконавці, адвокати та навіть арбітражні керуючі. Вони не є представниками держави, їх не можна звинуватити в корупції, але деякі з них можуть надавати рейдерству юридичну підтримку, що є неприпустимим у суспільстві, де поважається право людини на мирне володіння своїм майном.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми рейдерства в Україні достатньо приділялося уваги вітчизняними вченими та практиками. Зокрема, витоки, процедури та способи запобігання рейдерству досліджували О. Бурбело, Г. Козаченко, Ю. Погорелов та С. Бурбело [4; 5]. Також дослідженням рейдерства, як окремого виду організованої злочинної діяльності у фінансовій сфері займалися О. Васильчишин

та І. Білоус [6]. Практичними питаннями порушення права володіння своїм майном через рейдерські захоплення займалися О. Гнатенко, Д. Йовдій та К. Панченко [3; 7; 8].

Не беручи до уваги окремі згадки про факти участі у рейдерських схемах, досі комплексно не досліджувалося питання участі осіб, які здійснюють незалежну професійну діяльність, у взаємозв'язку з порушенням статті 1 Першого Протоколу ЄКПЛ.

Формулювання цілей наукової роботи (постановка завдання). З'ясування того, чи може діяльність осіб, які здійснюють незалежну професійну діяльність, вважатися «бізнесом», який може порушувати право на мирне володіння своїм майном, в разі їх участі у рейдерських схемах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Рейдерство або рейдерські захоплення є негативним явищем для економіки України та навіть впливають на рейтинг нашої країни за кордоном. Наприклад, у 2022 році, згідно з даними статистики, заснованими на дослідженнях Property Rights Alliance, Україна посідає 105 місце з 129 серед досліджуваних країн у сфері захисту права приватної власності [9]. На думку О. Васильчишин та І. Білоус рейдерство – це «добре організований, продуманий, протиправний процес «законного» захоплення, поглинання власності без відома або проти волі її власника» [6, с. 221]. Рейдерство незаконне в силу положень статті 1 Першого Протоколу ЄКПЛ, адже суперечить праву мирного володіння особи своїм майном і призводить до позбавлення майна не в інтересах суспільства і не на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права. О. Васильчишин та І. Білоус умовно розділяють рейдерів на ситуаційних і професійних. Професійні рейдери провадять свою діяльність із власної ініціативи або на замовлення клієнтів, і для досягнення своїх цілей вони користуються послугами фахівців, які розбираються в юриспруденції та чинному законодавстві та знають його недоліки [6, с. 220].

Для подолання рейдерства держава зробила значну кількість кроків зі свого боку. Зокрема, був створений Офіс протидії рейдерству, який у межах повноважень забезпечує виконання покладених на Міністерство юстиції України завдань щодо реалізації державної політики у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, державної реєстрації юридичних осіб, громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, та фізичних осіб-підприємців [10].

Нещодавно прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення механізму протидії рейдерству» від 12 травня 2022 р. № 2255-ІХ містить низку положень, які допомагають виправити ряд прогалин та недоліків, що перешкоджали належному захисту права власності та корпоративних прав. Як зазначено в пояснювальній записці до цього закону, його метою є запровадження низки антирейдерських заходів та встановлення дієвих запобіжників з метою запобігання протиправному захопленню підприємств та незаконному заволодінню нерухомим майном. Цей Закон значно розширив можливості Міністерства юстиції України для реагування на рейдерські захоплення під час розгляду скарг про оскарження рішень, дій або бездіяльності у сфері державної реєстрації. Але він не позбавляє можливості використовувати для рейдерства права, якими наділені особи, що здійснюють незалежну професійну діяльність.

Звісно, робота адвокатів, приватних нотаріусів чи приватних виконавців не є причиною рейдерства як такого, але деякі з них можуть надавати свої послуги або бути використані професійними рейдерами так само як і суди, поліція та інші органи державної влади. На жаль, останнім часом побільшало випадків, коли приватні виконавці, не повідомляючи про проведення та підстави виконавчих дій, просто порушують право особи мирно володіти своїм майном [11], чи приватні нотаріуси, або як їх ще називають «чорні» нотаріуси, порушують права людини незаконним записом в реєстрі нерухомого майна [7, 8], або ж адвокати напряму сприяють рейдерському захопленню майна [12].

Варто зазначити, що з бізнесом, який порушує права людини, зазвичай асоціюються транснаціональні корпорації та великі компанії, але не окремі особи, діяльність яких навряд чи можна вважати «бізнесом». Бізнесом є діяльність юридичних і фізичних осіб у сфері виготовлення, придбання, продажу товарів або надання послуг в обмін на інші товари, послуги, гроші з метою одержання прибутку чи певної вигоди [13, с. 236].

Діяльність осіб, які здійснюють незалежну професійну діяльність, не можна називати бізнесом або вважати їх суто підприємцями чи благодійниками. Першочергова мета для таких осіб це виконання професійних обов'язків, другорядна – отримання прибутку від своєї діяльності [14 с. 98, 100].

Тому, з одного боку, добросовісні особи, які здійснюють незалежну професійну діяльність, бізнесом не займаються, першочерговою метою бачать виконання свого професійного обов'язку, і лише потім другорядною метою можуть вважати отримання винагороди за свою

діяльність. Більше того, саме до адвокатів, приватних нотаріусів та приватних виконавців звертаються по допомогу в протидії рейдерству та щодо відновлення своїх порушених прав. З іншого боку, недобросовісні особи, які здійснюють незалежну професійну діяльність та надають свої послуги професійним рейдерам і забезпечують функціонування рейдерських схем, не поділяють поглядів своїх колег щодо етичних стандартів їхніх професій. Для них це і є бізнес, формально законний по формі, незаконний по своїй суті, але дуже вигідний і привабливий для миттєвого збагачення.

Можна стверджувати, що перед особами, які здійснюють незалежну професійну діяльність, в силу етичних правил і норм, так як і перед бізнес-структурами, Керівними принципами ООН з питань бізнесу та прав людини (Керівний принцип 13) ставляться такі вимоги: а) уникати заподіяння або сприяння заподіяння несприятливого впливу на права людини в процесі їхньої діяльності та усувати наслідки такого впливу в разі, коли він стався; б) прагнути запобігати або пом'якшувати негативний вплив на права людини, що безпосередньо пов'язаний з їхньою діяльністю, продукцією чи послугами внаслідок їх ділової активності, навіть якщо вони безпосередньо не сприяли заподіяння такого впливу.

Тому особи, які здійснюють незалежну професійну діяльність, беручи участь у рейдерських схемах, порушують Керівні принципи ООН, оскільки не поважають права людини й нівелюють їх своєю незаконною діяльністю.

Висновки. Незалежна професійна діяльність не є бізнесом, бо мета отримання прибутку є другорядною. Натомість деякі особи можуть перетворювати незалежну професійну діяльність на бізнес, обслуговуючи та забезпечуючи функціонування рейдерських схем. Щоб цього не допускати, потрібна чітка реакція професійної спільноти і законодавця на подібні прояви. Закони України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «Про нотаріат» та «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів», а також етичні кодекси осіб, які здійснюють незалежну професійну діяльність, варто доповнити положеннями про обов'язкову перевірку звернень клієнтів на предмет відсутності в таких зверненнях ознак юридичної підтримки рейдерства.

Список використаних джерел

1. Кількість відкритих проваджень про рейдерство зменшилась удес'ятеро в 2022 році. Чи стали менше «захоплювати» бізнеси та майно під час війни? 2022. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/raiders-in-war>

2. За 2021 рік зафіксовано 322 нові рейдерські атаки. Які шанси у справ про рейдерство дійти до суду? 2022. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/raiders-2021>
3. Гнатенко О. Рейдерство в 2021 році. Аналіз судової практики. 2021. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/205160_reyderstvo-v-2021-rots-analz-sudovo-praktiki
4. Бурбело О.А., Козаченко Г.В., Погорелов Ю.С., Бурбело С.О. Рейдерство: витоки, процедури, способи запобігання: монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. 2012. 184 с.
5. Бурбело О.А. Рейдерські загрози та економічна безпека суб'єктів господарювання. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2015. Вип. 3. С. 221–233.
6. Васильчишин О., Білоус І. Рейдерство як окремий вид організованої злочинної діяльності у фінансовій сфері. *Економічний аналіз*. 2020. Том 30. № 1. Ч. 2. С. 216–222.
7. Йовдій Д. Розділяй і володарюй! Як «безхазяйні» квартири масово потрапляють на чорний ринок нерухомості. *Економічна правда*. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/03/1/671489/>
8. Панченко К. Нотаріуси, яким усе можна. Як «чорні нотаріуси» ставлять під удар інвестиційну привабливість України для міжнародних інвесторів та що з цим робити. *Економічна правда*. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/04/28/673412/>
9. International property rights index. 2022. URL: <https://www.internationalpropertyrightsindex.org/countries>
10. Офіс протидії рейдерству. 2022. URL: <https://minjust.gov.ua/m/ofis-protidii-reyderstvu-na-pravah-departamentu>
11. Рейдерство за допомогою приватного виконавця: на Черкащині відпрацьовують нову схему в аграрному «бізнесі». 2022. URL: <https://procherk.info/resonance/2-cherkassy-news/87422-rejderstvo-za-dopomogoju-privatnogo-vikonavtsja-na-cherkaschini-vidpratsovujut-novu-shemu-v-agrarnomu-biznesi>
12. На Київщині адвокат очолив групу рейдерів. 2022. URL: <https://journalist.today/na-kyivshchyni-advokat-ocholyv-hrupu-reideriv/>
13. Юридична енциклопедія: у 6 т. / редкол. Ю.С. Шемшученко (голова ред.) та ін. Київ: Видавництво «Юридична думка». Т. 1: А–Г. 2011. 656 с.
14. Худенко М.В. Незалежна професійна діяльність: господарсько-правова природа. *Економіка та право*. 2019. № 2 (53). С. 95–102.

Олександр ШАПРАН,
*аспірант кафедри бізнес-економіки та підприємництва,
Київський національний економічний університет імені В. Гетьмана*

НАЙБІЛЬША ЦІННІСТЬ УКРАЇНИ – ЛЮДИ

«...куди ж ви дивитесь, народи?!

Сьогодні ми, а завтра – ви»

Ліна Костенко [1]

Постановка проблеми. У мінливих умовах сьогоденних реалій, адаптаційні трансформації, які відбуваються у бізнес сфері, державно-му секторі та соціальних площинах, спрямовані на забезпечення безпеки та підтримки соціуму на засадах поваги прав людини та принципів ESG менеджменту. Передумовами трансформаційних перетворень слугують наслідки терористичних воєнних злочинів РФ проти українського народу, які справили вагомий вплив на всі сфери життєдіяльності суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження науковців у сфері глокального впливу воєнного стану, введеного в Україні, на соціум, галузі й навіть держави простежується у роботах І. Заблудської, О. Амоша, Е. Лібанової, В. Горбуліна, І. Репіної [2; 3], М. Сагайдака [4; 5], М. Теплюк [5], Є. Смирнова [4], В. Оберемчук [6] та ін.

Оцінку стану та потреб бізнесу в умовах війни здійснює національним проектом «Дія.Бізнес» разом із провідними партнерами. Його ключові результати засвідчують, що близько 50% українського бізнесу не працює, і лише 12% не змінили або збільшили обсяг робіт. Незважаючи на негативні обставини та наслідки, більше 90% бізнесу залучено у надання допомоги країні під час війни, а 70% – здійснюють волонтерську діяльність [7]. У першу чергу, свідома допомога державі спрямована на вирішення проблем захисту прав людини та безпечного проживання населення, створення умов, спрямованих на підтримку бізнесу та забезпечення швидкого інфраструктурного доступу до критично важливих сфер, особливо у воєнний період.

Серед основних перешкод до відновлення та розвитку бізнесу, які зазначили більше третини респондентів, відносяться: відсутність достатньої кількості платоспроможних клієнтів на внутрішньому ринку – 62%; непрогнозованість розвитку ситуації в Україні й на внутрішньому ринку – 48% та відсутність достатнього капіталу – 43% (рис. 1).

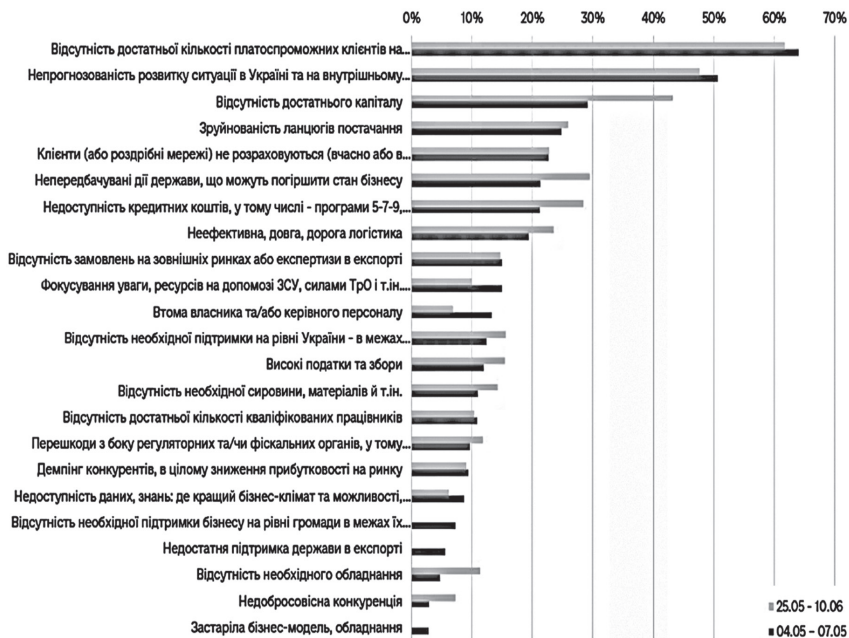


Рис. 1

Перешкоди відновлення та розвитку бізнесу

Джерело: [7]

Підсумовуючи, варто зазначити, що на глобальному рівні, за оцінкою НБУ, втрати ВВП через російську агресію становитимуть більше 50% ВВП 2021 року (100 млрд дол) [8], орієнтовна сума шкоди завданої довіллю України станом на вересень 2022 року складає понад 962 млрд грн [5], за даними ООН станом на жовтень 2022 року більше 7 млн воєнно-трудомих мігрантів² з України зафіксовано у Європі, й лише частина з них (13%) планує повернення до України найближчим часом [9]. Окрім того, на фоні релокації відбулася і структурна трансформація видів економічної діяльності. На рівні Уряду для підтримки бізнесу діє програма релокації підприємств, що знаходяться в зоні ризику, до безпечних регіонів Заходу України. Від початку дії програми «Релокація бізнесу» [10] зареєстровано вже 1846 заявок, 745 підприємств вже переїхали у більш безпечні регіони, 558 – відновили роботу на нових місцях, а для 286 підприємств зараз здійснюється пошук підходящої локації або способу транспортування (рис. 2).

2 «Воєнно-трудомих мігрантів» – мешканці України, які вимушені вдатися до міграції за кордон внаслідок воєнних загроз, обвалу ринку праці, зменшення рівнів зарплат та життя.



Підприємства переїжджали до :

- ❖ Львівської області (25%),
- ❖ Закарпатської області (16%),
- ❖ Чернівецької області (11%),
- ❖ Тернопільської області (8%),
- ❖ Дніпропетровської області (7%)
- ❖ Івано-Франківської області (7%).

Рис. 2

Результати програми «Релокація бізнесу» в Україні станом на вересень 2022 р.

Джерело: [2]

Таким чином, економічний, екологічний та соціальний виміри зазнали найбільшого негативного впливу, з одного боку, та прояв антогонізму ментальних цінностей українців, що уособлюється у побудові державної влади на засадах демократії та виборності, свободи, волі, шануванні традицій, працьовитості нації, її індивідуалізмі, що поєднані з цільовим героїзмом [4] – з іншого, породжують базис соціальної відповідальності трикутника «бізнес-держава-соціум» та формування мейнстріму соціального підприємництва як інструменту цивільної боротьби.

Ціллю наукової роботи є виокремлення ролі критично важливих сфер діяльності у забезпеченні й дотриманні прав людини в умовах війни в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Глокалізований вимір породжених війною проблем пов'язаний з можливостями та загрозами, на які реагує бізнес під час війни, перевагами та недоліками, притаманними тій чи іншій галузі, що в кінцевому уособленні стикається з міжнародними принципами, нормами, рекомендаціями щодо поваги та захисту прав людини у сфері бізнесу по всій території України.

Зазначимо, що однією з найбільш стійких галузей від часу воєнного вторгнення РФ в Україну є ІТ-промисловість. Наявність досвіду віддаленої роботи за пандемічних обмежень надали їй змогу швидко адаптуватися до нових умов, а також забезпечити працівників шляхом їх релокацій у більш безпечні регіони. Натомість, загрозами залишаються поступове сповільнення економіки, зокрема обмеження роботи банківської системи, деградація цифрової інфраструктури, тобто потенційні обмеження доступу до інтернету через можливі пошкодження телекомунікаційної мережі або електроживлення, що особливо гостро проявляється сьогодні, та мобілізація фахівців [11].

Значно критичного впливу зазнають такі галузі:

1. металургія – географічна обумовленість ресурсозалежної галузі переважно південно-східної частини України відіграла критичну роль у процесах консервації та руйнування технологічного обладнання. Для прикладу, найбільший оператор ринку – компанія «Метінвест», а також основні гравці ринку «Запоріжсталь», «Запоріжжкокс» та «Запоріжжвогнетрив» вже повідомили про консервацію власних виробництв та вагомі пошкодження виробничих фондів [12]. Масивних обстрілів та значних руйнувань зазнали Авдіївський коксохімічний завод та завод «Азовсталь». Окрім інфраструктурних проблем, для регіонів місцерозташування металургійних заводів виникає ризик негативних екологічних наслідків, які можуть поширитися на всю Україну [12]. Отже, аналізуючи завдані збитки та загрози, які виникають перед цією галуззю, державі слід звернути особливу увагу на її поствоєнне відновлення та екологічну безпеку громадян;
2. логістика – близько 70% експорту українських виробників (приблизно 47 млрд дол) та значна частина імпорту здійснюється морським транспортом. Треба зауважити, що станом на вересень 2022 року під контролем України залишилися найбільші порти, на які припадало понад 85% морського вантажообігу: Миколаївський, Ольвія, Одеський, Чорноморський, Південний – працюють лише для обслуговування залізничного та автомобільного рухомого складу [13].
3. страховий ринок – за аналізом ринку близько двох третин компаній мають падіння на 50-90%. За статистичними опитуваннями, лише 5% компаній адаптувалися та продовжують роботу, проте важливо зазначити, що вказаний відсоток стосується компаній західного регіону України [7]. Відсутність морського страхування через окреслені вище логістичні проблеми, зупинка авіастрахування, туризму, автострахування – породили проблеми ринку праці.

Перебування вищеназваних галузей економіки у скрутному становищі справляє вплив на міжнародну арену, політичне положення країн світу, їх ресурсозабезпеченість, продовольчу безпеку тощо. Однак гострої уваги у воєнних умовах потребує розгляд стану об'єктів критичної інфраструктури, оскільки саме їх функціонування впливає на реалізацію принципів захисту прав людини (рис. 3).

В. Винниченко у романі «Сонячна машина» підкреслив важливість таких складових: «Вся людська наука, всі вищі, нижчі й усеможливі інтереси мають, кінець кінцем, одну ціль: знайти якнайлегші, якнайекономічніші способи годувати, одягати людей, лікувати їх від хвороб і зручніше влаштовувати в помешканні» [14]. Тому, зосередимо увагу на

енергетичній, медичній та аграрній безпеках під час війни, як призми впливу держави, бізнесу та соціуму на права людини.

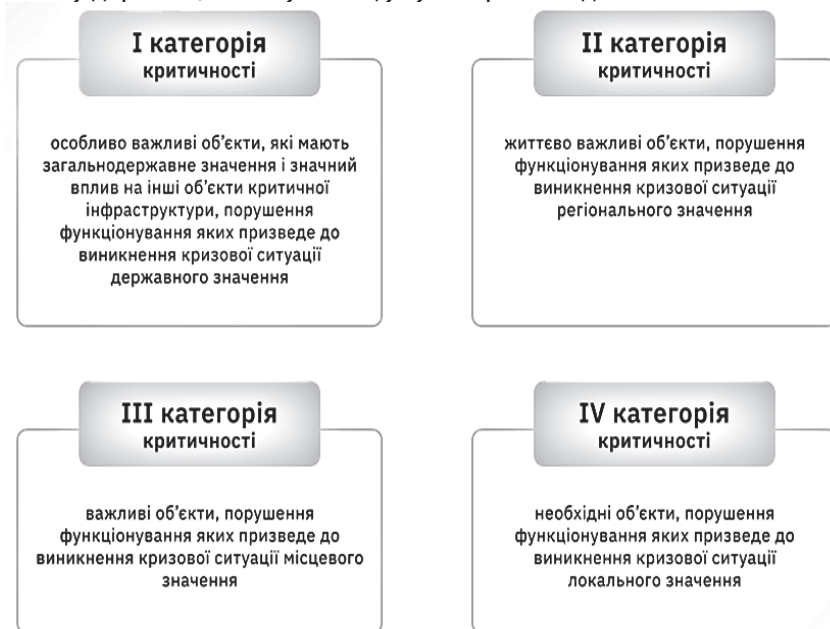


Рис. 3

Категорії критичності об'єктів критичної інфраструктури

Джерело: [15]

Особливої уваги у поточних екзистенційних викликах посідає сфера охорони здоров'я, яка спрямована на вчасне забезпечення населення медичними послугами та життєво-необхідними фармацевтичними продуктами. Зміни умов ведення господарської діяльності учасників ринку, у першу чергу, зумовлені впровадженням військового стану та релокацією населення всередині країни та за її межі. Окрім релокації попиту в інші регіони, на початкових етапах переміщень зазнали і медпрацівники, що призвело до відсутності необхідних спеціалістів у закладах охорони здоров'я (ОЗ). Отже, кочування до інших регіонів України передбачає зміни кон'юнктури локальних ринків, зокрема послуг ОЗ.

Які пріоритети сфери ОЗ на сьогодні? Фокус медичної уваги, у зв'язку з переселенням, зміщується на надання медичних послуг на лікування травм, поранень, опіків, переломів тощо. На фоні релокації населення та кон'юнктури відбуваються порушення процесу надання й неперервності медичної допомоги, що передбачає необхідність у

адаптації української системи ОЗ до цих змін. За умов ведення бойових дій та екосистеми екзистенційних викликів, породжених ними, система ОЗ та патерни її учасників потребують проведення реструктуризаційних заходів для власної адаптації до актуальних потреб.

На державному рівні, виходячи з розуміння важливість безперервного надання медичних послуг, оплата закладам ОЗ здійснюється за вартість послуг згідно з витратами попередніх періодів. Це частково відходить від фінансової системи, яка передбачена реформою, але сприяє фінансовій та організаційній підтримці організацій-контрагентів і спрямована на дотримання захисту прав людини, зокрема забезпечення підтримки здоров'я населення. Заклади ОЗ здійснюють сегментарне адаптування до ринкових потреб – перепрофілювання, зміни у пріоритетних послугах [16]. Довготривалість воєнного стану є тригером до зародження проблем забезпечення медикаментами та обладнанням комунальних, державних і приватних організацій ОЗ. На сьогодні підтримка Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) передбачає постачання травматологічних та невідкладних хірургічних наборів, медичного обладнання та основних ліків у найбільш постраждалих регіони. Крім того, проблемним колом питань є порушення ланцюгів та систем постачання, недостатня інформаційна забезпеченість та формування інфраструктури безпеки закладів.

Незважаючи на інфраструктурні, географічні, економічні та екологічні проблеми, Міністерство охорони здоров'я продовжує здійснення реформи. З набуттям чинності Закону України № 2347-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення надання медичної допомоги» [17] реформування перейшло до інфраструктурного етапу зміни роботи закладів системи охорони здоров'я, що передбачає зміну типологізації та ролей медичних закладів на кластерну модель. Отже, ключовими завданнями впровадження кластерного організаційного механізму є леверидж пілару, який передбачає збільшення якості наданих послуг, що уособлюються у зменшенні летальних випадків, збільшення відсотку лікування високоспеціалізованих хвороб, надання комплексної реабілітації.

Іншим сектором, не менш важливим за величиною впливу на рівень і якість життя суспільства, є енергетика. Перший етап випробування енергосистеми України та мережі ENTSO-E проведено на дату початку повномасштабного військового вторгнення РФ в Україну 24-26 лютого 2022 року, що повністю відокремило українську енергетичну систему від російської та білоруської [18]. У результаті поточної повномасштаб-

ної війни відбулося різке падіння обсягів використання електричної енергії – щонайменше на 30% [19].

Україна володіє значним енергетичним потенціалом, який країна-агресор може використовувати на захоплених територіях як мету для:

- створення безпечного укриття для своїх військових;
- маніпулювання ймовірною аварією як зброєю для Європи і усього світу, диверсії, провокації тощо;
- контролю над атомною енергетикою, яка складає близько 60% генерації електроенергії України;
- отримання ресурсного доступу до ядерної сировини тощо.

На сьогодні енергетичний сектор зазнає цільових пошкоджень від ракетних ударів, яких завдає ворог. Трикутник «бізнес-держава-соціум» відіграє істотну роль у підтримці й забезпеченні функціонування та відновлення енергетичних потужностей. Так, енергетичні оператори проводять виялові відключення задля уникнення перевантаження енергетичної мережі та забезпечення енергією громадян всіх регіонів. Уряд України загалом, і Міністерство енергетики зокрема, працюють над залученням коштів і ресурсів міжнародних партнерів. Наприклад, відомо про надання близько 550 млн євро від Європейського інвестиційного банку на відновлення енергетичної інфраструктури України. Також окремі закупівлі здійснюються з боку Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) за кошти міжнародних донорів у рамках програм Міністерства енергетики України. Важливою є поведінка споживачів електроенергії щодо свідомого її використання та економії протягом пікових годин навантаження [19].

Не можна оминати увагою й «зелену» енергетику, адже її потужності за географічною площиною розташовуються переважно у місцях активних бойових дій або у тимчасово окупованих регіонах.

Значними проблемами, з якими зіткнувся ринок, є зростання заборгованості Національної енергетичної компанії «Укренерго» (НЕК «Укренерго») перед Державним підприємством «Гарантований покупець»; значні затримки платежів НЕК «Укренерго» за послугу зі зменшення навантаження і компенсації небалансів [19]. З одного боку, у зв'язку зі зменшенням попиту на електричну енергію ДП «Гарантований покупець» не мав змоги продавати весь обсяг електроенергії, придбаной у виробників. Тому, він був змушений нести збитки від продажів на балансуючому ринку. З іншого боку, зменшення споживання електроенергії, про яке йшлося вище, та сезонне збільшення генерації сонячних електростанцій призвело до обмеження диспетчера-

ми запуску електроенергії у систему певного регіону, що зобов'язує НЕК «Укренерго» компенсувати суму різниці. Через брак комунікації між ДП «Гарантований покупець» та НЕК «Укренерго», ДП «Гарантований покупець» врахував такі відхилення як підставу для нарахування небалансів. У результаті, станом на липень 2022 року галузь відновлюваної енергетики в Україні опинилася на межі дефолту.

Окрім електроенергії як складової енергетичного ринку, істотну роль посідає ринок газу. Згідно із законопроектом № 7427 [20], планується введення мораторію на ринок газу. Такий мораторій, як пропонується, запроваджуватиме на період дії воєнного стану в Україні та протягом шести місяців після його закінчення підвищення тарифів на послуги, теплову енергію, цін на природний газ, примушування побутового споживача до сплати заборгованості тощо. Крім того, планується заборонити здійснювати експорт природного газу, на відміну від електроенергії, здійснено зміну постачальника для побутових споживачів на ТОВ «ГК «Нафтогаз України»».

Крім енергетики та медицини, важливим є сільське господарство як сфера забезпечення продовольством населення, яка відіграє глокальний вплив на учасників ринку. Для відображення наочності важливості сільського господарства на міжнародній арені скористаємося статистичним та історичним методами дослідження. Міністерство економіки України, цитуючи дані Міністерства сільського господарства США, зазначає, що у 2019–2020 рр. в рейтингу найбільших експортерів зернових Україна посіла 2 місце за обсягом поставок ячменю, 4 – кукурудзи, 5 – пшениці [21].

Історія сільського господарства України, як загалом й історія самої країни, наразі пишеться чорнилами війни. У давньому світі іудеям під час осади міста надавалися привілеї, проте навіть у той час у Законі Мойсея було сказано, щоб плодів дерева воїни не рубали.

Прогнозуючи посівну компанію в умовах воєнного стану передбачається, що до 30% посівних площ країни будуть незасіяними [22]. Серед існуючих проблем виділимо: проблеми з логістичним сполученням, про які йшлося вище, усувають можливості виконання контрактних поставок; замінування полів; нестача необхідних запчастин до сільськогосподарської техніки; зруйновані та пошкоджені сільські господарства та техніка включно тощо.

У огляді непрямих втрат від війни у сільському господарстві України, який підготував Центр досліджень продовольства та землекористування KSE Institute спільно з Міністерством аграрної політики та продовольства України [22], оцінено непрямі втрати у сільському гос-

подарстві через зменшення виробництва, блокаду портів та здорожчання виробничих факторів у 23,3 млрд дол (рис. 4).

З початком російського воєнного вторгнення українські сільгоспвиробники зіткнулися зі здорожчанням факторів виробництва, зокрема добрив та палива. Вартість добрив збільшилися на 37%, а ціни на дизельне паливо зросли приблизно на 39 центів США за літр. Загальні втрати через підвищення виробничих витрат оцінюються у 859 млн дол [21; 22].

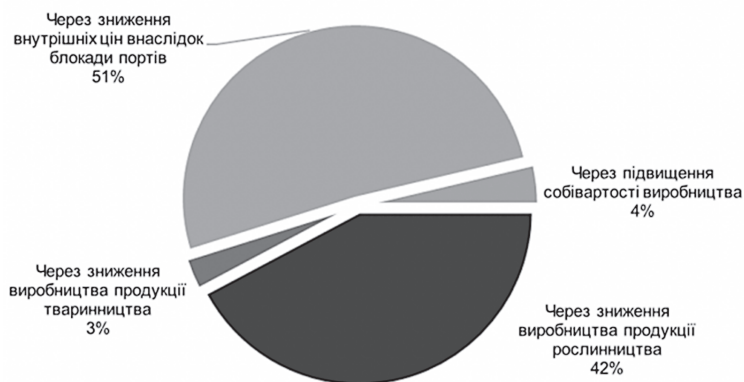


Рис. 4

Структура непрямих втрат за категоріями

Джерело: [22]

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, скористаємося принципами Теорії обмежень, які передбачають виокремлення спільного кореня проблем, що існують у енергетиці, сільському господарстві та медицині, а також в інших галузях економіки.

Аналіз наукових літературних джерел і публікацій стверджує, що на сьогодні не існує універсального механізму рішень, оскільки зміна середовища передбачає зміну альтернатив. Однак якісно дієвим залишається форма ведення діяльності, яка забезпечує підтримку цивільних осіб та військових, незважаючи на тиск зовнішніх обставин, – соціальне підприємництво [6]. За час повномасштабної війни суми пожертв українців зросли у дев'ять разів порівняно з 2021 роком (рис. 5). У червні 2022 року лідером, що залучив найбільше коштів під час війни, став фонд Сергія Притули. Завдяки успішній кампанії «Народний байрактар» було залучено 600 млн грн, що забезпечило цьому фонду загальну суму за червень – 1 млрд грн. До трійки лідерів також увійшли спецрахунки НБУ – 692 млн грн – та новостворений фонд United 24 – 416 млн грн [23].



Рис. 5

Залучення бізнесу до волонтерської діяльності

Джерело: [7]

Перехід на іншу бізнес-модель, державна підтримка та громадська активність наблизять нашу державу до цілі, яку наведено вище у цитаті В. Винниченка, та зумовить захист прав людини, надасть безпеку бізнесу, створить контрольне середовище екологічного, економічного, енергетичного та соціального напрямків.

«Є речі, які легко зруйнувати, наприклад скляна чашка. Кинь її на підлогу і вона розіб'ється. А є такі речі, які ти хочеш зруйнувати, а вони стають більш міцними» [24], – це Українці.

Список використаних джерел

1. Костенко Л. Триста поезій. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2019. 416 с.
2. Репіна І.М. Акселерація та релокація бізнесу у призмі воєнного часу. *Економіка підприємства: теорія і практика*: IX Міжнародна науково-практична конференція. 2022. № 9. С. 54–58.
3. Репіна І.М., Шапран О.А. Підприємницький пілар системи охорони здоров'я: передумови реформування та розвиток. *Наукові праці НДФІ*. 2022. № 1. С. 133–145.
4. Сагайдак М.П., Смирнов Є.В., Смирнова О.П. Соціокультурна природа, сутність і генеза антагонізму ментальних цінностей України та Росії. *Стратегія економічного розвитку України*: 36. наук. пр. 2022. № 50. С. 5–18.
5. Sahaidak M., Tepliuik M., Zhurylo V., Rudenko N., Samko O. Integrative Viewpoint for Implementing Sustainable Management Agricultural Business Excellence. *TEM Journal*[this link is disabled](#). 2021. No. 10(1). P. 303–309.

6. Oberemchuk V., Davydkova K. Transformation of Business into Social Enterprise During the Wartime. *Економіка підприємства: теорія і практика*: IX Міжнародна науково-практична конференція. 2022. № 9. С. 65–68.
7. Дослідження стану та потреб бізнесу в Україні. *Дія.Бізнес*. 2022. URL: https://business.dii.gov.ua/uploads/4/21218-stan_ta_potrebi_biznesu_v_umovah_vijni_rezul_tati_opituvanna.pdf
8. Втрати від війни 2022. *Financial Club*. 2022. URL: <https://finclub.net/ua/news/vtraty-vid-viiny-siahnut-50protsent-vvp-nbu.html>
9. Ейсмут В. Лише 13% біженців планують повернутись в Україну ZAXID.NET. 2022. URL: https://zaxid.net/statti_tag50974/
10. Відродження українського бізнесу в умовах війни: аналітика за 2 місяці. *Децентралізація*. 2022. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/14850?fbclid=IwAR1krDTLhM1zcgKes3RlBQmzYXOI3Sx-AK2YdMuNX1-ryQ4zGRsG9BBYFXA>
11. Катаєва М. У столиці відновлюється економіка: які галузі найбільше постраждали з початку війни. *Вечірній Київ*. 2022. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/66852/>
12. Максимчук М., Гордійчук Д. Заводи Метінвеста у Маріуполі та Запоріжжі. *Економічна правда*. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/03/21/684398/>
13. Санжаревський Д.В. Особливості функціонування інфраструктури водного транспорту в умовах воєнного стану. *Економіка підприємства: теорія і практика*: IX Міжнародна науково-практична конференція. 2022. № 9. С. 21–23.
14. Колот В.М., Репіна І.М., Щербина О.В. Підприємництво: організація, ефективність, бізнес-культура: навч. посіб. / [2-ге вид., перероб. та доп.]. К.: КНЕУ, 2009. 444 с.
15. Томашук Я. Об'єкти критичної інфраструктури: детальний аналіз та відповіді на поширені питання. *SmartTender*. 2022. URL: <https://smarttender.biz/blog/view/ob-yekti-kritichnoyi-infrastrukturi-detalniy-analiz-ta-vidpovid-na-poshireni-pitannya/>
16. Шапран О.А. Екзистенційні виклики сфери охорони здоров'я – соціалізована експансія. *Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції*. 2022. №5. С. 65–67.
17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення надання медичної допомоги: Закон України від 01.07.2022 р. № 2347-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 58. Ст. 3433.
18. Синхронізація з ENTSO-E. *Євроінтеграційний портал*. 2022 URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/node/4464>
19. Бондарчук І. Як зберегти та відновити енергосистему під час війни. *Економічна правда*. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/10/20/692870/>

20. Законопроект «Про особливості регулювання відносин на ринку природного газу та у сфері тепlopостачання протягом дії воєнного стану та подальшого відновлення» № 7427. 2022. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=74321
21. Кузовкін Е. Аграрні відносини під час війни: як держава допомагає аграріям з регіонів, що постраждали від воєнних дій. *Юридична Газета*. 2022. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/agrarni-vidnosini-pid-chas-viyini-yak-derzhava-dopomagaе-agrariyam-z-regioniv-shcho-postrazhdali-vid-.html>
22. Огляд непрямих втрат від війни у сільському господарстві. *KSE*. 2022. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/06/Losses_report_issue1_ua.pdf
23. Петрушко Л. Майже половину збору «Народний Байрактар» забезпечили внески до 100 грн. *Спеціальний воєнний випуск Forbes*. 2022. URL: <https://forbes.ua/news/kozhna-kopiyka-mae-znachennya-mayzhe-polovinu-zboru-narodniy-bayraktar-zabespechili-vneski-do-1000-grn-u-fondi-prituli-rozkazali-yak-lyudi-skidivalis-na-bayraktari-05072022-6997>
24. Талєб Н.Н. Антикрихкість. Про (не)вразливе у реальному житті. Київ: Наш Формат, 2022. 392 с.

*Анна ШИХНЕНКО,
здобувачка вищої освіти,
Державний торговельно-економічний університет*

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ПРАЦЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ ТА СУЧАСНОГО РАБСТВА

Постановка проблеми. Протягом останніх років проблема торгівлі людьми стає для України все гостріше, у тому числі у зв'язку з більш частим застосування примусу до праці та рабства в цілому. По-перше, сучасне рабство є прямою антитезою соціальної справедливості та сталого розвитку. Глобальні дослідження показують, що у 2021 р. 50 мільйонів людей щоденно перебувають у стані сучасного рабства або змушені працювати проти власної волі, або перебувають у шлюбі, до якого їх примусили. Це число означає, що майже кожна 150-та людина у світі є жертвою рабства [1, с. 1]. По-друге, ситуація ускладнюється тим, що початок збройного конфлікту РФ проти України у східних областях та анексія Автономної Республіки Крим у 2014 році призвели до збільшення використання людей як трудової сили, що ніким не контролюється. А з початком повномасштабної війни РФ проти нашої держави 24 лютого 2022 року, сучасне рабство стало однією з найактуальніших проблем для громадян України, адже через військове вторгнення шанси стати жертвою рабства лише підвищуються [2, с. 125].

Тому сьогодні складним, але дуже важливим, є питання виявлення загроз реалізації права людина на працю в умовах воєнного стану в Україні, зокрема в частині примусового залучення осіб до неоплачуваної праці, жебракування, примусу до заняття проституцією, рабства і ситуацій, подібних до рабства, а також залучення в боргову кабалу, що й обумовило актуальність розкриття теми цієї наукової роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання реалізації права людини на працю в Україні та за її межами є постійним предметом наукових пошуків. Так, різним аспектам цієї теми присвячено значну кількість досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних учених, наприклад Д. Журавльова, В. Костюка, В. Мельника, О. Мельник, Н. Мельничук, В. Хромея [3]. Зазначимо напрацювання К. Германа, який зауважує, що свобода праці походить від природного стану людини, яка народжується вільною і повинна залишатися такою протягом усього свого життя [4, с. 25]. Натомість О. Хомів, говорячи про порушення прав людини в трудових відносинах, висуває думку: «Торгівля людьми – це новий виклик, який постав перед

людством внаслідок глобалізації» [5, с. 149]. Разом із тим, оголошений воєнний стан в Україні, а також посилення гостроти проблем реалізації права людини на працю у світі зумовлюють необхідність пошуків сучасних шляхів безпечного сталого розвитку трудових відносин.

Метою статті є визначення теоретико-методичних засад та практичних аспектів реалізації права людини на працю в умовах воєнного стану в Україні та розробка рекомендацій щодо вирішення проблем у цій сфері з урахуванням Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Рабство – це насильницьке підпорядкування однієї людини іншою або однієї групи людей іншою групою людей. Сучасне рабство включає дві основні складові – примусова праця та примусовий шлюб [1, с. 19]. Обидва стосуються ситуацій експлуатації, від яких особа не може відмовитися або не може покинути через погрози, насильство, примус, обман або зловживання владою. Предметом дослідження виступає саме примусова праця як порушення права людини на працю.

Поняття «примусова праця» було введено Конвенцією Міжнародної організації праці (МОП) про примусову працю 1930 р. й визначено там як «будь-яка робота або служба, яка вимагається від будь-якої особи під загрозою будь-якого покарання і для якого зазначена особа не запропонувала себе добровільно» [6]. Примусова праця не залежить від типу чи сфери праці, а лише від того, чи нав'язана робота особі проти її волі шляхом використання примусу. Ознаками примусової праці є відсутність вільної та інформованої згоди та наявність примусу.

Пандемія COVID-19 посилила проблеми торгівлі людьми, зокрема, значно збільшилась кількість людей, змушених працювати проти своєї волі. Відповідно до звіту МОП, на кожну тисячу людей у світі припадає 6,4 осіб у сучасному рабстві. Понад 12 мільйонів із загальної кількості жертв сучасного рабства – це діти; більше половини їх загальної кількості складають жінки та дівчата [1, с. 17]. У Азіатсько-Тихоокеанському регіоні наявна найбільша кількість людей у сучасному рабстві, а в арабських державах – найвища поширеність цього явища. Пандемія COVID-19 та супутні їй економічні потрясіння, скорочення робочих місць і зростання бідності зачепили мільйони працівників у всьому світі. Водночас криза COVID-19 стримувала здатність державних і недержавних суб'єктів ідентифікувати та стежити за випадками примусової праці [7].

Європа також не позбавлена проблеми примусової праці – за кількістю людей, які працюють примусово, вона разом із регіоном Центральної Азії знаходиться на другому місці у світі (рис. 1).

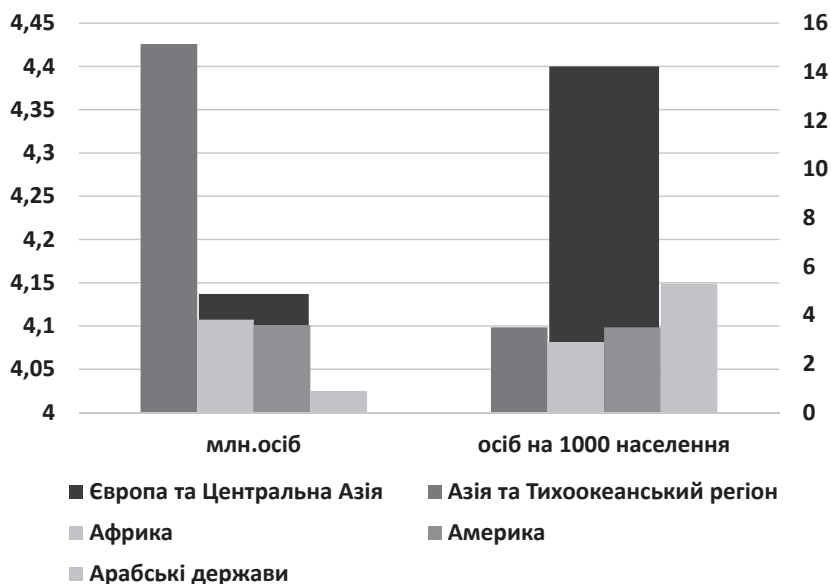


Рис. 1

Кількість людей, охоплених примусовою працею за регіонами світу

Джерело: побудовано автором за даними МОП

Як бачимо на рис. 1, на Європу та Центральну Азію припадає 4,1 млн осіб (права вісь) або 4,4 особи на 1000 місцевих мешканців (ліва вісь), охоплених примусовою працею, що також є другим показником після арабських країн.

Повномасштабна війна РФ проти України створила багато проблем у суспільстві – примусова праця як різновид рабства не стала винятком. Через погіршення економічної ситуації, постійні ракетні обстріли, руйнування інфраструктури в країні багато людей втратило роботу, вони змушені шукати нові місця працевлаштування не лише в державі, а й за кордоном.

За даними Верховного комісара ООН у справах біженців, у вересні 2022 р. понад 7,2 млн українських біженців знаходяться в Європі, в той час, коли кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні перевищила 8 млн людей [8]. В обох випадках більша частина людей – жінки та діти, які також більш вразливі до ризиків насильства та жорстокого поводження, включаючи торгівлю людьми, контрабанду та незаконне усиновлення [9].

Найбільшу частину українських біженців прийняла Польща – 40%, на другому місці – Німеччина, яка прийняла 13% біженців, і на третьо-

му місці – Чехія (5,3% біженців). Тобто саме європейські країни надали прихисток українцям. Разом із тим, ця географія збігається із країнами, в яких за останні п'ять років збільшилась кількість жертв серед мешканців з України, які потрапили у секс-торгівлю або були залучені до примусової праці [7, с. 3].

Більша частина біженців не володіють місцевою мовою або володіють нею на низькому рівні; не мають відповідної кваліфікації, потрібної на місцевому ринку праці; не можуть у нинішній ситуації підтвердити свої дипломи та отримати роботу за фахом. За офіційною статистикою, українці, які отримали статус вимушено переміщеної особи до ЄС [10], працевлаштовані у таких сферах як готельно-ресторанна справа, торгівля, сфера послуг, догляд за людьми похилого віку, виробництво та сільське господарство. За статистикою МОП, саме в цих галузях торгівці людьми використовують більшість жертв для примусової праці, що посилює ризик порушення трудових прав наших громадян.

Слід зазначити зусилля країн ЄС щодо вирішення цієї проблеми. Так, Уряд Польщі проводить постійну роботу щодо виявлення жертв торгівлі людьми та надання їм допомоги; змінив законодавство, щоб посилити покарання за злочини, пов'язані з торгівлею людьми, зокрема вчинені проти тих, хто тікає від війни Росії проти України; посилив захист дітей без супроводу. Німеччина, у свою чергу, ще з початку 2022 року зосередила зусилля на підвищенні обізнаності біженців, які тікають від війни Росії проти України, створивши відповідний вебсайт і розвісивши плакати українською мовою в місцях громадського транспорту.

Ще більш загрозливою є ситуація на тимчасово окупованих РФ територіях. До 2022 року на сході України можливості працевлаштування були обмежені. Також громадяни України, які проживають на тимчасово окупованих територіях або в межах 20 км від лінії зіткнення на Донбасі, а також жителі Автономної Республіки Крим зіткнулися зі значними перешкодами стосовно отримання або відновлення документів, які посвідчують особу, що підвищило їх вразливість до експлуатації. Численні повідомлення свідчать про те, що українців примушували до праці, зокрема на шахтах контрольованого РФ Донбасу.

Міжнародні організації повідомили, що демографічні показники жертв торгівлі людьми в Україні змінилися з початку конфлікту в 2014 р.: збільшилась питома вага міських мешканців, молоді й чоловіків, які дедалі частіше експлуатуються на примусовій праці та залучаються у злочинність, наприклад, для торгівлі наркотиками. Повідомляється, що торгівці людьми викрадали жінок і дівчат із зон, уражених конфліктом, для сексу-

альної та трудової торгівлі в Україні та РФ. Торгівці людьми націлювалися на внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та піддавали деяких українців примусовій праці на непідконтрольній Уряду України території, часто шляхом викрадення, тортур і вимагання. Станом на кінець березня 2022 р. українські чиновники оцінили, що російські війська переселили тисячі українців до РФ, у тому числі у її віддалені райони. Звіти преси свідчать про те, що багатьох із цих українців переселили примусово. Ці громадяни є дуже вразливими до торгівлі людьми. Непідтверджені повідомлення свідчать про те, що очолювані РФ збройні сили використовували дітей для прямої чи непрямої участі у збройному конфлікті для виконання збройних обов'язків на блокпостах як бійців, а також для служби охоронцями, листоношами, секретарями та інформаторами. Ці дії відбуваються на територіях, тимчасово окупованих РФ, і в районах, де Уряд України не міг забезпечити виконання національних заборон щодо використання дітей у збройних конфліктах [11].

Злочини, вчинені представниками РФ як держави-агресора стосовно мирного населення України, зокрема незаконне утримування людей, перебування в полоні та використання у збройному конфлікті, загострили проблему трудової та сексуальної експлуатації крізь призму ст. 149 Кримінального кодексу України [12].

Законодавча база України стосовно трудових відносин є досить широкою. Основними є Конституція України, Кодекс законів про працю України та ін., але також дуже важливими наразі є Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» [13] та Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» [14].

Конституція України забезпечує кожному право на працю. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб та зазначає, що використання примусової праці забороняється. Україна є на рівні 2 Trafficking Victims Protection Act [15], – країни, уряди яких не в повній мірі виконують мінімальні стандарти, але докладають значних зусиль, щоб увідповіднити законодавство з цими стандартами [7].

Оскільки трудове рабство дійсно стало проблемою, слід здійснювати комплексні дії, тобто надавати підтримку певним категоріям людей, активізувати роботу державних служб, налагоджувати зв'язок з громадськими організаціями. Держава повинна захищати права людини

від порушень з боку третіх сторін, у тому числі бізнес-структур, у межах своєї території та / або в межах своєї юрисдикції [2]. Це вимагає виконання відповідних заходів, спрямованих на запобігання, розслідування, покарання за такі порушення та відшкодування завданої шкоди за допомогою ефективних політик, законодавства, нормативного регулювання та судочинства.

Кроком до покращення ситуації у сфері реалізації права на працю українців може стати більш активна імплементація у вітчизняні законодавство та практику Керівних принципів Організації Об'єднаних Націй з питань бізнесу та прав людини. Цей документ, що складається з 31 принципу, ґрунтується на визнанні зобов'язань держави щодо поваги, захисту та реалізації прав людини й фундаментальних свобод; ролі бізнес-структур як спеціалізованих органів суспільства, на які покладено виконання спеціальних функцій і до яких висувається вимога діяти відповідно до усіх застосовних законів і дотримуватися прав людини; необхідності забезпечення прав і обов'язків – у разі їх порушення – відповідними й ефективними засобами правового захисту [16]. У цілому, ці принципи повинні застосовуватись до всіх держав та до всіх бізнес-підприємств, як транснаціональних, так й інших, незалежно від їх розміру, сектора діяльності, місцезнаходження, форми власності та структури. Одним із найбільш актуальних принципів для України на цей момент є забезпечення поваги прав людини та їх дотримання бізнесом у зонах конфліктів.

Україна проводить певні заходи щодо інформування людей про можливість стати жертвою торгівців людьми. Як приклад можуть стати рекомендації Міністерства соціальної політики України щодо того, як у період війни уникнути загрози потрапляння до сучасного рабства, що були розроблені у співпраці з Громадською організацією «А21 Україна» та іншими партнерами. Пам'ятка для тих, хто втікає від воєнних дій, містить поради щодо перетину кордону, номери гарячих ліній у різних країнах, посилання на чат-бот «Залишайся в безпеці» та чати допомоги українцям у різних країнах. Однак аналогічні рекомендації мають бути розроблені й для підприємців, особливо у сфері малого та середнього бізнесу, й за класифікацією форм примусу до праці та вказівкою про відповідальність за це.

Дуже важливо здійснити заходи щодо приєднання ВПО до життя нової громади, провести інтеграцію, під керівництвом держави цим займається місцева влада [17]. Також досить важливо проводити інформаційні кампанії та надавати допомогу людям, що вже стали жертвами трудового рабства чи торгівлі людьми. У цьому можуть допо-

могти міжнародні організації, зокрема Організація Об'єднаних Націй, Організація з безпеки і співробітництва в Європі, Міжнародна організація з міграції або неурядові організації, наприклад Caritas, «Ла Страда – Україна». Також допомогу можуть надавати окремі освітні проекти, як, наприклад, «STEM is FEM». Велику роботу проводять соціальні служби, основним завданням яких є виявлення постраждалих та надання їм допомоги. Важливо підвищувати обізнаність про інструменти допомоги постраждалим, наприклад, про Фонд допомоги потерпілим від торгівлі людьми [5, с. 150; 18].

Загалом потрібно збільшити державне фінансування, зокрема місцевих громад, для протидії залученню до примусової праці. Необхідно розширити навчання посадових осіб щодо виявлення жертв, особливо в активному скринінгу торгівлі людьми вразливих груп населення, таких як жінки, які займаються комерційним сексом, діти експлуатованих у секс-торгівлі, іноземних робітників-мігрантів і ВПО.

Важливо підвищити зусилля правоохоронної системи у розслідуванні та переслідуванні злочинів торгівлі людьми, посилити відповідальність за такі злочини. Збільшити зусилля щодо розслідування, судового переслідування та засудження офіційних осіб, причетних до злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, зокрема примусом до праці.

У межах свого обов'язку держава повинна захищати від пов'язаних з бізнесом порушень трудових прав людини за допомогою судових, адміністративних, законодавчих або інших відповідних засобів. Так, особи, права яких порушені, повинні мати змогу отримувати доступ до ефективних засобів захисту їхніх прав. Пропонуємо створити посаду Національного координатора, який очолить національні зусилля з координації та реалізації заходів протидії рабству та іншим проявам примусу до праці або покласти такі обов'язки на Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Розширення доступу жертв до правової допомоги впродовж усього кримінального процесу та покращення можливості жертв отримати доступ до рішення суду, сприятимуть отриманню реституції у кримінальних справах та компенсацій у цивільному судочинстві.

Висновки. Отже, питання реалізації права людини на працю в умовах воєнного стану в Україні має велике значення, адже є одним із важливих аспектів вдосконалення законодавства у цій сфері. Теоретичні напрацювання юридичної науки щодо порушення права на працю у формі примусу до праці потребують підвищення уваги у відповідності до ситуації, що склалась в країні, принципів розумності та доцільності,

а також з урахуванням Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини. Імплементация відповідних положень у національне законодавство задля збереження та підтримання прав людини зробить значний внесок у протидію сучасному рабству та його видів.

На фоні зростання кількості жертв примусу до праці серед громадян України, що перебувають, як на території держави, так і за її межами через розгортання воєнних дій, Україна повинна здійснювати комплексні дії для захисту своїх громадян. Адже забезпечення та захист прав людини є однією з головних функцій держави. Тому необхідно надавати більшу підтримку переміщеним особам та забезпечити активізацію налагодження контакту державних органів і неурядових організацій-громадських структур, які працюють у постійній взаємодії з населенням. Це дасть можливість більш об'єктивно оцінити наявні проблеми та сприятиме поширенню обізнаності серед населення. Дуже важливою є допомога тим мешканцям України, хто вже став жертвою різних форм рабства. Правова допомога постраждалим покращить їх становище та надасть можливість отримати певні компенсації у контексті відновлення їх порушених прав. Досить значущим є розроблення інформаційних матеріалів – пам'яток для малого й середнього бізнесу з вказанням у них всіх видів рабства та посиленням акцентом на їх можливу відповідальність за вчинення цього злочину.

Список використаних джерел

1. Global Estimates of Modern Slavery Forced Labour and Forced Marriage. Geneva : International Labour Organization (ILO), Walk Free, and International Organization for Migration (IOM), 2022. 131 p. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---ipec/documents/publication/wcms_854733.pdf
2. Токунова А. Керівні принципи ООН у сфері бізнесу і прав людини як правовий інструмент забезпечення сталого розвитку країни. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 12. С. 125–128.
3. Хромей В.В. Конституційне право на працю: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. 240 с.
4. Герман К.Ю. Принцип свободи трудового договору в системі правових принципів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 35. Ч. II. Т. 2. С. 24–28.
5. Хомів О.В. Проблема торгівлі людьми та протидія їй. *Сучасні механізми протидії торгівлі людьми: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (4 грудня 2020 року) / упор. Г.Я. Савчин, У.О. Цмоць*. Львів: ЛьвДУВС, 2020. С. 149–152.

6. Конвенція про примусову чи обов'язкову працю No. 29: Конвенція Міжнародної організації праці від 28.06.1930 р. № 29: станом на 10 серп. 1956 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_136#Text
7. Trafficking in persons report. United States department of state publication, 2022. 634 p. URL: <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2022/04/337308-2022-TIP-REPORT-inaccessible.pdf>
8. HIAS Responds to the Crisis in Ukraine. *HIAS*. 2022. URL: <https://www.hias.org/hias-responds-crisis-ukraine>
9. Військова агресія в Україні та інші конфлікти вперше призводять до того, що кількість вимушених переселенців перевищує 100 мільйонів. *UNHCR Україна*. 2022. URL: <https://www.unhcr.org/ua/45213-ukraine-other-conflicts-push-forcibly-displaced-total-over-100-million-for-first-time-ua.html>
10. Temporary protection. Migration and Home Affairs. 2022. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/common-european-asylum-system/temporary-protection_en
11. Карпюк Г. «Дитячий аспект» гібридної війни. *АрміяInform*. 2022. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/01/21/dytyachyj-aspekt-gibrydnoyi-vijny/>
12. Кримінальний кодекс України: Кодекс від 05.04.2001 р. : станом на 19 серп. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20220819/sp:max50:nav7:font2#Text>
13. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 р. № 2136-IX: станом на 19 лип. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>
14. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 05.04.2007 р. № 877-V: станом на 6 серп. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text>
15. Human trafficking. *The United States Justice Department*. 2022. URL: <http://surl.li/dipyi>
16. Керівні принципи щодо бізнесу і прав людини: Реалізація Рамкової програми Організації Об'єднаних Націй «Захист, повага і засоби захисту» / Переклад: К. Буряковська, Ю. Разметаєва, О. Уварова, Д. Філіпський. За заг. ред. О. Уварової. Харків: Право, 2020. 80 с.
17. Україна – Звіт про переміщення – Звіт по базовій оцінці території (Районний рівень) – 12 Тур. *Displacement*. 2022. URL: <https://displacement.iom.int/reports/ukraine-zvit-pro-peremischennya-zvit-po-bazoviy-ocinci-teritorii-rayonniy-riven-12-tur>
18. Кітраль О. Безоплатна праця. Війна загострила проблему рабства в Україні. *Дзеркало тижня*. 2022. URL: <https://zn.ua/ukr/SOCIUM/bezoplatna-pratsja-vijna-zahostrila-problemu-rabstva-v-ukrajini.html>

ДОДАТКИ

ДОДАТОК 1
ПЕРСОНАЛЬНИЙ СКЛАД КОНКУРСНОЇ КОМІСІЇ
З ОЦІНЮВАННЯ НАУКОВИХ РОБІТ

II-го Всеукраїнського конкурсу наукових робіт здобувачів вищої освіти та молодих вчених «Бізнес і права людини в Україні: проблеми та рішення під час війни та повоєнного відновлення» з нагоди 25-річчя заснування інституції Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини

Олена КОЛОБРОДОВА, Представник Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з соціальних та економічних прав; співголова Конкурсної комісії, співголова Організаційного комітету Конкурсу;

Володимир УСТИМЕНКО, Директор Інституту економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова НАН України, член-кореспондент НАН України, голова Донецького наукового центру МОН України та НАН України, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України; співголова Конкурсної комісії, співголова Організаційного комітету Конкурсу;

Ольга БОЙКО, менеджерка Комітету промислової екології та сталого розвитку Європейської Бізнес Асоціації;

Єлизавета ГРАДОБОЄВА, старший науковий співробітник Інституту економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова НАН України, кандидат економічних наук;

Олександр ГРИБАН, Заступник Міністра економіки України, кандидат економічних наук;

Юлія ГРИШИНА, Народний депутат України, Голова підкомітету з питань вищої освіти Комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій, доктор юридичних наук, професор;

Ія ДЕГТЯРЬОВА, професор кафедри публічного управління і проєктного менеджменту Університету менеджменту освіти, доктор наук з державного управління, професор;

Богдан ДЕРЕВЯНКО, головний науковий співробітник Науково-дослідного інституту приватного права та підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;

Олена ДОЛГАЛЬОВА, завідувачка кафедри менеджменту Донбаської національної академії будівництва і архітектури, доктор наук з державного управління, професор;

Інна ЗАБЛОДСЬКА, Директорка Луганської філії Інституту економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова НАН України, доктор економічних наук, професор, Заслужений економіст України;

Олег ЗАЙЧУК, академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України;

Деніс КАПЛУНОВ, радник Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;

Ірина КОВАЛЬ, професор кафедри цивільного права і процесу, декан Юридичного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса, доктор юридичних наук, професор;

Вадим КОВЕРЗНЕВ, Заступник голови Деснянського районного суду м. Чернігів, доктор юридичних наук, професор;

Світлана КОЛИШКО, Керівниця групи ініціатив з прав людини, координаторка проекту «Права людини для України», програмний напрям «Демократичне врядування» ПРООН в Україні, членкіня Організаційного комітету Конкурсу;

Валерія КОЛОМІЄЦЬ, Заступниця Міністра юстиції України з питань європейської інтеграції;

Володимир КРЕЙДЕНКО, Народний депутат України, Заступник голови Комітету Верховної Ради України з питань транспорту та інфраструктури, кандидат наук з державного управління;

Веста МАЛОЛІТНЕВА, Учений секретар Інституту економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова НАН України, член Правління Офісу аналітики та консультацій з питань сталого розвитку, доктор юридичних наук;

Олександра МАНДИЧ, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування Державного біотехнологічного університету, доктор економічних наук, професор, голова Ради молодих вчених при Харківській ОДА;

Олена МИТНИК, спеціалістка з питань бізнесу та прав людини Проєкту ПРООН «Належна обачність щодо прав людини в глобальних ланцюгах постачання: впровадження Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини для справедливого відновлення», членкіня Організаційного комітету Конкурсу, доктор філософії у галузі права;

В'ячеслав ПИСАРЕНКО, професор кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування Національного університету охорони здоров'я України імені П.Л. Шупика, доктор наук з державного управління, професор;

Вікторія РЕЗНИКОВА, завідувачка кафедри економічного права та економічного судочинства Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор юридичних наук, професор;

Вадим РОШКАНЮК, завідувач кафедри господарського права Юридичного факультету Ужгородського національного університету, кандидат юридичних наук, доцент;

Алевтина САНЧЕНКО, керівниця Центру перспективних досліджень і співробітництва з прав людини у сфері економіки, координаторка Організаційного комітету Конкурсу, провідний науковий співробітник Інституту економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова НАН України, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, директорка Офісу аналітики та консультацій з питань сталого розвитку;

Марина САПРИКІНА, голова правління Центру «Розвиток корпоративної соціальної відповідальності», сертифікована експертка з КСВ;

Інна СЕМЕНЕЦЬ-ОРЛОВА, Директор Навчально-наукового інституту управління, економіки та фінансів, завідувач кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної академії управління персоналом, доктор наук з державного управління, професор, член Ради молодих учених при Міністерстві освіти та науки України;

Елеонора СКИБЕНКО, Старша дослідниця і Представниця в регіоні Східної Європи та Центральної Азії Ресурсного центру з питань бізнесу та прав людини (Велика Британія);

Антон СОШНИКОВ, експерт Центру перспективних досліджень і співробітництва з прав людини у сфері економіки, член Організаційного комітету Конкурсу, старший науковий співробітник Інституту економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова НАН України, кандидат юридичних наук, член Правління Офісу аналітики та консультацій з питань сталого розвитку,

Микола СТЕФАНЧУК, Народний депутат України, Голова підкомітету з питань адаптації законодавства України до положень права Європейського Союзу (acquis EC), виконання міжнародно-правових зобов'язань України у сфері європейської інтеграції Комітету Верховної Ради України з питань правової політики, доктор юридичних наук, Заслужений юрист України;

Анастасія ТОКУНОВА, експертка Центру перспективних досліджень і співробітництва з прав людини у сфері економіки, членкіня Організаційного комітету Конкурсу, старший науковий співробітник Інституту економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова НАН України, кандидат юридичних наук;

Олена ТРИФОНОВА, доцент кафедри природничих наук і методик їх навчання Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, доктор педагогічних наук;

Олена УВАРОВА, голова Міжнародної лабораторії бізнесу та прав людини Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук, доцент, член Правління Офісу аналітики та консультацій з питань сталого розвитку;

Євгеній ШАКОТЬКО, Заступник виконавчого директора UkraineInvest;

Олексій ШКУРАТОВ, Заступник Міністра освіти і науки України з питань європейської інтеграції, доктор економічних наук, професор.

Наукове видання

**БІЗНЕС І ПРАВА ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ:
ПРОБЛЕМИ ТА РІШЕННЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ
І ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ**

*Збірник матеріалів
II-го Всеукраїнського конкурсу наукових робіт
здобувачів вищої освіти та молодих вчених
з нагоди 25-річчя заснування інституції
Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини*

За загальною редакцією В.А. Устименка,
директора Державної установи «Інститут економіко-правових
досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України»,
члена-кореспондента НАН України, члена-кореспондента НАПрН України,
доктора юридичних наук, професора, Заслуженого юриста України

Редактори – упорядники:

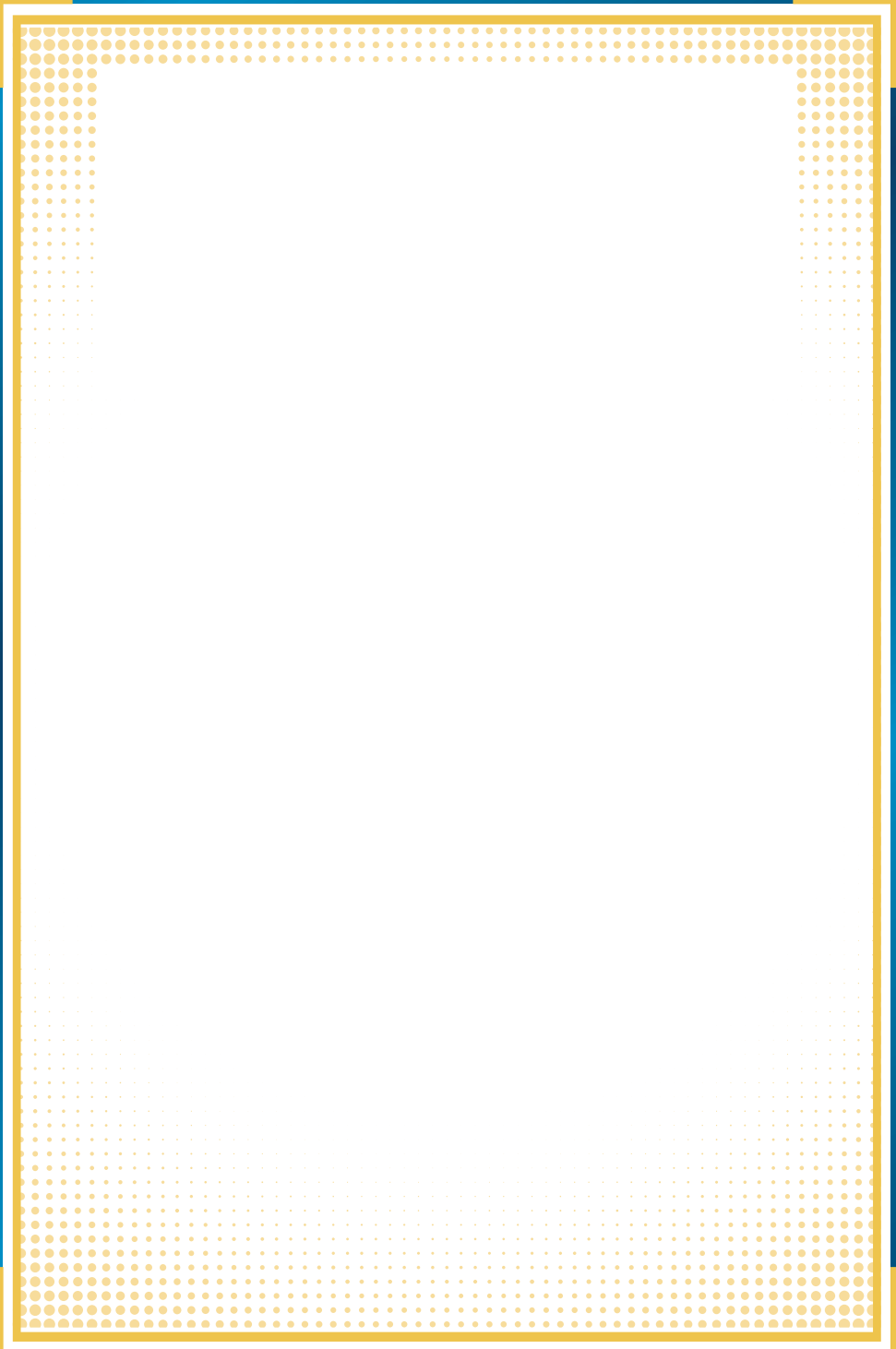
Санченко А.Є.

Градобоева Є.С.

Упорядник:

Єршов В.В.

Видавництво ТОВ «Компанія ВАІТЕ»
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи
серія ДК № 2570 від 27.07.2006 р.
Надруковано: ТОВ «Компанія ВАІТЕ»
01042, м. Київ, вул. Саперне поле, 26, к. 27
Підписано до друку 11.05.2023.
Зам. 28. Друк офсетний. Папір офсетний. Формат 60x90 1/16
Обл.-вид. арк. 12,72. Наклад 200 прим.



БІЗНЕС І ПРАВА ЛЮДИ В УКРАЇНІ:

ПРОБЛЕМИ ТА РІШЕННЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ

І ПОВООЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ